

रम. विनाभी चित्रकला,

શ્રીભક્ત.

[પુસ્તક ૮ મું. સંવત ૧૯૬૮. કાર્તિક, શુક્લ પક્ષ ૧૯. અંક ૬ મો.]

મનુષ્ય માત્ર

તથા

આર્યવાંધવો સર્વ પ્રકારના

જન્મરૂપે માત્ર કરો !

(અમને લાગી સ્વરૂપ શું તાળી—એ રાહ.)

ગુર્જરીરા અમરરસ પાઓ,

અઘરામરતાનો ઢો લાવો.

ગુર્જર૦

પ્રગતિ અઘરુનાં નિમેજ અરણ્ય હંશદિશમાં રેલાવો,

ભાત ભાતની મુખપેલડીએ, નવલાં કુમુદ મુહાવો.

ગુર્જર૦

કર્મ તથા જ્ઞાનેન્દ્રિય કેરી વાઘી વસંત ખીલાવો,

આઘાતર મન કર્મસાનના અમૃતસરે ઝીલાવો.

ગુર્જર૦

સર્વોત્તમ આરોગ્ય તથા આયુષ પૂર્ણ પ્રકટાવો,

ધનપતિ કુબેર સમ થઈ વિશ્વે વિકથ ભવ્ય ફરકાવો.

ગુર્જર૦

ધર્મતાજી બળ પ્રાપ્ત અનુપમ, સિદ્ધ મનોરથ થાઓ,

આસકામ થઈ સ્વરૂપ અતકથી હંશ દિશમાં બળકાઓ.

ગુર્જર૦

સ્વરૂપ સૂર્યનાં નૂતન કિરણે જીવનરસ રંગાઓ,

આનંદ આનંદ હંશદિશ બ્યાપો, શાન્તિ સુધાપય પાઓ.

ગુર્જર૦

નૂતનવર્ષાભિનંદનમ્. . .

અનંત જીવન-માલામાં નવિન કુસુમ.

પ્રિયવાચક બન્ધુન! આપને, આપણા સમગ્ર મુજર પાંધવોને, સમગ્ર હિંદ નિવાસીઓને અને માનવ માત્રને અમે સપ્રેમ અભિનંદન અર્પણ કરીએ છીએ. આપ (માનવજાતિ) અમારું સર્વસ્વ છે. આપના વડેજ જે કંઈ સુંદર અને સારું છે, મનોહર અને હિતકર છે તે સર્વ અસ્તિત્વમાં આપ્યું છે. આ પૃથ્વીને આપેજ માનવ તનુને નિવાસ કરવા અને હિત સાધવાનાં સમગ્ર સાધનો યુક્ત બનાવી છે. એટલુંજ નહિ પણ આપેજ આ કર્મભૂમિને રચી તેમાં મનુષ્યને દેવકોટિ અને ઇશકોટિ પર્વત ઉત્કર્ષ સાધવાના સમગ્ર ઉપાયોને પ્રસાદ્યો છે, તેથી આપની અનંત જીવન-માલામાં નૂતનવર્ષરૂપી આ નવીન કુસુમ આપનેજ સમર્પણ કરાય છે.

વનવેલીનું પુષ્પ માનવ-દેવતા કંઠમાં ઝૂલશે કે ?

વનવેલીપર ખીલેલું પુષ્પ કાં તો અજ્ઞાન મનુષ્યના પગ તળે ધૂળમાં રમદોળાવા સરળાયું છે કે ભૂમિપર પડી ત્યાં ને ત્યાં સુકાવા નિર્માયું છે અથવા તો વિવિધ સુંદર પુષ્પોની નવરંગી પુષ્પમાલામાં પરાવાઈ માનવ-દેવતા કંઠમાં ઝૂલવા નિષ્ફળું છે. પુષ્પનો ગમે તે ઉપયોગ થાઓ! પણ તે તેનો ધર્મ બજાવે છેજ. સુંદરતા પ્રકટાવે છેજ. સુંગધ અર્પે છેજ. યોદ્ય પ્રકટાવવાના સમગ્ર પ્રયત્નો સહજ સ્વભાવે કરેછેજ. પછી તેના કોઈ લાભ લે વા ન લે ! !

તત્તન વર્ષરૂપી પડદલ પદ્મ.

આપણું આ નૂતન વર્ષ અનુપમ કમલ પુષ્પ છે. તેમાં સૌંદર્ય છે. સુંગધ છે. હેમત, શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા, શરદ નામની પદ્મકતુ રૂપી પડદલ છે. તેમાં શ્રી વિદ્યાતાતા નિવાસ છે. સર્જનશક્તિની દિવ્ય મૂર્તિ તેમાં વિદ્યસ્તી રહી છે. કાલ પવનની ગતિથી આ નવલ પુષ્પ. કવિ હાલે છે. યોદ્યો સમય હેમંત નામની પાંખડી આપણા અભિમુખ રહે છે અને પંખી શિશિર આવે છે. એમ ક્રમે ક્રમે આ દૈવી કમળ પુષ્પની સઘળી પાંખડીઓ આપણા અભિમુખ થાય છે અને પોતાનાં સૌંદર્ય અને માધુર્ય, આપણને અર્પે છે.

શ્રી વિદ્યાતા દેવતા અને સર્જનશક્તિ શું કરે છે !

આ નૂતન પુષ્પની મધ્યમાં નિવસતા શ્રી વિદ્યાતા દેવતા આપણને સંપૂર્ણ બલ અર્પે રહ્યા છે. જગના એક જઠ અણુથી આરંભી મોટા મોટા સૂર્ય મંડળો પર્વત, એક સમગ્રિથી આરંભી અનંત સમગ્રિઓ પર્વત તે પોતાનું બળ પ્રસારી રહ્યા છે. તેમજ તેમની અધ્યાગના રૂપ સર્જનશક્તિ નવિન નવિન રૂપમાં અજવાની ક્રિયા કરી રહ્યાં છે. આ જ્ઞતાં શું આપણાં નવન હર્ષથી બીતાં નથી થતાં ? શું પ્રેમ અને આનંદથી આપણા શરીરમાં રેસોદ્ગમ નથી અનુભવતો ? શું આ એમનો સંતન ચાલતો હિતકર અને પ્રિય પ્રપત્ન આપણા ઉપર સદસ્વાધિ ઉપકાર નથી કરતો ? આટલું બહું તેઓ કેને માટે કરે છે ? આપણે માટે. માનવ જાતિ માટે.

માનવગતિ મગરૂરથા !

જ્યારે પરમેશ્વરને 'પાર્શ્વિ' રૂપિમાં પ્રકટવાની ક્ષમ્બા થઇ ત્યારે તેઓ મનુષ્ય રૂપે પ્રકટયા. મનુષ્ય શરીર, તેનું મગજ, તેનું મન અને સર્વસ્વ પોતાના જેવાં કર્યો. અને તેમાં પોતે નિવાસ કર્યો ! માનવગતિ મગરૂરથા ! તારાથી હલ કરતાં વધારે કઠીન મગરૂર થઇ શકશે નહિ ! ગમે તેટલી તું મગરૂરી ધરશે તો પણ તે ઝાઝીજ છે, કારણ તારા તનુમાં પરમાત્માનો વાસ છે. પરમાત્માનો વાસ હોવાથી તારામાં પરમાત્માનું અભિમાન પ્રકટ થવાની યોગ્યતા છે. પરમાત્માનું અભિમાન તારામાં પ્રકટે છે, તો 'પછી તાર' પદ કેટલું મહાન છે, તેનો વિચાર કર !

પ્રયત્ન વડે પ્રસાદ પ્રકટાવો !

પણ આ મહાનપદ મોડાની વાતમાં શમાવું નથી. તેણે આગળ વધવું જોઇએ. તે નીચે છેક બાહ્ય રૂપિમાં સામર્થ્ય રૂપે પ્રકટવું જોઇએ. જ્યાં સુધી તે માત્ર વાણીમાર્ગ રહે છે ત્યાં સુધી આપણે આપણા યથાર્થ પદનો અનુભવ કરી શકતા નથી. માટે પ્રયત્ન વડે તે મહાન પદનો પ્રસાદ આપણામાં પ્રકટાવવો જોઇએ.

જ્ઞાન અર્પવાનું પદાર્થોનું સામર્થ્ય.

આ નૂતન વર્ષ આ કાર્યને માટે છે. આપણને જે નાના પ્રકારના પદાર્થો પ્રાપ્ત છે, તેમનો ત્યાગ કરવાનું કઠિન પ્રયોગન નથી. તે સર્વનો સવોત્તમ ઉપયોગ છે. આપણા હિતને માટે તે સર્વ પદાર્થો આપણી પાસે આત્મા છે. તેમનાથી જેટલું આપણું હિત સધાય તેટલું સાધી લો. અને હિત સાધનાર કોઈકે અને હજારો પદાર્થોને અધિક પ્રમાણમાં મેળવવાનો પ્રયત્ન આરંભો. પ્રત્યેક પદાર્થનો અને ઇન્દ્રિયનો સંબંધ કંઈકે તો જ્ઞાન, કંઈકે કંઈ અનુભવ આપણને આપે છે, અને જેમ જેમ આપણે વધારે જ્ઞાણમાં હજારો જાતના પદાર્થોના સંબંધમાં આવીએ છીએ, તેમ તેમ આપણા જ્ઞાનનો અનુભવનો ભંડાર વધારે માત્રા થાય છે.

મનુષ્યો અને વિવિધ પ્રસંગો જ્ઞાન પ્રાપ્તિઓના હેતુઓ છે.

પદાર્થોના સંબંધ જેટલું જ્ઞાન અને અનુભવ આપે છે તે કરતાં અધિક શુદ્ધ જ્ઞાન અને અનુભવ પ્રાપ્તિઓ અને પ્રસંગો આપે છે. માટે હજારો પ્રાણીઓ-મનુષ્યોના સંબંધમાં આવો, હજારો પ્રકારના પ્રસંગોના સંબંધમાં આવો અને આ સર્વ સંબંધોથી ઉપજતા જ્ઞાન અને અનુભવથી તમે માત્રા થાઓ. પરમેશ્વરજી આ રૂપિ રૂપે પ્રકટયા છે. જેમ આ રૂપિને આપણે વધારે ને વધારે જાણીએ છીએ તેમ આપણે અધિક અને અધિક પ્રશુદ્ધ થતા જઈએ છીએ.

મહાપુરુષોથી થતો અમર્યાદ લાભ.

સામાન્ય મનુષ્યો અને પ્રસંગો જ્યારે આપણા જ્ઞાન અને અનુભવમાં આટલો બધો વધારો કરે છે ત્યારે વિદ્વાનો, રાજનીતિજ્ઞો, ભક્તો, યોગીઓ મહામાઓનો પરિચય જ્ઞાનમાં અને અનુભવમાં કાઢીને બધા વધારો કરતાં હશે તેનો વિચાર કરો. સત્યુચ્ચોના સંબંધથી મનુષ્ય જીવતરથી મુક્ત થઇ શિવત્વ પ્રાપ્ત કરવાને સદ્ભાગી થાય છે તે આથી હવે સ્વદ થશે.

આત્મસંગી સર્વોત્તમ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે.

હમરો પદાર્થોના સંબંધ કરતાં-પ્રાણીઓનો સંબંધ; પ્રાણીઓના સંબંધ કરતાં મનુષ્યોનો સંબંધ; મનુષ્યોના સંબંધ કરતાં મહાત્માઓનો સંબંધ હમરો ગણ્ય પધારે જ્ઞાન અને અનુભવ અર્પવા સમર્થ હોય છે. આ સર્વ કરતાં આત્મસંગી પુરુષો અધિક જ્ઞાન અને અનુભવ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

સર્વથા પ્રગતિ કરો !

અજ્ઞાતથી દુઃખ પ્રકટે છે અને જ્ઞાનથી સુખ પ્રકટે છે. માટે ચાઓ આપણે આપણુ સુખને માટે જ્ઞાન પ્રાપ્તિના યથા પ્રાપ્ત ઉપાયો કરીએ:—

આપણને જ્ઞાન પ્રાપ્તિનાં-સુખ પ્રાપ્તિનાં કોઈ સાધનો પ્રાપ્ત છે. ? હા. દષ્ટિ વિવેકાવો ! તમે શું જુઓ છે ? તમારું શરીર અને આસપાસના પદાર્થો. જસ. આજ જ્ઞાનપ્રાપ્તિની પ્રથમ શાળા છે. તમને કર્મેન્દ્રિય પ્રાપ્ત છે. તેવડે કર્મો કરો. શુભ કર્મો કરો. દિલનાં-સ્વપ્ન કર્મો કરો. પ્રત્યેક કર્મ તમને જ્ઞાન પ્રાપ્તિના અધિકારમાં પ્રવેશ કરાવે છે. વળી બીજું શું પ્રાપ્ત છે ? માનેન્દ્રિય. જરાયર. તેવડે જે જે પદાર્થોના સંબંધ ધાય તે તે પદાર્થમાંથી કાંઈ તમને સમજાશે. મગજ કેળવાશે. મન બીજશે અને ઉપયોગી અને અધિક ઉપયોગી, સુખદ અને અધિક સુખદ શું છે તે સમજવાની વિવેક દષ્ટિ ઉઘાડશે. પછી સારાસાર સમજવાની વિવેક દષ્ટિનો આરંભ થયો તો તેના જેવું શુભ પગલું બીજું એક નથી. આ વિવેક દષ્ટિ અમર્યાદ પ્રમાણમાં બીજશે અને પછી સર્વત્ર શુભ જોનાર દષ્ટિ સુવિચારમાં સ્થાપશે અને સુવિચાર કરનાર પુરુષ મનમાં અત્યંત ગદન સુદમ અનુભવો પ્રાપ્ત કરવાના અધિકારને પ્રાપ્ત કરશે ! માટે પ્રવન માંડો આ ક્ષણથીજ પ્રવનનો આરંભ કરો રિયર યાઓ. મનમાંના સર્વ વિચારોને ક્ષણ બર શાંત પાડો અને આગળ વધવાના-પ્રગતિ કરવાના ઇતિમાં ધારણ કરો.

સ્વામી શ્રી વિવેકાનંદ સરખા મહાત્માને અનુસરો.

મનુષ્યને પ્રગતિ કરવામાં માર્ગપ્રદર્શકની જરૂર છે, અને શાસ્ત્રો અને રીતિ યથાર્થ માર્ગો દર્શાવે છે, માટે તેમનો અનુપ્રેક્ષ પ્રાપ્ત કરો. સ્વદેશ અને વિદેશમાં તન ધર્મોના વિજય વાવટો ઉઘાડનાર શ્રી વિવેકાનંદ સ્વામી જેવાં લોકોપકારક જીવનવૃક્ષ પ્રતિ દષ્ટિ નાખે અને આગળ વધો. ધર્મ, સાહિત્ય વિજ્ઞાન અને કળા નામનાં દરીયાનાં મોઝાં વચ્ચે એમરો પોતાની યશસ્વી નૌકા ખેડી છે અને તે સર્વમાંથી સાદ રૂપ-અનુભવ રૂપ અમૃત પાન કરી અમરપદ ને પ્રાપ્ત થયા છે.

શ્રી ભક્તની પ્રભુ પ્રાર્થના.

શ્રી ભક્ત આપને સર્વને પુનઃ પુનઃ અભિનંદન સમર્પે છે. અને અનંત જીવન ના અનુપમ કેસમક રૂપ આપના વર્ચ આપના સર્વ સંબંધીઓને પૂર્ણ સાંદર્ભ, પૂર્ણ અને પૂર્ણ આનંદ અપો એરી પરમાત્મા પ્રતિ નમ્ર પ્રાર્થના કરે છે.

વાસ્તવિક વિચારો.

લેખક—ચંદુલાલ મોહલાલ.—મુંબઇ.

કેવળ શુદ્ધ અતંકરણ, મનુષ્યમાનમાં વિરાગમાન પરમાત્મસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવાનું દેવિ દુર્ભિન છે, પણ મનુષ્યનો મોટો ભાગ આ બાબત સારી રીતે જાણે છે છતાં, તેના ઉપર વિકારરૂપી મળના ચગપર થર ચઢવા દે છે, અને અજ્ઞાનરૂપી અધકારમાં આટવામાં કરે છે.

* * * * *

અત્યંત તીવ્ર યતિથી કાષ્ટ પણ ચીજની ઇચ્છા કરતાં તે ચીજ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. અને આમ કરવું તે મનના મનોરથ પૂર્ણ કરવાની સહેલાઈમાં સહેલી કુચી છે.

* * * * *

આવી રીતે તનમય થયા છતાં પોતાની ધારેલી વસ્તુ પ્રાપ્ત થવામાં વિલગ સાગે તો તેથી વિકળ ન થતાં, વિશ્વવ્યવસ્થાપક પરમાત્મામાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખી તે પ્રમાણે કપા જવું. અને તે કૃત્રીમૂલ થવામાં જે જે પગલાં જરવાની જરૂર જણાવી જાય, તે તે પગલાં ઇત્સાહ પૂર્વક જરવાં અને તમને યોગ્ય વખતમાં જણાશે કે તમારી ઇચ્છેલી વસ્તુ તમને મળી છે.

* * * * *

આમ કરવા છતાં પણ ધારેલી મુગ્ધ પાર ન પડે તો જાણવું કે તેને માટે હજી આપણે અત્યંત તીવ્ર ઇચ્છા કરતા નથી, અગર તે પ્રાપ્ત થશે કે નહિ એવી અશ્રદ્ધા સંધીએ હીએ, અથવા તો તે કાર્ય સિદ્ધ થવામાં જે જે પ્રયત્નની જરૂર છે તે તે કરવામાં આપણે પ્રમાદ ધરીએ છીએ.

* * * * *

જેને માટે આપણે તીવ્ર ઇચ્છા-અત્યંત તીવ્ર ઇચ્છા-કરીએ છીએ, તે પ્રાપ્ત થવામાં જે જે પ્રયત્નની જરૂર હોય છે તે આપોઆપ રપટ થતાં જાય છે, અને તે પ્રમાણે વર્તવાથી અવશ્ય મનકામના સિદ્ધ થતીજ જોઈએ.

* * * * *

નથીજ ઉપર વિજય મેળવવાનું સામર્થ્ય સાધવામાં ઉપર દર્શાવેલી રીત, એ જેમ પૂર જોસની વહેતી નદી મહાસાગરનેજ જાહેને મળે છે, જળ પીતાથીજ જેમ વૃષાકૃતની વૃષ્ટિ ટળે છે. અને સમાન શ્રમિશાનોજ ત્રિપુરો જ્યાં ત્યાં મિત્રચારીમાં ભળે છે, તેમ સ્વભાવ સિદ્ધ છે.

* * * * *

આ કુચી કંઈ નથી નથી, પણ શક્તિન પ્રમાણુયુક્ત છે, અને તેજ-શક્તિથી પરી-ભાષામાં કહીએ તો, “પરા”ની વાણી કરી નિશ્ચય જાની નથી.

* * * * *

નશીબ આપણા પોતાનાજ હાથમાં છે. સૂચ્ય કરીશું તો સુખ ભોગવીશું, અને
ધૂત્ય કરીશું તો દુઃખજ ખમવું પડશે. આંખો વાવેથી તેની ઋતુ આવે કરીશ
ફળની પ્રાપ્તિ થશે, અને બાવળ રોપેથી તેના ફળરૂપ કાંટાજ ભોગશે.

* * * * *

હશેનાં સત્યપલમાં મગ્યા રહો અને અવયુદ્ધને અનુભવો.

વર્તમાનકાલ “ સુવર્ણકાલ ” કેમ છે !

ચાલુ જમાનાના કુબેરજીડારી. મી. કાર્નેજીના વિચાર.

સસ્તામાં સસ્તું હાલ શું મળે છે ?

શ્રીયુત પંડિત કૃતેહ્યદ કપુરચંદ લાલન.

૬૩, આવન્યુ માર્શા; પારિસ.

મી. એનુકે કાર્નેજીને થોડા દિવસપર સેન્ટ આલ્બનનું સ્વતંત્રપણું તાના લોક તરફથી
બક્ષવામાં આવ્યું તે વેળાએ વર્તમાન જમાનાના આ વ્યાપારી જગતના આ મહારાજાએ
પોતાને મળેલા માનનો ઉત્તર આપતાં ચાલુ જમાનો સુવર્ણ યુગ (Golden age) કેમ છે
તે આફમી સદી, અગીઆરમી સદી અને ચાલુ વિસમી સદીની ત્રીજેના બાવળી તુલના કરી
બતાવી આપ્યું હતું કે ચાલુ જમાનાનું વ્યવહારપણું જેને જ્ઞાન છે તે સમજ શકે છે. હાલ
ધર્મજગતમાં (in the world of religions) પણ આગળના કરતાં કેટલી બધી
વૃદ્ધિ પામતી જાય છે. કલામાં, જ્ઞાનમાં પણ તે તે દુનિયાના મહારાજા આ વ્યાપારી મહા-
પેટે જ્ઞાનરાજ્યમાં પુરાવા સહિત કહી શકે. કારણકે શુદ્ધ મહારાજાના પૂર્વજમાં જગતમાં
પ્રચારનાં સાધનો થોડાં હતાં હતાં. આજ શુદ્ધ મહારાજાને દુનિયાની વસ્તીનો ત્રીજોભાગ
કરીને તેમણે દેખાડેલા સિદ્ધિતિને પોતાનો ધર્મ માને છે. પરંતુ ચાલુ જમાનામાં
ધર્મ જેને ઉત્પત્ત થયાને પુરાં ત્રીશ વર્ષ પણ નથી થયાં હતાં આજે તે ધર્મના સંકેતમાં
વિરાજતા મહારાજાને ત્રીસ લાખ મનુષ્યો માને છે; કારણ કે કાર્ણપણ સારા વિચારોનો આખી
દુનિયામાં ફેલાવો થવાનાં સાધનો આ “ સુવર્ણ યુગ ”માં જોડેલાં છે; તેટલાં સાધનો શુદ્ધતા વખ-
તમાંથી શું પણ આફમી અને અગીઆરમી સદીમાં પણ નહિ હતાં. એક પુસ્તકનાં પાનાં બધાં
ચોગરદમ ગોઠવાં હોય અને એકદમ આખા પુસ્તકમાં શું છે તેનું આગેદુમ્ન ચિત્ર આપ-
ણા મનની આંખ પાસે ખડું થાય તેમ ચાલુ જમાનાની સસ્તામાં સસ્તીઓજ “ ન્યુઝપેપર ”
(સાંજ વર્તમાન જેવું) ઉધારી ભુજો કે દુનિયામાં તમારી નજર સામે બાપારવદિ, રાજ્ય-
વદિ, જ્ઞાનવદિ, નીતિવદિ, ન્યાયવદિ, ધર્મવદિ કેટલી થતી જાય છે તે જણાશે.

પાછલા જમાનામાં આ માર્ગોની કેવી રીતિ હતી તે પણ પેપરમાં આવતા કેટલાક
વિષયોપરથી આપણે જોઈ શકીએ અને ચાલુ જમાનાની સત્ય હકીકત (facts) ઉપર

ચણાતી ધમારતો કે જે સાથ-સવેતાઓ દેખાડે છે, તે જોઈએ તો તેમાં નહકના ભ-
વિધ્યનો જમાનો હાલના " સુવર્ણ યુગ " પર પણ કેમ ચડશે તેનું ખરું ચિત્ર જોવા
આપણે પામીએ.

મી. એન્ડ્રૂઝ કાર્નેજી આંદોળી સદીમાં વસ્તુના ભાવ કહી અગીઆરમી સદીમાં સસ્તી વસ્તુ
હતી તેપર આવે છે. તેઓ કહે છે કે:—

ઘોડાની કિંમત તે વેળા અઘી પાઉન્ડ (સાડાસાત રૂપિયા) અને શુકામની કિંમત એક
પાઉન્ડ (પંદર રૂપિયા) હતી. તે વેળાએ જેમ સર્વને જોઈતી વસ્તુ સસ્તામાં સસ્તી કિંમતે
મળતી, તેમ આ વેળાએ પણ આજુ જમાનામાં જોઈએ તો ગરીબ હોય, તવંગર હોય, જો-
ઈએ તો રાજા હોય કે ગ્રામ હોય, શેઠ હોય કે નોકર હોય, શિક્ષક હોય કે શિષ્ય હોય, ધર્મ
શુર હોય કે એવો હોય, પરંતુ સર્વ મનુષ્ય જાતને કે જેને વ્યવહારમાં હાલ ખરેખર કેવી
સ્થિતિ છે તેના સત્યજ્ઞાન (હકીકતમાં સત્ય) માર્ગપર પોતાની નાની મોટી છાનગાડી અ-
લાવવી છે તેને ન્યુઝપેપર જોઈએ છે. અને તે હાવના વખતમાં આ શ્રીમાન કુળેર લાંડરી કહે
છે, કે માત્ર અર્ધપેની-એ દોડીએ મળે છે. હિંદમાં આવું ઉપયોગી છનાં સસ્તું ન્યુઝપેપર
સર્વ ગ્રામમાં લોકપ્રિય થતું સાંજવર્તમાન છે.

જેમ જૂતકાળમાં સસ્તી વસ્તુઓ મળતી તેમ હાલ પણ ઉપયોગી વસ્તુ આ પ્રકારે સ-
સ્તી મળે છે. માટે આ સુવર્ણ જમાનો છે ને એવો આ દાનવીરનો વિચાર છે. વળી આ-
ગળ ઉપર સસ્તી વસ્તુને દેખાડતાં તે વદે છે કે:—

પત્રો, પુસ્તકો અને રેલવેઓ

આ સર્વ જનસમાજને ઉપયોગીમાં ઉપયોગી અને વળી સસ્તામાં સસ્તાં આજના
જમાનામાં છે. તેમણે સ્કૉટલેન્ડમાં લાપણ કરતાં પોતાના શ્રીતાઓને જણાવ્યું છે કે:—વિચાર
કરો કે અહીંથી ચૌદ હજાર માઇલપર આવેલા પૂર્વના ભાગમાં એટલે ઓસ્ટ્રેલિયામાં અને
અહીંથી ત્રણ હજાર માઇલપર આવેલા પશ્ચિમ દેશમાં એટલે અમેરિકામાં આવેલા આપણા
મનુષ્ય લાઇઓ સાથે આપણે અનેક વિષયો સમ્બંધી માત્ર એક પેની (એકઆનો) ની શીથી
પત્રવ્યવહાર કરી રાકીએ છીએ આ શું આગળના જમાનામાં શક્ય હતું ? જાણીનું
અંતર મનુષ્યની શુદ્ધિ પાસે પોતાનો પડોડો ઉપાડી લઈ સર્વને સાથે મેળવે છે. અને વળી
રેલવેની એક્સપ્રેસ ટ્રેન (સહેલ ગાડીઓ) અર્ધ પેનીના એક માઇલના ભાવે કલાકના
પચાસ માઇલ લઈ જાય છે. આવો સસ્તો પ્રવાસ પણ " સુવર્ણ યુગ " ને આભારી છે.
વળી જુઓ કે જે ગયા જમાનામાં પુસ્તકો ૭ પાઉન્ડ (નેવું રૂપિયા) કિંમતે મળતાં તેના
ભાવ આજે છપેન્સ છે ! ! અને જે માત્ર ગણ્યા ગાંઠ્યા મનુષ્યોમાં હતું તે આજે સસ્તે ભાવે
મળવાથી મનુષ્ય જાતને મોટે ભાગે કામ લાગવા માંડ્યું છે. આ પરથી આજુ જમાનના
કર્ણ જોવા દાનેશ્વરીએ એ સાર એવો છે કે:—

માણસ આગળ વધે છે.

આ તેની અભિવૃદ્ધિ પૂર્ણતાને પામશે જુઓ ઉદાર ર્જાતી સુધારશે અને જેથી મનુષ્ય
જાતનાં સુખમાં અભિવૃદ્ધિ થાય તે માટે આગળને આગળ વધ્યાજ કરશે વળી તેઓ સંગઠના
ભવિષ્ય માટે કહે છે કે:—

" We are on the end of the edge when men
their swords into ploughshares, and their spears into
hooks. "

અર્થાત્ મનુષ્યો રથસગ્રામમાં પોતાની તલવારના ઉપયોગને બદલે અનનાસિવમાં
હજી ચલાવશે, અને લાલને બદલે કલમ કરવાનાં યોગ્ય બનાવશે. આવો સુવર્ણ
તમાં લાવનારી પ્રજામાં અંગ્રેજ પ્રજા સર્વની નેતા (Leaders) થશે, અસ્તુ.

॥ ૩૦ ॥

જગદ્દેવ જાતિ સમાજ. યુનિવર્સિટી કોંગ્રેસ.

આખી દુનિયાની સર્વ જાતિનો સમાજ-સારત જેન મહામંડળના પ્રતિનિધિ
પત્ર આવ્યો પણ ધણો મોડો. કાલે છેલ્લો દિવસ છે. મીસીસ. બીસાટ હિંદના
સાથે જોડ્યાં, અને યુરોપને ચાલ્યાં માયાં.

આ પ્રજાનો સુમંથ. જે મહદ્માં જગતના મોટા મોટા વિદ્વાનો, રાજાઓ અને
વજેતો એમ વિચાર થયો કે કેળવણીમાં મારો દેશ એટલે ઇંગ્લાંડ, અમેરિકા
" પણ દુનિયા એ મારો દેશ, અને મનુષ્ય જન એ મારું કુટુંબ " એમ શીખવવું
તથા દિવસની શી એક ૧) ગીતી હતી. લાલનને એક બહુજ પાસેની જગ્યાની
મળી છે. આજની બેઠકમાં સાંભળતાં આખા જગતમાં કોઇપણ અધમ-એટલે શરીર-વચ્ચે
મને-હૃદયે અધમ પ્રજા થઇ ગઇ હોયતો તે હિંદની છે. કારણ-બાળકજન અને
જાતે અભિમાન. નાતમાં શુદ્ધ-અહાર હોવા છતાં પણ અનેક બેદા એવી તો છાપ દુનિયા
મૂખ્ય પ્રધાનોના મૂખ ઉપર ઉદારીની હતી કે હિંદ જેવો ઉત્તમોત્તમ દેશ, તેનું અપૂર્વજાત
તેનાં છોકરાંની આવી સ્થિતિ ચલાવશે તો હિંદ મરણ પામશે.

બાળકજન કરનારા પોતાનાં બિંધનમાં થનારાં છોકરાંનું ખુન કેરું છે, એમ
વિધવાની અધમ સ્થિતિ. આ બધું જગતની સ્ત્રી-માતાની સાથે સરખાવતાં દીવા જેવું
લાલનને એવો વિચાર આવ્યો કે બાળકજન કરનારાને માતિપાર નહિ પણ દેશપાર
જોઇએ કે તેનો ચેપ બંધાને ન લાગે.

વળી હાલમાં એવો વિચાર ઉછળ્યો કે દુઃખથી માર્યો ચંડાળ કે દેડ જે
નથી કરતો, તેને સ્પર્શ કરવો તેની સાથે શુદ્ધ અહારનું ભોજન કરવું, પરંતુ
કરનાર એવા અધમ-પાખીનું દૂરથી મૂખ જોવાઇ જાય તોપણ નાહી નાંખવું, એટલુંજ
પણ જો તેનું રાંધણું બૂનમાં ખનાઈ જાય, તો વામિદ કરી નાંખવું જોઇએ. ? સાત વર્ષની કેટલી
પાંચ વર્ષની કેટલી વિધવા ! જાતી શરીર જાય છે. જો મૂખતાએ નાશ થયો હોય તો તે
મર્ગ. બીજી પ્રજાની સાથે સરખાવતાં તે આમજ દેખાય છે.

મનુષ્યની ઇચ્છાના પરમાણુઓ હવામાં ઉડી તેની આસપાસ આકાશકિના
એનુક્રમે ભેગા થાય છે. અભિરૂતા જેમ જેમ પ્રગટે તેમ તેમ ખજાનાની-મીઠકતની
પાસે આવતી જાય છે. આખા બાલકને જન્મ આપતા નથી, પરંતુ પોતે પોતાને જન્મ આપે
અને જો આ શરીરમાં રહી તે કોઇ એવી અદ્ભૂત ઇચ્છા કરે કે હાલના સંજોગમાં તેવી
સ્થિતિ તેને મળે નહિ.

પડિત ક્રતેદુચ્ચ દ કર્પુન્ય દ લાલન.

* મહેશમાહિમા.

શ્રીયુત શેવર્ષન-મુંબઈ

(જૂને બધા બધા બૂલેરે, એ રાગ.)

શમે પ્રભુ પદે શમે રે,

વૃત્તિઓ વિષય વિષે નવ શમે. (૨)

અમરવત્ પ્રભુપદ પદે રમે—

શમે૦

૧ અત્યતણા અવતાર ધરી, ઉદ્ધિને આપ્યું-સ્થાન;

૨ પૃથ ઉપર જગમ'ડલને લઇ, હથે અસુર અભિમાન— શમે૦

૩ દૃષ્ટાપર ધરણીને ધારી, કીધો જગ ઉદ્ધાર;

દિતિમુતાધીશ^૧ નખથી દારી, ભક્તની કીધી ંહાર— શમે૦

વામનરૂપે ત્રણ પગલાંથી, પ્રકટાંયું આશ્ચર્ય;

૪ ક્રોધ સ્વરૂપે પુરશ્ન પકડી, હણ્યા^૨ સુક્ષ્મવર્ચ— શમે૦

હથરથ શહમાં દેહ ધરી, ઉદ્ધશમુખના લીધા પ્રાણ;

કુર કંસના કાલ બની, કહેવાયા કૃષ્ણ મુળધુ— શમે૦

ચોગી ચતિના હૃદયપ્રદેશે, 'તત્વ'રૂપે રહી સ્થિર;

નિરાકાર નિર્ગુણ કહેવાયા, અંતર અને બહિર— શમે૦

અંતરનો આનંદ અગ્નિ અતિ, ભક્તિ થકી ઉભરાય;

મહેશ મહિમા આપ તણો શો ! 'નેતિ' 'નેતિ' વહાય—શમે૦

* 'યસ્યાલીયત શક્ત સીમિત જલધિઃ પૃથે જગન્મણ્ડલં,

દંડ્યાયાં ધરણી, નલ્લે દિતિમુતાધીશઃ, પદે રોદસી ।

' ક્રોધે સમગનઃ, શ્વરે દશમુલઃ, પાળૌ મલમ્વાસુરો,

ધ્યાને વિશ્વમસાવષામિકકુલં કસ્મૈ ચિદસ્મૈ નયઃ ॥ '

આ શ્લોક ઉપરથી મુચિત.

૧ મત્સ્યાવતાર ૨ રૂમાંવતાર, ૩ વગદાવતાર. ૪ દિવ્યપ્રકાશપુ ૫ પાશુરામાવતાર.

૬ ઉત્તમ સનિયત્રી ૭ રાવણ

દૈવી સામર્થ્ય અથવા યોગબલ્લ.

લેખક, શ્રીજયકૃષ્ણ ગંગાદાસ ભક્ત.—સુરત.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૩૨ થી ચાલુ.)

પ્રકરણ ૫ મું ચાલુ.

ત્યાર પછી એ વિદ્વાને કવિમંડળ તરફ દૃષ્ટિ વાળી, ને તેમનાં કાવ્યો દ્વાયમાં લીધાં.

સોફિસ્ટીસ એ સંબંધમાં લખે છે કે મેં તે તે કવિઓને તેમનાં કાવ્યોના તાત્પર્ય, ઉદ્દેશ વગેરે સંબંધમાં પ્રશ્નોપર પ્રશ્નો પૂછ્યા. પણ બીજા મનુષ્યો એ કાવ્ય લૂતિ તથા કાવ્યના વિષય સંબંધે જોટલો પ્રકાશ નાંખે તેટલો પણ તે કવિઓએ નાંખ્યો નહીં. આ પરથી મેં અનુમાન બાંધ્યું કે કવિઓ આંતર સ્ફુરણથી પ્રેરાઈને આવી જાય છે અને તે વખતે આંતર દૈવી સામર્થ્યના પ્રેરાયા જે લખી કાઢે છે તેવું પછી જાનપણ રહેતું નથી. જેમ કેટલાક ધર્મપ્રવર્તક મહાપુરુષોને અંતરમાંથી દૈવી પ્રગટે છે, કેટલાક ઈશ્વરભક્તોને, યોગીઓને પ્રસંગે પ્રસંગે દૈવી ગાન પ્રકટે છે, તેમ કૃપાપાત્ર પુરુષાર્થી કવિઓને પણ અંતરમાંથી દૈવી વેગ મળે છે અને અત્રૈકિક પ્રકટ થાય છે.

મહાત્મા સોફિસ્ટીસનાં આ વચનોપરથી તદ્દન ખુલ્લું છે કે આગીન મહાકવિઓનાં બોમાં આંતરમનનાં સામર્થ્યોએજ અપાર કૃપાબલ્લ પ્રેર્યું છે. અંતરત્મામાંથી જ દૈવી કાવ્યો પ્રકટ થયાં છે. સોફિસ્ટીસે અને મહાત્મા સોફિસ્ટીસે એક જ પ્રકારના વિચારો.

કવિઓની પ્રતિગામાં હેતુ આંતર મનનું અગાધ સામર્થ્ય છે એ જાણ્યું એટલે વિષયપર ધણો પ્રકાશ પડેલો સમજવો. કવિઓ જે સમયે બાહ્ય મનનાં સ્ફુરણોથી થયા હોય છે અને આંતર મનને જ વશ કેવળ હોય છે ત્યારે તેમને કંઈ કાળનું જાન બંધું સ્મૃતિપટ્ટપર આરૂઢ થાય છે. પાંચ પચાસ વર્ષ પૂર્વે વાંચેલું સઘળું સાંભરી આવવાનું અને પાંક્તિઓ ને પાંક્તિઓ એ તેવીજ લખ્યા જવાના, ધણાં ઓછાં અન્ય મહાકવિઓના પૂર્વરચિત પદો પોતાનાં કાવ્યોમાં સ્મૃતિભંડારમાંથી મૂકી છે. ધણાં મોટા કવિઓ માટે એમ કહેવાય છે કે એમણે અન્ય કવિઓનાં કાવ્યોમાંથી તારા કરી દીધા છે. અને કંઈક અઘટિત ટીકા પણ કરાઈ છે.

ઓક્સિવર વેન્ડેન હોલ્મસ કહે છે કે અગ્રણ્યનાં બીજા કવિઓનાં કાવ્યો મૂક્યાં એ કવિઓને પાછળથી જાન આવે ત્યારે જરા ગભરાવે છે. ઘણે પ્રસંગે અમુક બીજા લેખકો ઉતારો છે કે તદ્દન નહીં છે એ નિર્ણય કરવો કપરો પડે છે.

કેટલાક મનુષ્યો સમાધિ અવસ્થામાં વા ચિત્તની એકાગ્રતામાં સપીપસ્ય કોઈ મૂલ્યવેશ વિષયપર દામ લખી કાઢે છે. એ કાવ્યો ધણાંજ ઉત્તમ હોય છે. પણ અને છે એવું કે જે વાંચેલું હોય તે જ તેઓ લખ્યા જાય છે.

કાંઈ વખત ચિત્તની એકાગ્રતા બહુ સિદ્ધ થાય છે તો કવિઓ આખાં કાવ્યોનાં કાવ્યો અંતરમાંથી બહાર પ્રગટ કરે છે અને એ કાવ્યો કાવ્યે રચેલાં છે તેનો નિશ્ચય કરવો કપરો પડે છે. વળી અમુક કવિએ બીજાના કાવ્યો ચોરી લીધાં છે-હિતારા કરી દીધા છે એવો દોષ પણ સ્થાપી શકતો નથી. કારણકે અહિંમુખ વૃત્તિ સમે છે ત્યારે અંતર્મુખ વૃત્તિમાં સ્મૃતિ બહુ તેજસ્વી અને છે અને કંઈ કાળના જ્ઞાનનો બહાર અંતરમાંથી બહાર નિસરી આવે છે. આ સર્વ પ્રસંગોપરથી એ તો સ્પષ્ટ જ છે કે આંતર મનની પ્રમળ સત્તાકળે જ્ઞાનના અદ્ભુત ચમત્કારો અનુભવાય છે.

મહાકવિ શેક્સપીયર બહુ વિદ્વાન ન હતો-એમ બેકનના સિદ્ધિવાણી મનુષ્યો જણાવે છે, પણ એ કવિના સૌખ્યતાઓ બેકન, બેનજોન્સન, ફેલ્ડન, બોમ્બાર્ડ, ફ્લેચર વગેરે વિદ્વાન પુરોષ હતા. રાષ્ટ્રી એક્સિઝબિયના રાજ્યમાં સૌથી મોટા વિદ્વાનો જેટલા હતા તે બધાના પરિચયમાં શેક્સપીયર હતો. અને એ કવિએ આ વિદ્વાનોના સંબંધથી પોતાના આંતર મનના સામ્રાજ્યસમયે એજ વિદ્વાનોના ઉચ્ચ વિચાર, નિશ્ચયો વગેરેને પદોમાં સારી રીતે હિતારી દીધા છે.

શેક્સપીયરનાં કાવ્યો વાંચનારને અંતરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે એ કવિનું અંતઃકરણ ધણુંજ ઉચ્ચ હોયું જોઈએ, એની બુદ્ધિનો વિકાસ બહુજ હોયો જોઈએ, તેની સાથે એની આધ્યાત્મિક ચંપતિ પણ નિશાળ દેવી જોઈએ. એનું હૃદયમળ અગાધ હતું. તત્ત્વવિદ્યામાં એ પારંગત હતો. એક્સિઝબિય રાષ્ટ્રીનો સમય વિદ્યાના ઉચ્ચ નિશાસોનો હતો. એ રાષ્ટ્રીના સમયમાં જે વિદ્યાનો યષ્ઠ ગયા છે તે સર્વ અદ્વિતીય હતા. અને સર્વ વિદ્યાનોની સૌખ્યતામાં રહીને શેક્સપીયરે અંતઃકરણમાં બહુજ સત્ત્વમય વિચાર દ્રવ્ય ભરેલું અને તે કવિતા લખવા બેસે ત્યારે બહારનું તમામ બંધી જતો. આંતર મનનુંજ પ્રાધાન્ય પ્રવર્તતું અને પ્રત્યેક અંતઃકરણને સંયોદ અસર કરે એવું લખાણ લખતો. કાંઈ દેરી મહાપુરુષ હોય એમ એના સંબંધમાં આવેલા ધણાને એને વિષે સમજતું. તે તારક મહાપુરુષ કે સિદ્ધપુરુષ જેવોજ પ્રતાપ પ્રગટાવતો. વાળી અને વર્તનમાં વિરોધ કાંઈક વિદ્યાનામાં જણાય છે તેવું એનામાં ન હતું પણ સર્વ વિદ્યાનામાં પૂજ્ય નીચે એવું વર્તન એવું હતું. સમર્થ વિદ્યાનો પણ એના વિરે પૂજ્ય બાવને ધારતા. ભારત વર્ષના વિદ્યાનો તત્ત્વવિચાર અને સંયમ બે માર્ગને જીતી ઉન્નતિ માટે આવશ્યક ગણે છે. આ બે માર્ગને યથાર્થ સેવનાર શેક્સપીયર ગણાય. કારણ કે સર્વોત્તમ વિદ્યાનોના સંગને સેવી સત્સંગતિનો મોટો લાભ તે લેતો અને બાહ્ય સર્વ સંબંધોનું અજ્ઞાન સેવી બાહ્ય મનને શાંત કરી આંતર મનની પ્રાદ કલામાં ધણો સમય રહેતો અને તે સમયે સર્વોત્તમ વિદ્યાનોના નિશ્ચયને પોતાના જીવનમાં અલ્પ અલ્પથી વિસ્તારી દેતો. આથી દેવી કે યોગી મહાપુરુષ જેવી છાપ એનાં લખાણોમાં છે.

ચિત્રકલા વગેરે કલાઓમાં પ્રવીણ પુરુષોમાં પણ આંતર મન બહુજ જગવાયતું હોય છે. આંતર મન ત્યારે સારી રીતે જગવાયતું હોય છે, અંતર્મુખ અવસ્થા ત્યારે સિદ્ધવત્ હોય છે ત્યારેજ કલાવંત મનુષ્યો પોતાનાં કામ અદ્ભુતરીત્યા સાધી શકે છે. ચિત્રો કાદનાર કલાવંત મનુષ્યો પોતાનાં ચિત્રો આંખે હીડીને બાંહે એવાં, કેવળ જીવનતત્ત્વથી બરપૂર, હ-મણી જાણે આપણી સાથે વાન કરશે એવાં ત્યારેજ ચીતરી શકે છે કે ત્યારે તેમની લલકરી

વૃત્તિ શમેલી હોય છે, બ્યારે તેઓ બાહ્ય મનને જાન રાખી શકે છે, બ્યારે તેમના વિચાર, નિશ્ચયો વગેરે કરવાની વૃત્તિ શમેલી હોય છે અને આંતર મનમાં ધારણાં કાર્યનું સ્વરૂપ ચીનરી દીર્ઘકાળ તેમાં ને તેમાં નિમગ્ન રહે છે. જેવું ચિત્ર પાડવું હોય તેવું ચોખ્ખું નિર્દોષ સ્વરૂપ વૃત્તિમાં ખડું કરવાનું સામર્થ્ય હોવું જોઈએ. અને એ સામર્થ્ય આંતર મનને પ્રયત્ન કરવાથીજ પ્રકટે છે.

જે કલામાં પ્રવીણ થવાનો આશય હોય તે કલાસંબંધનું પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને બાહ્ય મનનો વિકાસ જરૂરનો છે અને તે સંબંધનાં સંપૂર્ણ નિર્દોષ ચિત્રો આંતર મનના વિકાસદ્વારાજ પ્રકટે છે. તેથી આંતર મનનો વિકાસ પણ તેટલોજ જરૂરનો છે.

કવિઓ તેમજ કલાવંત મનુષ્યોમાં કેવળ આંતર મનનો વિકાસ અગોચર પરિણામનેજ પ્રકટાવે છે. દુઝેરી અને બેઝેઝક આ બે કવિઓનાં કાવ્યોમાં દોષ નહીં પણ બાહ્ય મનનું નિયમન ન હોવાથી જીમનામાં ગાંડપણ હતું એવો દોષ એમને માટે સ્થપાયો છે. બાહ્ય મનનો વિકાસ સાર અસારના નિર્ણયનું સામર્થ્ય આપે છે. અને આંતર મનનો વિકાસ સ્તી-કારણા કાંઈ પણ યોગ્ય સિદ્ધાંત માટે સર્વોત્તમ બળ ઉપજાવે છે.

બાહ્ય મનનો વિકાસ એ તત્ત્વ વિચારને મળતો છે અને આંતર મનનો વિકાસ એ ચિત્ત વૃત્તિના નિરોધને અનુરૂપ છે. તત્ત્વ વિચારથી જે વિવેકમતિ પ્રકટે છે, જે ઉત્તમ નિશ્ચયો પારાક્રમે વૃત્તિમાં ફરે છે તેજ નિશ્ચયો યોગ્યરૂપે અનુભવાય છે. યોગ્યસમાન બળ નથી પણ તે તત્ત્વવિચારથી પ્રતિજ્ઞા નથી. કાંઈ વિષયની ધૂન લાગે અને તેમાંજ મનુષ્ય તક્ષીન થાય તો તે બ્યવહારપ્રથ, ધૂતી, ગાંડો ગણાય છે. તેમ બાહ્ય મનના વિકાસને સિદ્ધ કરી સર્વોત્તમનિશ્ચયો સાધવા અને તે નિશ્ચયોનો સાક્ષાત્કાર કરાવનાર, સર્વોત્તમ પરિણામ ઉપજાવનાર આંતર મનનો વિકાસ છે.

ધણાખરા ચિત્રકારો તેમજ બીજા કારીગરોનું આંતર મન તેમની સત્તામાં હોય છે. કોઈ નામના પ્રસિદ્ધ ચિત્રકારમાં આંતર મનનો વિકાસ આ પ્રકારનો હતો. એ ચિત્રકાર બહુજ જલદીથી ચિત્રો કાઢતો, અને એનાં ચિત્રો એવાં તો જીવનમય આગેદુમ્મ પડતાં કે એ પ્રજામાં બહુજ લોકપ્રિય નીવડેલાં. જેમનું ચિત્ર પાડવું હોય તેમને થોડી ક્ષણજ તે બેસાડતો અને પછી તે ચિત્ર એની વૃત્તિમાં ફરી રહેતું. તાત્પર્ય કે એની ધારણુશક્તિ બહુજ ઉત્તમ હતી. એ કોઈ બાબે લખે છે કે:—

“બ્યારે કાંઈ પોતાનું ચિત્ર ચીતરાવવા મારે ત્યાં આવે ત્યારે હું તેને ખુરસીપર બેસાડતો. થોડો સમય ધારી ધારીને તેને જોઈ સેતો. ત્યાર પછી બીજા મનુષ્ય તથાક હોય તેને ધારી ધારીને નિહાળતો. હું પછી ચીતરવા બેસતો ત્યારે પ્રથમના પુરુષને વૃત્તિમાં આશ્ચર્યો અને ખુરસીપર બેઠેલા હોય ત્યારે જે જ્ઞાન થતું તેવુંજ આગેદુમ્મ થતું. ચિત્ર પાડી વખતે ખુરસી તરફ દૃષ્ટિ કરતો અને સમજાતું કે ત્યાં પેલા પુરુષ બેઠોજ છે. અને એમ બેઠાજર આગેદુમ્મ જીવનમય ચિત્ર પાડતો.”

આ પ્રમાણે કોઈ વર્ષમાં ત્રણેશો ચિત્રો પાડતો. આંતર મનનો વિકાસ જેમ વધારે તેમ વૃત્તિમાં ચિત્રો ઉપજાવવાનું સામર્થ્ય વિશેષ. આ સામર્થ્ય વિરલ મનુષ્યોમાં હોય છે.

કાંઈ કાંઈ સમયે કાંઈ કારીગર પોતાનું કાર્ય ધણીજ સરળતાથી કરે છે તેમજ સર્વોત્તમ કરે છે, કાંઈ સમયે જાણે બહારની કાંઈ અટક સત્તા એને મદદ કરતી સમગ્રજ છે, જાણે અંતરમાંથી અતર્વાર્થીજ એને પ્રેરના હોય તેમ માલમ પડે છે. આ બંનવામાં હેતુ આંતર મનનો યથાપોચ વિકાસજ છે. જાણ મનની સત્તાને સધાતો આંતર મનનો વિકાસ આ હિતમ પરિણામને પ્રકટાવે છે.

આંતર મનનું સામર્થ્ય જેમનામાં બહુજ આગળ નીકળી આવે છે એવા શ્રીમદ્ વિદ્વાન પુરુષો તે સમર્થ વક્તાઓ છે. પેટ્રીક હેન્લી, આર્થરિસ વક્તા માર્ક્સ ફિલિપ્સ, હેન્લી ક્યે, ડેનીયલ વેબ્સ્ટર આ વિદ્વાન પુરુષો આ પંક્તિના છે. યોગ સામર્થ્યથી વા સમર્થિમાંથી અ-લૌકિક જ્ઞાનને પ્રકટાવનાર વીર મહાપુરુષો પ્રકટ થાય છે એવું જે વારતરસમાં કહેવાય છે તેવા દૈવી પુરુષો પણ આ આંતર મનના મહાન ઉચ્ચ વિકાસદાસજ પ્રકટે છે. પેટ્રીક હેન્લીનું આખું જીવન લક્ષ્યપૂર્વક તપાસીયું તો આ સર્વ નિમ્નયોની સત્યતા પૂરેપૂરી સમગ્રશે. હેન્લી ક્યેને માટે એવું કહેવાય છે કે એક વખતે એના સામા પક્ષને એક મનુષ્ય રોનેટમાં સારી રીતે જાણ્યો. આ સમયે ક્યેની પ્રકૃતિ શિથિલ હતી, તેથી વિસ્તારથી હિતર આપવાનું જાણ્યો એનામાં ન હતું. તો પણ પ્રસંગનું સ્વરૂપ એવું હતું કે ક્યેએ પોતાના વિરોધીનાં સર્વ વચનોને તોડી નાંખવાજ જોઈએ. આથી પાસે જોડા પોતાના મિત્રને કહ્યું કે દસ મિનિટ થાય ત્યારે મને અટકાવજો. મિ. ક્યેએ જાણવાનું શરૂ કર્યું. દસ મિનિટ થઈ જોડે એના મિત્રે એનો જાણો તાણ્યો. મિ. ક્યેએ કંઈ લક્ષ આપ્યું નહીં. એ તો પોતાનું બાપજી ચલાવતોજ રહ્યો. પાછું તેના મિત્રે જાણાતી કાર જોઈવાનું શરૂ કર્યું, પણ ક્યેને તેની કંઈ અસર થઈજ નહીં. આથી એના મિત્રે ક્યેના શરીરમાં ટાંકણી ઘોંચી. જ્યારે પણ ક્યેને કંઈ ખબર પડી નહીં. જોણે એના શરીરનું જાનજ જોયું હતું. પોતાના વિપક્ષના વિવેચનમાંજ એનું ચિત્ત સારી રીતે જાણગ્રાહ થઈ ગયું હતું. બપોરના વિષયમાંજ પ્રતિ તથાકાર પરિણામને પાળી ગઈ હતી. ટાંકણી ઘોંચી કે ક્યેનો તાણે તેથી એનું ચિત્ત બદલ્યું થયું નહીં. પગમાં ટાંકણી ઉડી ઘોંચી. તે સમયે એ થુગ પાડી ઉઠ્યો એમ એનો મિત્ર માનતો પણ તેથી કંઈ વળ્યું નહીં. આ પ્રમાણે દસ મિનિટને બદલે બે કલાક સુધી મિ. ક્યે જાણ્યો. એને પોતાની ધર્મીયાજમાં જોયું, ત્યારે બહુજ ચાકી ગયો છું એવું તેને જાન થયું. અને પોતાના મિત્રને કપડો આપ્યો કે મને કેમ અટકાવ્યો નહીં, એમ જાણીને તે પોતાના મિત્રના હાથપર માર્યું મૂકી સૂઈ ગયો.

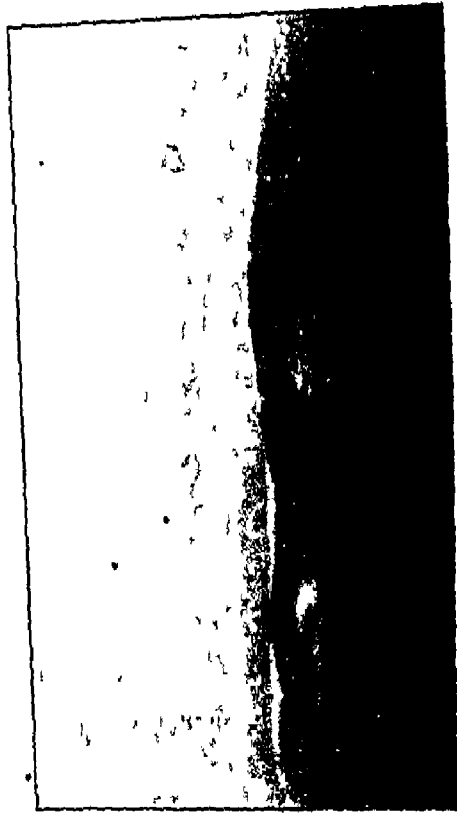
*નૈનિતાલ.

કવિદુવયુક કાવિદાસે પોતાના કુમાર સંભવ અને મેષદૂત નામનાં કાવ્યોમાં હિમાલય પર્વત અને તેની આસપાસના પ્રદેશના વર્ણનના અસંગ આપ્યા છે—જેમણે આ કાવ્યો જોયાં છે તેમને આ વર્ણનો ધ્યાનમાં મનાવે. અને ચિત્તાકર્ષક લાગે છે એ વાતો નવેસરથી કહેવાની જરૂર નથી. પરંતુ આ વર્ણનો આગેહુમ છે, તે ઉપરથી કાવિદાસે હિમાલય પર્વત પ્રત્યક્ષ જોયેલા હશે એમ તો જોકે ખાતરી કહી શકાય તેમ નથી તો પણ એટલું તો ખરું કે ગળી શકી તેટલી હિમાલયની માહિતી તેમણે અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી હોવી જોઈએ. કવિ કાવિદાસે કુમાર સંભવના પ્રારંભમાં જ હિમાલય સંબંધમાં ઉલ્લેખ કરેલો છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે હિમાલય પર્વતનું પ્રચંડપણ તેનું ભવ્યપણ તથા સૃષ્ટિસૌંદર્ય વિષયે એમણે ખરાખર જ કલ્પના કરેલી છે. “પૂર્વાવરો તોય નિર્ધીવગાહા સ્થિતઃ પૃથ્વીયા દ્વ માનદણ્ડઃ” (હિમાલયનું આ વર્ણન ખરેખર જથથા છે. હિમાલય એ એકલા હિન્દુસ્તાનનો જ નહિ પણ આખી પૃથ્વીનો માનદણ્ડ કહીએ તો પણ તે ખોટું નથી. આ પર્વત આખી પૃથ્વીમાં અદ્વિતીય છે એમાં શંકા નથી.

આર્થ લોક ઉત્તરમાંથી હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યા ત્યારે તેમને આ પર્વતની સર્વ શોભા અને તેમાંનું સૃષ્ટિસૌંદર્ય પ્રત્યક્ષ જોવાને પ્રસંગ પામ્યો હતો. આ પર્વત જોળાળીને તેઓ બીજા બાજુએ આવ્યા હતા અને હિન્દુસ્તાનના સપાટ પ્રદેશમાં આવી વસવાટ કર્યો હતો. તેમ જતાં હિમાલય માટેનો તેમનો પ્રેમ કાપમજ રહ્યો હતો અને તેથી જ સૃષ્ટિસૌંદર્યપ્રિય એવા જે “કર ભગવાન તેમના નિવાસ સ્થાનની કલ્પના તેમણે આ હિમાલય પર્વતમાં જ કરી છે, અને હિમાલયની બીજા બાજુએ મનુષ્ય કરતાં ચઢતી કોટીઓ દેવ, ગાંધર્વ, વક્ષ વગેરેનું નિવાસ સ્થાન છે એમ માન્યું છે. હિમાલય પર્વતપર આવેલું માનસ સરોવર સર્વ સૌંદર્યનું, સર્વ સુખ વિજ્ઞાસનું અને સર્વ પ્રેક્ષણીય વસ્તુનો આકર છે એવું તેઓએ વર્ણન કર્યું છે. આજ કારણે લીધે આર્ચાવર્તમાં વસતિ આર્ષપ્રમ્મ એમ માને છે કે હિમાલયપર જઈને ત્યાં તપશ્વર્ષી કરી શ્રદ્ધાનંદમાં વિક્સીન થયું એ મનુષ્ય અવતારનું કર્તવ્ય છે.

પહેલા જમાનામાં આવા અદ્વિતીય સૌંદર્યવાળા પર્વતનું અને તેની આજુબાજુના પ્રદેશનું પ્રત્યક્ષ દર્શન પ્રાપ્ત થયું ધણજન દુર્ધટ માનવામાં આવતું હતું. આ કારણે લીધે જ હિમાલયનાં દર્શનને આટલા ધાર્મિક-પવિત્રપણાનું માન આપવામાં આવ્યું છે. પરંતુ આવી ચેનકાળમાં આગમોડીના ફેલાવાને લીધે સર્વ ભારતવાસીઓને આ દર્શનપ્રાપ્ત સુલભ થયો છે. હિમાલયની પશ્ચિમ તથા દક્ષિણ બાજુના ભાગોમાં ગયા સો વરસમાં અંગ્રેજ સરકારે રજાં સ્થાનો હવા ખાવા માટે શોધી કહાડ્યાં છે અને ત્યાં વસતિપણ ચંદ છે. આમાંનાં સિમલા, મસૂરી, નૈનિતાલ, અને દાર્જિલિંગ પ્રસિદ્ધ છે. આ સર્વ સ્થળો. હિમાલયના તળે પાના ભાગોમાં આવેલાં છે એ વાત ખરી છે તથાપિ તેઓ સમુદ્રની સપાટી કરતાં ધંધાજ કેમ છે તે જણવું ન જોઈએ. સિમલા સમુદ્ર સપાટી કરતાં સાતહજાર ફુટ ઉંચું છે અને મસૂરી તથા નૈનિતાલ છ હજાર ફુટ ઉંચું છે. આ ઉંચાઈ ઉપરથી આવેલું સહજ ખવાસ આવશે કે આપણા મુખાઈ ઇલાકામાં ઉંચામાં ઉંચું હવા ખાવાનું સ્થાન મ.

* શ્રીકૃતં ગ્રે. ગોવિંદ ચિત્રણાજી લાટે. એમ. એ. ના મરાઠી લેખ ઉપરથી.

नैनितास.—अरुणोदयिनि विभाषयते ३५५५

नैनिताल.—शहिरनी दृश्य.

હાથબેધર છે પરંતુ તેની હિંચાઈ પાંચહજાર પુટ છે.

મુંબાઈ ઇલાકાના લોકોને હિંમતપર પર્વતપર હતા ખાવા જતું હોય તો નૈનિતાલ એજ એક પાસેમાં પાસે આવેલું સ્થાન છે. હાલમાં મુંબાઈથી નૈનિતાલ જે રસ્તે જઈ શકાય છે. સૌથી પાવેનો રસ્તો બોમ્બે બરોડા રેલવે લાઇનનાનો છે. પંજાબ એક્સપ્રેસમેલમાં બેસીને કાલામેથી હિંચાઈએ તો મુંબાઈથી વડોદરા ત્યાંથી ગોધરા રતલામ નાગડા અને તે રસ્તે રૂઢ મયુરાં સુધી ગાડી આવે છે આ રસ્તે મુંબાઈથી મયુરાં આવતાં આપણે સાનસે સત્યોતેર માઈલ મુમાઈરી કરીએ છીએ. અહીંથી આગળ નેંગેજ લાઈન આવે છે તે હાઈવેસ, કોસંગજ, બરેલી થઈને કથગોડમ પર્વત ત્રણ છે. મયુરાંથી કથગોડમ એકચોતાણ માઈલ થાય છે. નૈનિતાલનું રેશન આજ ગણાય છે. અહીંથી નૈનિતાલ ખાસીસ માઈલ છે, એટલે કે આ રસ્તે જતાં મુંબાઈથી નૈનિતાલ નવસો બાણ માઈલ થાય છે.

ખીજે રસ્તો છ. આઈ. પી. રેલવેનો છે. આ રસ્તે પંજાબ મેલમાં આગ્રેજાય છે. મુંબાઈથી આપા આઠમો પંત્રીસ માઈલ છે. આપાથી આપાકથગોડમ રેંગજીપડે છે. આપાથી કથગોડમ સમારે અહીં સો માઈલ થવું હશે. એટલે કે છ. આઈ. પી. ને રસ્તે સો માઈલ વધારે મુમાઈરી કરવી પડે છે. અંધી મુમાઈરી મેલદ્રેનમાં કરવાથી છ. આઈ. પી. રેલવેમાં આસરે વીસ રૂપિયા ખર્ચ થાય છે અને ત્રીજા વર્ગની ગાડીમાં બાર રૂપિયા ખર્ચ આવે છે. બી. બી. રેલવેમાં ચેલગાડીમાં મુમાઈરી કરતાં છ. આઈ. પી. જેટલા બાગમાં કથગોડમ પહેંચી શકાય છે.

મુસાદાખાઈથી નૈનિતાલ જવાના બે માર્ગ છે. મુસાદાખાઈથી બરેલી અને ત્યાંથી કથગોડમ જવાય છે. ત્રીજા વર્ગનું બાહુ માત્ર સવા બે રૂપિયા થાય છે. બીજો રસ્તો આ કરતાં પાસે છે, પરંતુ જે વાર ગાડી બદલવી પડે છે. મુસાદાખાઈથી રામપુર સુધીના એક ફાટો છે. આ રામપુરથી કાશી માત્ર એક ગાઉ રહે છે. મુસાદાખાઈથી કાશી ઉત્તરમાં છે. અને કાશીપુરથી એક ફાટો ત્રણ છે જે માર્ગે લાલકુવા જન્કશન જવાય છે અને ત્યાંથી કથગોડમ જવાય છે. આ રસ્તે ત્રીજા વર્ગનું બાહુ સવા રૂપિયા થાય છે.

જેમણે ઉત્તર હિંદુસ્તાનનો થોડા બાગ પણ જોયો હશે તેને આ પ્રદેશની સામાન્ય કંપના અવરજ આવરો. આ પ્રદેશ ધણેજ સપાટ છે. ચારે બાજુએ ઠાંઈ રથજે ટેકરાટરી કે ખાડા જોવામાં આવતા નથી. ગંગા અને યમુના નદિનો પ્રદેશ સફેદ માટીનો છે. અહીંના ધવર ધણુ સફેદ માટીનાંજ હોય છે. કોઈ કોઈ ઠાંણા ધવર નજરે પડે છે અને એનરો બર ઉંઢાળામાં ધણુ લીલાં છમ જેવાં દેખાય છે. કાશીપુરી સુધી આવેલ દેખાવ નજરે પડે છે. કાશીપુરી છેડી પૂર્વતરફ લાલકુવાના રસ્તાપર આવ્યા કે સધળા દેખાવો બદલાઈ જાય છે. પહેલો તો ઘાડી ઝડી આવે છે. આગળાડી આ ખીચોખીચ ઝાડીમાંથી દોડે છે અને જ્યાં ત્યાં પાંદડાંના ખરખર ખરખર પડે છે. લાલકુવાથી કુંગરાની રાંગીની રાંગો દેખાય છે. લાલકુવાથી નિકળ્યા પછી હરડવાની નામનું રેશન આવે છે. આ રેશનપર વ્યાપાર કીક આવે છે. જંગલ વધારે ખીચોખીચ અને હિંચાં ઝાડોનાંજ જાયુય છે અને જમીનનો રંગ તેમાં ધણુ ધવરનો રંગ ધણેજ સુંદર દેખાય છે. અહીં જાણક માટે કહ્યો પથર જેવો નીચેનો હોય તો તે ધણુ મજા નહિ. અહિં જથ્થાજ પથર સફેદ લીલાંય પડના સફેદ કે કઈક રાતા હોય છે. આપણે ધણુ રંગના પથરોના દગલે દગલા-આસના બાસ આગળાડીની બાજુમાં જોવામાં આવે છે અને તે ફરથી ધણેજ સુંદર દેખાય છે. આ તરફ ધમારનો ધણુ આ ધણુ રંગના

પત્થરોની બનાવવામાં આવેલી હોય છે. ધમારોને કૃત્રિમ રંગ લગાડવામાં આવતો નથી. આ કુદરતી રંગથી રંગાયેલી નાની નાની ધમારો શહેરોમાં અજેલી મોટી મોટી ધમારો કરતાં પણ વધારે સુંદર દેખાય છે.

આ જોવામાં આવેલું ગર્ક યર્ષ ગયા હોય એ છીએ એકલામાં તો આશ્ચર્યથી ચકિત થઈ જવાય એવા ખીન દેખાવો આપણી આગળ રજુ થાય છે. હિમાલયની તળેટી આગળના લીલા પત્થરના ટેકરાઓ આપણી નજર સામેજ ઉભા રહે છે અને ટેકરાને સ્પર્શ કરીને એક સ્ફટિક જેવી શુભ્ર નદી દષ્ટિએ આવે છે. ઉપર બાજુમાં લીલાંક્ય જંગલો, અને તેમાં સંદેહ સ્ફટિકમય પથ્થરોવાળી નદી ! આ દેખાવ ધણેજ આશ્ચર્યકારક દીસે છે. છોટી ને નરને આ મોટો સમુદ્ર તો નથી એમ જાનતિ થાય છે. આ નદીનાં પાણી ઉંડાં નથી પણ તેનો પટ ધણો છે. આવું નામ ગોલા નદી છે. આ નદી એટલે સંદેહ, લીલા, અને રાત્રી રંગના પથ્થરોની ભણે ખાણજ ! !

ઉન્દાળામાં નદીમાં મુદ્દલ પાણી રહેતું નથી. પરંતુ બધીજ નદીઓ આવા ચિત્રવિચિત્ર રંગના પથ્થરથી ભરેલી હોય છે. આ દેખાવ તો નૈનિતાલ અથવા હિમાચલના સૃષ્ટિસૌંદર્યના બંધારનો માત્ર પ્રારંભજ ગણી શકાય. આ કથગોડમનો દેખાવ જોવાથી મુસાફરનું મન ધણુંજ પ્રમત્ત થાય છે અને થોડાજ સમયમાં સૃષ્ટિસૌંદર્યનું મૂળ રથાન દષ્ટિગોચર થશે એ વિચાર આવતાં મન અધિક ઉલાસમાં આવે છે. ખહીં મે માસમાં સવારના સાડા-ચાર વાગતાં અજવાળું થતા માટે છે અને પાંચ સાડાપાંચ થતાં તો પો ફાટી જાય છે. તેજ પ્રમાણે સંજે આઠ વાગતા સુધી અજવાળું રહે છે. કથગોડમથી નૈનિતાલ ૨૨ માઈલ એ આગળ જણાવ્યું છે. ટાંગા એકા વગેરે રાત્રીએ પ્રવાસ કાપે છે. અહીં ધર્મશાળામાં સગરૂ સારી હોય છે. પ્રત્યેક મુસાફરને જુદી જુદી ઓરડી આપવામાં આવે છે. આથી મુસાફર પોતાને સામાન ઓરડીમાં મૂકી તાણ મારી બહાર જવું હોય ત્યાં સુજેથી જઈ શકે છે. દરેક ધર્મશાળાને એક રખવાળ હોય છે તે રખવાળું કરે છે. ખાવા માટે પુરી અને શાક બધારે જોઈએ ત્યારે તૈયાર વેચાતાં મળે છે અને તે એકંદર રીતે જોતાં સારાજ હોય છે. આથી આ તરફ મુસાફરી કરવી એ જાણુ સગરૂક બરેલું છે. માત્ર પુરી શાકપર નીઆવ કરી લેવો જોઈએ. વળી ગરમ કરેલું દુધ પણ સધળે સ્થળે મળે છે.

ટાંગા કરતાં થોડાના એકાનું બાકું આવું પડે છે. ટાંગામાં ત્રણ માણસ બેસી શકે છે ને તેનું બાકું ખાર રૂપિયા થાય છે ત્યારે એકામાં બે માણસ બેસી શકે છે અને તેનું બાકું સામાનજ રૂપિયાજ પડે છે. એકાનું વાહન આ તરફ ધણુંજ સસ્તું છે. આ એકો ધણેજ વજનમાં હલકા અને તેને રથના જેવી ઉપરથી ઊઠી હોય છે અને ચારે બાજુએ પડદા હોય છે તે જોઈએ તો ખંધ કરી શકાય છે. આ એકકા એક કલાકમાં પાંચ થ માઈલ કાપે છે. કથગોડમથી વીરભટ્ટી (બુઝરી) સુધી ટાંગા તથા એકા જાય છે. કથગોડમ અને વીરભટ્ટી વચ્ચેનું અંતર તેર માઈલનું છે. આગળ સામાનનાં ગાડાંને જવાનો નવ માઈલનો રસ્તો છે પણ તે ગાડાંમાં માણસો મુસાફરી કરતાં નથી. માણસો તો પાળેના રસ્તે યહન ચાલીને, થોડા ઉપર અથવામાં પાવખીમાં બેસીને જાય છે. વીરભટ્ટીથી નૈનિતાલ પગ રસ્તે સુમારે ત્રણ માઈલ છે પાવખીમાં બેસીને જતારને અહીં રૂપિયા આપવા પડે છે. નૈનિતાલમાં બે હોટેલો દિંદુ માટે છે પણ ત્યાં જોજન આપવામાં આવતું નથી. હાથે રાંધવું જોઈએ અથવા પુરીને આ-ક બજારમાંથી લાવી ચલાવવું જોઈએ.

(અપૂર્ણ.)

શ્રી હરિશરણ ભક્તના હર્ષોદ્ગાર.

(આ તારો વચનો સારા સ્નેહે સાલજના—એ રાગ.)

લાગી લગની મારી હેતે હરીશુ,
લાગી લવરોગ કેરી ભીતી...રે....હાવે.
કનકને કાન્તાનું કપટ જે કારમુંજ,
ખાંધીને નાંખીયું મેં ખીંટી...રે....હાવે
સ્વભામમ સુખ સઘળાં, લાગે સંસારનાંજ,
ખાંજી જનજી જગની જીતી...રે....હાવે.
હરતાં ને કરતાં હું વ્યવહાર કરતાંજ,
ગાઉં સુરુદેવ કેરી ગીતી...રે હાવે.
અંદ્ર.

કવિ અને કવિતા.

લેખક. શ્રી જયસુખરામ પુ. જોશીપુરા, એમ. એ.

શિક્ષક, મેલ્ટ્રેનીંગ કોલેજ, વડોદરા.

(ગતોંક ૫૪ ૧૫૨ થી આણ)

ઉપરની તાતો ઉપરથી આપણને સમજાય કે માણસ જાતમાં આ વિવેચી સંગમ તો હેબ છે. ત્યારે શું આપણે દરેક મનુષ્યને કવિનું નામ આપવું ? આપણી વ્યાખ્યા પ્રમાણે તો ૫૫૫ પંખી, માનવી એ સર્વે કવિઓ થઈ ગયાં ! સર્વે પ્રાણીઓ ગાય છે અને ગાય-નનું શ્રવણ કરી હર્ષ પામે છે, ત્યારે શું તેઓ વિવેકવાન છે એમ આપણે માનવું ? ના, કદાચ કવિ અને વિવેચકિત અને વિવેચકિત માનવજાતિને જ વરેલી છે. ધન પ્રાણીઓમાં તેનું અસ્તિત્વ નથી હોતું. આવી હકીકત હોઈને, આપણે 'કવિ' શબ્દ માન માનવજાતિને માટે જ વાપરશું. માનવ એટલે કવિ અને કવિ એટલે માનવ. કવિતા સંગીતમય એતનશક્તિ સમાન છે. અત્યંત નિચારોને જે મનુષ્ય વાણીદારોએ બહાર દર્શાવી શકે તે કવિ જો કવિની આ વ્યાખ્યાનો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો આ અવનિમાં જન્મ લેતાંની વાર જ દરેક આત્મા કવિ-પદને પ્રાપ્ત થાય છે. ૫૫૫ એમ નથી કવિ જો નામનું મહાન માન બહુ ઘોઝા હોયને માટે નિર્મિત કરી સંખેલું છે. ઘોડી ધણી અનુભાસયુક્ત લીટીઓ લખનાં આવી એટલે કવિ નથી થઈ જવાતું. કવિ થવામાં તો નૈમર્ગિક કાવ્યશક્તિ જોઈએ—અવિન્ય રચના શક્તિની પ્રથમ આરંભના છે આ ઉપરાંત અનુકૂળ પ્રસંગો અને દેશકાળથી ઉત્પન્ન થઈ પામ્યાંના અમાર્ગ હોવાં જોઈએ. વળી રાજાનિક રીતે અર્થાં મનુષ્યની શક્તિ સરખી હોવી નથી લાગ્યેયમાં રૂઢિ પાળી મોટાં વૃક્ષધનરં આધનરંઓની મીઠશાંતિ કવિતા આ વિષયમાં હવા, પાણી વગેરેનો જરા ૫૫૫ ઉપયોગ લીધા સિવાય પેતાની આલસકામાં જ અત્યુ પામી જાય છે; કોઈ સુવાસનાના દિગ્ગંજમાં તેઓની કવિત્વશક્તિ પ્રતિપામી થતી થતી પુનઃ મૂળ શિથિને પ્રાપ્ત થઈ નવ છે, કોઈ ખીચનાં ખીચતાં વાગ્યામાં મર્ષ આડે રહેને ચડી જઈ,

અધિકારમાં અથડાઈ અધમતાના ધમાકામાં ધમાકામાં ધૂળધાણી ઘર્ષ જાય છે. કેટલીક વખતે એવું પણ બને છે કે ઉંચા પ્રકારની કવિત્વ શક્તિ ન ધરાવનારાં મનુષ્યો આધિકારમાં કાણીયાં ઘઈ પડે છે અને વિજયન વગેરે એરડો પ્રધાન એ કહેણીની પેઠે તે વખતની પ્રજામાં કવિતા નામથી પંદાર્થ અખંડ કીર્તિની માળા પહેરી પોતાનાં નામો અમર કરી જાય છે; કેટલીક વખતે આસપાસની પુષ્ટિકારક અને સુગંધદાયક હવાનો લાભ લઈ તેઓ મ્હોટાં ગણાઈ જાય છે; વળી એવું પણ બને છે કે ઉંચામાં ઉંચી શક્તિ ધરાવનારાં મનુષ્યો જેનો જન્મ તેવા કળિકાળમાં થયો હોય છે તેઓ તેવી નચણી પ્રમથી અનાદૃત રહી આ સંસારમાંથી ઉડી જાય છે પણ તેમનાં સદ્ભાવ્ય એટલાં કે તેઓની પાછળ જે કાંઈ શુભ પરીક્ષક પ્રજા નિકળી આવે છે અને તેઓની કવિતા અસ્તિત્વમાં હોય તો તેમની યોગ્ય પ્રશંસા થાય છે અને તેમને યોગ્ય સંમાન મળે છે. એતન શક્તિનો વિકાસક્રમ એવો છે કે તે તો પોતાનું અસ્તિત્વ પ્રકટાવતીજ જશે; પછી ગમે તો તે સમયનાં માણસો સમજે કિંવા ન સમજે; તે તો પોતાનું વિચાર સ્વાનંદ જળજીજ રાખશે. અને જે માણસમાં તે ધર કરી રહી હોય છે તે માણસદ્વારા તે પોતાનાં વચનેને પ્રકાશ દેશેજ. વિશ્વકીર્તાનાં ઉર્ડાં અને અગાધ પાનાંઓને ઉકેલનાર આ એતનાજ છે-તેમાં રહેલા શુભરસનો વિકાસ કરનાર તેજ છે-તેના ઉદ્ગારો અનિર્વચનીય છે; તેનું જોસ અટકાવી શકાય તેવું નથી; તે વિશ્લેષ શક્તિયુક્ત છે; તેના કણ્ઠો પશુ પોતાથીજ ફૂટે છે; તે રામી પણ પોતાથીજ જાય છે; તે અનવધિ અને અસ્પર્શિન છે; રવિઓતિની પેઠે તેનામાં આવરણશક્તિ રહેલી છે; તે આપણા માનસરોવરના જળની સપાટી ઉપર નાચી રહેલી અનિલસહરીની ખરાબર છે. સ્વયંજાત વિચારોને વાણી વસ્ત્રથી અલંકૃત કરવા એ કવિનું કર્તવ્ય અને જે તેમ કરે તે કવિ. પાશવ, માનવ અને યથાર્થ જ્ઞાનથી સંપૂર્ણ રીતે ભરેલો જે માનવી તે શ્રેષ્ઠ કવિની માનસરી પહોળી પામી શકે છે, અને તેનેજ રવિની સાથે સરખાવી શકાય છે. આવા કવિની કવિતા વાંચનાર માણસને વાંચતાં વાંચતાં એવી બ્રમણા ઘઈ જશે કે તે પોતેજ કવિ છે; પણ વસ્તુનાં તે કવિ નથી; એતો તે કવિની કવિતાની રસિકતા છે કે જેણે પેલા વાંચનારને પોતાના પંદરું વિસ્મરણ કરાવી દીધું છે. કવિની પ્રભુતા વા લઘુતા કાર્યોનુભવ છેકારણ કે તે તો બિચારો પોતાની ધૂનમાં ને ધૂનમાં ગાતો જાય છે, લખતો જાય છે પણ તેણે કેવું મુંઝવે અથવા કેવું અશ્વિદર લખ્યું છે-અર્થાત્ કહ્યું છે તેની તેના પોતાના મનમાં જે કીમત થાય તેના કરતાં તે પોતાની ધારેલી નેમ કેટલે દરજ્જે પાર પારી શકે છે તેના ઉપર આધાર રાખે છે. કવિ જે નિપુણમતિ હશે તો ધારેલાં નિશાન પાડશેજ; પણ માત્ર જે તે કૃત્રિમ કવિતા કરનાર હશે તો પથ્થરની પેઠે પાણીને તળિયે જોડનાં તેને વાર લાગશે નહિ. જે ખરો કવિ છે તે માનવમતિના સમસ્ત સ્વભાવનો પ્રકાશક છે; દિવ્યપુરુષ છે, બલિષ્ઠવેતા છે. ઐતિહાસિક પ્રમાણોથી પરીક્ષા કરતાં માણસ પડે છે કે આપણી જનસમાજે તેની છેક બાહ્યાવસ્થામાં જે જે ઉદ્ગારો કહાડ્યા છે તે જાણ કવિતામાંજ છે; જે જે વસ્તુઓને જેમ આપણા પ્રત્યોનવીરો આનંદ પામતા તે તે વસ્તુઓનું તેઓએ અદ્ભુત રીતે વર્ણન કર્યું છે; તેઓના પ્રથમ ઉદ્ગારો કવિતામયજ છે. જે કે હાલના કવિઓના જેવી તેઓની શુદ્ધ ખીલેલી અને સૃષ્ટિ જ્ઞાનથી ભરેલી ન હતી તોપણ તેઓએ પોતપોતાના પ્રમાણમાં દેશકાળને અનુકૂળ શુદ્ધ સામર્થ્ય દર્શાવ્યું છે અને સાબીત કરી દીધું છે કે તેઓને મૃતિસૌંદર્ય અને બળ્યતાનું થોડું

ધરે અંશે હીક ભાન હતું. અનાચીન કવિજ્ઞાની ભાષા વ્યાકરણના નિયમો સાચવી રહી છે; તેજ્ઞાની બાની અને અમક મનપ્રસન્ન અને શાસ્ત્રાનુસારી છે એ વાતમાં કંઈ શક નથી. પણ તેજ્ઞાની આ વિદ્વતા ચઢના લુહિ-વિશસકામનું ફળ છે એ નિર્નિવાદ છે. અને આપણે જો અસહી કવિજ્ઞાને ઉચ્ચતર માન આપીએ તો તેમાં કશું ખોટું નથી. કવિજ્ઞા છે તે સાક્ષતા કાવની સ્થિતિથી વધિક્ હોઈ તેથી વિશેષ આગળ વધેલા હોય છે. તેજ્ઞાનું પરમ પ્રયોગન જનન્યમાવને ધડવાનું છે. તેજ્ઞો સાધારણ રીતે ન સમજી શકાય તેવાં વચ્ચેનાં કહેવારા છે કે જે વચ્ચેનાં ભવિષ્યમાં ફસીમૂલ થાય છે; અને તે વચ્ચેનાં કવિના દિવ્યાંશ અને ધુહિત્વજનો પૂરતો ખ્યાલ થાય છે અને વગર માગે તેની પ્રસંસાનાં ગીતો ગવાય છે. અદ્યપિ ધર્મન્ત જે કંઈ લખાયું છે, જે કંઈ બોલાયું છે તે સઘળું કવિતામાજ છે. કવિતા કરવાની શક્તિ તેદૈવીસંપત્ત છે; પૂરેપૂરાં કરેલાં તપનો પ્રસાદ છે કારણ કે તેથી અજોડતાની ઉત્પત્તિ થાય છે; તે જીવનનું રસાયન છે; શ્રદ્ધાનાદની ઝાંચ છે; મુક્તિદાયક છે. અહા! કવિ તારામાં શું નથી?!

હવે, ખરેખર કવિ કહેવાવામાં ક્યા ક્યા ગુણોની આવશ્યકતા રહેલી છે તેના આપણે વિચાર કરવો જોઈએ. પ્રથમ તો તે કુદરતનો અભ્યારી હોવો જોઈએ; તેને તપાસી તપાસીને જોવાની ટેવ હોવી જોઈએ. ‘આ વસ્તુ શું છે, શેની છે, એવા એવા પ્રશ્નો કરવાની તેને આદત પડેલી હોવી જોઈએ. સહિના અંતરમાં જે મધુરતા રહી છે તે બતાવી દેવાનું કવિનું કામ છે. જે સાચો કવિ હશે-એટલે જોના રસ-જોનો આત્મા કવિતા રૂપજ હશે તેજ આ વિશ્વની સુંદરતા અને ભવના જોઈ વિરમય પામશે; દરમ્યાન જગતનું સત્ત્વ શું ને તે જાણવાની તેને ઉત્કંઠા થશે; અવર્ણનીય પ્રેમધેણીમાં તેનો અન્તરાત્મા કુબી જશે; આવી જાતનું તેને પ્રથમ પ્રકૃતિ લક્ષણ છે. વિરમયભાવ મર્વ જ્ઞાનને જન્મ દેનાર છે. જે માણસમાં તે ભાવનું અસ્તિત્વ નથી હોતું, તે માણસ પશુની માફક આંધળો ભીંત ચઢીને આ દુનિયામાં પોતાનું જીવિત નિરર્થક ગુમાવે છે. તમને જે અવલોકન કરવાની ટેવ હશે તો તમને પોતાનેજ માણસ પડશે કે તમે જેતે જ્યારે બાળક હતો-જ્યારે તમને આ જગતની કોઈ પણ વસ્તુનું જ્ઞાન નહતું જ્યારે તમે પોતેજ તમારો માન પિતાને અથવા જે કોઈ તમને બોલાવતું રમાડતું તેને ‘ફલાણું એટલે શું અને ફલાણું કેવું લાગે,? એમ સવાલો પૂછતા અને તે સવાલો પૂછવાના પરિણામમાં તમને હાથમાં જે જ્ઞાન તમારી પાસે છે તે મળેલું છે. જે માણસનો વિરમયભાવ દિવસે દિવસે ક્ષીણ થતો જાય છે તે માણસમાં તેમ તેમ પાશવપક્ષની પ્રજાગતા વધતી જાય છે અને મનુષ્યવતું આવરદા ધીમે ધીમે દૂંકું થતું જાય છે. નવા નમ્રતા, નવાં યંત્રો, નવી રોષિ એ સઘળું તેના અભ્યાસીઓનું અવરજ અવલ જોઈએ અને તેના આકર્ષણના પરિણામમાં તે ઉપાસકો તે નમ્રતાનું અનુકરણ કરવા, તે નવાં યંત્રોનું યાંત્રિક કામ જાણવા અને શોધીનું વિશેષ સંશોધન કરવાને વિશેષ તત્પર થઈ જશે.

આ પ્રમાણે જે કવિ વિરમયભાવનું પાલન કરશે તો તેના દૃષ્ટિવિશાસ સારો થશે અને તેથી તેને કવિતા કરવાનાં સાધનોનો જ્યારે બંડાર તેના હાથમાં આવી પડશે. વિરમય-ભાવનું પાલન કરવાથી કવિનું અનુભવ જ્ઞાન વિશાળ અને ઉડું થાય છે. વિષય-વિવિધતા જોઈને પાર ઉતરી જવાને તે શક્તિમાન થાય છે. વિરમયભાવરૂપી પક્ષીની પાંખ ઉપર સ્વારી કરતાં કુદરતનાં અમૂલ્ય અને અનન્ત કર્ણોના પાણીનું પાન કરવાને આપણે સમર્થ થઈ

શાકીએ છીએ. અજ્ઞાનના વિરમયભાવને જન્મ દે છે અને વિરમયભાવ જ્ઞાનને ઉત્પન્ન કરે છે. તે શાકે અધિકારમાંથી અગમગના તેજનાં દર્શન કરાવે છે, કાર્યનું કારણ શું છે તેની તે જ્ઞાણખાણ આપે છે. એટલે અનુભવાતી વસ્તુનું તત્ત્વ શું છે તેની તે સ્પષ્ટ સમજ આપે છે જ્ઞાન માર્ગે દોરવાનું કામ વિરમયભાવનુંજ છે અને કવિ ગદ્યર્થનિશ જ્ઞાન લાભાર્થે અતિશય મથે છે તેથી કવિને તે ધણેજ ઉપયોગી અને આવશ્યક છે. તે ભાવને તે કદિ પણ મૂલ્ય પામતા દેશે નહિ કારણ કે જો તેમ થતા દે તો જ્ઞાન સરિતાનાં જળ સુખવા મંડી જાય અને વખન જતાં તેનું નામ નિશાન પણ ઉડી જાય આ વિરમયભાવને કટલાક સોંકા આશ્ચર્યભાવની સાથે સરખાવે છે, પણ ખરેખર રીતે તે ઉચિત ભાવની વચ્ચે ઘોષ પણ પ્રકારનું સામ્ય નથી અને તેટલાજ માટે આપણે આશ્ચર્યભાવનું વર્ણન આપી તેને વિરમય-ભાવથી જૂદો પાડી નાંખશું; જેથી વિરમયભાવ એટલે શું તેનું મથાર્થ જ્ઞાન આપણને થશે. આશ્ચર્યભાવ એટલે આશાનું નિરાશામાં અને નિરાશાનું આશામાં પરિણમવું-દૃશ્યમાં-હું એમ જાણુનો દઉં કે 'ચ, પુરુષ મુમુક્ષુમાજ છે પણ અદિ' જુનાગઢની બજારમાં હું જતો હતો તેવામાં તે મારી નજરે પડ્યો 'હવે આ 'ચ, પુરુષ અદિ' ક્યાંથી, એમ જે મને ભાવ ઉત્પન્ન થયો તે આશ્ચર્યભાવ હું નહોતો ધારતો કે તે આવું દૃશ્ય કે તે આમ થશે, એવું જે આપણું ધારવું અને માનવું એ આશ્ચર્યભાવની નિશાની છે.

મતલબમાં આશ્ચર્યભાવ ઉપત્તિ થતાં પહેલાં અનુભવ થઈ ગયેલો હોવો જોઈએ. વસ્તુનું અનુભવ જ્ઞાન જ્યાં સુધી થયું નથી ત્યાં સુધી તેને જોતાં ઉત્પન્ન થતા ભાવને આપણે આશ્ચર્ય-ભાવ નામ નથી આપી શકતા, પણ વિરમયભાવમાં જ્ઞાન જ્ઞાન નથી હોતું, તે ભાવની ગદ્દ વડે તો ભવિષ્યમાં જ્ઞાન મળવાનું છે. આપી તરેહની તે જન્મે ભાવો વૃક્ષે ભિન્નતા ગ્રહેલી છે તેથી આપણે સહજ કહી શકશું કે તેજો અન્યોન્યથી વિરહતાદર્શક ભાવો છે; અને તેમ કહેવામાં કોઈપણ પ્રકારનું અસત્ય નથીજ, કવિને ગત અનુભવ તો હોનોજ નથી; જન્મતાં વારજ તેને સંધ્યું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતુંજ નથી; અને તેથી તે વિશ્વસીલાને વિગોષ્ટી આશ્ચર્ય પામતો નથી, પણ ઉપદેશ તે વિરમય પામે છે અને આ ભાવની ઉત્પત્તિ સાથેજ તેના જ્ઞાનનો પ્રારંભ થાય છે. વિરમયભાવને અભાવે તેનું કોઈ પણ વિષયની સાથે સ્વરૂપાનું સંધાન થતું નથી. પ્રત્યેક પદાર્થ સૈદ્ધાંતિક છે. વિરમયભાવ વિના પદાર્થ જ્ઞાન થતું નથી અને પદાર્થ જ્ઞાન થતું નથી તો પછી સૈદ્ધાંત જ્ઞાન તે ક્યાંથીજ થાય? સૈદ્ધાંત એજ ચેતન અને ચેતન એજ સૈદ્ધાંત. નામ રૂપ જુગત્વાં અન્તે હેમનું હેમ હોયે, સૈદ્ધાંત એકજ છે; શિન્ન શિન્ન કળામાં અને વસ્તુઓમાં શિન્ન શિન્ન રૂપ અને રંગ ધારણ કરે છે. કાવ્ય-તરંગિણીમાં સૈદ્ધાંતતત્ત્વ શોભેજ થઈ રમી રહ્યું છે તેના ખજાના વહેતા જળ પ્રવાહની નીચે અદૃશ્ય ટંકાર્થ રહ્યું છે; ગાવ કરિનાં ચક્રમ જ્ઞાનચક્ર તેને જાણી શકે છે અને તે જ્ઞાનચક્રમાં જોવાની જે શક્તિ શ્રમ રહેલી છે તે શક્તિનું નામ વિરમયભાવ. વિરમયભાવ નિહારી વચ્ચે છે અને તેથી કવિ પણ તેના ભોક્તા હોઈ 'વિવાસી' કહેવાય છે. તે ગમે ત્યાં દોડે છે, ગમે ત્યાં જુએ છે. તેના વિરમયભાવને અન્ત નથી, અધન નથી જ્યાં જ્યાં વિરમય-ભાવ વિરમે ત્યાં ત્યાં કવિ પણ વિરમે છે. તેની સ્ફાપતાથી સહિષ્ણુમાંથી કવિ કાવ્ય-સુધારસને મળી દહાડે છે, જેનું પાન લેનાં મનુષ્યોનાં હૃદય દર્પથી જયકાંઈ જાય છે અને પરમાનન્દમાં તેના વિલપ થઈ જાય છે. (અપૂર્ણ.)

શ્રી શ્વેતદર્શન ધર્મા અંતઃકરણની સ્થિતિ.

(કવિ કવિતા લગન માણે, તુલુ લાલે દેવદાસ—એ રાગ.)

ઉમંગે આંસુ ઉમરાતું, હું નિરખું જે રામે.

સુખ હૃદય ઉછળતું જો, (જેમ) આવીને મળે,

સરિત સાગરે,

(તેમ) પ્રેમમય થાતું—

હું.

લેઈ હૃદય વિષે શ્રીપતિ, ગહન શી ! ગતિ,

કરૂં પ્રણતિ,

હૃદયનાં આંસુ—

હું.

નિરખીને સુખનો નિધિ, દોટ ગેં દિધિ,

સ્વરૂપે સિધિ,

હરી શુર ગાતું—

હું.

અં.

પૈસા અને પ્રેમ.

(શ્રીમત ગોવર્ધન, મુંબાઇ.)

હું તે પૈસાને પરણી કે પ્રેમને ?

“ મને ખાલી ત્રાસ નહિ આપ, નેહુ કટકો બધા કામમાં ચુંથાયલો છું. ” રામદાસને આ પ્રમાણે બોલતા બોલતા કાગળોની ફાટા ઉપવાવવામાં ચુંથવાતા નેહુ શાન્તા બોલી “ આજે રાતના પંડી તમે નાટકમાં તમારા મિત્ર ધાગજી અને એન્ડરસન સથે જવાના હો ” રામદાસ હમનાં હમનાં કહેવા લાગ્યા “ બના ! ઇશ્વર ! બેસાડોને તે વખત ગિમ્મરીને વાત કરવાની શુદ્ધિ કાં ન આપી ! ખરખર તમને લેખને પુરોવાના મગજમાં આવી વેપાર દેવોળની સુચરણી અને ટેકટોના વિચાર શી રીતે આવી શકે ! ને ! સાંભળ ! હાલ હું પૈસાના કોઈ ધણીજા મોટા સાહસમાં માથું પેરાડીને મેકાવ્યો છું. આ તે કાંઈ વાત કરવાનો વખત છે ! હમણાં તો પૈસા આ પૈસાનાજ પ્રેમીઓ-ફિરસાઓ મારા મગજમાં ઉડ્યા કરે છે ! ને આ વખત બેડા પાર પડ્યો તો પંદરલાખ રૂપિયાનો લાસ આપણે માટે તૈયાર છે ! તારે માટે વીંછ દાગરના હીરાના દામીના અને દસ દાગરની ખાસ મોટોર તથા ડ્રેસ કરાવવાના છે ! જા જા હમણાં ખરેખર ન કર ! અમે રાતે નાટકમાં જવાના છીએ અને તમારે બધાને જલ્દી દોષ તો મોટાને મોટી તાકીદે સીટસ રીઝર્વ કરાવી લેજો. ”

શાન્તા ગંભીરપણે બોલી “ મને ધરેણું નહિ નેહુજી; મારી પાસે ધણું છે. હવે કરતાં વધારે છે, મારે તો તમારા મુખના વચનોગી મોડીના દામીના નેહુજી છીએ; તમે શુદ્ધી ગયા કે આજીવી કોઈ વરસ પહેલાં જ્યારે અપણું સગ થયાં હતાં ત્યારે તમારા દરેક ઇન્દ્રિયો અને દિવામાં કેવો મોડો પ્રેમ ઉમરાતો હતો ! છ માસમાં તમારામાં ફેરફાર થાવી પડી ગયો તે મને સમજતું નથી. પડેલાં તમને મારી નજરેની જરા બદલ જતાં એન પડતું હતું નહિ અને મોટે મોટે વખતે મારી તપાસ કરી મારી સથે વાત કરનાં વાડીમાં ફરવા ચાલતા અને

મોડી રાત સુની આગામીમાં બેઠી રહેવા હતા. હાથ તમે કલાકના કલાક સુધી ટેમ ઉપર વાંચતા અને કામગીરી લખતા, ટેલીફોન ઉપર વાત કરતા અને મુસોરી વગાડતા, એકાએક મોટીર મંગાળી બહાર ઉપડી જતા અને જાતજાતનાં માણસો સાથે નાટકો જોવા જતા ધર્માધર્મમાં યુવાવસ્થાજ રહ્યા કરે છે તેથી મારા કોમળ મનમાં શું લાગણી થતી હશે તેનો જરા ખ્યાલ કરવા તરફી લેશો ? એક પક્ષીને પ્રેમથી થોડા દિવસ ખવડાવી પીવરાવી તેનાથી દૂર રહેનાર રક્ષકને તમે કેવો ગણુશો ? મારા પ્રેમી હૃદયને તમે મારાં માઆપ પાસેથી લઈ આવી તમારા સ્વાધીનમાં રાખ્યું છે અને હવે તેની પુરતી સંભાળ ન લેવી એ શું પુરપોતું લક્ષણ છે ? ' પુરપોતા હૃદય વળગી પથ્થુ કઠોર હોય છે ' એમ જે કહેવાય છે તે ખોટું તો નહિજ હોય એમ મને લાગે છે । ”

ખડખડ હળીને રામદાસે કહ્યું “વિદ્યાભ્યાસનો ધરો સારો ઉપયોગ કર્યો હોઈમને પણ કોલેજમાં હું બી. એ ક્લાસમાં “ શેક્સપીયર ” નું “ હેન્રી ફોર્થ ” માંનું હોટસ્પરનું પોતાની સ્ત્રી કેપ્ટ પ્રેલેનું વાક્ય યાદ છે હોટસ્પર બ્યારે લડાઈનાજ વિચારોની ધુનમાં રાત દહાડો લાગેલો હતો ત્યારે તેની સ્ત્રી પણ તારી પેઠેજ તેની પાસે આવીને ખસેલ કરતી હતી । જરા સચુર કર હું મારા ક્યાટમાંથી ચોપડી લાવીને તને સંભળાવું જેથી તારા કટાક્ષનો જવાબ તને બરાબર મળે. ”

ચોપડી લાવી રામદાસે નીચે પ્રમાણે વાંચી બતાવ્યું.

Hotspur:—“This is no world

To play with mammetts, and to tilt with lips.

* * * * *

But hark you, Kate:

I must not have you henceforth question me
whither I go, nor reason whereabout:

* * * * *

I know you wise, but yet no farther wise
Than Harry Percy's wife: constant you are,
But yet a woman. and for secrecy,
No lady closer: For I well believe

Thou wilt not utter what thou dost not know;

And so far I will trust thee, gentle Kate.

(Shake. Henry IV, Act II Scen. 3).

(ભાવાર્થ:—સ્ત્રીઓ સાથે રમત ગમનનો હાથ સમય નથી; સ્ત્રીઓએ પુરુષોના કામમાં માંનું નાખી ગમે તેવા સવાલો પૂછવાની કાંઈજ જરૂર નથી. ભવે, સ્ત્રીઓ શાણી હોય પણ તેઓ સ્ત્રી તે સ્ત્રીજ કહેવાય; તેમનામાં કાંઈ જાની વાત સાચવી રાખવાની ગરજ હોતીજ નથી. ત્યાં સુધી તેઓ વાત નથી જાણતાં ત્યાંસુધી વિશ્વાસ રાખવાલાયક હોય છે.)

“ જોયું ! પુરુષો પોતાના કામમાં આવા આમટ્ટી હોય છે ! બૈરાંજોએ તેમના કામમાં વચમાં પડવું એ મૂર્ખાઈજ છે ! જ્યો હવે ગડગડ ન કરે; રામાને ક્ષીએ કે કારીને ખાલો આપી જાય. ” આટલું બોલી રામદાસે પોતાની ફાઉન્ટન પેન લઈ કામગીરી ઉપર લખવા માંડ્યું.

શાન્તા નીચે નજરે એક આંખે સ્તબ્ધ થઈ ઉભી રહી. પોતાની ફાઉન્ટન પેન રાહી વિનાની જણાવવાથી તેને દૂર ફેંકતાં રામદાસ બોલી હિંમ્મા “ હજી તું ગઈ નથી ! શું વિચાર

કરે છે જ જ કાશી મોહલાલ ! મગજને શાંત રાખતાં શીખ, જોયા નકામા ગંજીર નિચારોમાં મગજને લમચા ન દબાવે ! કેવી ઘેંચી અને ગાંડી જેવી તું વિચારમાં ઉભી છે ? શું તું નથી જાણતી કે તું જોઈ મોટા વેપારી શેઠીયાને પરણી છે !”

બીજી પેન યોગરા મૂટે રામદાસે ટેવણનાં ખાનાં ઉપર ખાનાં ખોલ્યા માંડ્યા અને જરા ચીડાતાં કહ્યું “ બધી પેન ક્યાં ઉડી ગઈ ? જો જો જરા બીજા ટેવણમાં જોઈ દાઢ.”

બીચારી શાન્તા આમનેમ જોતી હતી એટલામાં બારીમાંથી પવનનો હવાપો આવ્યો તેથી રામદાસના ટેવણ ઉપરનાં કાગળીયાં ઉડી ઉડીને આમનેમ પડ્યા લાગ્યાં. એકાએક આમ તેમથી કાગળ પકડી રાખતાં રામદાસ જોતી ઉઠ્યા “ જો જો પેલાં કાગળીયાં ઉડી ચાલ્યાં ! લાવ લાવ, આમ લાવ ! બરાબર પકડજો, અંદરથી ઉડી ન જાય,”

ધીમે પગને ચાલતી શાન્તાએ બધાં કાગળીયાં સંભાળ્યો રામદાસને સાંધ્યાં અને ધીમેથી દાંદરથી નીચે ઉતરવા માંડ્યું. રામદાસે પણ વિદેશાં કાગળીયાં નીચેથી જાડી આવેલી બીજી પેન હાથમાં પકડીને સડમડાટ લખવા માંડ્યું.

પાસેના જોરડાના ધડીલાગમાં બારના ટકારા વાગતા હતા; દૂર દેખાતો દરિયો તોફાનથી ઉછળતો હોય એમ દેખાતું હતું; શોકમાં હુએલી શાન્તા અગારીમાં પડેલા સોદા ઉપર લટકતું માથું રાખી ઉડા વિચારમાં ઉતરી ગઈ હતી, થોડી થોડી વારે તેનાં નમોદારમાંથી ઉડા શ્વાસ ટુંકાતા હતા; આકાશમાં ખીસેલો રમણીય ચંદ્ર પણ જાણે તેના ગંજીર નિશાસની ટુંકાથી વચમાં વચમાં કાળો પડી ગયો હોય એવું લાન કરાવતો હતો.

તેના મનમાં શું વિચાર ચાલતા હતા ? તેના ઉદયમાં શું ખગમગાટ થતો હતો ? તેની આંખમાંથી આંસુનાં ટપકાં ગોળ ગુલાબી ગાઢ ઉપર ઝાડળનાં નિંદુની પેંડે રાખી ટપકતાં હતાં તે વિચાર કરતી હતી કે કુદરત કેવી કઠોર છે ? પ્રેમ તું કેવો અગિયર છે ! પૈસા તું કેવો માયાવી શક્તિ છે ! ...જો પતિ એક વખત મને આનંદ પ્રેમ અને સતોષના ઉકારાથી હાંધેલી કરી દેના હતા તેજ પતિ, વેપાર, ખુશામતીયા સ્નેહીઓ અને પૈસાના સોલમાં ધરખાર ભૂલી એક લીન યદ જ્યા છે ! આવો વિચિત્ર ફેરફાર થતાનું શું કારણ ? ગમે તેમ થાય પણ મારે આ સ્મૃતિ કારણ શોધીને હીંમતથી યત્ન કરવો જ જોઈએ. સ્ત્રી-તાનો અને રામનો, રાધાજી અને શ્રીકૃષ્ણનો, હમપત્તી અને નળનો, લાસા અને મગજનો જે અમેક પ્રેમ ગણાય છે તે શું હવાઈ કિડા હશે ! અથવા આ સુધરેલા જમાનામાં પ્રેમના દેવને કાંઈએ આપ આપી હશે કે જેથી સ્ત્રી પુરુષનાં મનની એકતા નહિ થતી હોય ?

પણ મને એમણે જવાબમાં શું કહ્યું ? મને ઘરેણાં અને ગાંડીથી ખેંચ કરવાનું કહ્યું ? શું સુધરેલા જમાનામાં પ્રેમને બદલે ઘરેણાંથી સ્ત્રીઓ ખુશ ચર્ક સંતોષ માને છે ? જો પ્રેમ એવો સ્વાધીન હોય તો હે મધર ! મરું મરવું વહેણું કરી અને દુતીયામાંથી છુટી કરજો; મારા એકએક શ્વાસમાં જર ઉપજારી મારો આન લાવજો.

શાન્તા એકદમ સોશ ઉપરથી ઉડીને લતાં ચઢાડી હાથ સમુ જોઈને આવેસરી ગાઢ બડા લાગી “ આ રહો મારો સહુ-આ રહી મારા પતિના પ્રેમનું હરણ કરનારી માયાવી સ્ત્રી ! દોષન લદમી હા ! તુંજ મારા પતિને મોદમાં કસાવનારી નાનક છે ! તારા ઝંખમમાં મારા પતિનું તનમન આવવાથીજ તેમને મારા ઉપરનો પ્રેમ બદલાઈ ગયો છે.

મારા પતિને મારા પ્રેમથી વિખુટા કરી, પોતાની મેહનજમાં કમાતી દેનાર તારા જેવી કુદ ને શું હું મારા હાથમાં, પગમાં અને ગળામાં રહેવા દઈશ કે !-જા ! દૂર થા ! તારા મોદમાં બીજી લાલચુ સ્ત્રીઓના ફાણ ! ધિકાર છે એવી દરીઓને કે જેઓ ધરણા અને કપડાના મજવાથીજ પ્રેમનો સતોષ માને છે, જેઓ ગાંડી અને ઘોઘાનીજ ધરમ-સારમ-અ

સુખ મળ્યું એમ સમજે છે અને જેઓ વાડી, બંગલા, બહેનપણીઓ, પાર્સીઓ અને મોજ શોખથીજ માનવ દેહનું સાર્થક થયું એમ ગણે છે. "

આ પ્રમાણે જોણતી જોણતી શાન્તા હાથનાં હીરાનાં કંકણ, કાનની મોતીની છુટી અને ગળાના મોતી તથા હીરાના હર એક પછી એક કાઢીને સોફા ઉપર ફેંકતા લાગી.

થોડી મીનીટ આમતેમ અગાસીમાં આંટા મારી એન નહિ પડવાથી પાછી શાન્તાકેય ઉપર અન્યવચ્ચ હાલતમાં પડી.

*

*

*

*

ધીવાળમાં એકનો ટોકરો થયો, રાત સગસમાટ અવાજ કરતી ચાવી જતી હતી; પાસેના ઝાક ઉપર ધુનડ પડી ભયંકર અવાજ કરી રહ્યું હતું તથા અગાસી પાસેના ઝાપરા ઉપર મીઝરીની મીચીવારી ચાલ્યા કરતી હતી.

નિદ્રાદોષી ! તારું બગ કેવું અદ્ભુત છે ! તું ગમે તેના માણસને પણ તારા મોહથી શાંત કરી દે છે ! જામત્ સ્થિતિમાં સોંકડો ગાઉ મુસાફરી કરનાર પગને તું ચામલા જેવા સ્તબ્ધ બનાવી દે છે, હજારો વાક્યો લખવાની ક્રિયાઓ કરનાર હાથને નિશ્ચેષ્ટ કરી મુકે છે, અનેકને પ્રતાપથી આંજી નાંખનાર આંખોને અધકારથી પુરી નાખે છે ! ઉવટે તારીજ છત ઘઘં ! આવી અત્યંત ઉચ્છેરાયલી શાન્તાને પણ તે તાજા જાદુઈ બળથી જડવત બનાવી દીધી !

શાન્તા-ધસધમાટ ઉઘતી હતી, થોડી થોડી વારે પાસું બદલતી હતી; અને યમના પાશની પેઠે નાક ઉપર ઉડી પડતી વાળની લટોને આમતેમ ખસેડવા હાથ ઉજાળતી હતી.

વહાણ વાંચનાર ! જરા આપણે શાન્તાને જે સ્વપ્ન આવે છે તેનું વર્ણન કરવાની છુટ છડ્યું ! સ્વપ્નમાં તેને પોતાનાં મામાપના ધરની અંદરની પોતાની બાળકના રૂપની જુદગી દેખાવા લાગી. કાંઈ પણ જાનની ચિંતા વગર રમત ગમતમાં આનંદથી ખેલતા પોતાના સ્વરૂપને તે જોવા લાગી.

અહો ! બાળકનું હૃદય કેવું કામગ, નિમિત્ત અને પ્રેમાળ હોય છે ! પૈર શુદ્ધિનો તો તેનામાં અમાવજ્જ હોય છે ! માતાએ મારેલી ચાપડને તે બીજીજ પજે જુવી જાળને હસતું હસતું સ્નેહથી કેવું તેને વાગી પડે છે ! પ્રેમ સ્નેહ-સાનુભાવ ! તમારો પ્રભાવ બાળકના ઉપર કેવો ઉત્તમ પંકિતનો હોય છે ! સાચી મોટી ઉમર આ લાવોમાં ફેરફાર થાય છે ? મનુષ્ય પોતાના સહવાસોથી, પોતાનાં સંસારિક જોડા વિવેકનાં કાર્યોથી અને પોતાના કુદરતના નિરમોચી વિરૂદ્ધ પ્રકારના વર્તનથી પરમતમા તરફથી સારત્રિ વિસ્તારમાં આવેલા લાવોનું રથાંતર કરી નાંખે છે !

શાંતાના સ્વપ્નપ્રદેશમાં એક પગી એક ચિત્રો રચાતાં હતાં. વિનાશ સમ્પન્ન ઉમંગી, લામ વખતના હારના ઉલસા અને પતિના ગ્રહમાં આવવાની સાથે ઉલ્લાસના પ્રેમના આવેગો એક પગી એક આ પ્રદેશમાં તે અનુભવતી હતી.

એક પછી એક બન્ના ચિતારો તેની કલ્પનાચક્રિતમાં પ્રકટતા હતા અને વિજ્ઞાના હતા- વિવિધતા પડેતા તાજા સસ્કરો સ્વપ્નપ્રદેશમાં સ્ફુરતા માંડ્યા ! શાંતાના મુખઉપર ઉડા આ- વેશની ઝાપાઓ ઝવાસ માંડી અને તેના કપાળઉપર ગ્લાનિની દરચળીયો પડવા લાગી. બધી મનનો ખગસગાટ ફરીતે તેના હૃદયમાં ચાલતો હોય એમ જણાતું હતું.

ઉઘમાંને ઉઘમાં તે જોતી હતી "હું" તે પૈસાને પરણી કે પ્રેમને ? "

(અપાર્ણ.)

ઈશ્વર સ્તુતિ.

રાગ-‘કમ્પાણી’

(શ્રી લક્ષ્મી માટે ખાસ જોડનાર ‘શ્રીરોજનાર.’)

શંકર, સુખકર, ભયહરદુષ્કર
દીનાનાથ હિતકારી. શંકર.
ઓ આ મનના માલિક, હાથ જોડી હરએક,
નમે છે નામ પુકારી. શંકર.
ધરતીને આકાશ સરજ્યા તુજથી.
થયાં હોયો ઉપકારી. શંકર.
નેહીની રાશનીમાં બદીની કીશતી
દુબાક ઓ જગધારી. શંકર.

“આત્મ-વિસર્જન.”

(લેખક-“હીહુનિરંજન” મુખ્ય.)

૧

વચંત શુભાં એક શુભવારે હરિવંદન જાગી પાડનાર ને ત્યાં મેં જાગી પડાવી. કારણ તે આખા શેઠગમાં પ્રખ્યાત હતો. તે વખતે મારા લપકાતું (હાથમાતું) તે પુછવુંજ શું મેં ફોટોગ્રાફરને કહ્યું, આ કાચ ઉપરની જાગી મારા સસરાને ત્યાં મોકલવાની છે. હું જાતે ગરીબ છું. તે પેસારાળા છે, જ્યાં મને તેની કન્યા આપવા વિચાર રાખ્યો છે. ફોટો ગ્રાફરે જરા ચપગનાથી કેમેરા જોડ્યો, અને વારંવાર આમ તેમ ફેરવવા માંડ્યો. મ્હારા વાગને ઠીક થયો, અને માથા પર મુઠ્ઠી ટોપી સાથે ફોટો નહીં પડાવતાં ઉધામ માથે પડાવવાની સલાહ આપી, મેં પણ તેમજ કહ્યું, મારા કોલર ટાઇ વિગેજ. દુરસ્ત થયો બાદ જાગી પાડી અને કાચ ધીધ મ્હને જતાયો. મેં કહ્યું જાગી સફાઈ બધે ઉતારજો. જો જો, જરા સંભાળથી કામ કરજો

હરિવંદન ફોટોગ્રાફરને ત્યાંથી મ્હારી જાનિબમાં થનારી પ્રિયતમામાં ધ્યાન ધરતો હું ખ્દાર નિકળ્યો, તેની મન મેં દૃક જાગી મ્હારા હૃદય મંદીરમાં વસી રહી હતી મેં ગ્રામ રીતે તેની જાગી મુરોડીથી મેળવી હતી. અમારાં હાસ થવાને હવે કંઈ વધારે વિલબ નહોતો. જો કે હું જાતે ગરીબ હતો, મારા માતપિતા પણ રેક હતા, જ્યાં મ્હારા કદરવાન સસરાએ ફક્ત મ્હારી વિદ્યા, અને જીવિને લીધેજ કન્યા આપવા ધારી હતી. હું એરીયર્સ કામેજમાં બી, ઓ, ની પરિચા પસાર કરી હમજાજ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો હતો

૨

હરિવંદન ફોટોગ્રાફરને ત્યાં જાગી પડાવી આગળ બાદ આજે મ્હને બીલકુલ એન પડ્યું નથી. મ્હારા હૃદયમાં કંઈ યત્ન કરવે ચાલ્યો છે. અને તેથી હું દુખી થાઉં છું, એ દરદ શું

છે તે હું કહી શકતો નથી. મનમાં જાણું છું. પણ મ્હોટે જોડી શકાતું નથી, આખે જોઈ શકું છું, કાને સાંભળું છું. છતાં હું કાન જોરે નહીં પણ ધ્યાન જોરે છું. હજી સુધી પણ તે હું કેમ કહી શકતો નથી ! જીવી પાડનારના મકાનમાંથી નિકળતાંજ મને કાંઈ જાણે. વ્યાધિ થયો છે. મુખે અને માનીને દુઃખ કરાવે, તેવો તે છે. એ કલાક ઘરમાં જોડો, પણા ધણા વિચારો કર્યા છતાં પણ કાંઈ સૂઝ પડી નથી. દુરતજ ધુનમાં ને ધુનમાં પાછો જીવી પાડનારને ત્યાં ગયો. અને ત્યાં તેના જીવી પાડવાના સઘળા આરકાઓ ફરી વળ્યો. તેને મેં પુછ્યું, તમારે ત્યાં હમણાં કોણ જીવી પડાવી ગયું ?

આ વિચિત્ર બેવકુફાઈ બરેલા સવાલના જવાબમાં તે બોલ્યો " જીવો, આ કાચ હમણાંજ ધાંધને મુકપાછો ! તેમાંથી જેને તમે ધારતા હો તેને આજળી શકશો. મેં કાચ હાથમાં લીધા, એક, બે, ત્રણ, એમ ત્રીજી કાચ જેતા મ્હારાથી કાંઈ વીસ પડાઈ ગઈ. હું જોવાન મઠ ચીલ-ડાલી માફક જાગીન પર પછડાયો. અરધા એક કલાક સુધી તેજ હાસતમાં હું રહ્યો. દરિય-દને મારા મુખ પર પાણી છાંટી મને શુદ્ધિમાં આપ્યો. મ્હારા હાથમાંના ત્રીજી કાચ પડી જવાથી તેમાં જે તરવીર હતી તેના ચુરેચુરા થઈ ગયા. ત્યાં હું સાચાર બની દીન બુખે તેના સામું જોઈ રહ્યો ! !

એ કાચમાં કોઈ નવચોવના બાળાની તરવીર હતી. તેની સાવપમતાએ મ્હારા હૃદય પર વજ્રપાત કર્યો, હતો. જીવીવાંજાના મકાનમાંથી નીકળતાંજ તે શુદ્ધબદન છોકરી ત્યાં જીવી પડાવવા આવતી હતી. તેની સાથે દ્રષ્ટિ એક ચત્તાજ તેણે તિન નેણ કટાક્ષ બાણ મારી મને ધામસ કર્યો. વખત સામું જોઈ તેણે મારું ચિત્ત હરી લીધું. ત્યારથીજ હું ગ્રામ વ્યાધિથી પીઠાઈ છું. મારા દરદની દવા તેના હાથમાંજ હતી. હું તેના પ્રેમભરી આંખોની તેનાજ વિરહથી પીડાવવા લાગ્યે.

૩.

એ મનોહર મુર્તિ કોણ હશે ? તેણે શામાટે મ્હારા ચિત્તની ચોરી કરી હશે ? શું મ્હેં તેણે કાંઈ બગાડ્યું હતું. ? હું તેની કોઈ વસ્તુ ચોરી તેના ગુન્હેગાર બન્યો હતો ? કે તેના બદલો આવી ધાતકી રીતે તેણેવા લાગી ? કોણ સતોષ કારક ખુલાશો કરે ? દીવાશો કોણ આપે ? મનમાં અને મનમાં હું વિરહે પીડાથી સુકાવા લાગ્યો. લમની વાત સાંભળી મ્હારા શરીર પર જે સોડી ચઢ્યું હતું, તથા મ્હારી ભવિષ્યમાં ચનારી પતિના મોહમાં હું જોડાઈ સુખી હતો, તે બધું નષ્ટ થઈ ગયું. જાણે પેલી નવિન મનોહર મુગ્ધા ચંદ્રમુખી મ્હારી નજર આગળ આવી કટાક્ષ કરતી ઉભી છે, તે નાણુક, સુંદર અંગવાળી, પોતાનાં ન્હાનાં પણ રસીલાં, ચંચળ નેત્ર વડે મ્હારા સામું પ્રેમભરી દ્રષ્ટીએ જોઈ રહી છે. તેણે નાણુક ગૌર શરીર મ્હારા નેત્ર આગલ રમ્યા કરે છે, જાણે તે ગીહકું હાસ્ય કરતી, ડાળો હાથ ડાળી કેડ પર મુકી, પગને બેરવી, ફેવી છટાથી ઉભી છે ! ! હું તેને નીરખું છું. તેના વિખરાયેલા વાળ જોઈ છું, નિઘ્રાસ મુકું છું. વિરહની વેદનાએ બળું છું, રીઘાઈ છું. મ્હારા માતપિતા, સારુ-પસરા, સગા સખંચીઓ મિત્ર વર્ગ વિગેરે, મ્હને કાંઈ ચિંતા થાય છે, એમ સમજવા લાગ્યા, મ્હને તેઓ પુછવા લાગ્યા. પરંતુ હું કાંઈ જવાબ આપી શકતો ન હોતો, મને ડાકટ-રની દવા લાગી આવતા, તેથી પણ મારો રોગ ગયો નહોં. દિવસે દિવસે મારું દરદ વધતું ગયું, અન્ન જળનો પણ ત્યાગ કર્યો. બીજાનામાંથી ઉડી શકતો ન હોતો, રૂકન નેત્રથી જોઈ શકતો અને કાનથી સાંભળી શકતો.

૪.

હરિવદન કોટામાર એક દિવસે આવી અને બીમાર પડેલાં બેઠાં ગયો હતો, તેણે મારી સાથે મિત્રાચારીના સંબંધ સંબંધો હતાં હું જાણતો હતો કે, આ કળીયુગના સમયમાં ત્યાં મૃત્યુનું વિકાળ ડાચું સદૈવ કોટેલું રહે છે, તેવા કારમાયુગમાં શું સાથે હાથ જાયું છે ? જેની તેની સાથે મિત્રતા, પ્રેમ, રનેહ, બલમનચાર્દ રહે તો તે વધારે સારું. અમે એક બીજાના તેવાજ વિચારોથી રોગીનીના પવિત્ર બધનથી બધાયા હતા. આજે મારી પાસે મારા સગા સબધીઓ વિગેરે બેઠા છે. ડોક્ટરના હાથમાં મારો હાથ છે. તે નાડી તપાસી જોયો કે એમના શરીરમાં વ્યાધિ નથી. પણ “ મસ્તિક ભમણા ” છે. તથા મગજે ગરમી ચઢી ગઈ છે. બેઠેલામાં સર્વ કાંઈ ધારના હતા કે હું થોડાજ વખતનો મહેમાન છું. એટલામાં મારા મિત્ર હરિવદને આવી કુચળતાના સમાચાર પુજ્યા. તેણે મારા કાનમાં કહ્યું, જે તમને આરામ થાય તો જે સ્ત્રીના વિરહપાસથી તમે પીડાઓ છો, તેની સાથે લગ્ન કરશો !

“ તે કાણુ હશે ? તે હું શી રીતે જાણી શકું ? ” મેં કહ્યું, “ તે તમારી આત્મનીજ છે એટલુંજ હું જાણું છું. ” તેણે કહ્યું, “ પણ તેની સ્થિતિ કેવી છે ? હું તો ગરીબ છું. ” મેં કહ્યું, “ તે વળી તમારા કરતાં વધારે ગરીબ છે ! ” તેણે કહ્યું, “ જાણો ત્યારે તો હા કહો, હું રાજી છું. ” મેં કહ્યું.

મેં હીમનથી રજા તો આપી, પણ તેમ ક્યાં સિવાય ચાલે તેમ ક્યાં હજી ? જોત જોતામાં આટલા માણસોની વચ્ચેમાં મારો મિત્ર તથા તે અયોગિક મૂર્તિ પુરુષના પેરાકમાં આવી પહોંચી હું શું જોઈ છું ! ! ! હું આ કોને જોઈ છું ! ! એકદમ તે સુંદરીને છોડી બેઠું એવા વિચારો મારા મનમાં આવવા લાગ્યા તે મનોહર મુખાએ મારી પાસે બેસી માથા પર હાથ મૂક્યો. તેણે રૂપ, લાવણ્ય, અને પ્રેમ લઈલાં નેત્રોને જોતાંજ મારો વ્યાધ બાર ગાઉ નહાસવા લાગ્યો, જેમ ગૃહજી વખતે ચંદ્ર જોત જોતામાં પ્રકાશમાન થાય છે, તેમ મારા મુખ ઉપર તેજ આવી. મારા મિત્રે તેને કહ્યું—“ ચંદ્રમુખ તમારો આભાર યો. ” તેણે શરમાઈ નીચું મોંડું કહ્યું. હવે અને મારી બીમારીનાં ચિન્હો જવા લાગ્યાં, અને ત્રણેક દવાકમાં તો ધણેજ આરામ થયો. દરરોજ તે બાલિકાએ પુરૂષ પેરાકમાં આવવું શરૂ કર્યું. તેમ તેમ મારો રોગ નાશ્વર થવા લાગ્યો. હવે હું પુરતો તંદુરસ્તી બોલવું છું.

૫.

આ વાતને ત્રણ વર્ષ વીતી ગયાં છે ! હવે તો થોડાજ દિવસમાં મારી મુકુંદિની સાથે મારા લગ્ન થનાર છે. તે હાલમાં પુવાવરથાના પૂર્ણ પંદારમાં ખીલી નીકળી છે. અહાહા ! ત્યારે અમે એકજ રથે એકાંતમાં રવીશું ત્યારે અમારા સુખનો કાંઈ પાર રહેશે ? મારા સસરાએ પોતાના દેરે આઠ દિવસ અગાઉ લગ્નની ધામધુમ કરવા માંડી છે. શેહેનશા આર્શીસરો તથા અમદદાર વર્ગ અને દેશ પ્રદેશના પ્રીન્સો તેમજ બીજા આખરદાર ગૃહસ્થોને નોતર્યા છે. કલકત્તાથી પુટ મેલા, ચાક લાજી, વિગેરે મગાવેલું છે. તેમજ ત્યાંના પ્રખ્યાત ગાનારી મીસ જોહરજનને પણ રોકવામાં આવેલી છે. હું જાતે ગરીબ હોવા છતાં મને પણ મન માન્યા પૈસાની મોટી રકમ વાપરવા આવી છે. આજે અમારા લગ્ન થનાર છે. મારા મિત્ર આ સુખ પ્રસંગે મેનેજમેન્ટ કરી રહ્યા છે. લગ્નની અરથી કીધા પુરી ચર્ચ ગઈ છે. રૂઝા હવે સાંજના સમયે હસ્ત મેલાપ થવાનીજ બાકી છે.

મહારી મુંઝવિની મહારા ધ્યાનમાં કુખી ગઇ છે । હું તેના વિરહથી પીડાઈ છું. સાંજનો સમય થતાં વરઘોડાની તૈયારી થઇ રહી છે. ન્યાતખતનાં સભ્ય લોકો પોતાની સ્થિતી પ્રમાણે સારાં કપડાં પહેરી મર આગળ આવી ઉભા છે. મહાનની ખંડાર ખરેખર અને દેશી વાજીનાના નાદ થઇ રહ્યા છે । સંકડો લોકની મેદની ભરાઇ છે. સ્ત્રીઓ અને બાળકો સારાં વસ્ત્રોધાર ધારણ કરી વરઘોડામાં આવવા તૈયાર થઇ રહ્યાં છે. દટલાક ઘોડા ગાડીઓ વિગેરે હાજર છે. મહારો તેજસ્વી ઘોડો પણ સાજ સજી તૈયાર છે. ફક્ત મહારી ઢીસે ત્યાં ઢીલ છે. મેં જરીનાં કપડાં પહેરી માથે જરીની બતી (શીરપેચ) પહેરી કપાળમાં કંકુમનો ચાંદ્યો કરી, હાથમાં નાળીયેર લઇ મોંઢું પાનથી લાલચોલ કરી ખારણું પાસે શુકનની રાહ જોતો ઉભો છું. સ્ત્રીઓ મંગલ ગીતગાઇ રહી છે. તેજ સમયે એક બાર વર્ષની કુમારીકાએ આવી મને એક પત્ર આપ્યો તે સાથે સૂચના કરી કે તે બનતી ઉનાવળે વાંચો. પત્ર નીચે પ્રમાણે લખેલો હતો.

પ્રીતિકર પ્રાણ !

મેં ચંદ્રમુખીએ વિધાસધાતકરવાના બદલામાં આજે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો છે. વચનને બુધી જનાર સ્વાર્થિનું કદી કદ્યાણુ થતું નથી અને થશે પણ નહીં. પેલા ભવમાં વખતે મળી શું. જાણો ! પરણો સુખી થાઓ જેવી ઇશ્વરેચ્છા અસ્તુ:

શ્રી. વાચ્યકીશુ બાળા.

ચંદ્રમુખી.

આ પત્ર મળતાં જ કીર્તિસેને નાળીયેર ફેંકી દઇ સર્વે અક્ષરોને ત્યાગ કરી વાળના કપડામાં ઉઘાડે માથે રમશાન શુભી તરફ એક દીવાનાની માફક ધસ્યો. ત્યાં જઈને જુએ છે, તો ત્યાં ચંદ્રમુખીના શરીરને ચિત્તામાં સુતડી છે. તે કુમારિકાનું રૂઢિક કરતાં પણ ઉજળું કઙ્ગીપત્ર કરતાં પણ વધુ ક્રોધાળ શરીર પ્રચંડ અગ્નિની જવાળામાં બળવા માંડ્યું છે. બધા લોકો કીર્તિસેનને ધિક્કારી, ફટ ફટ કરવા લાગ્યા. તે ચિત્તામાં બગી મરવાનો દ્રઢ નિચાર કરવા લાગ્યો અને પડવા તૈયાર થયો, પરંતુ તેને લોકોએ પકડી રાખ્યો હતો. તે કુમારિકાને જોતાં જ તેનું હૃદય પીંગળી ગયું. આજે તે વચનબંધ થયાથી દીવાનાની માફક ફરે છે !! પ્રેમાળ બાળા ચંદ્રમુખી પ્રેમબંધ થતાં અદમરિસર્જન કરી સુખી થઈ.

“મનોપદેશ.”

(લેખક, લીલુનિરંજન. મુંબઇ.)

મન મોહ વશ થઇ શું ભમે, અભિમાન ગર્વ શુભાનમાં;
પણ ખમર નથી ધડી પલકની, શું થાય તત્પર તાનમાં.
હવે બ્રમ્હ કરીને શું હકે, અરિધર લુપ્ત જહાનમાં;
અતે વિભાસણુ થાય એમાં, જો વિચારી જ્ઞાનમાં.
તુથી અધિક થઇ ગયા. આખર થયા જે લાનમાં;
પત્તા ન લાગે જોળ કરનાં, વહી ગયા વેરાનમાં.
ધન પૂત્ર દારા દેખી ને, મલકાય મૂરખ તાનમાં;

અતે ન સ્વાસ્થ્ય કાઢી તેમાં, સમજ સાચું સાનમાં.
મલ્લો જન્મ ઉત્તમ મનુષ્યનો, શીદ તુ ફરે હેવાનમાં;
શીર પર ધરી લે શ્રીહરિ, ગુરુ મંત્ર લાઇને કાનમાં
ધરી ટેક તત્પર થઈ જરી, ધરી ધીરતા તુજ પ્યાનમાં,
ગોવિંદ લજ ગોવિંદ લજ, બીન શીર ફર મેદાનમાં.

૪
૫
૬

“સીધુનીરજન”

ખેડૂતનું જીવન.

(શ્રીયુત જમકૃષ્ણ ગંગાદાસ ભક્ત, સુરત.)

ખેડૂતનું જીવન સર્વોત્તમ છે, ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વેપાર એ વચન પશુ એજ ગ્રામ આપે છે

ખેડૂતને ચોખ્ખી હવાના એક મહાસાગરમાં રહેવાનું હોય છે. Pure air is the best tonic એ ડોક્ટર રોક્રોફ્ટેમનું વચન પશુ એમજ જણાવે છે કે ગામડાની ખેડૂતમુલ્ય બારે દહાઘ સ્વર્ગમાં વસે છે. શહેરના મનુષ્યોને બગના બગાવતા પડે છે. અને કુમર, માથેલા વગેરે સ્થાનનાં નગર કરી પડે છે, પશુ ખેડૂતો તો બારે દહાઘ કુમર કે સી-મ્થાના જેવા સ્થાનોને લાભ લે છે

ખેડૂતને શૂખ કઠડીને લાગે છે ખાતી શૂખને લીધે ખા ખા કરવાથી શહેરીજનોની શરીર અપચાદોષવાળાં હોય છે. તેમની પાચનશક્તિ તેજસ્વી હોતી નથી અને ખાવાના પદાર્થો ધી તેન, ખાંડથી બેલા હોય છે ત્યારે ખેડૂતો કઠડીને શૂખ લાગે ત્યારે સાદું બોજન લે છે ભાખરી અને દૂધ, તેમજ લાત, દાઢ અને શાક, આમ એકજ પ્રકારનું બોજન દેવાથી તેમનાં જર મર્યાદાથી વિશેષ બગનાં નથી વળી ખેતી માટે ખેતરમાં જતાં પ્રયેક ખેડૂત એક એ માઇન્ટી જગામા આવેલી તમામ ચોખ્ખી હવાનો ધણી હોય છે.

શહેરના પુરુષો પુરુષો, કમરમાંથી વળેલા હોય છે ત્યારે ગામડાના દુનળા પશુ સીધા ટટાર ચાપનાર હોય છે. ગામમાં બેગે છે ત્યારે જાણે મોટા રથમાં બેઠેલા હોય તેટલી પ્રસન્નતાવાળી નૈમર્ગિક યુખમુદને ધારણ કરે છે કથાસના ગાથાપર હિચે માથાપર પીછોડી વીટાળી બેઠેલા મનુષ્યો જાણે દાંધીપર સ્વારી કરતા હોય એવા જણાય છે !! વળી ગમે તે સુખાનને અનુભવ દાન કરનાર ખેડૂત મોટું અજમર જેમણે કાટણ હોય તેના લક્ષ્યનિસમન વૃત્તિના આદર્શને પ્રકટ કરે છે

ખેડૂતો જાણે કુલતનાં સાચાં સંતાન લાગે છે મહામાયાસત્તાના સાચા પુત્રો, રથમેજ માતા વ પિતા રથમેજ એ વચનમાં કહેવા પરમાત્માના ઐશ્વર્યના સાચા વારસ ખેડૂતો માથમ પડે છે.

એક વિદ્વાનજીએ છે કે Agriculture is the primary school of alchemy. અર્થાત્ ખેતી એ રસનિદાની પ્રથમની શાળા છે ખેડૂતને કુલત સાથે કામ કરવાનું છે શ્રમમાં

રહેલા ધનને ખારણે આણવાનું કામ ખેડૂતનું છે. એક પ્રકારનું ખી બૂમિને આપો તો તે ગુણાય ઉપગમશે. ખીજા ખીજને લાઇ નારંગી આપશે. ત્રીજા ખીજના ફેળાં આપશે. આમ નવિન સૃષ્ટિ કરવાનું યોગ સામર્થ્ય બૂમિમાં રહેલું છે.

શહેરમાં રહેનાર મનુષ્યોને પરસ્પરમાં વિશ્વાસ હોતો નથી. તાણું માયા વગર ખીજે કે ત્રીજે ઘેર શહેરના મનુષ્યો જતા નથી ત્યારે ગામડામાંના મનુષ્યો ઉઘાડે ખારણે પડી રહે છે. ખેતરે જાય તો ખારણું દીધા વગર અર્થાત્ મલિન ચોરી આદિ કામની પણ શંકા ગામડામાં થોડી હોય છે.

પચાસ ખેડૂતને ઊભા કરો અને પચાસ શહેરીને ઊભા કરો. તો ખેડૂતોમાં આરોગ્ય ઉભરાઇ જતું માલગ પડશે. શહેરીમાં દીકાપણું, વાંકાપણું, વગેરેજ નજીરો. સાસીપરિલા કે વસંતમાલતી શહેરી મનુષ્યોના સોખની દેખાશે, ત્યારે ગામડાની પ્રજાના સોખની પાંચ સાત માઇલ આલવું, પાંચશેર દશશેર કેરી ઉચકવી, ફૂવા ખોદવા, મણુ બે મણુ બોલે સહેલથી ઉચકવા વગેરે નજીરો.

સાયન્સની શોધો.

(શ્રીયુત જયકૃષ્ણ ગંગાદાસ ભક્ત મુરત.)

હવામાં હિડતાં વાહનોમાં ઉન્નતિ:—૧૯૧૦ ના વર્ષમાં આ વાહનોમાં જેટલો સુધારો થયો છે તેટલોજ સુધારો આ વર્ષે અર્થાત્ ૧૯૧૧ માં થયો સમગ્રજ છે. કર્ટિસનું એરોપ્લેઇન ઘણુંજ ઉચ્ચ પકિતનું થયું છે, આ કલાકુશળ પુરુષ ઇંગ્લેન્ડમાં આવે તે સ્થળેથી અથવા ઇન્ડિયામાં આવે તેવા જગના ભાગમાંથી ઉચે ઉડી શકે છે તેમજ ઇંગ્લેન્ડમાં આવે તે સ્થળે અથવા ચાહે તેના દરિયા, નદી કે તળાવમાં ઉતરી શકે છે. હિડતા એરોપ્લેઇનમાંથી તારની મદદ વગર સદેશા મોકલી શકે છે અને એ સદેશાં ૪૦ માઇલ દૂર એવી જગીનપર પહોંચેલા છે. ગયા એમિય માસમાં એકકર્ડિનું વાહન ૧૫૦૦ ફીટ ઉડ્યું ઉડ્યું હતું અને પોતાના વાહનમાં રજા રજા તેણે ૧૦૦૦ માઇલ દૂરથી સદેશા લીધા છે.

નવિન ઉદ્યોગ—સિન્થેટિક ફેર્રીએ એવું અદ્ભુત વચન પ્રકટ કર્યું છે કે ગ્રેટ બ્રિટનની હવા વિદ્યુતના સાગર્થથી ઘણીજ હદમાં આવી શકે. આખા ટાપુની આસપાસ એક વિદ્યુતનો ફરનો પ્રવાહ સ્થાપી દેવો. તેથી સમુદ્રના પવનના ક્રપાક ટાપુની જગીનપર ધધડાવીને પડે છે તે દૂર રહેશે અને પ્રવાહનો સમય પણ આ પ્રકારે ઇન્ડિયાનાર લાંબાવી શકશે.

ગાત્રીની શોધ અને રેન્ટજેન કિરણો:—કાલુ માછલીમાં ગાત્રી છે કે કેમ તે નક્કી કરવા રેન્ટજેન કિરણોનો ઉપયોગ કર્યો એ પ્રકારનું સૂચન કોઈ કોઈ વિદ્વાનોએ કરેલું, જો એ કિરણોથી નક્કી થાય કે અમુક મત્સ્યમાં ગાત્રી છે તો તે મત્સ્યને હથેલી અને ન સમગ્રજ

તો તે મત્સ્યને નિર્ચયેક માર્ગે નહીં પણ તેને પાણીમાં પાછો મૂકી દેવો અને કાળે કરીને તેને સુંદર ચોની ઉપભવવાનો થોભ આપવો. આ પરથી એવા પ્રયોગો રાજ્યમાં ચૂક્યા છે અને તેમાં નિમ્નલી આદ્ય પણ બુધ્ધાઈ છે.

ત્રાંચાનું રોગનિવર્તક સામર્થ્ય.—હાલમાં વૈદ્યવિદ્યામાં પ્રતીજ્ઞ વિદ્વાનોનું માનવું છે કે-ત્રાંચાના સિંચાણે વ્યાધિપ્રતારક જંતુઓને ખીલકુલ પેલણુ આપતા નથી ત્યારે મુવર્ણ અને રૂપું આ ધાતુઓપર રોગજનક જંતુઓ વિભસતા રહે છે ત્રાંચાની ભારમ, માત્રા વગેરેમાં અદ્ભુત સામર્થ્ય આ દેશના વૈદ્યો તેમજ પ્રજા માને છે. (United States Board of Live Stock Commissioners) આ બોર્ડે પણ ક્ષયરોગી પીડાતા ઘેરપર ફેટયાક પ્રયોગ કરાવ્યા છે તેમાં salts of copper ત્રાંચાના મિશ્રણવાળા ફેટયાક દ્વારા વ્યાધિનિવૃત્તિમાં વિજયી નીવડ્યા છે. ક્ષયરોગી પીડાતા ફેટયાક મનુષ્યોએ પણ તામ્રવાળા ક્ષારનું દૈનિક સામર્થ્ય અનુભવ્યું છે. અને તેમજે રોગ મુક્ત થયા પછી લખી આપેલા સર્ટિફિકેટો પણ લંડનમાંથી નીકળતા ટયુનર ક્યુરેટીવ ગેઝેટમાં પ્રકટ થયા છે.

કેળાં પકવવાનો સર્વોત્તમ ઉપાય.—જે જ્યારમાં ખીલકુલ હવાનો સંચાર ન હોય એવા જ્યારમાં પચોત્તરે ડીધી ઉષ્ણતા જમાવરી, આથી કેળાં તરતજ પાકી જાય છે. આ માટે નવીન વિદ્યુતથી ચાલતો સાંચો પણ પ્રકટ્યો છે. એ સચો એક સરખી રીતે પચોત્તરે ડીધી ઉષ્ણતા પ્રકટાવે છે.

વીલ્યમ મેકપીસ થેકરે.

તેની જીંદગીનું સંક્ષિપ્ત વૃતાંત.

જન્મ-૧૮૧૧.

મરણ-૧૮૬૩.

(લખનાર—ગુણશંકર.)

વીલ્યમ થેકરે અને ડીકન્સે તેમના સમયના પહેલ વહેલા નૌવેલીસ્ટો હોવાનું માન ચેલવ્યું હતું. બંનેનાં લખાણો સૌકોમાં વખાણ પામેલાં હતાં. તેઓ બંને લખાણોની બાબતમાં એક બીજા સાથે હરીફાઈમાં ઉતર્યા. હતાં તેમ છતાં તેમનામાં અદેખાઈને જરૂરપણ અંશ પ્રકટ્યો નહોતો.

વીલ્યમ થેકરે ૧૮૧૧માં કલકત્તા ખાતે જન્મ્યો હતો. તેના બાપ, જીયમંડ થેકરે એક આખરદાર, થોર્કશાયરના અસલી કુટુંબથી ઉતરી આવેલો હતો અને તે છાટર્ફિયાકપનીમાં સીવીલ સરવીસનો હોદ્દો ભોગવતો હતો.

તેની મા, એન ખીચર પણ એક હિંમિન સીવીલ સરવંટની દીકરી થતી હતી. ૧૮૧૬ ની સાલમાં તે વિધવા થઈ, તે સમયે તેને એક્ઝર દીકરો હતા અને તે માન પાંચ વરસનો હતો. તેના બાપના મરણ પછી તેને તરતજ ઈર્લાંડ મોકલવામાં આવ્યો હતો.

આધ્યાવરથાની તેની મુસાફરીના એક પ્રસંગ તેનાજ શબ્દોમાં નીચે આપ્યો છે. "Our ship touched at an island on the way home, where my black servant took me a walk over rocks and hills till we passed a garden where we saw a man walking. 'That is Bonaparte,' said the black; 'he eats three sheep every day, and all the children he can lay his hands on.'" તેના કાળા નોકરના આ શબ્દો સંભળી તેનાં નાનાં નાણુક આગળનાં તે નોકરનાં હાથને દેવા મળજીતપણે પકડી રહ્યાં હતાં ! અને રખેને પેલા આગમાં ફરતો માથુસ તેને ઊપાડી લઇ જાય એવી ધારતીથી તે રાક્ષસી કદનાં માથુસ તરફ પાછું તે ફરી ફરીને જોતો હતો ! !

આધ્યાવરથામંથીજ ચેકરેને પ્રખ્યાત ચાર્ટરફાઇસ સ્કુલમાં મૂકવામાં આવ્યો હતો. તે પોતાના કલાસના મિત્રોના ધણો માનીતો થઇ પડ્યો હતો. રમતગમતો તરફ તેને ઝાઝો શોખ હતો નહિ. તેણે સ્કુલમાં એક વિદ્યાર્થી તરીકે નહિ પણ રમુજી, તાણા તપલાથી ભરપૂર કવિતા-જ્ઞાના લખનાર તરીકે કીર્તિ મેળવી હતી. જ્યારે તે ૧૮ વરસની વયનો થયો ત્યારે તેને કેમ્બ્રીડજ ખાતે મોકલવામાં આવ્યો જ્યાં તે ત્રિનિટિકોલેજમાં ભેડાયો. કોલેજમાં પણ એક પ્રખ્યાત કોલેજીઅન તરીકે નહિ પણ ફેલોશ રમુજે બેઠી કાઢવામાં તે ઉસ્તાદ હોવાને લીધે ધણોનો તે માનીતો થઈ પડ્યો.

કેમ્બ્રીડજ ખાતે એક વરસ ગુજરવા બાદ તેણે (કોલેજ પણ ડીગ્રી મેળવ્યા વગર) કોલેજ છોડી અને ત્યાર બાદ તે વીમર અને પેરીસ ખાતે જઈ ત્યાં આર્ટનો હુતર શીખવા લાગ્યો અને પ્રખ્યાત આર્ટિસ્ટો સાથે તેણે દોસ્તી બાંધી. તેની મતલબ તે વેળાએ એક મોટા આર્ટિસ્ટ થવાની હતી. તેણે ફ્રાન્સ અને જર્મની ખાતે પોતાનો આર્ટિસ્ટ તરીકેનો અભ્યાસ ચાલુજ રાખ્યો.

૧૮૩૨ ની સાલમાં જ્યારે તે મોટી ઉંમરે પહોંચ્યો, ત્યારે તેને એક વારસો મળ્યો જેમાંથી દર વરસે તેને ૫૦૦ પાઉંડ મળતા હતા. પણ આ વારસો એક કે બે વરસમાંજ સફા-ચટ થઇ ગયો. થોડાક પાઉંડ ઈંગ્લાન્ડે દેવાણું કાઢવાથી તેમાં ગુમાવ્યા, થોડાક પૈસા તેણે પાના પતાના જુગાર ખેલી તેમાં ગુમાવ્યા પણ તેના પૈસાનો મોટો ભાગ એક ન્યુસપેપર કાઢવાની કોશિસ કરવા પાછળ ધસડાઇ ગયો. આથી તેને પોતાના ગુજરાન અર્થે મહેનત કરી પૈસા કમાવાની ફરજ પડી. એજ વખતે ચેકરે અને ચાર્લસ ડીકન્સ પહેલ વહેલા એક-બેકને મળ્યા.

"મને યાદ છે" ચેકરે કહેતો, "કે જ્યારે મીં ડીકન્સ ધણો જુવાન હતો અને જ્યારે તેણે પોતાના એક માસિક ચોપાનીવામાં ફેટલાંક રમુજી લખાણો લખીને લોડોને પ્રુથ કરવાનું પહેલ વહેણું ખીકું ઝડપું ત્યારે તેને પોતાનાં રમુજી લખાણો સાથે વળી રમુજી [ચનેા આપના માટે એક આર્ટિસ્ટની ધણીજ જરૂર પડી હતી; અને મને યાદ છે કે હું એકવાર તેના ચોરડામાં મારા બે ત્રણ રમુજી ઉમદા ચિત્રો લઇ ગયો. પણ તે ચિત્રો, મને કહેવાને અત્યંત અગત્યની ઉપજ છે કે, તેને ગમ્યાં નહિં."

ત્યાર બાદ થેકરે આર્ટિસ્ટનો ધંધો છોડી દઇ સાહિત્ય પાછળ મંડ્યો. તેણે ચાતાની સાહિત્યની કારકર્દી ફ્રેઝરના ચોપાનીયાથી શરૂ કરી. તેની રમુજ કવિતાઓ અને રહેણાં ધણા ખરા "Michael Angelo Titmarsh" ના તખલ્લુસ હેઠળ પ્રગટ થતાં હતાં.

તેનાં સૌથી સરસમાં સરસ અને સર્વેથી ફતેહમંદ લખાણો નીચલાં હતાં—

"The History of Samuel Titmarsh" અને "The great Hogarty Diamond" તથા પેરીસ ઉપર ફટલાંક લખાણો, કે જે લખાણો પાછળથી તેણે "The paris sketch book" નામની ચોપડીમાં ભેગાં કર્યાં હતાં. તે વળી "The new monthly magazine" નામના એક બર્ણાતા ચોપાનીયામાં લખાણો કરતાં હતાં, વળી "The Times" પત્રમાં તેનાં ઘણાંક લખાણો પ્રગટ થયાં હતાં.

૧૮૩૭માં તેનાં કર્નલ મેથ્યુની બેગ સાથે લગ્ન થયાં પણ પગલેલી જીંદગીનું સુખ તે ઝાઝીવાર મોઝગી શક્યો નહિં, કારણ થોડાંજ વરસમાં તેની બાવડીનું મગજ જતું રહ્યું અને તેને તેનાં કુટુંબીઓ સાથે જુદા રહેવાની ફરજ પાડવામાં આવી. તોપણ થેકરેને પોતાની બે પુત્રીઓથી ઘણોજ આનંદ અને સુખ મળતું હતું. તે બેમાંની વડીનું નામ એન હતું અને તે પાછળથી મીસીસ રીચમંડ રીચી થઇ હતી તે એક પ્રખ્યાત નૌવેલીસ્ટ હતી. આશરે ૧૮૪૦ માં થેકરેએ પંચ માટે લખાણો લખવાનું શરૂ કર્યું અને તે ચોપાનીયા સાથેનાં તેના સંબંધે ૧૮૫૩ સુધી ચાલુ રહ્યો, ત્યાર પછી તેણે ક્રાન્સના રાજની વિરૂદ્ધ ફેટલાક હુમલાઓ તે ચોપાનીયામાં કર્યા તેથી તેનાં લખાણો તે ચોપાનીયામાં પ્રગટ થતા બંધ કરવામાં આવ્યાં. ઉપરાંત 'પંચ' ચોપાનીયાના સંબંધને લીધે તેને ફગાવસ જેરોલ્ડ, ગીલ્બર્ટ આ બેટ, બ્રેન લીચ અને બીજાં રમુજ લેખકો સાથે પરિશ્વય થયો.

તેના 'પંચ'માં પ્રગટ થયેલાં સૌથી પ્રખ્યાત લખાણો નીચલાં હતાં "The Snob Papers," "James' Diary" અને "The Ballads of Policeman X"

"The Snob Papers" માં તેની ઉંડી ફિલસૂફીનું જ્ઞાન સમાયલું છે, કે જે ફિલસૂફી વડે તેણે મોક્ષમંદીઓમાં ચાલતા કાચાકાવા, ફગાઈ, કુચ્ચાઈ, અને ધૂતારા કોને ઉધાડ પાડ્યા છે.

તેની પહેલી નૌવેલ "Vanity fair," એક સૌથી એક ગણાય છે. તે નૌવેલમાં પણ તેણે નીચપણ, ફગાઈ, પાપી ક્રમો અને ધનવાન મુખ ભોંકાને ઘણી અચ્છી રીતે ચીતર્યાં હતાં. આપણી જીંદગીના તખ્તાઉપર આપણે જે જુદા જુદા ભાગો ભજવી બતાવીએ છીએ તે આ નૌવેલમાંનાં બે એકએકથી ઉઘટાં પાત્રો આપણને બરાબર સિદ્ધ કરી આપે છે.

બીરે એક હાથ ઉપર બેકી શાર્પ હોશિયાર હોવા છતાં તેનામાં નેહી યાનીતિના બરા પણ અંશ નથી ન્યારે બીજા હાથ ઉપર એમીઆ સેદ્દી અબણુ હોવા છતાં નેહી અને નીતિની પ્રતિમા છે. આ નૌવેલ ૧૮૪૬ ની સાલમાં પ્રગટ થઇ અને બે વરસ સુધી આશુ રહી જેમ જેમ આ નૌવેલ વધુ અંકોમાં પ્રગટ થતા ગઈ તેમ તેમ તે માટે બોહોની જવાસા વધારે ને વધારે ઉઘડેરાઈ અને આ પ્રમાણે તે નૌવેલના લખનારની દાર્દિ દિવસે દિવસે વધતીજ ગઇ. તે નૌવેલ આખી પુરી થાય તે અગાઉ તો થેકરેની કીર્તિના સ્થંભ ઉભા થઇ ચૂક્યો હતો.

આ નૌવેલ પુરી થતાં તેણે ૧૬૪૬-૫૦ ના વરસોમાં "The History of Arthur Pendennis:" નામની ચોપડી બહાર પાડી અને ત્યારબાદ ૧૮૫૨ ની સાક્ષર્માં "The History of Henry, Esmond, Esq.," નામની બીજી ચોપડી વાચક વર્ગ સમક્ષ રજુ કરી. ૧૮૫૫ માં તેણે "The new comes" અને ૧૮૫૭માં "The Virginians" કે જે ફક્ત "The History of Henry Esmond" ના વધારો હતો તે બહાર પાડ્યો.

જ્યારે થેકરેએ પોતાની બે સૌથી શ્રેષ્ઠ અને સૌથી ગંભીર નૌવેલો "Vanity fair" અને "The History of Arthur Pendennis" થી પોતાની કીર્તિ જગતમાં વિસ્તારી ત્યારે તેણે એક જાહેર વક્તા તરીકે યોક્ષમાં દેખાવ દેવાનું દુરસ્ત ધાર્યું.

તેણે પોતાનું પહેલું ભાષણ "The English Humorists of the eighteenth Century" એ ઉપર આપ્યું. પૌપ, સ્વીફ્ટ, એડીસન, સ્ટીલ, હેડગાર્થ, ગોલ્ડસ્મીથ તેમજ રાષ્ટ્રી એન તથા ચોથા જ્યોર્જના રાજ્યમાં યથા ગયલા કેટલાક પ્રખ્યાત અને મહાન નરોને લગતા છ સુંદર અને રમુજી હેવાલ તેણે આપ્યા હતા. આ ભાષણો વેળાએ લંડનનો "Willis room" ચીકાર ભરાઈ ગયો હતો. તે ભાષણો એક વાંચ્યુમના આકારમાં બહાર પડે તે અગાઉ થેકરેએ, યુનાઇટેડ સ્ટેટસ અને ઐટાલિયનનાં મુખ્ય શહેરોમાં તેજ ભાષણો ફરીથી આપ્યાં હતાં. આ ભાષણો આપવાથી તેને મોટો નફો મળ્યો, તેથી તે પોતાનું બીજું ભાષણ આપવા લાગ્યાયો.

૧૮૫૬ માં તેણે ઈંગ્લેન્ડના ચાર જ્યોર્જ રાજાઓ વિષે ભાષણો આપ્યાં. પહેલાં તે પૂર્ણ અમેરિકામાં અને પાછળથી ઈંગ્લેન્ડમાં આપવામાં આવ્યાં હતાં. આ ભાષણો આગલાં નાં પણ વધારે ફતેહમંદ નીવડ્યાં. ૧૮૫૭માં થેકરેએ આક્ષરફૂલ તરફથી પોલીમિટમાં મેન્નર થવાની કોશિશ કરી પણ તેમાં તેને નિષ્ફળતા મળી.

જેટલો તે સાહિત્યની બાબતમાં ખીલી નીકળ્યો હતો તેટલો તે રાજદ્વારી બાબતમાં ઠઠી પણ ખીલી નીકળતે નહિ. હજી તો તેને માથે સાહિત્યની સેવા બજાવનારું એક ધણું અગત્યનું કામ પડેલું હતું. આ કામ તે "The Virginians" નામની વાતો લખવાનું હતું. કે તે વાતો ૧૮૫૭નાં નવેમ્બર માસમાં છપાઈ અને તે બે વરસ ચાલુ રહી.

"The Virginians" સમાપ્ત થાય તે અગાઉ થેકરેના અધિપતિપથના હેડજ "The Cornhill Magazine" નામનું ચોપાનીયું બહાર પડ્યું અને આ ચોપાનીયું તે અગાઉનાં સપ્તાર્થ ચોપાનીયાં કરતાં વધુ ફતેહમંદ નીવડ્યું. તે ચોપાનીયામાં થેકરેએ પોતાની બે નૌવેલોનો ફાળો આપ્યો. તે નૌવેલો "Adventures of Philip" હતી. તે નૌવેલો ઉપરાંત તેણે ચાર જ્યોર્જ વિષેના પોતાના આગલા ભાષણોની હારમાળાઓ અને કેટલાંક રમુજી પણ તપશ્ચથી બરપુર લખાણો પ્રગટ કર્યાં હતાં. તેણે બે વરસ કરતાં વધારે વખત અધિપતિ તરીકે કામ કર્યું હતું. અને ૧૮૬૨ ના માર્ચ મહિનામાં તે રિટાયર્ડ થયો હતો.

થેકરે ૧૮૬૩ ની સાક્ષર્માં નાનાલને દીવસે ૫૩ વરસની વયે એકાએક આ જગતથી પોતાનો વારસો ઉઠાવી ગયો હતો.

તેના મરણની થોડા દિવસ અગાઉ તે "Denis Duval" નામે નૌવેસ લખવામાં ગ્રામ્યો હતા.

આ નૌવેસનાં ૪ પ્રકરણો તેના મરણ્યાદ ૧૮૬૪ માં ફાર્નહીલ ચોપાનિયામાં પ્રગટ કરવામાં આવ્યા હતા.

થેકરે ઘણો ઉદ્યોગી નિયમિતપણે કામ કરનાર હતો નહિ. જ્યારે તેને લખવાની ઇચ્છા થતી ત્યારેજ તે પોતાની કયમ અજમાવતો અને સામટી રીતે લેતાં તે ઘણો ખુશમીનજી અને મસ્કરો હતો. તેના ઉમદા સ્વભાવ અને ખાશીયતો ખ્યાનમાં લેતાં, તેણે જે મથો પોતાની ટુંક શુદ્ધીમાં રચી પ્રજા સમક્ષ રજુ કર્યા હતા તે જોતાં તે અલગત માનને પાત્ર હતો. તે પોતાની ઉપર કામનો અતિશય જાન્યે કદી પણ પડવા દેતો હતો નહિ-તે કદી પણ તાણી તોડીને ઉપજતી કાઢેલી લખાણ લખતો નહિ. તેનાં લખાણો તેના રમુજ બેજનમયી નીકલતાં હોવાથી એક વહેતા ગ્રાની પેઠે છુટથી ફેડતાં હતાં.

તેની ભાષા મધુર અને સરળ હતી અને જે કે તેણે પોતાનાં લખાણોમાં થોડીક દલકી ભાષા પણ જગે જગે વાપરી હતી પણ સામટી રીતે લેતાં તેમાં 'Vulgarity' નીયપણાનો દોષ હતોજ નહિ. તે પોતાના પાંચનારાઓ આગળ એક ગમથી એક સાદું ચીજ રજુ કરતો, તો બીજી ગમથી તે સોફિને વિષે ટીકા કરી તેમને સખ્ત ચીમીકીઓ પણ લગાવતો. તેનામાં સર્વથી મોટો ગુણ, માણસ જાતના ગુણ દોષ તપાસવાનો હતો.

મરદો અને ઝોરતો બંનેના સદ્ગુણો તથા દુર્ગુણો તેણે સ્વાભાવિક રીતે ચીતવાં હતા.

આ કારણને લીધે લોકોએ તેને "કચ્છાખોર," "ધાતકી" અને "મગરૂરીથી લાંબાં લયક લાપણો આપનાર" એવી ઉપમા આપી હતી.

થેકરેએ તેના સમયમાં ચાલતી ઠગાઇઓ, દેશભાવો, વગેરે દુર્ગુણો પ્રમાણિકપણે ઉ-ધાડા પાડ્યા હતા. અને કેટલાક ધાતકી રીવાજો પોતાનાં કલમરૂપી દાતરડાવડે જડમુજથી ઉખેડી નાંખ્યા હતા.

આ વાત તો આપણુ સધળાને માલમ છે કે જે માણસ યા માણસી મહાભારત કામો માથે ઉઠાવે છે અને જેઓની નિષ્ઠા સોઝાણું બહુ કરવામાંજ સમાપ્તી હોય છે, તે માણસો ભાગ્યેજ સોઝામાં વિખ્યાતી મેળવી શકે છે. થેકરે પોતાના સ્વભાવ અને ખાનગી શુદ્ધ-ગીમાં એક સરખો સાદો વિશેષ દ્યાણુ, અને અતિશય નરમ હૈયાનો ગૃહસ્થ હતો.

થેકરેની સધળી નૌવેસોમાં આવેલાં ચિત્રો તેણે પોતાને હાથેજ ચિત્રવાં હતાં. તેનાં ચિત્રો જે કે આમીથી નીરાણાં હતાંજ નહિ છતાં તે સધળાં તેની વાતોને બરનાંજ રમુજ, ટકારખાજી પુર, અને દુર્ગુણ સદ્ગુણ દેખાડનારાં હતાં.

હવે આપણે પેશા તેટલાજ પ્રખ્યાત નૌવેસીસ્ટ ચાર્લ્સ જોન ડીક્સની સાથે થેકરેની સરખામણી કરીશું.

કેટલીક બાબતોમાં તેઓ એકબેકથી ઉઝડો ખવાસ ધરાવતા હતા, જ્યારે કેટલીક બાબતોમાં તેઓની બહારની કારકીર્દી એક બીજાને મળતી આવતી હતી. (૧) તેઓ બંને પોતાની નૌવેસોના ભાગો દર મહિને પ્રગટ કરતા હતા. (૨) તેઓ બંને મદાન દે ખોડા હતા.

(૩) પુરોષ તથા અમેરિકામાં જાહેર વક્તાઓ અને પ્રખ્યાત વાચનારાઓ તરીકે તેઓ પ્રસિદ્ધ થયા હતા. (૪) અને જન જાણીતા જાણીતાં ચોપાનીયાના અભિપ્રતિ થયા હતા. ઉપલી ચાર બાબતોમાં તેઓનું મજતાપણું આવી રહેલું હતું. તેઓની ધારણાઓ અને લખાણો કરવાની રીતો તદ્દન ઉત્તરી હતી.

ડીકન્સ વાર્તાના પ્લોટ નકી કોઈ બાદ પોતાની લલમના ઘોડાને ઠાગળના મ્વેત મે-દાનપર દોડાવતો, અને ત્યાર બાદ તેમાં આવતા પત્રો અને અગત્યના બનાવો પોતાની વા-તોમાં ગોઠવતો,

થેકરેને મન પ્લોટ કર્ષ ધણો અગત્યનો હતો નહિ-તેને પ્લોટની ઝાઝી ગરજ પડતી નહિ. તેનાં લખાણોનું મુખ્ય એવાણુ તેમાં આવનાં ચોક્કસ પત્રો હતા કે જે પત્રો તેણે મનુષ્યોની જાતી ખાસીઅતો અને શુણુ દોષોની જારીક તપાસ લઈ પછીજ ધણી બાહો-શાથી અને ચાલાકીથી ચુટી કહાડ્યાં હતાં.

મી. વ્રોલોપ નામનો એક અંગ્રેજ જણાવે છે કે “ થેકરેએ ન્યારે “ Vanity fair ” ની નોંવેલ લખી ત્યારે તેણે મજાજીત કરાવ કર્યો હતો કે, જેમ ડીકન્સ પોતાની વાર્તાઓમાં આવનાં મુખ્ય પત્રો, અસંભવિત નેકી અને નીતિથી સુંદર બનાવે છે.....તો મારે મારી વાર્તામાં આવતાં મુખ્ય પાત્રોને હદમહાર ખરાબ ચીતરવાં જોઈએ. ”

ડીકન્સે લંડનમાં વસના મધ્યમ અને ગરીબવર્ગોની જીંદગી ચીતારી, ન્યારે થેકરેએ પશ્ચીમ તરફનાં માતજર અને મગરર લોકો તરફ પોતાની નજર દોઢારી.

ડીકન્સની મતલબ લોકોને એવું બતાવવાની હતી કે માણસગન પોતાની સૌથી ગરી-ગરીમ હાલતમાં પણ ખીજાનું લજ્જ કરી શકે, સારે થેકરેની ધારણા એવી હતી કે લોકોના ખાલી હાથમાં અને બપકા સપકા તળે ધણાક-ફુટ કર્મો સમાવવાં હોય છે.

કેલવળી.

ખાસ સ્ત્રીઓ માટે,

લખનાર. સૌ. મોતીબાઈ માધવજી. દા. ઠાકરસી. વાડનરોડ, મુંબઈ.

(ગત્રાંક પૃષ્ઠ ૧૬૦ થી ચાલુ.)

જગતપત્ની સ્ત્રી પોતાના મનને દહ અને સદન શીલતાવાળું રાખી પોતાના પતિનો વિશ્વાસ મેળવે છે. તેના દાખવા પોરશીયા પુત્રો પાડે છે તે પતીવ્રતા સ્ત્રી રોમ નગરમાં રહેતી હતી. તેના પત્નીનું નામ માર્કસ પ્લુટસ હતું. તે સ્વતંત્ર અને દેશ દિતકારી પુરુષ હતો. પોરશીયા મોટી કુળવાન, રૂપાળી, હિમતવાળી, નીનિવાળી અને ડાહી હતી; પતિ પત્નિમાં ઘણો પ્રેમ અને સંપ હતો. પ્લુટમ હોઈ પણ વત પોતાની પ્રિય સ્ત્રીથી છુપી રાખનો ન હોતો તેમ પોરશીયા પોતાના પતિના કાર્યમાં સામેલ રહી સદાજતા અને સલાહ આપતી. રોમમાં પ્રથમ પ્રત્યક્ષતાક રાજ્ય ચાલતું હતું તેને બદલે ત્યાં રાજ્યનું રાજ્ય સંચાલવાની પ્રખ્યાત સરદાર લુલીયસ સીઝરે ઇચ્છા કરી. સ્વતંત્રતાને ચાહનારા સરદારોને તે કામ પસંદ નહોતું. તેઓએ સીઝરને જીવંત મારી નાખવાનો વીચાર કર્યો. એ કામમાં પ્લુટસ જે દેશ-બીમાની પુરુષ હતો તે સામેલ થયો. એવું લખેલું છે કે સીઝરે પ્લુટસ ઉપર ઘણો ઉપકાર

ક્યો હતો તે છતાં એ કામમાં તે સામેલ થયો. તેણે કારણ જોઈશું કે તે સરદાર હરેક બીજા વસ્તુ કરતાં પોતાના દેશની આસક્તિ નીતિ અને સ્વતંત્રતાને ધણું મહત્ત્વે હતો. સીંઘર સરખા લોભી માણસને મારીને પણ એ વખતે પોતાના દેશીઆના હક અને હુકમપણાનો ખ્યાલ કરવાને તેને કશું અપોખ લાગ્યું નહિ. એ કામ સંબંધી તે પોતાના શોખતીઆ સાથે ગોઠવણ કરવા લાગ્યો. તે સમયે તેની સદૃશ્યો આના જિવામાં આગ્યું કે તે ઘણો વિચારમાં અને ચિંતાતુર રહેતો હતો. કોઈ કોઈ વેળા તે ઉંઘમાંથી બાકી ઊઠે. કોઈવાર જે કામ હાથમાં લીધું હોય તેની જાણે કશી ખજર ન હોય તેમ પોતાના મન સાથે બીજા જાણતાના ખ્યાલમાં પડતો. પોરણીયા પોતાના પતિની આવી રિયતિ ધવાતું કારણ સમજતી નહોતી. તે પોતે મોટી કુળવાન અને ડાહી હતી, તેના પતિ કોઈ દિવસ કંઈપણ વાત છુપાવી રાખતો નહિ, પરંતુ હાલ પતિની આવી રિયતિ જોઈ મન સાથે તે વિચાર કરવા લાગી કે આતે શું હતું કે તેણી ચિંતાતુર કેમ જણાય છે. તેણી શા વિચારમાં હતી? વગેરે વિચારી તેણે પતિનો ભેદ જાણવાની ઇચ્છા કરી. પણ બારીક વાત માં આનો વિધાસ કરાય નહિ એવો પતિનો વિચાર બાધી તેને મનમાં ધણું આશ્ચર્ય લાગ્યું. પણ જરા થંદી થઈ મન સાથે વિચાર કર્યો કે પ્રથમ હું મારી પોતાની તપાસ લઉં. પતિના મનનો ભેદ જાણવા પછી તે ગ્રામ રાખવાની મારામાં હોંમત અને ધીરજ છે કે નહીં? પોતાની આવી ચકિત વિષે તેણે અજમાવસ કરી. પોતાના આરગમાં જઈ તેણે સર્વ દારીઆને બહાર મોકલી દીધી. પછી એક તીક્ષ્ણ હરીઆરથી પોતાની સાથળમાં ઊંડો જખમ કર્યો. તે જખમથી તેને તાવ આવ્યો અને તેથી તે ધણી દુઃખી થઈ. તેની માંદગીનું કારણ તેના પતિએ ધણું વખત સુધી પૂછ્યા કર્યું, પણ પતિરૂતા, પોરણીઆએ કશો ખુશસા કર્યો નહીં. એક દિવસ છુટસ ધણે આગ્રહ કરી દલગીર થવા લાગ્યો, સારે તેણે કશું કે આપને ધણું દિવસથી કોઈ વાતના વિચાર અને ચિંતામાં જોવાથી તે જખમ કરવો પડ્યો હતો એમ કહી તેના વિચાર અને ચિંતાનું કારણ જાણવાની ઇચ્છા બતાવી. પણ છુટસે પ્રથમની પેઠે જણાવ્યું કે બારીક વાતમાં આનો વિધાસ કરવો યોગ્ય નથી. એ સાંભળી પોરણીઆએ કશું કે હું જખમી થવાનું કારણ તમને જણાવીશ નહિ. આ વચનો સાંભળી છુટસ ધણે આતુર થયો. તેણે પોતાની વહાણી આને મનાવી તેની માંદગીનું કારણ જાણવા માગ્યું. હવે તેણી સમજુતી પર આવ્યા છે એમ વિચારી પોરણીઆ બાકી કે ખારા પતિ તમોએ મને એક ભીતરીકે સોજતી કરવાને નહિ પણ આખી હાંદગી સુધી તમારી સુખ દુઃખની ભાગીવાણ કરવાની ઇચ્છાથીજ મારી સાથે લગન કર્યો છે. તમારો એ હેતુ નિષ્ફળ જાય એવું કોઈ પણ મેં આજુમુખી કર્યું નથી. પણ તમે તમારા છુપા વિચાર અને છુપી વાનો મને જાણવા દેશો નહિ તો તમોને મારા ખારા અને વિધાસપણાની સામીતી કેમ મળી ચકરી વાર? અગર આ જાનનો ભરિસો કરવો તમોને એકવાર અયોગ્ય લાગતો હશે પણ તમો કશું કરશો કે હિંચા કુટુંબની ઉત્તમ કેળવણી અને સારી સંગતથી આંખોની ખાખી મળી જાય છે. હવે કુંતો કેટો સરખા નામદાર ખાપની પુત્રી છું. કેળવણી પામી છું. તે ઉપરાંત હું તમોને જણાવું છું કે તમારા ભેદને જાગરવા ચકિતવાન છું. મારી આવી ચકિત તપાસવાને આ ભવંર જખમ મેં મારા સરીરમાં કર્યો છે. એટલું બધું કરવાની હોમન અને ધીરજ મારાથી રાખી ચકલ તો પછી તમારો ભેદ જાણવાનું મુશ્કેલ

પડે નહીં. ઘુટસ સ્ત્રીના પ્યાર અને કરાવ ત્રિપેના વચનો સાંભળી ધણો આનંદ પામ્યો. તેનું મન ગળી ગયું. તે તરત બે હાથ જોડી ઇશ્વરપ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે મારું ધારણું કાર્ય પાર પડે ને પોરશીયા જેવી પતિવ્રતા સ્ત્રીને લાવકનો ભરથાર હું થઈ રહું. પછી તેણે સર્વ હકીકત પોતાની સ્ત્રીને કહી. પોરશીયા તે સાંભળી એ ત્રિશેના જોખમમાં ધણી ગભરાઈ પથુ તે બેઠા હુપો રાખવાને કાલ આપી સુકા હતી માટે કશી ગડમડ કરી નહિ. એ ઉપરથી મારી વ્હાલી બહેનો! તમે વિચાર કરશો કે કેળવણી સ્ત્રી પતિનો વિશ્વાસ કેવી રીતે મેળવે છે તે તમે જોના આ દાખલાપરથી સમજી શકશો. કેળવણી સદૃશ્ય સ્ત્રી ધર ને સ્વર્ગ સમાન શોભાવમાન બતાવે છે. સ્ત્રીઓ કેળવણી લઈ સુધરેથી અનેક પ્રકારનાં સારાં ફળો પ્રાપ્ત કરે છે. કહ્યું છે જે—

બહુ બહુવો પુત્રીને તો શાણી યાનાર,
સદૈવ સુખ પામી કરે આશિર્વાદ ઉચ્ચાર;
સ્ત્રીઓ સુધરશે તોજ ફળ ઉત્તમ થશે અધાક.
પૃથ્વી સુધરશે તોજ ત્યાં પાકે સારો પાક,
નારી તણી શોભા ધણી બની રહી તોય,
તેતો સારી નહીં દીસે બણી ગણી નહીં હોય.

હાલ કેટલાક લોકો કહે છે કે સ્ત્રીઓ બહુવાથી સ્વતંત્ર બની મર્યાદારહિત થાય છે. સખતા વાંચતા શીખ્યાથી સ્વછંદી થાય છે. વળી તેમને રળવા કમાવા કે નોકરી કરવા ક્યાં જવું છે ? આવું જોતવું અણસમજવું છે. કેળવણીતો દુર્ગુણને કાઢનારી છે. બગડવું એ કાંઈ કેળવણીનો દોષ નથી. પણ એવો અધુરી કેળવણીનો દોષ છે. જેનો સ્વભાવ જન્મથીજ ખરાબ હોય છે, તેને પછી ખરાબ સોજત લાગે છે. એ વગેરે કારણોથી કાંઈ ક્ષેત્રી સ્ત્રી ખરાબ નીકળે તો તેથી શું વિદ્યાને દોષ દેવાય ? કદી નહીં. વિદ્યા સદા પવિત્ર છે. જે બહેની નથી તે શું દુરાચાર કરતી નથી ? દુરાચાર કરવો એને સખવા વાંચવા સાથે કશો સંબંધ નથી. તેમજ સ્ત્રીને કેળવણી લેવી એ કાંઈ નોકરી ને માર્ગ નથી, પણ તે કેળવણી નો ખરો ઉપયોગ ગૃહવ્યવહાર સ્વાધવામાં, બાળ બચ્ચાને શિક્ષણ આપી માનવ-રત્ન બનાવવામાં, પતિને અનેક રીતે ઉપયોગી થઈ પડવામાં અને જીવંતીનું ખર્ચ સાર્થક કરવા વગેરેમાં કરવાનો છે. સ્ત્રીનું મન પુણ્ય કરનાં કામગીર છે. અને જે બાળપણથી સારી શોખન અને ધર્મનીનિતી કેળવણીની તેના અંતઃકરણમાં ઉંડી જાપ પાડવામાં આવે તો તે બચ્ચર જીવંતી પર્વત જતી નથી. સ્ત્રી જે વિદ્યા બહુવાથી બગડતી હોય તો પૃથ્વીમાં ધણી બહેની સ્ત્રીઓએ મોટા મોટા પરોક્ષો ક્યાં છે તે કરેજ કેમ ? પ્રાચીન કાળમાં સ્ત્રીઓને વિદ્યા બહુવાળા ઉચ્ચ પ્રથમજ લક્ષ આપવામાં આવતું. નહિકે આજની પેઠે મૂર્ખ રાખતા. સતી લક્ષ્મીજ સાવીત્રી, ગાર્ગી, મેતેથી, લીલાવતી વગેરે, સ્ત્રીઓ ધણી બહેની હતી, એટલું જ નહીં પણ તેમણે વિદ્યાવડે પોતાની નામના રાખી છે. ગાર્ગી તત્ત્વવેત્તા ગણાઈ છે, લીલાવતીજ લીલાવતી નામનો ગણિતનો ગદન પ્રથમ ગુરુઓ છે. સ્ત્રીઓએ પોતાની વિદ્વાતાના ચમકાર બતાવ્યા છે એ કાલું અજાણ્યું છે. ? જે સ્ત્રી ખરી કેળવણી પામેલી છે તે તો બીજાની કુમતિ સુધારી તેને સુમતિવાન કરે છે તો તેની મતિભંગ કરવાને કુની-ચાર્યા જેવા અજ્ઞાની છે ? કાલ નથી તલસીદાસ કહે છે કે.

તુલસી ઉત્તમ પ્રભૂતીકા દહાકર સક્ત કુસંગ,
ચંદન વિષ બ્યાપે નહિ લીપટે રહત બુજંગ;
સહજ શીલ યુથ સુજનકો ખલમની કરે ન બંગ,
રત્નદીપ બુખય નહીં, પાપી ખવન પ્રસંગ.

સીતાને રાવણ જેવા દુષ્ટ મનિએ અનેક સંકટો આપ્યાં પણ તે કદીએ એક ટળી બીજી યઈ નહિ. મુકન્યાને અશ્વનીકુમારે પરીક્ષા લેવા અનેક રીતે સમજાવી પણ તેણે પોતાની મતિસંગ કરી નહિ, તેમજ ગાર્ગી ઐતેયી વગેરે વિદ્વાન સ્ત્રીઓએ પુરુષોની સભામાં જઈ સંવાદ કરેલા છે. પણ તે કદી પોતાના નિયમથી ચલિત યઈ નથી. પણ ઉત્તર પુરુષોએ ધણા માનથી તેઓને નમન કર્યું છે. એવી રીતે જ સ્ત્રીએ ખરી કેળવણી લીધી હોય છે તે કદી દુરાચારને રસ્તે પગલું બારતી નથી. ખરી કેળવણીના પ્રતાપજ અતૈકીક છે. માટે સ્ત્રીઓને આર્થધર્મ નીતિ રીતિને અતુલુગ પકડી કેળવણી પ્રાપ્ત કરાવવી જોઈએ. એટલુંજ નહિ પણ તેને બાળપણથીજ સારી સાજતમાં રાખવી અને સતીઓના ચરિત્રોની તેના મનમાં પવિત્રતાની ઊંડી છાપ પાડવી. તેને સ્ત્રીધર્મ સમજાવવાની જોઈવણ કરવી જોઈએ. શુદ્ધશર્મ અને ધર વ્યવસ્થા વગેરે તેને મોટપણે ઉપયોગી યઈ પડે તેના વિષયો સીખવી હોશીઆર કરવી જોઈએ. આ પ્રમાણે કેળવણી આપવાથી સ્ત્રીઓ આગળ જતાં ઉત્તમ સદ્ગુણી અને ધર તથા કુળ ઉત્તવળ કરી દેશ દીપાવશે. જેમ ગોધમના સુચુને કેળવીને વાપરવાથી વધુ યુથ યાય છે તેમ કેળવણીમાં સદ્ગુણની મેળવણી કરીને ચાલવાથી અધિક લાભો પ્રાપ્ત યાય છે.

વશીકરણ વિદ્યા.

લેખક.—બાઇ માણેકબાઈ લાલજી લીમજી.

પ્રિન્સેસ સ્કૂલ, મુંબઈ

દેહગે.

વર્તે જો વનિતા સદા. પતિ આત્મા અનુસાર.

આધિન તેને જગતમાં, સદા રહે બરધાર.

વર્તમાનકાળમાં દેટકીક સ્ત્રીઓ પતિની પોતાના ઉપર પરિપૂર્ણ પ્રીતિ નથી એ પ્રમાણે માની પોતાના પતિને વશ કરવા માટે અનેક પ્રકારના મિથ્યા ઉપાયો યોજાયા ધંતર, મંતર, તેમજ કાંઈ પાખંડી, ટોંગી જેવી જતી અમવા જોવી પાસે જાય છે ત્યારે તેમાંના દેટલાક પાખંડીઓ એ બોળી લામિનીઓને છેનરી તેમની પાસેથી પોતાનો સંપૂર્ણ સ્વાર્થ સાધવા તત્પર યાય છે અને તે સ્વાર્થસાધક સાધુઓ તેમને કાંઈ દોરો, ચીકી, જનાવી આપે છે. અપવા તો તેમના પતિને કાંઈ ખવરાવવાનું જનાવી પોતાની પાખંડી જાળ અનેકવિધ આંજન કરી ત્યાં પાયરે છે. બોળી સ્ત્રીઓ એ ટોંગીઓની ટોંગવિદ્યાને તે સમયે તો ખરી માની જોડે છે પણ પાઞગથી તેમને પસ્તાવું પડે છે.

સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ પતિવશ કરવાનો ઉપર લખ્યો તે ઉપાય કદીપણ લેતી નથી.

પોતાના પતિને વશ કરવાનો સદુષ્ટી ક્રિય ઉપાય એ છે કે જે રીતથી પોતાનો પતિ પ્રમદન રહે તેમ વર્તવું. પોતાના પતિની પરિપૂર્ણ પ્રેમભાવથી આત્મા પાળવી. પોતાના

પતિનો અનુત્તમ સત્કાર કરવો. પતિ પાસે ક્યારે પણ અસત્ય ભાષણ કરવું નહિ, તથા તેમની પાસે કોઈની પણ નિન્દા તથા આડી યુગલી કરવી નહિ. ઇતિ કદાચિન કાપાયમાન થાય તોપણ સર્વ પ્રકારે ક્ષમા રાખવી. પોતાના પતિની જે કંઈ આવક હોય તેના પ્રમાણમાં ઘરખર્ચ નિભાવવું. વ્યર્થ ખર્ચ કરવાની ટેવ રાખવી નહિ. પતિના મુખે મુખી અને પતિના દુઃખે દુઃખી થઈ પોતાનો પતિધર્મ જરાજર પાળવો. પોતાના પતિની ખાવા પીવાની દૈનિક પ્રકારે સગરહ સાચવવી. પતિ સાથે કોઈ પ્રકારનો વાદ રિવાદ કરવો નહિ. પતિ સાથે ક્યારે પણ કુમાર્ત કરવી નહિ પોતાની ઇચ્છા મુજબ પતિ કંઈ ચીજ લાવી આપે અથવા ન લાવી આપે અથવા પોતાની મરજી મુજબ ઘરેણા ધરાવી આપે કે ન ધરાવી આપે અર્થાત પતિ પોતાની મરજી મુજબ કંઈ ચીજ ન લાવી આપતો હોય તોપણ આપણે આપણા પતિધર્મ માંથી ક્યારે પણ પતિત થવું નહિ.

આ પ્રમાણે વર્તણૂક રાખનાથી પતિ પોતાની મેળે વશ થશે. તેમાં જરા પણ સંદેહ નથી. પતિ વશ કરવા યોગી પતિ પાસે દોરાચીડી કરાવતાં એ યોગ્ય નથી. સર્વથા તે અયોગ્ય છે એ નિશ્ચય માનવું. કેટલાક સ્વાર્થ સાધક દુષ્ટો તેવા ઉદ્દોગો પરજ પોતાનો નિભાવ કરતા હોય છે માટે તેવા પાખંડીઓથી હમેશાં ચેતતા રહેવું.

જો પોતાના પતિને વશ કરવા ઇચ્છા હોય તો તેમને ભગવદ્દર્શન સમજી તેમની આજ્ઞાનુસાર ચાલવું. તેમની શુદ્ધતાવધી સેવા કરી પ્રતિપ્રિય થવું. પોતાના પતિને વશ કરવાની કળા પોને જાનેજ અજમાવી શકે એમ છે. પતિનાં થર્ક રહેવાથી પતિ આપણા થર્ક રહે એ સ્વાભાવિક નિયમ છે.

સદ્ગત ગુર્જર કવિવર દલપતરામનું કથન છે કે:— મનહર

સ્વામી વશ થતો નથી, સોળ શય્યાગાર સજે;

સ્વામી વશ થતો નથી, અંગતણા રંગથી;

સ્વામી વશ થતો નથી, પીઅરના પેસીથી;

સ્વામી વશ થતો નથી, સદા અંગ સંગથી,

સ્વામી વશ થતો નથી, પુત્રના પ્રસવ થઈ,

સ્વામી વશ થતો નથી ધુત જેવા દંગથી;

કામિનિને વશ કંઈ થાય દલપત કહે;

પ્રેમ હિર આણી પાળ્યે આમન્યા ઉમંગથી.

એજ પતિ વશ કરવાનો સાચો અને સહેલામાં સહેલો ઉપાય છે. પોતાના પતિ કોઈ દુર્ઘસનમાં સપડાયેલા હોય, તો તેમને બહુજ નત્રનાપૂર્વક સમજાવી તે દુર્ઘસન છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરવો. પતિ સાથે કદી પણ ઉચ્ચ સ્તરે વાત કરવી નહિ. પોતાનાં, વ્યવહારનાં કાર્ય કરવાનાં હોય તેમાં સર્વથી પ્રથમ પોતાના પતિની સલાહ સંપાદન કરવી. પોતાના પતિથી સુત રીતે કોઈ પણ કાર્ય કદવું નહિ. પોતાના પતિનાં ધાર્મિક કાર્યોમાં આપણો અર્ધભાગ છે અને પતિના માનમાં આપણું માન છે અર્થાત પતિની ઉત્તમતામાં આપણી ઉત્તમતા રહેલી છે માટે પતિથી આપણે કદી પણ પ્રતિકુળ વર્તન કરવું નહિ. આપણે પ્રતિકુળ વર્તનથી તેમના તિરસ્કારને પાત્ર થઈએ છીએ.

(અપૂર્ણ)

Welcome-Song.

by.

Mr. V. C. Joshipara B. A.

Surat.

Unutterably happy our hearts rejoice,
To honour Imperial feast.
From deepest depths leaps up a voice;
The Royal Pair to greet !

Oh ! Gracious King ! thy rule benign,
Enough we cannot sing !
Embalmed with godly glories thine,
Sweet savours every thing !

Let every humble Indian heart,
Beaming jewels unmine,
To feelings loyal on our part
Bear witness signs divine !

Unceasing bosom's chord vibrates
With music breezes ring,
Every child in cradle prates,
Long live the Sailer King !

श्रीरत्नत्र.

वे० शा० स० रा० रा० रामकृष्ण हर्षजी शास्त्री. अमदावाद.

संस्कृत पाठशाला. मुख्यगुरुविरचित.

श्रीमत्साम्राज्यब्रह्ममणिधराणिपतिस्सूर्यचन्द्रप्रतापः ।

श्रीज्योर्जः पञ्चमः श्रीगुणगणमहिताऽथेन्द्रपत्नी च राज्ञी ।

श्रीमेरीमौ सुमूर्ती सुनयविनययोर्विश्वनाथमदत्तम् ।

स्वारोग्यं दीर्घमायुर्भुवि दिवि गुणिषु प्राप्तुतामुत्तमत्वम् ॥ १ ॥

त्रायन्तां वां निळिम्पा जलधिषु कमठः क्षमातले दन्दशूक—

स्तर्था मत्स्यः समीरा नभसि भुवि यमः सर्वदेहे जगत्कृन् ।

सत्यासत्येषु कृष्णः सदसि हुतग्रहः संयुगे सत्यरूपः ।

सद्विया स्वास्पवाजी दिनकृदधनिशाकृन्सदाशूलशस्त्री ॥ २ ॥

(श्री) कृष्णः माहार्जुनाया ' सिम नरपतिरदं यत्राणां ' तथैव ।

' विष्णुः पृथ्वीपतिः ' स्याद्वचनगुणमिदं चिन्तयित्वा वयं तत् ।

तद्भवान्मन्यमाना नरपतिमखिलश्रेयसो नो निदानम् ।

श्रीमज्ज्योर्ज समेरीं तनुधनमानसा प्रेमपूर्व, भजामः ॥ ३ ॥

दूराद्वीपाद्विजित्याभिजनजनसमुत्कण्ठयोद्बुध्यवाधिम् ।

श्री सीतारामचन्द्रौ नृपतिपतिपदं संगतौ पैत्र्य माप्नुम् ।

यौदृष्ट्वा लौकिकाऽलौकिकसुखनिचया नाप्तवन्तौ जनौवाः ।

शौते तच्चाक्षुषं नैतदनुभग्नं भूयसाऽनेहसाऽथ ॥ ४ ॥

गुप्पद्राज्ये प्रजानां निजकुलपुरुषैः श्रेयमे संशृङ्खिते ।

धर्मे शर्मवहेतौ प्रतिहृतिरहिता चित्तवृत्तिः स्वतन्त्रा ।

तद्वत्सेमे तिचारे मिलितमूलितं यस्त्वतन्त्रत्व मन्तु ।

सम्नाद् कारण्ययोगादधनि जनपदा ऐहिकामुष्मिकं शम् ॥ ५ ॥

दूरेवास्तव्यरत्नाच्चिरविररवती भारतीया प्रजाऽसौ ।

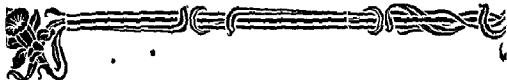
सर्वैर्भावैः समेताः मुक्तविहृतिरिन् द्रष्टुमाया रमेय ।

दुष्वापापामाप्तमघाण-नृपनयनरूपापात्रतां प्राप्नुतुष्टा ।

त्पस्त्वा दैन्य च दुःखं प्रतिदिनगुदयं प्राप्स्यते मय्यगाम् ॥ ६ ॥

શહેનશાહ જયોર્જ.

શહેનશાહબાવ ગણી મેરી.

કોરોનેશન ભંડોની વિગતો આવતા અંકમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

બધાંજ આહકોને ભેટ. આ કોરોનેશન ભેટો ઉપરાંત વર્ષ આખરે અમારા પ્રત્યેક આહકને એક રસમય અને બાધમદ સુંદર નવલકથા કિંમત આસરે રૂ ૧-૮-૦ ની ભેટ આપવામાં આવશે.

શું તમને લવાજમ વધારે લાગે છે ? માસિકના ખર્ચના પ્રમાણમાં લવાજમ ઘણુંજ ઓછું રાખવામાં આવ્યું છે છતાં જેમને તે વધારે લાગણ્ય હોય તેમને માટે નીચેની યોજના ઉપયોગની છે.

૧. જે આહકે પોતાનું લવાજમ ભર્યું હશે તેને શ્રીમક્તના અંક સાથે ચાર કુપન આપવામાં આવશે.
 ૨. આ દરેક કુપન તે પોતાના મિત્રને શ્રીમક્તના આહક યવાની લલામણુ ફરી આઠ આને વેચી શકશે. આથી ચાર કુપનના રૂપીયા જે તેને મળી શકશે.
 ૩. કુપન ખરીદનાર તેમા વિગતો ભરી લવાજમના બાકીના રૂપીયા અમારી ઓફિસ ઉપર કુપન સાથે મોકલી આવશે એટલે તેનું નામ આહકોના લીસ્ટમાં દાખલ કરવામાં આવશે.
 ૪. તેને પણ ઉપર લખી તેની જો સીવીકમાં હશે તો કુપનો મોકલી આપવામાં આવશે. જે વેચીને તે પણ જે રૂપીયા મેળવી શકશે.
 ૫. એક કુપન અને બાર આના મોકલી આપનાર શ્રીમક્તના આહકને મેસર્સ ચદ્રસેન અને કંપની તરફથી બહાર પડેલી શ્રીબ્રહ્માના નામની નવલકથા મોકલી આપવામાં આવશે. પોસ્ટેજના જે આના વધારે મોકલવા કૃપા કરવી.
- આઠ આના આપી કુપન ખરીદ કરનાર મહુચે શ્રીમક્તના આહક થવું જોઈએ, નહિ તો તેમની કુપન નકામી જાય છે. આહક યવા મહુચનાર સજ્જનનેજ તે કુપન ઉપયોગી છે.

આસ લક્ષ ખેચવાની રજા લઇએછીએ કે કોરોનેશન પૂર્વે આહક યધ લવાજમ ભરનારોજ કોરોનેશન ભેટો ઉપર હક રહે છે. પછીથી યનારનો નહિ.

માર્ચ માસ પૂર્વે આહક યધ લવાજમ ભરનાર સજ્જનને ભેટનું પુસ્તક આપવામાં આવશે. ત્યારપછી આહક યનાર અથવા લવાજમ ભરનારને પુસ્તક સિવિકમાં હશે તોજ આપી શકાશે, કારણ આહકોની સંખ્યાના પ્રમાણમાં પુસ્તકો બહાર પાડવામાં આવશે.

આહકોની સંખ્યા ગતિદિન વધ્યાજ જાય છે, તેથી પાછગથી આહકો યનારને વર્ષના બધાજ અંકો મળવા અસભવ છે, માટે પ્રત્યેક સજ્જન તથા સત્રારીને નમ્રતા પૂર્વક વિજ્ઞાપના છે કે આપ આહક થર્ડ શ્રીમક્તના કાર્યને અવશ્ય સત્વર ઉત્તેજન આપશે. નમ્રતા માટે રૂ ૦-૪-૦ ચાર આનાની ટીકીટો મોકલવા કૃપા કરવી.

અમદાવાદ.

જમીયતરામ લક્ષ્મીરામ પંડિત.

શ્રી લક્ષ્મી ઓફિસ.

રાયપર. જલકુકડીની પોળ.

અમદાવાદ.

અથવા મુંબાઇ.

જે. પંડિત અને કંપની.

આ લક્ષ્મી ઓફિસ. કાન્તા બિહારીંગ,

મહાબાદેવી. મુંબાઇ.

See The Wonders of Psychic Power.

યોગ ક્રિયાનો અમત્કાર તો જુવો !

આવો ! લાલ નહીં થાય તો પૈસા પાછા આપીશું ! પંચારા !

હસ્તરેખા } HYPNOTISM. } ન્યોનિષ્પન્ના
ટૅપાટો } લાલ સ્થા.

જનમથી બેરા અને મુગા છોકરાઓને અને તોતડાઓને (Stammers) બોલતાં શીખવવાનું સાધન એ તીક્ષ્ણમાની માનસિક વિદ્યાએ અમારા હાથમાં આપ્યું છે. તેની શી દર માસે રૂ. ૨૫. તથા મહીનામાં નહીં બોલતો છોકરો થોડા સમયે બોલવા લાગશે-કર્ષ લાલ નહીં થાય તો શી પાછી આપીશું. તેમજ વૈદ ડૉક્ટરોએ અસાધ્ય કઢી છોડેલા દરદીઓ જેવા કે ક્ષય, સંધીવા, નજળાધથી પીડાતાં, વિગેરે ઘણી જાતના દરદો અમે થોડીજ મુશ્કેલીમાં કુરસ્ત કરી આપીશું. 'પહેલી વખત તપાસણી સાથે શી રૂ. ૫. અને પછી દરેક સીટીંગે રૂ. ૨. ૫૦ગે.

બહાર ગામ તેડાવવું હોય તો રોજ શી રૂ. ૨૫ સિવાય સેકન્ડકલાસ ગાડીસાકુ અને અને ખાંધા ખરચ લુદો પડશે.

જેઓ પવિત્ર મનથી આ વિદ્યા શીખવાની ઇચ્છા રાખતા હોય, તેમને અમે હિપ્નોટિઝમ, મેરમેરીઝમ, મેન્ટલલેક્ષીપેથી વિગેરે બાજતોનું શિક્ષણ તથા મહીનામાં અંગ્રેજી અને દેશી પદ્ધતીથી (પ્રાણાયામ આસન યોગથી) શીખવાડીશું. શી રૂ. ૭૫ પડશે. એ તથા દુમાથી આપવામાં આવે તો હરમ્મ નથી. મંત્રક્રિયા એ સાયન્ટિફિક (Scientific) વાત છે એ અસત્ય નથી અને એ ક્રિયાથી ભૂત, બાધા, વળગાટ, અદમ્ય ધાને છુંપા આત્માઓથી થતો ત્રાસ, ઘણા રોજગારમાં બરકત, ગેલો ધારણા, ધારેલું કામ પાર પાડવું, ઘણી ઘણી-ચાણીમાં પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવો, નાશી ગયેલા માણસને ફેંકાણે લાવવો, અને એવાંજ મહત્વનાં કામો ભારતીય તથા અમેરિકન યંત્ર, તંત્ર ક્રિયાથી કરી આપીશું. એ કામમાં ખાસ જોયતો તાલીમ ગરીબોને મફત, અને સાધારણ યુક્તયોએ અને ગ્રામતોએ રીનસર શી આપી બધા જગતનું રક્ષણ કરનાર શ્રી જ્ઞાનેશ્વર પરમેશ્વર હર હમેશ બધા પ્રાણીમાત્રોનું કલ્યાણ કરે ! !

સચના—અધી પત્રવ્યવહાર છુપો રાખવામાં આવે છે. જ્યાંજ માટે રીક્રીટ બીડી. મરદ સાથેજ સ્ત્રીઓએ અમારી મુલાકાત લેવી. દરેક બાજતનો ખુલાસો મફત આપીશું.

ટકાણું—પ્રોફેસર, એમ. એમ. સુરતકર રિસોમેક. હિપ્નોટિસ્ટ,

અને સાયન્ટિફિક દિલ્લર.

૧ લો. માળો, કાંતા બિહારીંગ—જાણીવારી પાસે,
કાલબાદેવી રોડ, મુંબાઇ.

શ્રી સચરિત્ર્ય પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ—અમદાવાદ.

જોનારે ડેટલી બાબતોમાં તથા કેવી રીતથી આપું નાટક જોઇ તેમાંથી સાર ગ્રહણ કરવાનો છે તેનો કંઈક અંશે વાચક વર્ગમાં ખ્યાલ આવે એવા આશયથી આ લેખમાં હમણાંજ મુંબઈ શુજરાતી કંપનીના ભજવાતા અદ્વિતીય * 'દેવકન્યા' ના એક ઉપર ડેટલુંક વિવેચન કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવે છે.

દેવકન્યા.

આ નાટક લખવામાં તથા તેવાર કરવામાં નાટકકાર—

તૌર્યત્રિકં નૃત્યગીતવાચં નાટ્યમિદં ત્રયમ્ । (અમર૦)

એ નાટ્યકલાની વ્યાખ્યા પ્રમાણે તંત્રવાદ, નૃત્ય, ગીત તથા વાદ્યની રસમય એકતા ઉપર ઘણી બારીબારી લક્ષ આપું હોય એમ રખટ થાય છે, (અંક ૨, પ્ર૦ ૭; અંક ૩, પ્ર૦ ૫.)

લેખકનો ઉદ્દેશ હાલના જનસમાજમાં ચાલી રહેલા ડેટલાક એકદેશીય અધમતોના અવધા દૂર કરી જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મ માર્ગની પરસ્પર ઉપકારક એકતા (Harmony) દર્શાવવાનો હોય, એવું જ્ઞાન થોડા પ્રવેશો જોતાંજ પ્રેક્ષક વર્ગને થયા વિના રહેતું નથી. આ ઉદ્દેશ પ્રધાન રીતે પાર પડે તથા પ્રેક્ષક વર્ગ ઉપર માનસશાસ્ત્ર (Psychology) ના ચ-મકારિક નિષ્કો પ્રમાણે ઘણી ઉંડી જાણ પડે એવા હેતુથી તેમાં શ્રી હાગવદ્ગીતા તથા પુરાણોનાં સંયોને જુદાપૂર્વક વિવિધ રૂપમાં સુધારાનો જે સફલ પ્રયત્ન લેખક તરફથી કરવામાં આવ્યો છે તે ઘણો સ્તુત્ય છે.

લેખકે પોતાના સમગ્ર નાટકનો આશય (Key) ૨૮ મા ગાયત્રી પાંચમી લીટીમાં શમાવી દીધો છે, “ કર્મ નિયમનું પ્રતિકૂળ મળતું ” એ વાક્ય તથા આપું ૨૯ મું ગાયત્રી નાટકના રહસ્યને ટુંકા રૂપમાં પ્રદર્શિત કરે છે । શેક્સપીયરે ! એકએથમાં જેમ “ Supernatural ” (દેવીઆ) નો ઉપયોગ કર્યો છે; કોલીંદાસે “ શાકુંતલ ” માં જેમ “ રવરચિ સામગ્રી ” નો ઉપયોગ કર્યો છે; તથા હાવર્થ્સે “ માણતી માધવ ” માં જેમ તાંત્રિક તથા કાપાલિક સિદ્ધિઓનો ઉપયોગ કર્યો છે, તેમ આ નાટકના લેખકે યદિણી, દેવકન્યાને ઉચકી જનાર અપ્સરા તથા તાંત્રિકનો ઉપયોગ કર્યો છે. કેટલા વિચક્ષણુ યોગથી આ પ્રસંગો એવી ખુશીથી વસ્તુ (Plot) માં સુધાઇ ગયા છે કે પ્રેક્ષક વર્ગના મનમાં સદસા ઉડી જાય પડી જાય છે.

પડકાર ઉપજાવનાર સંસ્કૃત નાટ્ય-પદ્ધતિ પ્રમાણે સૂત્રધાર મંચજ કરીને નટી તથા છાકરીઓના મુખથી “ પ્રભુની કંરુણા હવરાઈ રહી ” એ લીટીમાં નાટકની જાણને પ્ર-દર્શિત કરે છે.

નાટકની ઉપનાયિકા પ્રભાવતી તથા તેની સખીઓના ગરબા ઉપરથી આખા પ્રવેશનું રહસ્ય પ્રેક્ષક વર્ગને સદજમાજ રખટ થઇ જાય છે. “ મૃગ મુંજે કુંજે કોકીલ-વહો રસનું ”

* શ્રીલક્ષ્મી અંબીકાનો ૨૨૧૨ તા. ૨૬-૧૧-૧૧ ના રોજ નવા તૈવાર થયેલા આ એવના અગ્નિકાંડ અર્થે ગોઠા હતા. તેમાં દેખાવથી લેખકની તથા પાત્રો વગેરેની રચના ઉપર મુંબઈની પ્રજાના લાલ અર્થે આ અંકમાં થોડી ચર્ચા કરવાનો નિશ્ચય થવાથી આ લેખમાં સર્વાનુમતે તેનું સંક્ષિપ્ત વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. જપારવાની ઉતાવળમાં અને સમય પુરનો નહિ હોવાથી તેમાં જગ્યાની ખામીઓ માટે ક્ષમા માગવામાં આવે છે.

વહુન સખી” તથા “કૃષ્ણજી કાળુડા નાગ કોને કરીયાછરે વહાણા” એ પંક્તિ-
ઓમાં કવિએ કાલિદાસ તથા વ્યાજની છાયાનું જ્ઞાન કરાવવામાં વિજય મેળવ્યો છે. વ્યંગ્યા-
ર્થનું મુચન કરવામાં “કૃષ્ણજી” ની પંક્તિ અસંત કલ્પ છે એમ કોઈ પણ રસારવાદિ
કવિ દલા વિના નહિ રહે! આવી ઉત્તમ કલ્પનાઓમાં “કોરી લીધું છે એણે કાળજી”
મારું સખી” એ વિચાર ઘણો સામાન્ય (Common place) જણાય તેવો છે.

આ પ્રવેશમાં માતા તથા પુત્રીનો સંવાદ પ્રત્યેક માતા પિતાને પુત્રીના હૃદયના આવે-
ગોળી રિધાનિતા ચિતાર આવે છે. “મારી હાશ! આ એવી વહાલી હીમ જેવી લાગે
છે!” એ વાક્યમાં પુત્રીના હૃદયનો ઉમળકો ઘણી સરળ અને અસરકારક રીતે જણાઈ
આવે છે.

રિવિજય કરીને આવનાર પુત્ર પિતાને કેવો આનંદ તથા સંતોષ આપી સકે છે તેનું
દર્શન કરાવનાર બીજા પ્રવેશમાં નાટકના નાયક કિશોરનું ચરિત્ર તરતજ નીતિની હડી જાય
આગ્રહો ઉપર પાડી દે છે. પ્રભાતનીની છત્રી જેતાં કુદરતી રીતે નિકળી આવેલા “આ
આવરણની પાછળ શું છે એ ખખર પડે તો કેવું સારું!” એ ઉદ્ગારથી ચિચારી
પ્રભાતનીની નિરાશાનું મુચન લેખકે ઘણી સૂક્ષ્મતાથી કરાવ્યું છે. ઘમના વિષયને આ
પ્રમાણે નાયકના યુગમાં મુકી લેખકે “પ્રેમ એ બે મનનું ધીમે ધીમે એક બની
જવું” એવી પ્રેમની અર્થસૂચક તથા સરળ વ્યાખ્યા બાંધી વસતુ (plot) નું રહસ્ય
સમજાવ્યું છે.

નાયકના પ્રવેશ પછી તરતજ લેખકે ઉત્સુક બનેલા પ્રેક્ષક વર્ગની સમીપ નાવિકાને
રંગભૂમિ ઉપર લાવી દેવકન્યા તથા વનમાલાના સંવાદથી ત્યાગ અને પતિસેવાના માર્ગોની
સરખામણી કરાવી સ્ત્રીઓના મન ઉપર પતિસેવાનું માહત્તર્ય દદ કરે છે. “તું એ
રસ્તે ચિદ્વિઓ મેળવજે, અમે ચોગ માર્ગે મેળવતીશું.” એ વનમાલાનું વાક્ય આંતર
વસ્તુનું બીજા નામે છે; જે બીજું કુંપડી બજવા પછીના પ્રસંગથી પુણ્ય યજ્ઞ, તાનિક સામે
ધના સમીપ દ્વિતીયાર્થ દાખવે,

નાટકનાં મુખ્ય પાત્રોને રંગભૂમિ ઉપર આ પ્રમાણે લાગ્યા પછી લેખકે મુખ્ય પાત્રોમાં
પ્રેમ-પતંગ પ્રકાશી ચોથા પ્રવેશમાં વિદ્યોત્તરનીબની છાયાનું જ્ઞાન કરાવે છે.

આ પ્રવેશમાં પ્રેમના ઇર્ષા વિષાલેશો નાયક જગતને પ્રેમમય જેતાં દેવ કોટીમાં પણ
તેનું નિરીક્ષણ કરે છે. “શંકર તમે જોગી છા કે લોગી” એ વાક્યથી પાશ્વિકાલ
વિવેચકો જેને “Pathetic Fallacy” કહે છે તે કાવ્ય-અમૃતિનું ઉત્તમ પ્રકાર
જ્ઞાન કરવું છે.

દેવકન્યાના મુખથી તંતુવાદ સદ્ ગતવાલા “અર્ધીએ પાવતી” ના ગાયનથી પ્રેક્ષકના
હૃદયના પ્રવેશમાં શિવપુરાણ તથા વિષ્ણુપુરાણનાં સ્તવનો પ્રકાશ પડે છે.

નાયક દેવકન્યાને વનદેવી ધરે છે, તેની પાંચીના મારે પોતાના હૃદય પ્રવેશમાંથી ઉ-
ત્તમ રજુરોને ખદર ધારે છે અને તેની પ્રાપ્તિ થતાં પ્રેમની પૂર્વ બાંધેલી અપૂર્વ વ્યાખ્યાની
પૂર્ણતાને પ્રતીત કરાવે છે. આવા દેવી મંબીર પ્રેમ-પ્રસંગની ખીલવણીમાં ઐકાગ્રિક રસ
જદ્ધારથી સદૃશ વિચિત્રતા જણાય એ સ્વાભાવિક છે; આ વિચિત્રતા દેવકન્યાના ગંભીર
ખીંચી પોશાના તથા ગાયનના ‘સટકાગા’ ‘રડીગા’ ‘મરમાગા’ એ સંગ્રહથી

છે. આ સ્થળે પાશ્ચિમાત્મ વિવેચકો જેને Sudden transformation of Love into Passion (શુદ્ધ પ્રેમનું એકાએક બિભક્ષમાં રૂપાંતર થવું) કહે છે તે પ્રકારના દોષને સહજ આભામ યદ્ય ભય છે.

શકુંતલાના જેમ ગાંધર્વ લગ્ન થયા પછી રાત્રી તેને અતુભેદન આપે છે, તેમ આ પ્રવેશમાં પણ દેવકન્યાના પિતા પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન કરી “જુથૂપસ્વ મુદ્ગજુદ પ્રિયસ ચી વૃત્તિ સપત્નીજને” એજ ભાવના બોધથી પોતાના ધર્મનું મધ્યાર્થ પાલન સૂચવે છે. વનમાલાના સંગ ધર્માં રાજરિતું “અતુભાવ સમાન કોઈ ઉત્તમ ગુરુ નથી” એ વાક્ય ધનુ ગબીર અર્થનું પ્રતિપાદન કરે છે !

આમ્રુપા દોષથી અમળા કહેવાતી સ્ત્રી ભત્રિમાં દ્રેપનું જળ ફેટકા વેગથી ધમાકે કરે છે, એ સિદ્ધાંતનું દર્શાવ આપતો પાંચમો પ્રવેશ પ્રમાણનીના મુખથી “મારા રૂપમાં આનંદ ઉઠી” વગેરે વાક્યો બોલાવે છે. ‘પાપનો વાંક અને પખાલીને ડામ’ એ કહેવત પ્રમાણે ગિચારો, ગરીબ બ્રાહ્મણ વચમાં પ્રભાવતીના ઠાપના ભોગનું પાત્ર થઈ પડે છે મોટા માં જુઓના સહવાસમાં રહેતાં નાનાં માણસો સ્વભાવને આજળખી જવાની સમય સૂચકતાથી નિર્દોષનું કેવી રીતે રક્ષણ કરે છે, એ અર્થને જણાવતાં દારીનાં “મુલો ગિચારો બ્રાહ્મણ ! કેંઈ કામજુ દુમજુ કર્યા હરો—પાછ ! રોઈ પડ, ” વગેરે વાક્યો દારપરસની પ્રભાથી પ્રભાવતીના દોષની દિશા બદલી નાખે છે !

માનની અને માધરના પ્રેમમાં જેમ કાપાત્રિક વિધન નાખે છે, તેમ બીજા પ્રવેશમાં તાનિક પોતાની તંત્રગતથી પોતાના તંત્રગળના ભોગે પણ શુદ્ધ પ્રેમી હૃદયોમાં વિયોગ ઉત્પન્ન કરે. આ પ્રવેશમાં શરણગૃહનો દેખાર તથા પ્રેમીહૃદયોની એક રસતાનું સ્વરૂપ અર્થત તથક તથા અસરકારક છે. પોતાના પતિનો બચાવ કરવા ખાતર દેવકન્યા પુનનો આરોપ કણુવ કરી સ્વાત્માર્પણ કરવા તૈયાર થાય છે, એ પ્રસંગ પ્રત્યેક સ્ત્રીના કામજ હૃદયમાં પનિભક્તિનું ગબીર રહસ્ય દર્શાવે છે. આ પ્રવેશમાં પીર તથા કરજુારસની બાનસરિ ધણીજ અસરકારક છે.

સતીના હૃદયની સંપૂર્ણ કમોટી કર્યા પછી બીજા અંકમાં તરતજ લેખક પતિભક્તિનો પ્રભાવ દેખાડે છે. પાર્શ્વીને પૂર્વ જન્મનું જ્ઞાન થવામાં અને તેનો ઉદ્ધાર થવામાં સતીનાં આનાં હૃદય કેવાં સખગ સાધન થાય છે એ, દર્શાવતી આ પ્રવેશમાં ધટાનવામાં આવ્યું છે.

‘કર્મનિયમનું પ્રતિદ્વજ મળતું’ એ સિદ્ધાંત પ્રમાણે પ્રભાવતીના મન ઉપર દેવકન્યાના પુનનો જળરો આઘાત થાય છે, અને ‘પાપી હાય ધસતા ભય’ એ નિયમે તાનિક “લોગ તારા એમ સમજ્યો તો” એ સિરપાવથી નાસીપાસ થાય છે.

આખા નાટકમાં આ અંકના પ્રવેશો ધણીજ સુદમજુદિથી ગોઠવવામાં આવ્યા છે. નિનિધ કર્મને કરનાર જુદાં જુદાં પાત્રોના મન (Conscience) ઉપર તે તે ભતની આસર કેવી રીતે થાય છે એનું સ્પષ્ટ લેખકે પ્રત્યેક પ્રેક્ષકની નજર પાંચે ધણી બાહોશીથી ચિતર્યું છે,

દેખાનામાં પડેલો કિશોર “શમે પાપનો તાપ દિલ ના જરા” ની બાધથી પોતાના હૃદયનો દરેક ભાવ જોનારના હૃદયમાં ફેલાવી દેવામાં વિચ્છી નિરડે છે. શેકસપીયરમાં માનસિક લાગણીયો (Mental psychology) ને ચિતરવાની જે અદ્વિતીય શક્તિ ગણાય છે તે શક્તિનું લેખકે આ સ્થળે ઉત્તમ પ્રગરે જ્ઞાન કરાવ્યું છે ! “પથર ! તમે કથાએ

बभ्रजन-उपदेश

ગાર્થ રહ્યા છે, પણ સાંભળવાની આંખ ક્યાં છે. ” એ (Pathetic Fallacy).

થી કિશોરના મનની સ્થાળી લાગણીઓનું પ્રેક્ષક વર્ગને નિઃશ્ચય કરાવવામાં આવે છે. આ સ્થાનમાં “ મારા જીવનનો પ્રકાશ કયા છે—આત્માનો પ્રકાશ ક્યાં છે ” એ પ્રસંગને દીવો લાવી રંગમુખ ઉપર દર્શાવી જે દસાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે તે ઘણો અસ્પષ્ટ રહી ગય છે. કપડાથી પગો નાખવાથી પેલા માણસને સુખનું લાભ થાય છે એ વાત સત્ય છે, પરંતુ તે આવનાર માણસનું લક્ષ માત્ર રાજકુમારને પ્રેમ કરવાનું હોવાથી— ‘ હાડ ’—કહેવાના સ્વભાવ પ્રમાણે તે હા કહી દેતો હોય એમ સમજાય છે. લેખકનો રાજકુમારની સ્થિતિ વધારે સ્પષ્ટપણે ચિતરવાનો આશય બહાર ગઈ આવે છે, પરંતુ ટોચ દાર-જીસર રંગમુખ ઉપર તેની જે ખરી ખુબી છે, તેનું લાન પ્રેક્ષકને પરાયર થઈ શકતું નથી.

આ પ્રવેશમાં વિના પુત્રનો સવાલ ઘણોજ નિદ્રિતાવાળો તથા શાંતીન છે. મનના પ્રવહને અનુરૂપ દિશામાં ડેરી યુક્તિથી વાગવામાં આવે છે, તથા ધારેલી ધારણા પાર પાડવામાં આવે છે, તેનો ચિતાર ઘણી સૂક્ષ્મ યુક્તિથી દર્શાવવામાં આવ્યો છે. “ તારા ઉપર પિતૃઓનું મજબૂ છે તે આપી ને જા, ” એ પ્રકારની પિતાની દલીલ ઘણી અસરકારક નિરૂપે છે.

શાકુંતલમાં જેમ એવો અંક ઘણોજ એક ગણાય છે તેમ આ અંકમાં એવો પ્રવેશ અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ છે. મનસંચાલના ગળીર નિયંત્રણના અધારથી મનના આવેશો તથા લાગણીઓ (Psychology of Emotions) ની કંમે કંમે ચકતી સ્થિતિ ઘણીજ ખારીકારી આ પ્રવેશમાં ચિતરવામાં આવી છે.

ચતુરું પણ ખરા અત્યંતરૂપથી દિત છનડતું; એકવાર પ્રેમીકલ્પની સાથે ગાંઠ બાંધ્યા પછી ગમે તેવા વિપરીત પ્રસંગોમાં પણ તેના માર્ગમાં સુખ થાય તેનીજ મુમેંજાઓ તથા કિષ્કિયા કરવી અને પોતાની જાન તથા મુખનો સંપર્ક જોત આપીને પણ હૃદયમાં જડાવેલી પ્રેમની મૂર્તિને સુખ પમાડતું વગેરે તત્ત્વવાન તથા પ્રેમના સિદ્ધિતિને પ્રેમકના હૃદયઉપર ચમકારિક રીતે છાપી દેવામાં આ પ્રવેશ કાવિદાસ તથા શેક્સપીયરની કમમનું પદ્યમાં લાન કરાવવા કૌતુહલ નિરૂપે છે.

દેવકન્યા સાથેના પ્રથમ પ્રેમ-પ્રસંગને દર્શનામાં તાણું કરનાર જૂમિતું દર્શન થતાં હૃદયની પેઠે જ કિશોરના મનનું વ્યાકુલ થવું, પતિને ખીજન લગ્ન મોટે પ્રમાણે દરતા જોષ દેવકન્યાના મનનું પ્રથમ લાગણીમાં આવવું તથા તત્કાલ સમાધાન માત્ર કરવું અને છેવટે મિતરને દેવકન્યાનું કિશોરની સાથે જવું એ સર્વ પ્રસંગો અદ્ભુત કાવ્ય-ચમત્કૃતિ બતાવે છે તથા લેખકની જનન્યાના ઉદા નિરીક્ષણ (Study of Human Nature) ની નિપુણતા દર્શાવે છે. દેવકન્યા તથા કિશોરનાં પાત્રો આ સ્થળે જે લાવેો પ્રદર્શિત કરે છે તે નાટ્યકલા ઉપર તેમના સ્વભાવસિદ્ધ સ્વાભિવ્યક્તિ સંપૂર્ણ સંજ્ઞાની આપે છે.

Climax of Emotions અર્થાત્ લાગણીઓની અત્યંત એક પછી એક ચઢતી સ્થિતિ ગમેતેવા કઠોર હૃદયને પણ પીગાળ્યા વિના રહે તેમ નથી. “ શું તમે મારી પ્રિયાના લાલ ” એ વાત પછી વર્ણનમાં જે આમેદુજ (Vivid) ચિતાર દેવકન્યા તથા કિશોરના વિદારનો આપવામાં આવ્યો છે તે નિઃસર્વાશીલતા પુરુષસત્ત્વ કંઈક અશતઃ નિઃશ્ચય કરાવી શકે છે. પોતે તપસ્વીની અહેનતા લાગ ક્યો છે એ વાત તપસ્વી મિત્રના મુખમાંથી સાંભળ્યા પછી કિશોરનું “ તમને ખબર છે અને છતાં તમે મારાપર પ્રેમ કરો છો ” એ વાક્ય અત્યંત કવિર વોલ્ટર સ્કોટ (Walter Scott) ની નીચેની પદ્ધિતિઓની સાથેના બતાવે છે—

“ Hearts are not steel and steel is bent ”

“ Hearts are not stones and stones is rent ”

મજબૂત લેખક તથા પંથર જેવાં વસ્તુઓના ઉદ્ભવ પ્રદેશમાંથી કિશોરનું આ વાક્ય એક બે આંશુનાં ટીપાં પણ બેંચ્યા વિના રહેતું નથી !

“ ચાલો પરજીવાને આપું વહાલા સંગમારે.....આપ સુખી તો શાંતિ અમને ... વહાલ લરી મુજ બહેની વધાવું.....થાઓ સુખી તમ બેડી પ્રેમ પ્રસંગમરે ” એ દેવકન્યાના ગાથનના ઉદ્ગારને બનાવનારી ઉત્તરોત્તર શક્તિમય માનસિક લાગણીઓ (Climax) આખા નાટકરૂપી સુવર્ણ મંદીરઉપર મણિમય ક્ષણ ચઢાવવા જેવી અપૂર્વતા પ્રકટાવે છે. એક બાહ્યોશ વિવેચકની ભાષામાં જણાવીએ તો આ પ્રવેશમાં પ્રત્યેક સ્ત્રી પ્રેક્ષકનાં આંશુનાં ઝરણાં ખાલી થઈ જાય છે—The fountains of tears are dried up.

આ રચણે જણાવવાની જરૂર છે કે આ પ્રવેશ પછીના પાંચમાં પ્રવેશમાં જે અસંગત દ્વારપરસ ઉપજાવવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે તે પૂર્વના અંકની ગંભીર છાપ ઉપર વિરૂદ્ધ અસર કરી નાંખે છે. શેકસપીયર (Shakespeare) ના ‘મેકથેથ’ નાટકમાં જેમ કંકનના ખુનના ગંભીર પ્રસંગ પછી ‘Porter’-દરવાનની સદૃશ દ્વાર-છાયા જણાતી છે તેવી આ દોત તો લાગણીઓનું સમતોલપણ—Balance of feelings-ધણી સારી રીતે થાત,

આ અંકના ઉદ્દેશ પ્રવેશમાં નાટ્યકારે બધા મુખ્ય રસોનું ઘણુંજ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિથી મિશ્રણ કર્યું છે. આ સમયનો દેખાવ (Scene), નવિન કલ્પનામય રચના, નૃત્ય કરનાર બે બાળાઓ તથા સંસ્કૃત કાવ્યના નિયમ પ્રમાણે દાખલ કરવામાં આવેલો નિદ્રાક સમગ્ર પ્રેક્ષક વર્ગના ચિત્તનું આકર્ષણ કરી લે છે.

ત્રિજન અંકની શરૂઆત ચતોજ વનમાલા તથા દેવકન્યાના મતમેદથી લેવાયતા માગો, ‘ભાણી અને તકાવતની “ જે સંસારને હું વિપર્યય ગણતી હતી તે શું આવો ડુંખરૂપ છે ” એ વનમાલાના વાક્યથી સમજાતી કરાવવામાં આવે છે. પતિ બાકિનું સા- ‘દેહ’ અગાધ છે, તેનો પુરાવો વનમાલાના કુંપડાના રક્ષણની ધક્કયારીની ખાત્રીથી મળી આવે છે. કૌશિક અને નર્મદાનાં લગ્નની પેઠે તાત્કાલિક તથા વનમાલાનાં લગ્ન કરવામાં લેખકે પતિ સેવાનો મહિમા ધણી આલાકીથી રજાખો છે.

પૂર્વે દર્શાવેલી લાગણીઓની પરંપરા (Climax) ને તૈયારી પણ આગળ લખાવતા નાટ્યકાર દેવકન્યાના મુખથી “ પણ વહાલા વગર ઉમળકે પરણે છે તેનું કેમ થશે? ” એ વાક્ય બોલાવી “ મારા સ્વાર્થી સુખને ત્રે તિલાંજલી આપી છે. ” અનિશ્ચય ઉપર લાવે છે. પોતાના પિતાને કિશોરના નવીન લગ્નમાં સુખનો રસ રેડવા દેવકન્યા પ્રાર્થના કરે છે. એ પ્રસંગ સમગ્ર લાગણીઓની પરિસીમા રૂપે પ્રેક્ષકના હૃદયમાં ઉડી ગંભીર છાપ પાડી દે છે.

ત્રીજા પ્રવેશમાં પ્રભાવની અને કિશોરના પ્રેમ-પ્રસંગનું વણન કરવામાં વળી એક નવિન જાતની ખુબી નાટ્યકાર પ્રતીતિમાં લાવે છે. “ ક્યાંઈ ગમતું નથી-ક્યાંઈ ચેત પડતું નથી ” એ વગેરે પ્રભાવનીના ઉદ્ગારો કર્મનિયમના પ્રતિક્રિયા (Reaction of conscience) નું સ્વરૂપ જણાવે છે, “ શું મનુષ્ય જીવન એક નહિ થઈ શકે શકતાં હોય ! બળાતકારે હું મારા મનને કેવી રીતે વાળી શકું ? ” એ વગેરે કિશોરનાં વા- ક્ષો વિષુદ્ધ પટેલા પ્રેમી સારસની આંતર રિધનિનું દર્શન કરાવે છે !—“ રાખો એ કિમતી છે ” એ વાક્યથી સામાન્ય સ્ત્રી હૃદયની પરીક્ષણ કંઈક ચિન્હ દૃષ્ટિએ લાવવામાં આવે છે.

પ્રભાવનીનું પાત્ર કવિએ, આવેશભાગ—‘Impulsive’ ચિત્તનું છે. આવેશના ગુરુસા- થી ફરીથી પ્રભાવની ઉદ્ગેશજ નય છે અને બોલે છે “ ત્રે એક આડખીલી ખસેડી તો હું બીજી શા મરે આવે છે ?—જે રસ્તે મારી શોક્ય ગમ્મ તે રસ્તે સુખ

દાયક છે. ” આ સર્વ આવેશના ઉત્તરમાં દેવકન્યા માત્ર એકજ વાક્ય કહે છે “પર-
થે જીવન સમર્પણ કરવું એજ મારો ઉદ્દેશ છે. ”

ચોથા પ્રવેશમાં સરળ દૃષ્ટાંતોથી વેદાન્તનાં રહસ્યો લેખકે ધર્મસ્વાધના મુખમાં આપત
કુદગ્રતાથી મુક્યાં છે. આ પ્રવેશમાં પુત્ર અને માતાપિતાના તથા સ્ત્રી અને પતિના ધર્મોની
ઉંડી છાપ બાળક, યુવાન તથા વૃદ્ધમાં પાડવામાં આવે છે. આ પ્રવેશમાં The whole
philosophy in a nut-shell અર્થાત્ દુકામાં સર્વ શાસ્ત્રોના સાર જોનારના મન આ-
ગળા લાવવામાં આવે છે.

Law of Retribution અથવા ‘કર્મ પ્રોત્તરણ’ નો નિયમ જુદાં જુદાં પાત્રો-
ના મનમાં કિન્ન કિન્ન અસર ઉપગમી પોતાનાં પાપ દરબારમાં જલ્દેર કરવા માટે તેમને
પ્રેરે છે. પ્રભાવતીનું “અરેરે ! અદેખાઇતું આતું” કુર પરિણામ ” એ વાક્ય શોકસ-
પીયરના ‘મેકથેય’માં હેલા અંકમાં ‘લેડીમેકથેય’ના “All the perfumes of Arabia
will not sweeten this little hand” એવા પદ્યતાપ-સૂચક ઉદ્ગાર જેવું બોધક
અને અસરકારક છે.

“ માણસને પોતાનું મન શિક્ષા કરે છે એવું કોઈ કરતું નથી ” તથા “મુ-
ખ દુખ એ માણસ પોતાના કર્મથી પામે છે ” એ બંને રાજર્ષિનાં પ્રવચનો નાટ-
કના બોધના સર્વ સારને દુકામાં પ્રેક્ષકોના હૃદયમાં દબ કરી દે છે.

આ પ્રવેશમાં Mysticism અર્થાત્ ક્યા સંકેતથી આ નાટકમાં પ્રભાવતી તથા દેવ
કન્યાને આવા પ્રસંગો અનુભવવા પડ્યા, તેનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ રાજર્ષિના મુખથી કરાવ-
વાની અગત્ય છે. સંસ્કૃત નાટકોના નિયમ પ્રમાણે ઉપરમાં જોઈએ તેટલો સ્પષ્ટ ખુલાસો ક-
રવામાં આવ્યો લાગતો નથી, તેનું કારણ કદાચ સમયનું વધારે લંબાઈ જવું એ હશે.

આખા નાટકનું પ્રયત્નરણ (Analysis) કરતાં સમગ્રપણે કે તેમાં નવિન (originality)
યુક્તિઓ, દેખાવો તથા કલ્પનાઓ ધણી ઝીણી નજરથી દાખલ કરવામાં આવી છે.

પાત્રો તરફ દૃષ્ટિ નાખીએ તો દેવકન્યા, કિશોર, નૃત્ય કરનાર નાની બાળા, તથા રાજર્ષિનાં
પાત્રો ધણું અસરકારક કામ કરે છે. મથુરનું પાત્ર સ્ટેજ ઉપર નવિન હિતારવામાં આનું છે
જનાં સંધુર કંઠથી પ્રેક્ષકને સંગીતનો આનંદ સારો આપી શકે છે । મોટા દીકરાની વહનું
પાત્ર બહુ અસ્પષ્ટ જણાય છે. તેનો આશય શુદ્ધ હોવા છતાં પતિપ્રતિનું વિદાણપણું ક્યા
કારણથી છે તે જોઈએ તેટલું સ્પષ્ટ કરવામાં આનું નથી એમ તારકણ તો જણાય છે. સી-
નેરીનું નિરીક્ષણ કરતાં પ્રભાવતીનું વિદારજીવન, રાજર્ષિનો આશ્રમ, ગંગાકાંઠે તપસ્વીઓનાં
મગતી જીવડાં, પ્રભાવતીનો લગ્ન-મંડપ તથા હેસો દરબારનો તાજ સિંહાસનવાળો તથા
હાથીની વિગોવાળો દેખાવ, ધણા બધા (Grand), અને મનોહર અને આકર્ષક
(Attractive) છે.

ગાથનો રચવામાં લેખકે રાગરાગીઓનો ઉપયોગ વિશેષ કરવાથી તથા ઉત્તમ પા-
ત્રોના મુખથી તેઓ ગવાયી, સંમીનની છાયા આખા નાટકમાં ધણી ગંભીર અને આ-
નંદમય છવાઈ રહે છે.

ગાથનોમાં અનુક્રમે ૩-૪-૭-૧૨-૧૮-૧૬-૨૧-૨૩-૨૭-૨૮-૨૯-૩૦ : અર્થાત્ કાવ્ય
ચમત્ક્રમિય (Poetic) તથા મોહક છે.

૩-૪-૨૧-૨૭ એ ગીત વખતનું નૃત્ય તથા પાત્ર રચના ધણી કારિગીરી વાળી
(Artistic) તથા રસિક (Aesthetic) છે.

છેલા દેખાવમાં આવતા હાથીના સરપસની નમિન કંપના (Original design) થી તથા શીઘ્ર, હારગોનીયમ અને વાંસળી ના એકસૂર સંગીતથી પ્રેક્ષકના મનનું રંજન અદ્ભુત રીતે કરામાં આવે છે. પશ્ચિમના તથા પૂર્વના દેશના ચતુ' રસો (Oriental and occidental tastes) નું મિશ્રણ આ છેલા પ્રવેશમાં નાટકના વ્યવસ્થાપકોએ ધણીજ સૂક્ષ્મ શુદ્ધિથી કરીને આખા નાટકને ચિત્તાકર્ષક બનાવ્યું છે.

ભાષણોના વિચાર કરતાં, પ્રભાવતી અને રાણી, દેવકન્યા અને વનમાલા, દેવકન્યા અને કેસરીસિંહ, કિશોર અને કેસરીસિંહ, દેવકન્યા (તપસ્વી) અને કિશોર, કિશોર અને પ્રભાવતી, પ્રભાવતી અને દેવકન્યા તથા ધર્મવ્યાપ અને ડાહ્યાના દીકરાઓ વગેરેના સર્વ સંવાદો અત્યંત રસવાળા તથા બોધક છે.

દેવકન્યા, કિશોર, પ્રભાવતી, તાંત્રિક, શ્રદ્ધાચારી તથા ગોરનાં રંગન ભાષણો (Soliloquies) પણ ધર્મના નિયમનો તથા નીનિના માર્ગનો ધણી સરળ રીતે ઉપદેશ કરે છે.

કિશોર, દેવકન્યા, સાહેલીઓ, તાંત્રિક તથા કેસરીસિંહના ડ્રેસ પ્રસંગાનુસાર ગોઠવવામાં નાટ્ય વ્યવસ્થાપકે સારી પસંદગી (Suitable selection) કરેલી છે; કદાચ કાંઈ કાંઈને પ્રભાવતીની સાહેલીઓના વસ્ત્રોના લાલ રંગ સદૃશ બીક લાગે તો તેમને શયનચક્રના ડ્રેસથી પૂર્ણ સંતોષ થયા વિના રહે તેમ નથી !

રસ તરફ દષ્ટિ પહોંચાડતાં સમગ્રપણે એ લેખકે કંઈજ રસની પ્રધાનતા નીચે શૃંગાર, વીર, ભાવાનુક અને અદ્ભુત રસોના આવિર્ભાવ કર્યો છે. સ્વથાથી ભાવોમાંથી લેખકે શોક, ક્રોધ, ઉત્સાહ, અને વિરમય ધણી ચાતુર્યથી દર્શાવ્યા છે. વ્યભિચારી ભાવમાં અચૂંતા અને નિર્વેદની પ્રતિતિ ઉત્તમ પ્રકારે દર્શાવવામાં આવી છે. ત્રીજા ગાયનમાં ઉદ્દીપન વિભાવ ધણીજ કાવ્યમહાનિ (Poetic beauty) થી દર્શાવવામાં આવ્યો છે.

હાલ્ય રસની ખીતવણી આ નાટકમાં કેટલાંક કારણોથી ખરાબ ન થઈ શકે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ અનુસૂનાના ખેતમાં જેમ મુખ્ય વસ્તુ (Main plot) ને ઉપકારક હાલ્ય રસ મુકવામાં આવ્યો છે તેવો કાંઈ શુદ્ધિથી આ નાટકમાં શુ'થાઓ હોત તો કદાચ તેમાં વિશેષ ખુશી આવી શકત એમ કહેવું એ સાદસ કરવા ખરાબ ગણી નહિ શકાય જ. સંપૂર્ણ નાટકનું સર્વ સામાન્ય (General) અવલોકન કરતાં સ્વપર્માં સ્પષ્ટ થાય છે કે નાટકના અત્યંત સૂક્ષ્મ શુદ્ધિમાન લેખકે ધણી દીર્ઘ દષ્ટિથી પ્રત્યેક સજ્જ તથા ભાવનો ઉપયોગ કરી મન ઉપર ઉંડી છાપ પડે તેવો પ્રયત્ન કરવામાં વિજય મેળવ્યો છે.

કંપનીના માલિકોએ નાટકને અનુદાન સાધેનોથી તેમાંના રમ ખીતવવામાં તથા તેના એકદંડે તેને ખરાબ ભજવવામાં જે પરિશ્રમ લીધેલો છે તે માટે મુ'ગાઈની રસ-હુબ્ધ પ્રભાવે મુજરાતી ભાષાના સાહિત્યના માન અર્થે મગર થવાનું છે.

મુજરાતી નાટકનું ગિલ્ડ સ અને શૃંગારમય ભૂમિકામાંથી નૈતિક અને ધાર્મિક ભૂમિકામાં અત્યંત અસરકારક રીતે અનિકમણુ ધણેનું નેત્ર પ્રત્યેક સાહિત્ય-રસિક સમગ્રનને સંતોષ થયા વિના નહિજ રહે.

દેવકન્યાના નાટકના લેખકનો તથા કંપનીના માલિકોનો સાહિત્યની સેવા કરવા માટે આભાર માની આ લેખની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે. સાહિત્યના ઉદ્વાનમાં વિવિધ પરિ-મતવાળાં બિન્ન મિત્ર રંગ તથા આકારવાળાં અનેક પુષ્પો ખીલી નિકળી સર્વને આનંદ અને સંતોષ ઉપજાવવા સમર્થ થાયા ! ! ! અસ્તુ.

દૈવી સામર્થ્ય અથવા યોગવલ.

(શ્રી જયકૃષ્ણ ગંગાદાસ ભક્ત સુરત.)

પ્રકરણ ૫ મું આહુ.

(અનુસંધાન ગનાંક ૫૪. ૧૮૧ થી.)

મિ. કમ્પે પોતાની જાંઘીમાં આવું ઉત્તમ લાવણ્ય પૂર્વે કદાપિ કીધું ન હતું. આ વખતે એનામાં ઉમા રહેતાનું પશુ બળ ન હતું. પશુ એનો આત્મત માનીતો વિષય એની વૃત્તિમાં ખડો થયો એટલે ધીમે ધીમે બાહ્ય મનની સત્તા શમતી ચાલી અને આંતર મનની પ્રવળતા પ્રકટી. એ પ્રવળતા જેમ વધતી ગઈ તેમ એને દેહનું પશુ બળ ન રહ્યું. જ્યારે કરતાનું કામ સર્વોત્તમ કરી નાંખ્યું ત્યારે જ વૃત્તિ બહિર્મુખ થઈ અને પોતાના મિત્રને હપકો આપતો બેસી ગયો.

આંતર મન અને બાહ્ય મનનો વિકાસ એકી વખતે જરૂરનો છે એ સિદ્ધાંતને સારી રીતે સ્પષ્ટ કરનાર દૃષ્ટાંત કેનીવલ વેગરરનો છે. આ વિદ્વાન વકાને એમના એક મિત્રે પૂછ્યું ' જ્યારે તમે હોમને જવાન આપ્યો ત્યારે પૂર્વે કશી ભારે તૈયારી કરેલી નહીં, છતાં આવું સુંદર લાવણ્ય શી રીતે આપી શક્યા ? આવું ઉત્તર એ વિદ્વાને આ પ્રમાણે આપ્યું છે:—પ્રથમ તો ' યુનાઈટેડ સ્ટેઈસનું' બધારણ ' એ વિષયપર મેં મારી આખી જાંઘીપર્યંત વિચારો, નિશ્ચયો વગેરે કીધા છે. અને જ્યારે ઉત્તર આપવા ઉઠ્યો ત્યારે મારું સાંજેનું, વચેનું તે સર્વનાં ચિત્તો એક પછી એક, બવરચાસર ગોઠવાઈને વૃત્તિમાં ખડાં જ થતાં હતાં, મારે માત્ર અમમાંથી સર્વોત્તમ પ્રસંગને પકડીને હોમની સામે છોડી જ દેવાનો હતો. અને તે મેં કીધું. '

આ સર્વ દૃષ્ટાંતો તથા વિવેચનપરથી એ નિર્ણય લક્ષમાં રાખવાનો છે કે આંતર મન અને બાહ્ય મન જનને વિકાસ સાથે સાથે જ સાંધવો. બીજો નિર્ણય એ છે કે બાહ્ય મનના વિકાસને તત્કાલ છોડી દેને આંતર મનના વિકાસપર જ જીવનજવહાર ચલાવવો એ હાનિપ્રદ છે. વિચારદૃષ્ટિ વા ચિત્તે કરવાવાળી મતિ બાહ્ય મનના વિકાસપર જ આધાર રાખે છે, તેથી બાહ્ય મનની સત્તા-મર્યાદામાં રહીને આંતર મનને પોતાનું સામર્થ્ય વાપરવા દેવું. આંતર મનમાં અદ્યુત સામર્થ્ય છે. આંતર મનમાં જે નિશ્ચય નાખીએ તે નિશ્ચયને હજાર ઉપાયથી તે પાર ઉતારે. પશુ બાહ્ય મન યોગ્ય ગણે તે નિશ્ચયોનું જ અનુસરણ આંતર મન કરવું જોઈએ.

આંતર મનમાં જે જે ચિત્તો જણાય તેની સત્યતા માનવી અને બાહ્ય મનની સત્તાનો અનાદર કરવો આથી વિચારદૃષ્ટિને તત્કાલ છોડી દેવાનું જ બનવાનું, આવા અંતઃક-રણમાં પાર વગરના વડેમ પણ પ્રકટે છે. તેમ ગાંઠા, ડાગની ચસકેલા જેવા પશુ આ મનુષ્યો મનાય છે.

પ્રકરણ ૬ છું.

સ્વભાવસિદ્ધ સિદ્ધાંતોનો અનુભવ.

સ્વભાવસત્તાનાં ઔશ્વેયો અનંત છે. ચિત્તટત્તિની નિરાધ દશામાં અનંત સામર્થ્યો પ્રકટે છે. એમ ભારતવર્ષના ઋષિમુનિઓ માને છે. પશ્ચિમની પ્રજા આંતર મનના વિકાસને અનંત સામર્થ્યોનું મૂળ માને છે. એ મનની પ્રવળ કળાકાળે ત્રણ પ્રકારનાં સામર્થ્યો મનુષ્યને અનુભવાય છે, એવા નિર્ણયપર આવ્યા છે. ગણિત વિષયક સામર્થ્ય, સંગીત વિષયક કૃશળતા અને સમય જાણવાનું સામર્થ્ય.

પૂર્વ પ્રકરણમાં કાવ્ય રચનાની પ્રતિભાશક્તિ, ચિત્રકલામાં નિપુણતા વગેરે સામર્થ્યોનું વર્ણન કીધું છે. એ સામર્થ્યોના વિકાસ માટે બાહ્ય મનની સાહાય્ય જરૂરની છે. આસપાસના પ્રસંગો, વ્યવહાર વગેરેનું અભ્યાસ થઇ જાય અને આંતર મનની પ્રવળ કળા જાગે તે સમયે સામર્થ્યોનું ભાન થાય છે. તે જ પ્રકારનાં છે. કવિત્વ, સંભાષણ, સામર્થ્ય વા વક્રત્વ અને ચિત્ર પાડવાનું સામર્થ્ય. આમાં બાહ્ય મને નિર્ણેલા સિદ્ધાંતો, વિચારો, નિશ્ચયો વગેરેનું જ અનુસરણ જરૂરનું છે. બાહ્ય મનની સાહાય્ય વગર પ્રકટેલાં કાવ્યો, ચિત્રો, ભાષણ વગેરેમાં દોષનો સંભાવ છે.

આ પ્રકરણમાં વર્ણેલા ગણિત, સંગીત તથા સમયની જાણના આ સામર્થ્યમાટે બાહ્ય મનનો વિકાસ જરૂરનો નથી. એ સામર્થ્યમાટે માત્ર બાહ્ય મનની શાંત કળા જ જરૂરની છે. બહુ તરંગો પર ચઢી જવું, લાંબા વિચારો કરવા, જાતજાતની સાવધાનતા સેવવી, બહુ શંકારીશ્વર સ્વભાવ રાખવો, અનેક પ્રકારની મદદ મેળવવી વગેરે વિચાર નકામા છે. વૃત્તિએ જીવન સ્વીકારેલા વિષયમાટે તકલીન, એકચિત્ત, નિમગ્ન થવાની જ જરૂર છે. બીજા સર્વ વ્યવહારમાંથી વૃત્તિને સંકેતવાનું સામર્થ્ય જ જોઇએ. ભાષણ કરનાર મનુષ્ય બાહ્ય મનના વિકાસપર લક્ષ ન આપે તો ઉન્નતજાણે પણ નીવડે, પશુ, ગણિતના પ્રશ્નોનો નિર્ણય કરનાર ઉન્નત કે ગણિત નીવડે નથી, ઉલટું ઘણી જ તરારથી અત્યંત કઠિન શુભકાર કે સરવાળા કરી શકે છે. વૈષ્ણવી, મધ્યમા, પરમંતી અને પરા આ વાણીના વિકાસમાં ઉત્તરોત્તર વિશેષ સામર્થ્ય મનાયું છે. તેમ ગણિત, સંગીતમાં પણ બાહ્ય મનકરતા આંતર મનનું સાહાય્ય હમારગણું ચઢી આવ્યું છે.

અમુક પ્રયોગો શા શા સિદ્ધાંતો, નિશ્ચયો વગેરે વર્ણેલા છે. એ જ્ઞાન બાહ્ય મનની સાહાય્યવડે જ સિદ્ધ થાય છે. એક વાર અમુક પ્રયોગો અભ્યાસ સિદ્ધ થયો અને તે અભ્યાસદ્વારા નિશ્ચયો આંતર મનમાં સ્થપાય તો કોટિ કાળે તે જ્ઞાનનું અદર્શન થતું નથી. કેટલું પ્રવાહ વા ધારારૂપે જ્યારે જોઇએ ત્યારે આંતરમાંથી નીકરી આવે છે. પ્રયોગ વાંચતી વખતે વા અભ્યાસ કરતી વખતે સિદ્ધાંતોની યોગ્ય વ્યવસ્થા થઇ ન હોય તો પણ અવ્યવસ્થ સ્વરૂપે આંતર મનમાં નાંખેલા જ્ઞાનનો શશિ વ્યવસ્થિત થઈ જાય છે. આંતર મન સર્વ મૂઢ શુંચ-વેલા રૂપમાં મળેલા જ્ઞાનને પશુ સ્વરૂપ રૂપમાં મૂકી દે છે. માત્ર યથાર્થ રીત્યા અને સરકારોને આંતર મનમાં સ્થાપવા ઘટે છે.

અમુક મનુષ્યનું નામ શું છે ? અમુક પ્રદેશ ક્યાં છે ? અમુક નગરી ક્યાં આવી છે ? આ જ્ઞાન આંતર મનમાં રચના પ્રકટનું નથી. અમુક પ્રદેશમાં કાણુ જમતું ? અમુક વૃત્તાંતો

હ્યારે બન્યા ? વગેરે પૂર્વ દાખાનું જ્ઞાન આંતર મનમાં આપોઆપ વિદ્યભવતું નથી. પણ એ અને એ માર, આહ અને સતિ પંદર વગેરે નિયત જ્ઞાન સ્વતઃ પ્રકટે છે. અર્થાત્ ગણિત શાસ્ત્ર સંબંધી જ્ઞાન શિક્ષકો કે પુસ્તકોની મદદથી સિદ્ધ કર્યા વગર જ પ્રકટે છે. આંતરમાંથી જ એ જ્ઞાનનો શરિ નીકળી આવે છે.

મહાકવિ યતું હોય તો સર્વોત્તમ કાવ્યોના પ્રધાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. કલાઓમાં નિપુણ યતું હોય તો તે તે કલાઓને પ્રયોધનાર વિદ્વાન પુરુષો કનેની શિક્ષણ મેળવવું જોઈએ. મહાન વક્તા યતું હોય તો અનેક તત્ત્વવિદ્યાનાં કે જ્ઞાનનાં પુત્તકો જોવાં જોઈએ. રાજકાર્યવ્યવસ્થામાં નિપુણ થવાને રાજનીતિને અર્થનાર પુસ્તકો વાંચવા જોઈએ. આમ બાહ્ય મનરૂઝે અર્થાત્ જ્ઞાનેન્દ્રિય દ્વારે યોગ્ય પુરુષ તરફથી કે યોગ્ય પ્રબોદારા પ્રાપ્ત કરેલું જ્ઞાન આંતર મનમાં સ્થપાય તો અસૌકિક કવિ, કલાવિદ્ કે વક્તા નીપજે છે. આંતર મનમાં સ્થપાયલું સર્વ જ્ઞાન હજારગણ વધીને પ્રકટ થાય છે. જેમ નાના બીજમાંથી મોટું વૃક્ષ ઉદ્ભવે છે, જેમ સામાન્ય લોકમાંથી વિવિધ પક્ષનાં થાય છે. તેમ આંતર મનમાં યોગ્ય રીતે સ્થપાયેલું જ્ઞાન સુવર્ણ, હીરા કે મૌલિક જેવો પ્રકાશ આપે છે, માત્ર આંતર મનમાં બેસતો સ્થપાયું જોઈએ.

આથી ઉચ્છૃંખ ગણિતના ગમે તેવા કપરા પ્રશ્નોનો નિર્ણય મેળવવો હોય અથવા સંગીત શાસ્ત્રમાં પારંગત યતું હોય તો બાહ્ય મનની કોઈ પણ પ્રકારની સાહાય જરૂરની નથી. આંતર મનમાં એ સંબંધનો પ્રશ્ન સ્થાપ્યો કે તરત તેવું ઉત્તર મળવાનું જ. બાહ્ય મનની દગાને યાંત્ર પાડવાનું સામર્થ્ય લિજ્જત લિજ્જત વ્યક્તિઓમાં લિજ્જત લિજ્જત પ્રકારનું હોય છે. જે પ્રમાણમાં બાહ્ય મન યાંત્ર પડેલું હોય છે અને આંતર મન પ્રયત્ન હોય છે તે પ્રમાણમાં ગણિત કે સંગીતનું જ્ઞાન ચોક્કસ સંપાદ્ય છે. જેમ હાલના પાણીમાં મુખનું દર્શન થતું નથી પણ સ્થિર જળમાં જ પ્રતિબિંબ પડે છે તેમ હજાર સ્થળે ભટકતા મનમાંથી ગણિત કે સંગીત સંબંધી કૃષ્ણતાની આશા રાખવાની નથી. નાનું બાળક કે ગમે તેવો અડ્ડાની જડ મનુષ્ય પણ જો બાહ્ય મનને યાંત્ર કરી શકે છે તો મોટા ગણિતશાસ્ત્રીઓને પણ દક્ષ મારે એવું સામર્થ્ય બતાવી શકે છે, બીય સરખો મનુષ્ય પણ જો અસૌકિક એકાગ્રતા સાધનાર હોય છે તો મોટા પાઠશાળાના અધિપતિને પણ શરમાવી નાંખે એવા અમતકારિક જ્ઞાનને પ્રકટ કરે છે.

ગણિતમાં અત્યંત અદ્ભુત સામર્થ્ય બતાવનાર એક દેશજન નામનો બાળક પ્રસિદ્ધ છે. આ બાળકનું વય આઠ વર્ષનું પણ ન હતું એવે સમયે એની અત્યંત અમતકારિક ગણિત વિષયક શક્તિવિશે એક ઇંગ્લેન્ડ રજીસ્ટરમાં નીચે પ્રમાણે લેખ પ્રકટ થયો હતો:—

મનુષ્યના અંતઃકરણની કોઈ અસૌકિક શક્તિના પ્રકાશથી હાલમાં અનેક તત્ત્વવેદના વિદ્વાન પુરુષોનું લક્ષ જોવાયું છે. આવું અદ્ભુત સામર્થ્ય એક આઠ કરતાં પણ ઓછી વયના બાળકમાં પ્રકટાયું છે. એ બાળકને ગણિતના સામાન્ય નિયમોનું પણ જ્ઞાન મળ્યું નથી. માત્ર આંતર પ્રેરણાથી જ કોઈ પણ બાહ્ય શક્તિ વા સાધનવિના ગણિતના ગમેનેવા દફિન પ્રશ્નોનાં તે ઉત્તર આપે છે.

કવિ અને કવિતા..

(શ્રી. જ. પુ. જ્ઞેશીપુરા એમ. એ. વડોદરા.)

(ગંતકિ પૃષ્ઠ ૧૮૮ થી ચાલુ)

આ પ્રમાણે કવિ વિરમય પામી અટકતો નથી; તે પોતાના પગલાં આગળ ચલાવે છે. હૃદયનાશકિતની પીઠ ઉપર બેસીને તે કુદરતની રચનાને વિદ્યોક્તો અને અતુલ્યતો સર્વ દિગ્ગંતમાં ભ્રમણ કરે છે; અને તે મહામાયાની મદદ વડે જરા પણ વિરમ્યા વગર અખિલ સૃષ્ટિમાંથી વિવિધ વસ્તુઓ વચ્ચે રહેલું સામ્ય અને તે વસ્તુની ઉપર પ્રકાશ પાડનાર અન્ય ઉદાહરણોને એકાં કરી, પોતાના પ્રાસાદિત હૃદયના હૃદયમાંથી સદસા ફરી નીકળતા વિચારોને પુષ્ટિ આપવાને તે તેમના ઉપયોગ પોતાના કાવ્યમાં ધણી કુશળતાથી કરે છે; અને તેમ કરી કવિતાનો આત્મા જે રસ-માધુર્ય-સૌંદર્યનું સૌંદર્ય તેને જન્મ આપી પોતાના કાવ્ય પાંચનારાઓના હૃદયમાં પોતાનું સામ્રાજ્ય રચાવી દેવાને તે સમર્થ થાય છે. આ ઉપરથી આપણે કહી શકીશું કે કવિ એક મહાન નૃપતિ સમાન છે; તેની આત્માનો સર્વ સ્થલે સ્વીકાર થાય છે; તેની રાજ્યહદમાં પણ મૂકે છે આપણે તેના બધીવાન સેવક થઈ ચૂક્યા. પણ વિરમયભાવ તથા હૃદયનાશકિતના સંયોગે કવિ ખરો કવિ થતો નથી. તેનામાં વિવેક-શુદ્ધિ જામત અવસ્થામાં હોવી જોઈએ. તે શુદ્ધિના અભાવે કવિ કવિના મહાન માનને યોગ્ય નથી, પરંતુ પાશન શુદ્ધિ અથવા પ્રેરિત શુદ્ધિથી થતાં વા કરતાં આંધળીમાંની બરાબર તેનાં કાર્યકાર્યની ગણતરી થાય છે. કારણ કે પશુ વર્ગ વગરસમજે તેઓને કરવાનાં કામો કર્યાં જ નામ છે અને તેથી 'તેઓએ આ કામ સારું કર્યું કે આ કામ નરમું કર્યું.' એવા અભિપ્રાયને તેઓ પાત્ર થઈ શકતાં નથી; માત્ર વિવેકજ્ઞાનનો ઉપયોગ કર્યા ઉપરજ તેઓને વખાણવામાં અથગા તે વખોડવામાં આવે છે. ત્રીસ દેશનો પ્રખ્યાત તત્ત્વજ્ઞાની સોક્રેટીસ કહે છે કે 'કવિઓએ બહુજ કાળજી રાખી લખેલી કવિતાઓ જે પસંદ કરી અને તેમાંથી મને કંઈ પણ જ્ઞાન મળે એવી અભિલાષાથી તેઓને અર્થ સમર્થવાને મેં તે કવિતાઓ તપાસવાનું શરૂ કર્યું. ખરેખર તેનું પરિણામ શું આવ્યું તે હું તમને જણાવી શકતો નથી; તોપણ હું તમને કહીશ. હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે તે કવિઓએ જે વિચારો પોતાના કાવ્યોમાં દર્શાવ્યા છે તેના કરતાં વિશેષ સારા વિચારો અહીં બાંધેજ કાઢ હશે કે જે બતાવી નહિ શકે. આ ઉપરથી તે કવિઓની શકિત કેવી હતી તેનો મને ખ્યાલ આવ્યો. તેઓમાં શુદ્ધિસામર્થ્ય હતું તેથી નહિ, પરંતુ, સિદ્ધ અને જ્ઞાનીઓ કે જે અણુ વખતે ધણીજ સુંદર વચનો બોલે છે, પણ શું બોલે છે તે જોયો સમજતા નથી, તેમની પેઠી કુદરતી બાંધીસ અને ઉત્સાહને લીધે તેઓ આવાં કાવ્યો લખવાને સમર્થ થયા હતા. હવે જો કે સોક્રેટીસ મોટો વિદ્વાન હતો અને અદ્યતન મને પણ તેના પાંડિત્યને માટે પૂરતું જ્ઞાન છે તો પણ તેના ઉપર જાણવેલા મતથી હું તદ્દન વિરુદ્ધ મત ધરાવું છું. કવિમાં કુદરતી બાંધીસ અને ઉત્સાહ તો અવશ્ય જોઈએજ, પણ તેથી "તેઓ શું બોલે છે તેનો અર્થ તેઓ સમજી શકતા નથી." એ વાતનો હું સ્વીકાર કરી શકતો નથી. કારણ કે જો તેઓ પદાર્થ-ચિન્તતા પાદખી શકે નહિ તો ઉપમાઓ અને ઉદાહરણોનો તેઓ ઉપયોગ કરી શકે નહિ, અને કદાચ ઉપયોગ કરે પણ યોગ્ય સ્થાને ન કરે તો કાવ્યનો આત્મા જે રસ-સૌંદર્ય તે

ચાલ્યો જાય અને આપણને આનન્દ ન આપતાં હિસ્ટો વાંચતાં વાંચતાં કંઠાળો ઉત્પન્ન કરે અને તેથી આપણે તેઓનાં કાવ્યોને નીરસ ગણી ફેંકી દઈએ. કવિ જે પોતે શું લખે છે તે સમજી ન શકતો હોય તો અમુક સ્થલે અમુક રસ અને અમુક ભાષા કેમ વાપરી શકે? વળી કવિને પોતાના રાજ્યોનું જે આત્મજ્ઞાન ન હોય તો તેના કાવ્યને માટે તેને મ્હેંચિ કહેવામાં આવના હલકા અભિપ્રાયને માટે તેને કેમ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય? કવિના કાવ્ય ઉપરથી કવિના નૈતિક વિચારોનું આપણને જ્ઞાન થાય છે. અને તો એમ લાગે છે કે કુદરતી બદ્ધીસ અને ઉત્સાહ કવિને કવિતા કરવામાં સરલતા અને જોરસો આપવાને સદાયમૂત યષ્ટ પડે છે; તેઓની હાજરીથી કાવ્ય માધુર્ય અદ્ભુત બને છે એમાં શક નહિ; પણ તેથી કવિની કવિતામાં જે અનુભવજ્ઞાનના ઉદ્ગારો જોવામાં આવે છે તેના તેઓ ઉત્પાદક હોય એમ હું માની શકતો નથી. મેં પોતે મહારા આગાહિના એક ભાગમાં જણાવેલું છે અને સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે 'રસજ્ઞાન'ની પ્રાપ્તિ કરવામાં "નિર્ણયશક્તિ"ની ખાસ જરૂર છે; પછી રસજ્ઞાન ગમે તે પ્રકારનું હોય. સૌન્દર્ય કહે છે કે તેઓના જેવા વિચારો તો બધા સદૃશ જતાવી શકે; પણ તેનો ઉત્તર આપતાં મારે જણાવવું જોઈએ કે તેઓની શક્તિના પ્રમાણમાં તેઓ પોતાના સારાસાર વિચાર દર્શાવી શકે છે; જોનામાં વિવેકશુદ્ધિ ઓછી, જેનું અનુભવજ્ઞાન ઓછું, તેની કવિતામાં તેટલું અજ્ઞાન અને તેટલું હીછરાપણું. એટલું ખરું કે તેઓની વિવેક શુદ્ધિ દેશ કાશની અસરોને લીધે પૂર્ણ પ્રદુષિત થયેલી ન હોય પણ તેથી તેઓને આત્મજ્ઞાન ન થતું હોય તેનું અનુમાન કરી શકાતું નથી. જે તેઓને આત્મપ્રયોધ ન થતો હોય તો વિષય-વિષયી વસ્તુઓ જે બેઠે તે તેઓ કેમ જાણી શકે? અંદરને વિભેદી તેઓ શામાટે આનન્દિત થાય અને વિવૃત્ત જોનાના ચમકાર થતાં તેઓ શામાટે લાયભીત થાય? આ સઘળા ઉપરથી હું તો એમ માનું છું કે આપણામાં મનુષ્યત્વ રહેલું છે તેથી પાશવવર્તિત કરતાં કંઈક વિશેષ આપણામાં હોતું જોઈએ કે જેથી આપણે તેઓના કરતાં ઓછ ગણાવ્યે છોએ. અને તે 'કંઈક વિશેષ'ને હું વિવેકશક્તિનું નામ આપું છું. સિમ્મય પામવાથી જ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે અને વિશેષ જ્ઞાન લાભાર્થે તેને પુનઃ સિમ્મય પામવાની જરૂર પડશે અને તેમ નહિ કરે તો તે જ્ઞાનનો અન્ત વહેવો આવી જશે. સિમ્મયલાવનો ઉપયોગ ક્યાંથી કવિ જ્ઞાના થાય છે અને તે વસ્તુના ઉત્પાદક પ્રત્યે તે સ્નેહાદરભાવથી જોવા લાગે છે. તેથી જ્યાં સિમ્મય લાવનો અન્ત ત્યાંથી સ્નેહાદરભાવનો પ્રારંભ થાય છે. સ્નેહાદરભાવ એટલે શુભતા પ્રતીતિ. જે સુંદર છે તે આનન્દજનક છે અને જે આનન્દજનક છે તે વારંવાર અનુભવાવાને પાત્ર થઈ ચૂક્યું છે. આ પ્રમાણે પરંપરાનુભવથી ઉત્પન્ન થતું જ્ઞાન તે મનમોહક વસ્તુની જ તરફ નહિ પણ તેના સૌન્દર્ય-સત્ત્વ-અર્થોત્ત તેના અન્તરાત્મા પ્રત્યે આપણા ચિત્તમાં ખાસ સ્નેહભાવ ઉત્પન્ન કરે છે અને તે સ્નેહભાવના પરિણામમાં આદરભાવનો જન્મ થાય છે. સ્નેહાદરભાવ જડ વસ્તુને ચેતનયુક્ત જુએ છે. આપણને તે જડ પદાર્થને માટે તે ભાવ યેના નથી પરંતુ તેમાં રહેલી અન્ત શક્તિને માટે આપણે સ્નેહાદરભાવના ઉદ્ગારો કહીએ છીએ. તે વસ્તુનું આત્મ-સૌન્દર્ય આપણા હૃદયનું આકર્ષણ કરે છે અને આપણને તેમાં તદ્દતિત બનાવી મૂકે છે. કવિમાં આ ગુણનો અભાવ હોય તો તે કવિ વિશ્વકર્તાની અદ્ભુત કૃતિને જરામર સમજી શકતો નથી, કવિમાં જ્યારે આ ભાવ ઉછળી રહેશે ત્યારેજ તે આ સર્વ પદાર્થોનું રહસ્ય ઓળખી શકે જાણા દારાએ અખિલ વિશ્વને સમજાવી શકશે. જે

તેનાં કાગ્યોમાં આ ભાવનું સર્વોપરિ પ્રાગ્વ્ય નહિ હોય તો તેની કવિતા નીરસ અને અનિર્મલ ગણાશે અને પવિત્ર મનુષ્યોનાં અન્તઃકરણોને છાની લેવાને તે શક્તિમાન થશે નહિ. કવિ પ્રયેક ક્ષણમાં બાલક, યુવક અને વૃદ્ધ છે; કારણ કે તે બાલકની પેઠે નિરમય પામશે, યુવકની પેઠે આવેશથી ભરાશે અને વૃદ્ધની પેઠે રહસ્યને સમજશે. કવિ વપમાં બાલક છતાં વૃદ્ધ છે અને વૃદ્ધ છતાં બાલક છે. તેના છત્રનની કલા એકજ છે; તેના નેહ ઉડે છે; તેની શક્તિ અસૌકિક છે. કવિ સઉકથી હોઈ, જે જે ટુકાણે અને જે વસ્તુઓમાં સહૃદયતાના ગુણ રહેલા છે, તે તે હામનાં અને તે તે વસ્તુઓનાં અમેદ સૂચા ઉકેલવાને તેને રત્ન મળેલી છે. લાખો ગાઉને છેટે રહેલા અગમગતા તારણિયામાં પણ તેના આત્મા ભભી શકે છે; સ્થિતિઅનન્તતાનું ઝીણું ઝીણું મીઠું મીઠું અરઘુટ ગાન તેના કર્ણ પડ્યા ઉપર અધકાય છે. પૃથ્વીના પદમાં રહેલી શુભ ચીજોને બહાર પ્રકાશમાં તે લાવી શકે છે; જેનો અર્થ ન થઈ શકતો હોય તેનો તે અર્થ કરી શકે છે. સહૃદયતાઈથી તારનાં દોરડાંના સમાગમ કવિના અન્તઃકરણમાં થઈ રહ્યો હોય છે તે વડે તે અદૃશ્ય રીતે ગમે ત્યાં સદેશો મોકલી શકે છે અને ગમે ત્યાંથી ઉત્તર મેળવી શકે છે. કવિના મનમાં ઇશ્વરી લીલાનો અત્યંત અનુરાગ હોય છે અને તે સાધનવડે તે પોતાના આત્માને સઘળા પદાર્થોની સાથે સંયોજી શકે છે.

કવિનું મન એક આરસીના જેવું છે; તે વિષે અભિવ્ર બાલ સહિતું ચિત્ર પડી રહેલું હોય છે; તે પોતાના સમકાલીન લોકોના આચાર વિચાર દર્શાવનારું યંત્ર છે. તે શુદ્ધિ-બળની પરમપીઠિકા ઉપર ઉભી, સમસ્ત પ્રગ્નને પોતાના ધર્મોનું ભાન કરાવનાર નરવર છે; સાધારણ જનસમાજની ચિત્તવૃત્તિને ઉચ્ચતર અને વધારે પવિત્ર બનાવનાર કુશલતા ધરાવે છે. આપણે જાણીએ છીએ કે સાંસારિક, નૈતિક, શાસ્ત્રીય વગેરે સર્વ વિષયો ઉપર જૂદાજૂદા જૂદા જૂદા કવિઓએ વાણીવિદ્યાસ કર્યો છે અને હજુ પણ કરતા જાય છે. તેનાં વચનો નિશાળ અનુભવજન્ય હોઈ, ધણું સૂક્ષ્મ, બેદુકર્ષ, ગૂઢ અને ઝટ ન સમ-
; તેનાં હોય છે. કવિનું ઉચ્ચ પદ આકર્ષક છે તેનું કારણ એ કે તેઓની ગ્રંથશુ શક્તિ વધારે સતેજ હોઈને, તેઓને બાલ વસ્તુઓનો થોડી મુશીબતે અનુભવ મળે છે અને તેઓ આપણી પ્રકૃતિના પ્રકાશક હોઈને, ઘણી સરલ અને રસાત્મક ભાષામાં નિઃશંકપણે પોતાનું અનુભવગાન છેડી મેલે છે. કવિ વખતે વખતે તો એકું ઘોલે છે કે તે વર્તમાન કાળમાં સિદ્ધ થઈ શકતું નથી પણ ભવિષ્યમાં તેનું સત્ય જાણાઈ આવે છે; આથી કવિઓને દૈનિક અંશે ભવિષ્યવેત્તાઓ કહેવામાં આવ્યા છે. એકાગ્રતા એ તે ઉમય-જીવોનું લક્ષણ છે. ભવિષ્યવેત્તા યોગાયોગ વસ્તુઓનો તથા આપણા કર્તવ્યકર્મોના વિચાર કરે છે; કવિ સૈદ્ધર્થ વગેરે શુભોનું વર્ણન કરે છે. ભવિષ્યવેત્તા આપણો ધર્મોપદેશક અને કવિ આપણો પ્રેમોપદેશક કહી શકાય. પણ એનો નક્કી કે જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં જ ધર્મ છે અને જ્યાં ધર્મ છે ત્યાં પ્રેમ છે જ; કોઈ કાઈની અગચું ઉભી શકતું નથી પણ ગમે તો પ્રેમ ભાવ કહો કે ગમે તો ધર્મભાવ કહો; તે તો માત્ર એકજ શુભોનો જૂદા જૂદા નામ આપી તેથી કંઈ પણ વિશેષ નથી. કવિઓ અમેદમાર્ગપ્રવાસી હોઈ “શુભ પ્રકાશ ને જાણનારાઓ છે. ઇનિદાસકારો બધા કાળમાં સરખા થયા જ નથી પણ કવિઓ તો સર્વેકાળમાં અને સર્વ સ્થળમાં થઈ ગયા છે. તેઓએ પોતાની કવિતાઓમાં તે વખતનાં સંસારચિત્રો આ-જેએત્રાં છે તેથી તેઓએ આ જગત ઉપર મહાન ઉપકાર કર્યો છે એમ આપણે બેધક કહી શકીશું. કવિઓ દેશોદય કરનારા છે. કારણ કે કવિતાબાણ વધારે અસરકારક હોઈને તેઓએ દેશની પ્રજાનું તથા દેશકે વખતે દેશના નૃપતિઓનું રસદાશિમાન સતેજ કરેલું છે અને તેથી દેશની સમૃદ્ધિ સચવાઈ રહેલી આપણા જાણનામાં આવી છે. કવિઓએ પોતાનાં કીર્તિગાન થશે એવી આશાથી નહિ પણ પરમાર્થ કરવો એ તેનું

પરમપુરુષાર્થ હવું અને તેથી જ તેઓએ કાઢના પૂજ્યા ગાજ્યા વિના આપખુદ મરજીરી સુંદર અને હિતકામક વિચારો દર્શાવ્યા છે.”

હવે કવિતા વિશે જરા યોની આપણે આપણો નિર્ધન સમાપ્ત કરીશું. ખરેખરી રીતે કહેતાં કવિતા તો ગદ્ય તથા પદ્ય બન્નેમાં રહેલી છે. જો સસિક અને સરલ ભાષામાં ગદ્ય લખાયલું હોય તો તેમાં કવિતાનો આત્મા 'રસ, હોધને તેને આપણે કવિતા કહી શકીએ ખરા પણ આધુનિક સાંકેતિક 'કવિતા; નો અર્થ એ છે કે પદ્યના આકારમાં ગાવું. અને તેથી કવિતાને આપણે તેના હાજના અર્થમાં સમજીશું. કવિતા સંગીતાત્મક, વર્ણનાત્મક, યોધક, વીરરસાત્મક વગેરે જાતની હોય છે. સંગીતાત્મક કવિતાઓ વીણાઆદિ વાદ્યની સાથે ગવાય છે. અને વર્ણનાત્મક કવિતામાં વન, ઉપવન, આકાશમાં રહેલી અદ્ભુત આકૃતિઓ, વગેરે વસ્તુઓનું વર્ણન કરવામાં આવે છે. યોધક કવિતામાં નીતિ, ભક્તિ વગેરે વિષયો લખવામાં આવે છે કે જેથી વાંચનાંની વાર જ વાંચનારના હૃદયમાં સદ્ભાવનાઓ ઉત્પન્ન થાય અને મનુષ્યસ્વભાવ ધડાય અને તેથી પરમશાન્તિને પ્રાપ્ત કરી શકાય. વીર-રસાત્મક કાવ્યો જેવાં કે મહાભારત અને રામાયણ તેઓનું અધ્યયન કરવાથી આપણામાં શ્રદ્ધાતન, સ્વદેશાભિમાન ઇત્યાદિ યુક્તિનું પુનર્જન થાય છે; મોટા મોટા પાત્રો, સત્યનું પાત્રન, પ્રમાણિકતા વગેરે સદ્ગુણોની ઉપર તે પ્રકાર ફેરે છે. આ પ્રમાણે કવિતાના બીજા અનેક વિભાગો થઈ શકે પણ તેના પેટા ભાગો બતાવવાનું આપણું અહીં પ્રયોજન નથી, તેથી તે વાત આપણે અહીંથીજ બંધ રાખીએ છીએ. આ સિવાય કવિતામાં ઉપમાઓ, અલંકારો, ઝંક ઝંક વગેરે આશ્રયણો જોઈએ છીએ પણ તે સઘળું અલંકાર શાસ્ત્રનું કામ છે. આપણું કર્તવ્ય 'કવિ, એટલે શું' અને તેઓની શક્તિ કેટલી, કવિતા એટલે શું' અને તેની ખુશીઓ શી શી, એ બતાવવાનું જ હવું તે થોડે ઘણે અંશે બનાવી દીધું છે. હુંકામાં છે કવિ ! તું ભાષાદેવીનો પરમ ભક્ત છે, તહોરો આત્મા, અંતરબલ તથા અવનિતલની સર્વ વસ્તુઓનું રહસ્ય પામીને સમર્થ છે. સૌંદર્યમય છે, ચેતન છે, દિવ્યાંશી છે એમ કહી "જ્યાં ન પહોંચે રવિ ત્યાં પહોંચે છે કવિ," એવું તહોરું સામર્થ્ય ગણી તહોરી સ્તુતિ કરતાં હું સૃષ્ટિસત્યમાં શમી જઈશું.

વિરહાલાપ.

ચંદુલાલ-મુ'બમ.

(હું ભજન કરીશ હરિનું સદા સુખે—એ લખ.)

શું ! આમ સતાવો કાનકુંવર ! વિરહો,

પ્રાણ પાથરું પ્રિતમ ખ્યારા,

આવી મળો અલગેલા છેલા—આમ.

નહિં આવશ્યો જો હુર ઘઈ—કરવા કસોટી આ સંમે,

સમન્તવું સમજે વાલગા, નહિં કાવશે દિનને દિને;

તાણે અતિ તૂટી જશે, મુજ પ્રાણ દોરી પ્રેમની,

આંહોદ થાશે પ્રગટતાં, જ્યોતિ ઇવનરૂપ હેમની,—શું !

કાઠા કોલસા યા શુદ્ધિનું સાધન.

(લે. કુન્દન મુદ્રાસંસદ)

૧.

—“મશિકા એક કુદ વસ્તુમાંથી સાર શોધતી”—

આધુનિક સમયમાં દેગવણી પામ્યાનું અભિમાન ધરાવતા ધણી સમજનો, દુધ અથવા દુધપાક છતાં પ્રવાહી પદાર્થોમાં કેટલાક વિચારણીય મનુષ્યોનું કોલસાના ટુકડા નાંખવાનું કાર્ય વહેમનું જ પરિણામ (વહેમ જનિત) માને છે, પરંતુ વસ્તુના એમ માનવામાં કારણ કોલસા નાંખવાના પ્રયોગને સંબંધી અજ્ઞાન એ છે.

ઉપરની ઉક્તિના સમર્થન માટે એક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનના લેખમાંથી થોડું અવતરણ આપીશું.

“Putrid water is immediately deprived of its bad smell by charcoal. When milk and such like fluids from intense heat or long keeping are likely to pass into a state of corruption, a simple and pure method of keeping them sound and healthful is by putting a few pieces of charcoal each about the size of a small lemon, into the pot wherein the fluid is to be boiled.”

અર્થ—અવડ પાણીમાં (અરવચ્છ જળમાં) કોલસાના ટુકડા નાંખવાથી તેમાં રહેલી ગંધ કાચુવારમાં દૂર થાય છે. જ્યારે દુધ અથવા એવાંજ પ્રવાહી દ્રવ્યો અતિશય તાપથી વધુ વખત રહેતાથી બગડી જવાની અણીપર હોય ત્યારે તેમને સ્વચ્છ અને પથ્ય રાખવાને માટે (બનાવવા માટે) સહેલી અને સુનંદી રીત એવી છે કે સાધારણ લીંબુના પરિમાણના કોલસાના ટુકડા, તે પદાર્થવાળા વાસણમાં, તે પ્રવાહી પદાર્થ ઉકાળતી વેળાએ નાંખવા.

અને આપણે જાણવાની જરૂર છે કે આપણા વૃધ્ધિના સમયથી “નજર ન લાગે” એવા મીઠાથી ઘણાખરા પ્રવાહી પદાર્થોમાં લસાના ટુકડા નાંખવામાં આવે છે, તેમાં શાસ્ત્રીય (Scientific) નિયમો સંબંધી આપણા વૃધ્ધિનું જ્ઞાન કારણભૂત છે. સાધારણ રીતે આપણા વૃધ્ધિ આ શાસ્ત્રીય કારણના જ્ઞાનને લીધેજ એવી રીતે વર્તણૂક હતા અને આ સંપ્રદાય (Doctrine) પણ ખીજ બધા સંપ્રદાયોની સાથે તેમના વખતની અધુના ઉતરી આવેલો છે. આપણા વૃધ્ધિના કેટલાંક કાર્યોના કારણે આપણે જાણવાને પ્રયત્ન અથવા છતાંસા ન રાખવાથી, એ કારણે સંબંધી આપણું અજ્ઞાન વધતું ગયું અને વખતના વહેવાની સાથે આપણે તેમના કેટલાંક સત્ય સંપ્રદાયોની પણ સામે વાંધો ઉઠાવતા મંડ્યા. તદ્વત આ કોલસાના વિષયે પણ ખરાં શાસ્ત્રીય કારણને આપણે “વહેમ” (Superstition) નું પદ અર્પવા લાગ્યા છીએ.

કોલસાથી પ્રવાહી દ્રવ્ય સ્વચ્છ તથા પથ્ય થાય છે, તેના અનુમોદનમાં હાલની જળ ગળણી (Filterીટર) નો પ્રયત્ન મુદ્દલો દાખલો છે. જેમાં પાણી કોલસા ભરેલા વાસણમાંથી પણ પસાર કરવામાં આવે છે; અને તેમ કરવાથી કોલસા પાણીની અંદરનું અપથ્ય તથા દુર્ગંધ ગ્રહણ કરી લે છે અને જળ સ્વચ્છ તથા શુદ્ધ બને છે.

(અપૂર્ણ.)

પૈસા અને પ્રેમ.

(શ્રીયુત ગોવર્ધન-મુખપ.)

"જેનાં સુચુતાં કેહેતાં, જુરસો પેદા થાય;
રહોડે રહી સુખ પામવે, પ્રેમ નામ કહેવાય."
(કવિ નર્મદાશંકર).

૨

પૈસાની પાયમાલી અને પ્રેમનો પ્રતાપ.

ખરખર ખરખર અવાજ કરતી મોટોર ખંગલાના પોર્ટીકામાં આવી પહોંચી. હા-થમાં લાકડી હલાવતા અને મોઢામાં પાન યુક્તા રામદાસ ખંગલાની પાથરી ઉપર છુટ ખખડાવતા ચઢવા લાગ્યા. જોવાને ચઢા તૈયાર કરવાની વરદી આપી રોક ઉપર ચાલ્યા ગયા. અગાસીમાં આવી જુએ છે તો સોદા ઉપર શાન્તા બેઠાણ હાસતમાં પડેલી હતી. નોકરે આજેથી ચઢાને ખાસો ખીચા મોડવાની તૈયારી કરતામાં પાસેના ટેબલપરના ટેલીફોનની ધરર ધંટડી વાળી. ખાસો હાથમાંથી નીચે મૂકી છ રામદાસે ટેલીફોનમાં વાત કરવા માંડી.

ટેલીફોનના અવાજથી જાગી ગયેલી શાન્તા નીચે પ્રમાણે વાત સાંભળતી હતી.

"એલાઉ ! એલાઉ !"

"શામજી ! હા હા ! નાટકમાં વાતોચ્ચ પ્રમાણે ! એમાં ફરી શું પુછે છે ?"

"એલાઉ ! X X X એલાઉ !"

"હા ! તારી મરજી પ્રમાણે તારમાં વધારે લખ ! ખસેં ગાંસડી વધુ-ધુ-ધવા રે !"

"એલાઉ. "

"જા જા ગાંડા ! એમાં યોગાયોગ-શી કરે છે ! ખાટ જશે તો મારે મારે-નફા આવે તો તું લેજે નફા ! હવે હું સુષ જઈ છું."

રામદાસની પાસે આવીને શાન્તા બોલી "શેની ખાટ ? શેનો નફો ? નાટકમાં શું વાત થઈ ?"

"એ ! તું જાણે છે કે ! એતો અમારી વેપારીઓની વાતો ! ખાટ પશુ જન્ય અને નફો પશુ જન્ય ! એમાં તમારાં બેરાં લોકની હીંમત ન પહોંચે ! એતો કહ્યું હાજીરનું કામ !"

શાન્તાના મનમાં ક્રોધનો આવેશ ચડી આવ્યો. પશુ તેને દબાવીને તે નમ્રતાથી બોલી "પ્રાણુપતિ ! તમે થોડા દિવસથી એક્સપેટા શા દારણથી યઈ ગયા છો ? મારો શો એવો ગુન્હો થયો છે કે જેથી તમે મને હમણાંના આવા વિલક્ષણ જવાબ આપો છો અને દુઃખમાં નાખો છો ? પ્રાણુપતિ ! તમારી આ દીન દાસીને કહેશો કે હમણાંના તમે એવા શા વિચારમાં થયા છો કે જેથી તમારી જમવાની રચી, વાતચિતનો આનંદ અને શાંત ઉંઘ જતાં રહ્યાં છે ! તમે એકલા નિયારમાં બેસો છો ત્યારે જાગીન ઉપર તમારી બર્વા ચડેલી આંખો શાથી એક નજરે ચોટી રહે છે અને થોડી થોડીવારે ચમક્યા હો તેમ એકાએક જુરસામાં

આવી તમે ઉંડા દમ કેમ ખેંચો છો ? તમારા મોઢા ઉપરની રતાશ, આખતું તેજ અને મધુર મધુર હસવું કયા કારણથી અદશ્ય થયું છે અને ગંભીર દિશગીરી ભરેલા ઉંડા વિચારમાં તમારા કપાળ ઉપર થોડી થોડીવારે કરચલીઓ કેમ પડી જાય છે ? તમારી અડધી ઉંઘમાં મેં તમને યેચીનીથી યોડી ઉઠતા સંભળ્યા છે અને પા અડધા કલાક સુધી પરમેશ્વરનું નામ ધર્મને તમારા કપાળ ઉપર મારા હાથ ફેરવ્યા કર્યા છે. “ સો ખાડી, પંદર પાટ, ચારસો ગાંસડી, કાંઈ નહિ જોતો ઝોકાવ ! પડો ફોતેહ છે આગે ! નવી ગિદ્દી નવો દાવ ! પડશે તેવા દેવાશે ! યાવા દે યાવા દે ! હું-હું-પાંદડાને આડે નસીય છે ! નોન્સેન્સ ફિક્કર મત કર ! ભેટી ઉપર લગાવ-બેઠાવું નસીય બેઠેલું અને દોડતાવું દોડતું ! ફિર કહેંગે ! ” વગેરે જાતના શબ્દો તમે ધણીવાર ઉંઘમાં બોલો છો અને પછી થોડીવારમાંજ જેમ વાદળાં ચઢી આવીને વરસાદ પડે છે તેમ તમારા મનનાં આ વાદળાંમાંથી વરસાદનાં ટીપાંની પેઠે પરસેવાનાં ટીપાં તમારા કપાળ ઉપર બંધાઈ જાય છે. આ સધળું તમારા મનમાં ચાલતા ગોટાળાનુંજ પરિણામ છે અને તેથી હું વિનંતી કરું છું કે દયા કરીને મને; તમારી ચિંતામાં ભાગીદાર કરી તમારું મન શાંત કરવાની તક આપો—તમારા સુખમાં જેમ હું ભાગ લઉં છું, તમારા પેસાથી જેમ હું ગાડી, ઘોડા, ઘરેણાં, કપડાં વગેરેનાં સુખ ભોગવું છું, તેમ તમારા દુઃખમાં પણ ભાગીદાર થવું જો મારો ધર્મજ છે ! તમારા સુખમાં તમારી પાસે રહી વાતચિત તથા હરવા ફરવાનો આનંદ લેવો અને દુઃખમાં તમને એકલાનેજ બંધા બોલો આંખ આડા કાન કરીને ઉપાડવા દેવો જો એક સ્ત્રીના કામળ હૃદયને બળે છે—નહિ—નહિ !

તો ગમે તેમ થાય પણ તમારે મને બધા ખુલાસો કરવોજ પડશે; હવે તો હવે આવી જી છે; મારી ધીરજ હવે ટકી શકે એમ લાગતું નથી. જુઓ ! આપણે થોડાક માસ ઉપર કેવા છુટથી વાત કરતાં હતાં ! તમે મને સંસ્કૃત શ્લોકોની ગુજરાતીમાં કેવી રસિક રીતે સમજુતી આપતા હતા ! શેકસ્પીયરનું ‘ મેકબેથ ’ અને ‘ હેમ્લેટ ’ નું નાટક મને કેવી ખુબીથી તમે કહી બતાવ્યું હતું ! વળી શિવાજી, નેપોલીયન, નેપ્સન અને પ્રતાપરાણાનાં પરાક્રમ તમે કેવી રીતે વર્ણવી બતાવ્યાં હતાં ! અને પેલી ‘ પારકે પેસે ’ ‘ પૂરમાનંદની ’ ચોપડીમાં આવતા બેરીંગટન ઉપર તથા ‘ નીલમ અને મારોક ’ ઉપર આપણે તે દિવસે એક કલાક સુધી કેવી ચર્ચા ચલાવી હતી !—આ ચિંતાઓની કાળી રાતનો અંત આવીને હવે શું પડેલાંતા જોવા, આનંદનો સરજ નહિ ઉગે ? તમને વધારે હું શું જણાવું. મારા મનના દરિયાનું તોફાન કેવા શબ્દોમાં કહી બતાવું ! ”

રામદાસના ખજા ઉપર પોતાનો ચંદ્રનાં ફિરજમાં લોઢી શોપાનાથી ફિક્કો પડી ગયો હોય તેવા હાથ મુકીને શાન્તાએ આગળ કહેવા માંડ્યું “ વહાલા નાથ ! તમને જે ચિંતા હોય તે ખુદશા હૃદયથી મને કહેવામાં જરા પણ આંચકો રાખશો નહિ. હું ગમે તેવી બાબત હશે તેને માટે જરા પણ કંપકો આપવાનું કે ગુસ્સો કરી કડવાં વેણ કહેવાનું સાહસ સ્ત્રી સ્વભાવને વશ થઈને નહિ કરું ! મારા હૃદયમાંથી એક સ્ત્રીનો સાચો પ્રેમ સમાવેલો હશે તો તે કદી પણ બજામાં વી હોમવા જેવું-દાઝવા ઉપર ડામ દેવા જેવું, કે પડ્યા ઉપર પાટ મારવા જેવું સાહસ નહિજ કરે !—દુઃખ રેડવું જો પ્રેમનો ધર્મ નથી. પ્રેમનો ધર્મતો દુઃખના દાવાનસને મીઠાં વચનથી શાંત કરવામાં—દુઃખના કુગારને માર્યાનાના દારૂથી ફેડી પ્રિયતમનો માર્ગ સરજ કરવામાં અને પ્રયત્ન કરવા છતાં

પણ પ્રાપ્ત થયેલા પ્રસંગને સંતોષથી સહન કરવામાં રહેલો છે.—”

રામદાસનું શરીર સ્તબ્ધ થઈ ગયું હતું—તે જડવત્ બની ગયો હતો—શાન્તાના એક પછી એક બોલાતા અક્ષરે અક્ષર તેના હૃદયમાં વેગથી દબાતા જતા—સામટા દબાણથી જાણે છેક દબાઈ જઈને તેમાં રહેલું દુઃખ બહાર વહી જતું હોય એવો એને અનુભવ થતો હતો.

“દયાની દેવી—સુખની ભાગીવણ!—ખરેખર હું અભાગી છું. નિર્ભાગી છું. ફર છું. તારામાં આવું બળ રહ્યું હશે—તારામાં આવો ઉડો પ્રેમ વસી રહ્યો હશે—તારા મનમાં આવું જ્ઞાન પ્રકાશનું હશે એના મને કહી પણ ખ્યાલજ ન આવ્યો. હા! મારી નજર ઉઘડે છે—મને મારો રસ્તો દેખાય છે. મારા પૈસાની તૃષ્ણામાં હું કેમ તણાયો તે સમજાય છે—મારો ખહેલાનો પ્રેમ કેવી રીતે નાશુદ્ધ થઈ ગયો તે મને જણાય છે.” નિશ્વાસ નાખતાં રામદાસ છુટા છુટા વચનોમાં જવાબ આપ્યો.

“મારું ઉંડું જ્ઞાન, મારો ધર્મનાં પુસ્તકોનો બોધ, મારું વિદ્યાભ્યાસના નિશ્ચયોનું બળ, થોડાક માસમાં કેવે આડે રસ્તે ઘેરવાઈ ગયું—હું કેવો આધિજીવ બની ગયો. પ્રિયા! પ્રિયા! હું વેપારમાં વધીને સદા અને સરતમાં નસીબ અજમાવવામાં પડ્યો છું! ખરે! મિત્રો! પોતે તેમાં પૈસા ગ્રામ્યા છે એટલુંજ નહિ પણ બીજા સ્નેહીઓને માટે શરમથી હજારો રૂપિયા ખુવાર કર્યા છે. મારા ધરમાં—મારા કુટુંબમાં—મારા ડાળા અંગમાં—મારી સહધર્મચારિણીમાં—મારી અધ્યાત્મતામાં પ્રેમનાં આવાં અમુલ્ય રત્નો ગ્રાપ્ત રહ્યાં હશે એવું મને બાનજ ન થયું—મારી જાંઘળી બર્થ છે, મારો ગદા કવિઓનાં કાવ્યોનો અભ્યાસ નિષ્ફળ છે. પૈસા—પૈસા તુંજ પાપમાલીનું કારણ છે; પ્રેમ—શુદ્ધ પ્રેમજ, દેવી પ્રેમ તારો પ્રતાપજ સુખના દિવસોનો સ્વર્ગ છે.”

આમ બોલતાં રામદાસ શેઠ બેઠાન સ્થિતિમાં સોફા પાસે જઈ ઢળી પડ્યા.

* * * *

દયાની સીસીમાંથી ડોઝ ઝાપીને ડાક્ટર એક ખાલીમાં કાઢે છે; શાંત થઈ શાન્તા પીછાતા પગથી પવન તોળે છે; પાસેના ધડીઆળમાં બપોરના બારના ટકારા થાય છે અને સામિના દરવાજામાંથી રજીરડડું શુક્રપોરટ લઈને કોઈ દાખલ થાય છે.

ડાક્ટરે કહ્યું, “બહેન, સંભાળથી અને શાંતિથી એમને ઉંધ લેવા દેજો; એમનું મગજ ધણુંજ અવ્યવસ્થિત થયું છે, અને આવેશમાં સોડી ચઢી આવવાથી તેઓ થોડી થોડી વારે બેઠાન થઈ છે, તેથી એમને આ સીસી સંધાડ્યા કરજો અને માથા ઉપર આપ્પસ ધર્યા કરજો. એગની સાથે કોઈને વાતચિતમાં જોડાવા ન દેશો; જ્યારે જ્યારે જાગીને તેઓ વાતના કોઈ વિષયમાં જોડાય ત્યારે તેમને આનંદના અને સુખના બનાવોની યાદ આપીને પ્રસન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરજો. મારે ટાઇમ થઈ ગયો છે તેથી જવું પડે છે; હું સંજના દરીયા આવીશ; એમને પરમ દિવસે તદ્દન આરામ થઈ જશે.”

“બિચારી શાન્તા નીચું મોઢું રાખી ડાક્ટરના ગયા પછી પેલું શુક્રપોરટ ઉઘાડતી હતી. અંદર જુએ છે તો પોતાની બહેન તરફથી બેટ મોકલાયલું ‘શ્રી ત્રિશુવનવિજયી ખર્જી’ એ નામનું વાતોનું પુસ્તક નજરે પડ્યું! સાથે આવેલા ટપાલના કાગળમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું હતું.

ખાને વાંકી આંગળી કરીને પૈસા કઢાવવા માટે રમાતી દુશે એવું સ્વપ્ને પણ મારા ખ્યાલમાં નહોતું આવ્યું. આજથી હું દૈનિક નિશ્ચયથી મારા સ્વતંત્ર જીવનને ગોઠવે દઈશું. મારા વાંચવામાં હાય આ ચોપડી આવી છે. તેથી મને ખરા અણીના વખતમાં મોટો લાભ થયો છે.”

* * * * *

શાન્તા જે થોડા માસ થયાં શોકના રાહથી જવાઈ ગઈ હતી તે પૂર્વ કરતાં પણ અધિક પ્રેમ પ્રકાશથી પોતાના પતિના સહવાસમાં મગ્ન થવા લાગી. રામદાસ અને શાન્તા વચ્ચે વિવિધ વિષયો ઉપર ચર્ચા ચાલતી હતી, અને બંને પતિપત્નિ અપૂર્વ આનંદથી વ્યવહારનાં તથા પરમાર્થનાં સુખનો આનંદ લેતાં હતાં. એક દિવસે રામદાસે શાન્તાને નીચે પ્રમાણે કવિતાઓ દર્શાવે સંભળાવી !

“ મુક્ષમિન્દુર્યયા, પાણિઃ પળવેન સમઃ પ્રિયે ।

વાચઃસુધા ઇવોષ્ઠસ્તે વિમ્બતુલય મનોઽમવત્ ॥ ”

(ભાવાર્થ—હે પ્રિયા ! તારું મુખ ચંદ્ર જેવું છે, હાય પક્ષ્વ જેવા દામળ છે, વાણી અમૃત જેવી જીવન આપનાર છે, હોઠ બિળના ઝળ જેવા છે અને મન વજ્ર જેવું દૃઢ છે.)

“ Your very frowns are fairer far

Than Smiles of other maidens are. ” (cleridge)

અન્ય સ્ત્રીઓના ભાવ, હાસ્ય તથા કરનાં અધિક,

તારો રોષ પ્રભાવ, સુદરતામાં વધી જતો

મને દૈવી સત્તાએ ગુપ્તવિદ્યાના રહસ્યદ્વારમાં પ્રવેશવાનો
પ્રસંગ પ્રાપ્ત કેવી રીતે કરાઠેયો ?

(શ્રીયુત ગોવર્ધન —મુ'બધ.)

“ But if, unblamable in word and thought,
A man arise, a man whom God has taught,
With all Elijah's dignity of tone,
And all the love of the beloved John,
To storm the citadels they build in air,
To smite the untempered wall ('tis death to spare,)
To sweep away all refuges of lies,
And place, instead of quirks, themselves devise,
Lama . . . before their eyes;
To sh . . .

All hope despair that stands not on his cross;
Except a few his God may have impressed,
A tenfold frenzy seizes all the rest."

(Cowper.)

(પ્રસંગાનુસાર લઘુવાચ્ય:—જે દોષ સરળ અને પવિત્ર હૃદયનો દરિદ્રકત પરમાત્માના અનુગ્રહપાત્ર કિલ્લ કિલ્લ લોકોનાં દૃષ્ટિભાગ અનુભવથી જગતના લોકો પ્રતિ અંતરમાં ઉઠતા નિષ્કેપકર નિયમોને ખસેડી નાખી, અસહ્યમ મળતો ત્યાગ કરી, દેવી રહસ્યનો પ્રકાશ પાડવાનો પ્રયત્ન કરે, તથા સાંકેતિક અવનારોથી સૂચવાતા સંસારમય રહસ્ય જ્ઞાન વિના ધર્મનું શિખર પ્રાપ્ત થતું નથી એવો સત્ય અભિપ્રાય પ્રદર્શીત કરે; તો વિરલ સુઘ ધર્મધુરધરો સિવાયનાં સધળાં મનુષ્યોનાં મગજ તેની સામે આવિશામક હુનોથી ઉશ્કરાઈ ગયા વિના રહેતાં નથી.)

સામે દેખાતાં દરિયાનાં ઉછળતાં મોગળથી ઉશ્કરાઈને સુસવાણ ગારતો પવન વેગથી ધસારા કરી રહ્યો હતો, પોતાના મિત્ર અંધકારનો પરાજય થયેલો જોઈ ઠાળાં વાદળાંમાં ચંદ્રનાં સફેદ કિરણવાળાં હાસ્યને ઢાંકી દેવા દોડાદોડ કરી રહ્યાં હતાં અને ગત થયેલા દિવસની પાછળ શોક કરતાં હોય તેમ તમરાંમાં ચારે બાજુથી ધરધરાટ ચલાવ્યા કરતાં હતાં. મંખરાતિ થવા આવી હતી પણ ઉંચ નહિ આવવાથી હું મારી ગેલેરીમાં બેઠું બેઠું એક અંગ્રેજી ચોપડીનાં પાનાં ઉઘસાવ્યા કરતો હતો. કેટલાક ધરણસર મારી માન્યતા એવી ચર્ચ છે કે સુતા પહેલાં થોડો વખત કોઈ ગુપ્ત રહસ્યોવાળું અથવા ઉંડી શોધ કરવાગ્રેવું લખાણ વાંચીને ઉઘી જતું, જેથી ઉંધમાં કોઈ વખત "આતરમન"ના નિયમ પ્રમાણે કોઈ કોઈ અટપટી બાજુઓનાં ખુલાસા થઈ જાય.

આ નિયમ પ્રમાણે આજે હું 'સુઘ' દેશનાં રહસ્યો સંબંધી કોઈ ખુસ્તકમાંથી કેટલાક હેવાલ વાંચતો હતો. વાંચતાં વાંચતાં નીચેનું લખાણ મારી નજરે પડ્યું:—

"About the queerest, and at the same time the most insignificant tale that has come down is that of the Sphinx. She, the Sphinx, is said at one time to have terrorized all the inhabitants of Thebes, by propounding a middle and swallowing all who failed to answer it. At last to the great popular relief, one Oedipus, came forward, solved the Sphinx's riddle and put an end to her greasome gluttony."

"This was the riddle: what animal is that which goes on four feet in the morning, on two at noon, and on three in the evening?"

"..... Oedipus came to vanish ignorance by declaring this strange, uncanny, quadru-bi-tri-ped to be MAN him-

self, who creeps on all fours in infancy, walks on two feet in middle age, and leans on a staff in declining years."

આ લખાણનો બાવ એવો હતો કે એક વખત સ્ફીન્ક્સ (નીચેના ભાગમાં સિંહ જેવું અને ઉપરના ભાગમાં સ્ત્રી જેવું પાંખવાળું પ્રાણી) આખા ધીબનના લોકોમાં ધણો ગભરાટ ફેલાવ્યો હતો. તેણે એક ઉખાણું બનાવ્યું હતું, અને જે જે લોકો એનો જવાબ આપી શકતા ન હતા તેમને તે ગળી જતું હતું. તે ઉખાણું આ પ્રમાણે હતું.

‘ એવું ક્યું પ્રાણી છે કે જે સવારમાં ચાર પગથી, બપોરે બે પગથી, અને સાંજે ત્રણ પગથી ચાલે છે ? ’

છટીપસ નામના મનુષ્યે આ ઉખાણુનો જવાબ આપી ત્રાસમાંથી લોકોને બચાવ્યા હતા. જવાબમાં તેણે જણાવ્યું હતું કે ‘ એ ચાર-બે-ત્રણ-પગ પ્રાણી તે માણસજ છે કેમકે તે બચપણમાં ચાર પગથી જીવાનીમાં બે પગથી અને ધડપણમાં લાકડીના ટેકા સાથે ત્રણ પગથી ચાલે છે. ’

આ બાબતમાં રસ પડવાથી મેં મારા પુસ્તકોમાંથી એક ખીલું પુસ્તક કાઢી આ વિચિત્ર સ્ફીન્ક્સનો હેવાલ વાંચવા માંડ્યો અને તેનું ચિત્ર ધારી ધારીને જોવા માંડ્યું.

આ લખાણ પરથી એવું સમજવામાં આવ્યું કે ઇજિપ્ત ધણેજ જાદુષ દેશ છે અને તેના રણની અંદર આવેલા પથ્થરના પીરમીડ અને સ્ફીન્ક્સ કે જે દુનીયાની અજબબીના નમૂના ગણાય છે તેમાં એવું રહસ્ય શમાવળું છે કે ખાસ ચમત્કારિક માણસ સિવાય કોઈના જાણવામાં આવતું નથી. આ રહસ્ય સ્ફીન્ક્સનું પથ્થરનું માથું સ્પષ્ટ શબ્દોમાં બોલીને લાયક માણસને સંભળાવે છે ।

ધણું મોઢું થઈ જવાથી હું પથારીમાં આ નવા ભેખના વિચારો કરતો કરતો ઉઘી ગયો. ઉઘમાં મને નીચે પ્રમાણે સ્વપ્ન આવ્યું.

હું ઇજિપ્તમાં જઈ પહોંચ્યો અને ત્યાં દરતા ફરતા ફેરા શહેરના આરબો તથા આરબ સ્ત્રીઓને જોતો રસ્તાઓ ઉપરથી પસાર થવા લાગ્યો. પસાર થતાં થતાં મને એકાએક સ્ફુરી આવતી લીટીઓ હું ગાવા લાગ્યોઃ—

“ Or sunk at night in sad disastrous sleep,
Beneath descending hills the caravan;
Is buried deep. In Cairo's crowded streets,
Th' impatient merchant, wond'ring, waits in vain;
And Mecca saddens at the long delay.”

(Thomson.)

માર્ગ કાપતો કાપતો હું પીરમીડના રણમાં આવી પહોંચ્યો. ચારે બાજુ ચંદ્રનો ગંભીર પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યો હતો, હૃદય સ્ફીન્ક્સનું રહસ્ય જાણવાના વેગથી ઉછાળા મારી રહ્યું હતું અને દરેક આસપાસ હીમતને ખેંચતાં હોય એમ દેશમાં પોતાનું કામ કર્યે જતાં હતાં. ચાલતો ચાલતો હું સ્ફીન્ક્સના પથ્થરના માથા પાસે આવી પહોંચ્યો. તેનાં ગંભીર ચહેરો, નિર્ઘંચ આંખો અને જાણે ગાંડી દુનીયાને હસી કાઢતા હોય એવા હસતા હોઠ મેં ધણી ખારીદીથી જોવા માંડ્યા.

મારુ શરીરમાં કુમ્ભરી આવવા લાગી, મારા વાળ ઉભા થવા લાગ્યા, અને સાથે ભોંકાની હોય એવી ફસારે રૂને જણાવા લાગી ! પથ્થરના એક કાતરી કાઢેલા પૂતળા કરતાં તેનામાં કાંઈ વધારે વિચિત્રતા હોય એવું મને લાન થયું.

મારી સ્થિતિ વધારે ને વધારે આતુર થતી ચાલી. હું આ અગ્નિપ્રભી ભરેલાં સ્ફેરી-કસની અંદર વ્યાપી રહેલી દેવી સત્તાને પુછવા લાગ્યો ‘ અત્યંત આતુરતાથી હું તમારું સત્ય જાણવાને ઘણી અડચણો વેડીને અહીં આવી પહોંચ્યો છું, દયા કરી તમારું પથ્થરનું હૃદય ખોલીને મને સત્યનો પ્રકાશ જણાવો ! ’

થોડી પગ નહિ થઈ હોય એટલામાં મારી શક્તિનો ભંગ થતો હોય એમ જણાવા માંડ્યું; આંજીઆંજીના પવનના કપાટામાં નહિ અનુભવેલી એવી સુંગ્ધ મને જણાવા લાગી; મારો આત્મા જાણે જુરસામાં આવી જઈ ખુમારીમાં મસ્ત બન્યો હોય એમ મને લાન થવા લાગ્યું ! મેં અંદર તરફ નજર કરી તો તેના ઉપર આછા વાદળો પસાર થતાં મને જણાયાં.

મારી સામે જોઈ હું તો મને ઉચી, મહાર આકૃતિવાળી, આંખથી નીચેના ભાગથી છેક પગ સુધી સફેદ ચળકતાં પ્રકાશમય કુસો કાઢેલા આજી જુરખા જેવા કપડાંથી ઢંકાયેલી, કાંઈ સી. ઉમેલી જણાઈ. તેની આંખો તેજદાર તીવ્ર અને હૃદયવેધક હતી; તેના વાળ ઠેક પગની પાની સુધી છુટા છટાજથ્થે લટકતા હતા અને હાથ પહેળી આંગળીઓ સહીત ખાંભુમાં છુટા લટકતા હતા.

તરત તો મારી આંખને ભ્રમ થયો છે એમ મને લાગ્યું પણ ધારોને જોતાં મારો ખાતો થઈ કે તે મારી પ્રાર્થનાથી પ્રકટ થયેલી સ્ફેરી-કસની દેવીજ છે !

તે દેવીયે ધીમેથી પોતાનો હાથ ઉભો કર્યો અને મારી આંખો ઉપર તીવ્રી નજરે જેવા માંડ્યું. મેં મારી અધીરાઈમાં પહેલા સવાલ કર્યો “ આપ કોણ છો ? હું જોણું છું તે બાપા આપ સમજી શકો છો ? ”

મધુર અવાજમાં દુતર આવ્યો “ હું સર્વ બાપાઓ જાણુ છું ” !

મને એકાએક આંખો પડી કે આ સર્વ બ્રમજ છે ! મારા આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ ! કેમકે સામે ઉભેલી આકૃતિના હોઠ હાલતા હતા પણ શબ્દ તો પેલા પથ્થરના માથામાંથી આવતો હતો, હું બીજો સવાલ પુછવા જતો હતો પણ મારી જીભજ ઉપડી નહિ ! હું ઉભો હતો ત્યાં સ્તબ્ધજ થઈ ગયો !

તે આકૃતિએ જોત્રવા માંડ્યું “ તેં મારું આવાહન કર્યું છે; મારી અનેક વરોની નિદ્રામાંથી તેં મને જાગ્રત કરી છે; સીંકર અને કહ્લીઓપેટાના દાખલા પછી કેટલાક મને કહ્લીઓપેટાના નામથી સંજોષ છે પરંતુ જ્યારે કહ્લીઓપેટાનું શરીર મૃત્યુવશ થયું છે ત્યારે ઇચ્છાને રહસ્યમય ચમત્કાર અમર ટોલો છે. તારી પાસે એક બીના રૂપમાં તે રહસ્ય પ્રવેશક સત્તા પ્રવેશ થાય તો તેથી ભય પામીશ નહિ. મારી એવી ઇચ્છાજ છે કે તને મારા દર્શન થાય હવે જાણ કે હું, સ્ફેરી-કસનાં અને ઇંગ્લાડ, ગ્રીમ, રોમ, સિંદુર-સ્થાન, જેઠેશ્વર વગેરેનાં સજેતમય સ્થાનોનાં શરૂઆતી રક્ષકસત્તા છું ”

મહાં હૃદય વેગથી ધડકતું હતું, મારું આશ્ચર્ય વધતું જ હતું. મારી છેક નજીક ઉભેલી

આમૃતિના માત્ર હોઠગ હાલતા હતા; અવાજ ખરેખર પેલા સ્ત્રી-કસના પૂતળામાંથી જ આવતો હતો !

ફરીથી તે આમૃતિ બોલી “ તારે મારી પાસેથી શું જાણવાની ઇચ્છા છે ? ” મેં કહ્યું “ સ્ફ્રી-કસના રહસ્યનો પડદો ઉઠાડો અને મારામાં સત્યનો પ્રકાશ પાડો ” !

જવાબ આવ્યો કે “ અનેક મનુષ્યો આજ સુધીમાં મારી પાસે આ રહસ્ય જાણવા માટે આવ્યા છે, પરંતુ કોઈ રહસ્ય શ્રવણ કરીને અત્રથી જઈ શક્યો નથી. ઉદ્ધામાં છેલ્લો થોડા વખત ઉપર અત્ર ગેલબ્રેથ (Galbrath) નામનો વિદ્વાન અંગ્રેજ તેની આઈડા પેન્ટન (Ida Penton) ની સહાયથી મારું રહસ્ય શોધવા અને આવ્યો હતો. તેણે ઇચ્છા સંબંધી એક ગ્રંથ લખ્યો હતો અને તેમાં બધાં વર્ણનો ઘણી વિદ્વાતાથી કર્યા હતાં તેણે મારી પાસે આવી અને પ્રાર્થના કરી “ Great Egypt, I have tried in words to record the mystery of you, the wonder and the magic of your spell. To night there remains but one thing more to set down before my work is finished. I ask no less than to hear the secret of the Sphinx, to pierce the veil to see your face.” (ભાવાર્થ:—હે ઇચ્છમતી દેવી ! મેં તમારા સંબંધનું રહસ્ય અને તમારા મનોના ચમત્કાર તથા આશ્ચર્યનું વર્ણન કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. મારું કામ પૂરું થાય તે માટે માત્ર એકજ બાબત લખવાની બાકી રહી છે. હું તમારી પાસે સ્ફ્રી-કસના ગભીર રહસ્યને સાંભળવાની, તમારો પડદો ખુલ્લો કરવાની, અને તમારું મુખ જોવાની યાચના કરું છું. ”)

મેં તેને આ જવાબ આપ્યો હતો. “ No man may know the secret of the Sphinx, look upon the face of Egypt, unless he pays the supreme price.” મોટો ભોગ આપ્યા વિના કોઈ પણ માણસ સ્ફ્રી-કસનું રહસ્ય જાણી શકતો નથી)

ગેલબ્રેથ “ Galbrath એકદમ બોલી ઉઠ્યો ” “ There is no price I would not pay ” (હું ગમે તેવો ભોગ આપીશ).

મેં તેને સ્ફ્રી-કસને સાક્ષાત્ કરવાનું સૂચન કરતાંજ તેણે તે પ્રમાણે કરવા માંડ્યું. સ્ફ્રી-કસમાંથી આવતા સુધ્ધનથી તેણે રહસ્ય જાણ્યું—મારા મુખ ઉપરનો પડદો વિદ્યુત વેગથી અદસ્ય થયો અને ગેલબ્રેથનું મૃત શરીર સ્ફ્રી-કસ પાસે નિશ્ચિત પડ્યું. ”

આ શબ્દો સાંભળી મેં કહ્યું “ મારે તો જીવનનું જ રહસ્ય જાણવું છે. ગેલબ્રેથની પેઠે મૃત્યુનું રહસ્ય સાંભળી આપની સત્તા કરતાં મૃત્યુની સત્તાનું મહત્વ વધારવાનું પાપકર્મ મારાથી થાય એમ નથી. ”

મારા શબ્દોથી પ્રસન્ન થઈ હોય તેમ જ દેવી ધીમા અવાજથી બોલી “ હિંદુસ્થાન ગૂઢ દેશ છે; તેમાં અનંત ઐશ્વર્યો અને રહસ્યોના ગુપ્ત બીજોડા રહેલાં છે; સર્વ દેવી વિદ્યા-આનું તે મૂળસ્થાન છે. કોઈ વિદ્વાદાણુ સકેન વશ ત સ્ફ્રી-કસ પોતાના રહસ્યનો પ્રથમ ભાગ તને સાંભળાવે છે તે શ્રવણ કર ! મારા મુખનું દર્શન કરવા તું ભાગ્યશાળી થાય તેમ નથી કેમકે રહસ્યના બીજા ભાગના શ્રવણના અંતર્માંજ આ મારો પડદો પોતાની મેળે અદબ થાય છે. આજે જો રહસ્ય તારા જાણવામાં આવે તેનો જો અર્થ તને સ્પષ્ટ થાય તેજ અર્થ

જે કાષ્ટ મનુષ્ય તને જણાવે તો તે મનુષ્યની સાથે અવ્યાસમાં જોડાવાથી તને ઇચ્છા પ્રમાણે બીજા રહસ્યો પ્રાપ્ત થશે. ”

અકસ્મતે પેલા રક્તી-કસના માયામાંથી ગંભીર અવાજ આયો —

“ Osiris sinks in Capricorn
And Isis seals the tomb—
Horus the prince of Love is born
And joy dispelleth gloom ”

સોરઠો.

હુમે ઓસીરીસ, રાશિ મકર તણી મહી,
તેહ તણી છસીસ, કરતી બધ કબર વણી,
હોરસ પ્રેમ-કુમાર, જન્મ પામતો તે થકી,
શોક તણો અધકાર, આનંદજ વિલાવતો

અકાચિક મૂર્છા ખાઈને હું તે રૂમજે દળી પડ્યો !

જાગત થઈ જોઈ છું તો

જીવી રીતે મેળવવો તેના નિ
અકાચ થાય તો શ્રીલક્ષ્મી

તો અને મદદગાર મનુષ્યને
આ શુદ્ધમનો

સાકા-

આ

૨

नैनिताल — नगरी देखा

દેખાવ છે એમ કહીએ તો તે ખોટું નથી. આ તળાવની વધારેમાં વધારે લંબાઈ ૧૫૬૭ વાર છે અને વધારેમાં વધારે પહોળાઈ ૫૦૬ વાર છે. તળાવનો પરિઘ બે મીલ છે અને તેમાં રોકાયેલી જગા ૧૨૦ એકર છે આ તળાવની આસપાસ રસ્તો છે. દક્ષિણ બાજુએ ટેકરી છેક તળાવની નજીક આવેલી હોવાથી ટેકરી ફાડીને રસ્તો કરવો પડ્યો છે. ઉત્તર તરફ ટેકરી છેક પાંચે નથી તેથી તે બાજુએ બે સર્માંતર રસ્તાઓ કાઢેલા છે. આ તળાવમાં ઉડામાં ઉડાં પાણી ૬૩૭૫૮ છે ત્યારે જાળમાં જાળ પાણી ૨૦૫૮ છે. તળાવની મધ્યમાં પણ ગંધકના ઝડા આવેલા છે. આ તળાવમાં પાણી આવવાનો માર્ગ પશ્ચિમ તરફથી છે, તેમ જતાં બંને બાજુએ સર્માંતર આવેલી ટેકરીઓનાં પાણી નાના નાના પાણી આવવા ના માર્ગો કરી તળાવમાં ઉતારેલાં છે.

ખરખજ આ તળાવ તે આ ભૂમિના એક દેવતાઈ ભૂપરૂપ છે તેમાં જરાપણ કંઈક નથી આ તળાવના કંઠાપર ફરીએ તો શહેરનાં જુદા જુદાં સ્થાનોની બધીજ શોભા જોવામાં આવે છે. લોકોને સહેલ કરવાના રસ્તા આજ છે. બાકી શહેરમાં તો થોડી પણ સપાટ જમીન નથી. ત્યાં જઈએ ત્યાં અઢિતર જગા આવેલી છે આ રસ્તાઓ ઉપર સાવકાળે ધણી બીડ હોય છે, અને તે સમયનો દેખાવ ધણેજ પ્રેક્ષણીય લાગે છે.

વ્યાયામપ્રિય યુરોપિયન લોકો આ તળાવનો વ્યાયામમાં ઉપયોગ કરે છે. અહિં ધણી ઘાટકક્ષણ છે. એક ખુદ લેક્ટેનેન્ટ ગઢનર સહેલુ જોડે હાઉસ છે અને બે યુરોપિયન ગૃહસ્થોની ઘાટકક્ષણ છે. આ સિવાય થંગમેન્સ ક્રિસ્ચીઅન એસોસિએશનની પણ એક ઘાટકક્ષણ છે વળી યુરોપિયન ઓફિસરોને સહેલ કરવા તથા વ્યાયામ કરવા માટે છુટક જોગે પણ ત્યાં રહે છે. રાંમપુરના નવામ સાહેબની પણ ત્યાં ઘાટ રાખવામાં આવે છે. સવારે અથવા સાંજે જો તળાવનાં પાણીપર દિપિ નાખીએ તો પુષ્ટજ ઘોડો અદર ફરતી જોવામાં આવે છે. સાંજના મઝીમારની ઘોડા પણ આ તળાવમાં નજીકે પડે છે. સદરાગાં નાંવડાં પણ ત્યાં પુકાગ હોય છે આવી સહેલ કરવાની તથા વ્યાયામ કરવાની સગવડ બીજે કયેજે ભાગ્યેજ જોવામાં આવે છે તેમાં પણ આટલી ઉંચી ટેકરી ઉપર અને આવડા દેડા પ્રદેશમાં તો હોવી અશક્ય છે, આપણા કાલાકામાં સુનંદમાં આવી સહેલ કરવાની સગવડ છે. જેઓએ મુજાઈમાં ઘાટમાં જમીને સહેલ કરવાની મગલ જોગવી હશે, તેમને આ રક્ષણની આ મગલ સબંધી થોડો ખ્યાલ આવી શકશે અને તેમનેજ આ મગલ કેટલી મહત્વની છે તે પણ સમજવામાં આવશે.

ઉપના વર્ણન ઉપરથી નૈતિતાવની રચના વિષે આપણા વાચકોને સાધારણ કંઈપના આવશે. આ યાનમાં વસતિ વધતી શક્ય નથી નવાં ઘરો કે બગવાઓ બાંધવાને માટે ત્યાં સગવડ નથી બંધીજ જગા ચારે બાજુથી હામાં આવી ગયેલી છે. વળી અહીં દૂર દૂર જઈને હવા ખાસતી કે હરવા ફવાલા કે સંસ્કારિય અવસોધવાનાં સ્થાનો પણ નથી. કાણ કે શહેર એવા તો ઉમલ સ્થાનપર આવેલું છે કે મનગીજ સંસ્કારિય રચના સાથે બાગી દરિય પડી શકે છે તેમ જનાં થોડીક જગાઓ છે જે જોવા જેની છે તેથી તેનું વર્ણન ઉપયોગી ગણાશે.

આ જગ્યાએ પૂર્વપશ્ચિમ જનાગી એવી ટેકરીઓની બે દારો આવેલી છે. આ ટેકરી-ઓમાંની એક દક્ષિણ તરફી ટેકરી ઉપર ઘણે દાયમાં કચગોડમ પાસેનો રસ્તો છે.

આ રસ્તો ઉત્તર તરફની ટેકરીપરથી હતો. આ ટેકરીપર હમણાં આર્યભાડા જવાનો રસ્તો છે, અને આ રસ્તામાં આગળ જઈએ તો કુચગોડમ મુંડીની અવલુનીમ શોભા દષ્ટિએ પડે છે. કુચગોડાની દારોની દારો તદ્દન સપાટ. ઉભી ને ઉભી જણાય છે. આથી જળીનથી આપણે કેટલા ઉચે ઉભા છીએ તે નીચે દષ્ટિ નાખવાથી જણાઈ આવે છે. નાગમેડીના જેવો વક્રિને વોકો જતો રસ્તો પણ ધણો રમણીય દેખાય છે.

અહીં જેવા જેવી બીજી વસ્તુ સીપાર્થ ધારા છે. આ ઉત્તમ પાણીનો ઝરો છે, તે દક્ષિણ તરફ આવેલા ટેકરાના મથાળાપર બગદારીના રસ્તાપર શહેરથી થોડો છેડે આવેલો છે. આ જગાએ જ્યારે જઈએ છીએ ત્યારે જે આનંદ થાય છે તેની મનુષ્યને કલ્પના સરખી આવતી દુર્લભ છે. આ ઝરાતું પાણી મુસલધારાથી વહેતું નંદરે આવે છે. પાણી સ્ફટિક જેવું સ્વચ્છ અને નિર્મળ છે અને તે એટલું તો થંડું હોય છે કે જો તે પીએ તો આપણને એમજ લાગે કે આપણે બરફનું પાણી પીએ છીએ. વળી તે ધણુંજ મીઠું છે. આ પાણી બારે માસ એક સરખી રીતે વર્ષા કરે છે. આ સ્થળમાં આવેલા બધા પાણીમાં આ પાણી સર્વોત્તમ છે. પીવાના કામમાં પુષ્કળ લોકો આજ પાણીનો ઉપયોગ કરે છે. આ ઝરાતું પાણી રસ્તાની બંને બાજુએ બાંધેલી નીકામાં વહેતું રાખવામાં આવે છે, તેથી બધાજ રસ્તાપર આજે અર્થે પાણી છાંટી શકાય છે. બીરભદ્રીથી દોઢ માર્ગ આગળ ચડ્યા પછી આ મોટા વહેતા ઝરાતું પ્રથમ દર્શન થાય છે. અહીં પુષ્કળ ઝાડી છે અને અહીં એક ગાયમુખ બાંધેલું છે. બીરભદ્રીથી ઉપર ચઢતાં માણસ થાકી જાય છે એટલામાં તો આ ઝરાતું દર્શન થાય છે અને આ ગાયમુખમાંથી અમૃતતુલ્ય પાણી પીને તાજા થાય છે અને તેનો બધો થાક ઉતરી જાય છે. આથી તેને આગળ વધવાની ઉમેદ થાય છે અને નૈનિતાલ સર્વોચ્ચ કેટલું શોભાવાળું તથા સુખ આપનાર છે તેની તેને કલ્પના આવે છે.

પરંતુ નૈનિતાલમાં સર્વથી વધારે પ્રેક્ષણીય જો કંઈ પણ હોય તો તે આયનાપીક છે. આ નૈનિતાલની ઉત્તરે આવેલું છે અને તેની ઉચ્ચાઈ સમુદ્રની સપાટી કરતાં ૮૫૬૮ ફુટ છે. એટલે કે નૈનિતાલ તળાવની સપાટી કરતાં પણ ખાલીએ ૫૮૮ વધારે ઉંચાઈએ આવેલું છે. આસપાસના બધા કુચરોમાં આજ સર્વથી ઉંચામાં ઉંચું શિખર છે. આ શિખર પર જઈને પાછા આવતાં સુમારે પાંચ કલાક લાગે છે. ડોળીમાં બેસીને જવું હોય તો તે જવા આવવાના ૩. ૨૫ બેસે છે. આ શિખરપર સવારમાં જવું એ વધારે સગવડવાળું છે.

આયનાપીક જવાનો રસ્તો તળાવના પૂર્વની દુકા પાસે થઈને જાય છે અને તે એક સરખા ચઢાવવાળો છે. અને જેમ જેમ આપણે ઉચે ચઢતા જઈએ છીએ તેમ તેમ શહેર અને તળાવનો દેખાવ 'નવો નવોડયમરુણો !' તે પ્રમાણે પ્રત્યેક ઉંચાઈના રસ્તાપરથી નિરનિરાળો દેખાય છે. આયનાપીકનો રસ્તો જુના (ગવર્નમેન્ટ હાઉસ) સરકારી મકાનની બાજુમાં થઈને જાય છે અને આગળ અલાહાબાદના આનંદબક્ષ મુનશી માધવલાલનો બંગલો આવે છે. આ બંગલો આખા નૈનિતાલ શહેરમાં સાથી ઉંચામાં ઉંચી જગાએ આવેલો છે. બંગલો નાનો સરખો હોવા છતાં ધણો સુંદર છે. આયનાપીકનો રસ્તો આ બંગલો થઈને જાય છે અને ત્યાંથી ટેકરીની પાછળ જવાતું હોવાથી શહેર દેખાતું લગભગ બંધ થઈ જાય છે. અહીંથી ચઢાણ બહુજ કઠિન અને વિકટ છે. કેટલીક જગાએ તો રસ્તો એટલો સાંકડો હોય છે કે બે માણસોજ માન ચાલી શકે. એક બાજુએ ઉચો-લપસી પડીએ એવા

ટેકરી તો બીજી બાજુએ ઉંડી લાયકર ખાઈ આવી હોય તેવી જગ્યાએ વારંવાર આવે છે. આમ હોવાથી પગે ચાલનારોનાં મથકસને ભય લાગે છે કે રખેને ગમડી પડાય. અહીં જંગલ પશુ બહુજ ધીચ છે અને જોમ લોગે છે કે વસો ભણે ગગનચુંબી ન હોય !! આ જગ્યાએ છત્રાંત્રાંત્રાંની હંડી હવામાં ઉડે છે તે સાયમસ નામનાં ઝાડ પુષ્કળ છે. નૈનિતાલથી નિકળ્યા પછી બરાબર દોઢ કલાકે આ જગ્યાએ આવી શકાય છે. ઉપર આવીએ કે તરત વિવેકશયુ પ્રકારની હંડી લાગવા મળે છે. પવન પણ સડસડાટ વાય છે, નૈનિતાલની હવામાં અને આ હવામાં ધજોજા ફર છે જોમ જણાયા વગર રહેતું નથી. જો તાપણી કરી તાપવા માટે અહીંથી તહીંથી ઝાડનાં પાનો લાવીએ તો તે પણ સળગે નહિ એવાં તે હવામાં ગયેલાં હોય છે. છતાં અહીં તાપણી સળગાવવાની મનાઈ છે. ન્યારે ધુમસ હોય છે ત્યારે તે આ ટેકરી ભણે મોટા મહાસાગર વચ્ચે કોઈ દૈવિ દ્વિપ ન હોય તેવી લાગે છે. આ સાવનાપીકની ટેકરી ધણી પહોળી કે લાંબી નથી પણ તેની શોભા અવર્ણનીય છે. દક્ષિણ તરફથી નૈનિતાલ સહેર બેઠ જાય છે. પણ ન્યારે ધુમસ હોય છે ત્યારે તો કશું અર્ધીકશું સહેર નજરે પડે છે તો કશું અર્ધીકશું પાછી તે ધુમસમાં ગરકાવ થવાથી બિલકુલ દષ્ટિએ આવતું નથી. તે વખતે તો આપણને એમજ લાગે કે ભણે કોઈ જાદુગર આપણને જાદુજ તમાસો દેખાડે છે. ધુમસ ન હોય ત્યારે તો આસપાસના પ્રદેશો ધણાજ રળીઆમણા દેખાય છે. આસપાસ, રાણી-એટ, ભીમતગાવ વગેરે ઉત્તર તરફ આવેલાં છે. આ બાજુએ ન્યારે ઉભા રહીએ ત્યારે દ્વિમાલ્યની મોટા કુંગરોની હારોની હારો જરફથી દંકામની દષ્ટિએ આવે છે. અદિથીજ હિમાલયની પ્રચંડતા, ભગ્યતા તથા અલૌકિક સુશિષ્ટિય આપણા મનને ચકિત કરી નાખે છે. આ સ્થાન પરમેશ્વરના અગાધ સામર્થ્યનું આપણને લાન કરાવે છે, એક તરફ દષ્ટિ નાખો અને જરફના મોટા મોટા કુંગરોની હારોની હારો જોતાં મન આહ્લાદથી ઉભરાવા માંડશે અને બીજી તરફ નજર ફેરવો અને તમને લીલી લીલી ઝાડી ને વનસ્પતિ, સહિતો આર્થકારક નમ્રો તમારી આગળ ખડો રહેલો જણાશે. !!

(અપૂર્ણ.)

વિચાર કરવાનો વખત કોને છે ?

(લેખક: ડૉક્ટર મહાદેવપ્રસાદ, ઇ. એમ, ઇ., એન. ડી.)

વિચાર કરવાનો વખત !! અરે હા, વિચાર કરવાનો વખત કોને છે ? વિચાર કરતાં કોને આવડે છે ? નિરાળીઆ અને વિદ્યાર્થીઓ વિચારતા નથી, પણ યાદ રાખે છે. ઉપદેશ-કો અને વ્યાખ્યાનાઓ સ્વતંત્ર વિચાર-ચત્રાવતા નથી પણ બીજાઓના વિચારો કોનોખાડની પેરે પડી જાય છે. વકીલો અને બારિસ્ટરો વિચાર-મનન કરતા નથી, પણ દાવપેચની યુક્તિઓ રચે છે. ડૉક્ટરો અને વૈદ્યો વિચાર કરતા નથી, તેઓ પણ ગોખી રાખેલ બાજબીને ફરી ફરીને યાદ કરી જરૂર પ્રમાણે ઉપયોગમાં લે છે. ઉપર કહ્યા તેજા જુદા જુદા ધર્મામાં રોમપણા પુરોમાંથી કોઈ કોઈ વખાણવા લાયક અવવાદરૂપ વિરલાઓ મળી આવે છે, અને તેમનાવડેજ માનવસમાજ પ્રગતિને પામતી જાય છે.

વિચારવાનો વખત ! વખત ! નવરાશ ! હા, કેને છે ? નિર્વાહ મૂકે મહેનત કરવી અને જેઓ ધિક્કારવા લાયક શુદ્ધામગીરી ગણે છે, એવાં શોખીન શ્રીમંત ઓપુરુષોને નોક નોકરી કરવાની હોતી નથી, તોપણ તેઓને કાંઈ વિચાર કરવાનો વખત મળતો નથી. આવાં ઓપુરુષોને પણ કાંઈનાં કાંઈ પોતાનાં કામકાજ કરવાનાં હોય છે. નવા શોખ અને મજા મારવાની અવૃત્તિ તિવ્રરૂઢાને લીધે તેઓને આમથી તેમ કાંઈ મારવાં પડે છે, અને તેમ કરતાં તેઓ ધણીવાર ગોચાં પણ ખાઈ જાય છે.

વિચાર કરવાનો વખત ! ખરેખર એ એક અમુલ્ય આશીર્વાદ છે. પૂર્વે સ્વપ્રપત્તે પ્રાપ્ત કરેલા ઉચ્ચ પદોના તે એક પુરાવો, અને ભવિષ્યના શુભ સંભવોનું તે એક સૂચન છે. વિચાર કરવાનો વખત કે નવરાશ મેળવવા લાગ્યશાળી યતા પહેલાં મનુષ્યને અમુક પ્રમાણમાં આત્મોત્તરિ સાધવી પડે છે. આમ હોવામાં શારિરિક તેમજ આધ્યાત્મિક દૈનિક કારણો સમાવવાં છે. જીવાનીના જીવસા અને અપરિમિત ક્ષમ્યા શાન્ત સ્વતંત્ર વિચાર—અને ધ્યાનનાં વિરોધી છે.

જે કાંઈ મનુષ્ય વિચારવાનો વખત મેળવે છે, તે ખરેખર એક દિલસુદ કે તત્ત્વપુરુષ હોવો જોઈએ. આવા બે દિલસુદો, અને ખાસ કરીને તેઓનું મન દિલસુદીમાં બરાબર રમતું હોય તેવે વખતે, લાગ્યેજ એકઠા મળે છે. આનું કારણ પણ વિચારવાના અવકાશનો અતિશય અભાવ એજ છે. ધણીખરાં માણસો તો ખાતાં, પીતાં, કામ કરતાં, ઝાડે કરતાં, કે પથારીમાં પડે પડે નિદ્રાદેવીને નિમંત્રણ કરતાં કરતાં જરા આમથી તેમ તેમનાં મનને ભમવા દે છે. હડકાયા કુતરાની પેઠે ગમરાટ કે ઉતાવળમાં આમથી તેમ બોલીવાં મારતાં ભમતાં મનનાં ભમણુ તે કાંઈ ખરા વિચાર ગણાય નહિ. વિચાર કરવાનોજ જેઓ ધધા લેઈ બેઠા છે, અને જેઓના નિર્વાહનું સાધન પણ તેજ છે, તેઓ પણ પોતાનાં કામકાજમાં એટલા ગુચ્છવાઈ ગયેલા હોય છે કે, પોતે શો હેતુ સિદ્ધ કરવા આમ માધાતોડ મહેનતમાં જીવન ગાળે છે, તેનો વિચાર કરવાનો વખત કે નવરાશ તેમને હોતાં નથી. આવા પ્રકારના જીવનથી તેમના પોતાના જીવને વારતત્વિક શું મળે છે, અગર તેના ઉપર શું અસરો પરિણામ પામે છે, તેનો તેઓ વિચાર કરતા નથી. વિચાર કરવાનો ધધા લેઈ બેઠેલા અને તેના વડેજ નિર્વાહ ચલાવતા મનુષ્યોને તત્ત્વવિચાર કરવાનો વખત મળતો નથી.

જનસમાજ કે ખસકના ખેતમાં પોતાનો અદ્વિનિય વિચિત્ર લાગ ભજવના અને તત્ત્વવિચારમાં તલ્લીન રહેતા એકાદ દિલસુદને જોઈ નવા જમાનાના લોકો તો બોલો ઉડવાના કે, “કેવો આગસ માણસ જણાય છે ! નકામા બેસી રહેવાને બદલે કામ કરતાં તેને શું થાય છે ?” પરંતુ દિલસુદ તો ખીજા લોકોને કામ કરતા અવલોકે છે, જે ચીજો મેળવવાને મનુષ્યો મથે છે, તેજ ચીજો તેમને પ્રાપ્ત થતાં તેમાંથી સુખ ઉડી ગયેલું તેમને જણાવાનું છે, તે ચીજોને માટે તેઓ ટ્રેગટ ફાંશ કેમ- મારતા હશે તે વિષે તે સંબેદાશ્રયથી વિચારે છે. જે ભોગ ભોગવાનો પોતાને વખત મળતો નથી તે ભોગનાં સાધનો પ્રાપ્ત કરવા પાછળ મનુષ્યો શા માટે માધાનોડ મહેનત ઉઠાડીને રંજ ખેંચનાં હશે, તે વિષે તત્ત્વપુરુષ તાજુખીમાં તલ્લીન ચઈ જાય છે.

તત્ત્વપુરૂષ કાળ અને તેના પરિણામની અગત્યનો અદલ અડસટ્ટો ઠાકે છે. વાંચિ આના હેતુ અને પરિણામોની તે બેસાગર નોંધ લેઇ તેની પોતાના વિચાર પ્રમાણે કિમત આકે છે. આજ વિપવના બીજા લોકોના જુદા જુદા અડસટ્ટા અને તત્ત્વ પુરૂષના અડસટ્ટાના આકર્ષા બહુ ફેર હોય છે. ન્યારે બીજા લોકો આવા ફિલસુફ પર તેની ગરિબાદને લીધે દયા ખાય છે, ત્યારે તેજ ફિલસુફ તે લોકોની દયા ઝાટલા માટે ખાય છે કે, તેઓ મિચારાને પોતાના અધાગ વૈતરાના બદલામાં સ્થાપી ફલ કે વાસ્તવિક સતોષ બહુજ થોડો મળે છે !

બીજા લોકો ફિલસુફને એક જાકી માણસ કેમ ગણે છે, અને તેજ ફિલસુફ પોતે પોતાને દંડ ખંતીલા સ્વભાવનો કેમ માને છે, તેના ખુલાસો ઝટ મળી શકે તેવો છે. ફિલસુફ કે તત્ત્વપુરૂષ પોતાની વિચિત્ર પ્રવૃત્તિ અને તેના પરિણામને વધારે સારા અને પસંદ કરવા લાપક ગણે છે. જીવનપ્રવાહમાં સંસારચક્ર કેવું ચાલે છે તેને એક નિર્દોષ દશા તરિકે નિહાળવું એમાંજ તત્ત્વ પુરૂષ પોતાની માનસિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ અપલોકે છે.

જે ફિલસુફને માનમરતબા મેળવવાની દરકાર હોય તેણે : પોતાના ધંધામાં જોડાયા પછી જેમ અને તેમ જાલો લોકોમાં જાહેર કરવું જોઈએ કે, પોતે એક પુસ્તક લખે છે. આમ કરવાથી લોકનિંદામાંથી તે બહુધા બચી શકશે, અને તેનું તેવા પ્રકારનું પગલું તેના વિચિત્ર વર્તન માટેના સતોષકારક ખુલાસો કે કારણ ગણાશે. કારણકે, તેથી લોકો જોઈ શકશે કે, તે ફિલસુફ પોતાના ધંધાથી શાં ફલ મેળવી શક્યો છે તે બતાવી આપવાનો તે પ્રયત્ન તો કરે છે. પરંતુ તેના આવા પ્રયત્નને અતિ તેનું કામ બહુ વખણાવાનો સંભવ નથી, કારણકે માણસો વિષે ફિલસુફે કેવા વિચાર ધરાવે છે તે બજાવાનું દુનિયાના લોકોને ગમતું નથી. છતાં પણ પોતાના વિચાર કરવાના વખતમાંથી એક પુસ્તક પેદા થઇ શકે છે, એમ લોકોને બતાવી આપવું એ ફિલસુફને પણ લાલકારક છે. પરંતુ જનસમુદાના વિચારો કરતાં અતિશય જુદા પ્રકારના વિચારો પોતે પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ ન કરી દે તે વિષે સાવધાનતા તેણે સેવવાની જરૂર ધ્યાનમાં રાખવી. દુનિયાં તો બહુ ધીમે પગલે અને ઠોકરે ખાને ખાતેજ આગળ વધી શકે તેમ છે, તેનું કારણ પણ એજ કે માત્ર જુજ માણસોનેજ વિચાર કરવાનો વખત મળે છે.

"How few think rightly of the thinking few,

How many never think at all who think: they do."

ડૉક્ટર મહેન્દ્રલાલ સિરકાર.

લે. આનંદ મૂર્તિ.

ડૉક્ટર મહેન્દ્રલાલ સિરકાર હાકિરા જીલ્લામાં પૈકપુર નામના ગામમાં ઇ. સ. ૧૮૭૩ માં જન્મ્યા હતા. બાલ્યાવસ્થામાંજ તેમનાં માતૃપિતાનો કાલ થવાથી તેમના મામાએ તેમને ઉછેરો હતા. ગ્રામ્યશાસ્ત્રમાં અભ્યાસ કરી કિંદુ કોલેજમાં દાખલ થયા. ત્યાં તેમને " હેર-રુથ " તરફથી સ્કોલરશીપ (માસિક વેતન) મળી. હીંદુ કોલેજમાં તથા પ્રેસિડન્સી

કોલેજ (હલાકાની પાઠશાળા) માં તે આગ્રહ, ધૈર્ય, તથા ઉત્સાહને ત્રીણ સન્માન પામ્યા. પરીક્ષામાં સારી રીતે ઉત્તીર્ણ થયા. ત્યાર પછી તેમણે વૈદક શૈક્ષણ અભ્યાસ કરવા દલ-
હત્તા મેડીકલ કોલેજ (આયુર્વેદ પાઠશાળા) માં પ્રવેશ કર્યો. તેમના અભ્યાસથી તથા
જ્ઞાનથી તેમના શિક્ષકો એટલા તો પ્રસન્ન થયા કે બીજાના વર્ષમાં તે શાળાના વિદ્યાર્થીઓને
દક્ષિવિજ્ઞાનના ગૃહ વિષયપર વ્યાખ્યાન કરવાનું કાર્ય તેમને સોંપ્યું. તે કાર્ય તેમણે ઉત્તમ
પ્રકારે કર્યું. આયુર્વેદ શાળામાં તે અતિ ઉત્સાહી તથા ધૈર્યશીલ હતા. ત્યાં વારંવાર તેમને
પારિતોષિક મળતાં. ૧૮૬૦ ની સાલમાં ઔષધિ વિજ્ઞાન, શસ્ત્રોપચાર તથા સ્ત્રીકા શાસ્ત્રમાં
તે પ્રથમ પદે ઉત્તીર્ણ થયા. ૧૮૬૩ માં તેમણે ડૉક્ટર ઓફ મેડીસીન (આયુર્વેદાચાર્ય)
ની ઉપાધિ પ્રાપ્ત કરી. અભ્યાસ પૂર્ણ કરી ડૉક્ટર શુક્રાવ ચક્રવર્તીએ સ્થાપેલા બંગાલાની
શ્રીકૃષ્ણ મેડીકલ એસોસીએશન (આંગ્રેજ આયુર્વેદ મંડળ) માં તે જોડાયા. ક્રમે ક્રમે આ
માનનીય સંસ્થાના તે વ્યવસ્થાપક તથા ઉપપ્રમુખ થયા. આ સંસ્થામાં સભાસદો સંપૂર્ણ
હોમીઓપથી ધર્મીગ છે એમ સિદ્ધ કરવા પ્રથમ વ્યાખ્યાન કર્યું. તેમનું ધારવું એમ હતું
કે આ પ્રશ્નાવલિકાનુસાર મહાન વ્યાધિઓમાં પણ અતિગ્રહ્ય પ્રમાણમાં ઔષધ અપાય છે
તેથી વ્યાધિમુક્ત મનુષ્ય ઉપર કાંઈ પણ અસર થઈ શકેજ નહિ આ નિર્ણય પર આવવા
છતાં તેમણે આ વિષય સંબંધી સત્યનો નિર્ણય કરવા પ્રયત્ન સતત ચાલુ રાખ્યો. આ સં-
સ્થાના સિદ્ધાન્તાનુસાર ઉપચાર કરનાર એક ઉત્તમ વૈદ્ય સાથે તેમણે નિરીક્ષણ કરવા માંડ્યું.
સમય જતાં તેમને એમ ભાન થવા લાગ્યું કે આ કાંઈ એક ધર્મીગ નથીજ. જેમ જેમ
તેમને કાંઈ સલ જણાવા લાગ્યું તેમ તેમ તે વિશેષ ઉત્સાહથી તેમાં જોડાયા. અતે તેમને
નિશ્ચય થયો કે તેમાં સત્ય છે. મહાપુરુષોના જુલુસપ સત્યાગ્રહથી ધૈર્ય વડે ૧૮૬૭ ના ફેબ્રુ-
આરી માસમાં “ મેડીકલ એસોસીએશન ” આયુર્વેદ મંડળ સમક્ષ “ વ્યાધિ તથા ઉપ-
ચારના સંબંધમાં આયુર્વેદ શાસ્ત્રના અભ્યાસીઓમાં પડતો મતભેદ ” એ વિષયપર વ્યાખ્યાન
કરી પોતાના નવા વિચારો સ્પષ્ટ પ્રકટ કર્યા. આ સત્યનો પ્રેમ, અમુક નિશ્ચય ગ્રહણ કર્યો
તે અસત્ય, અજ્ઞાન પૂર્ણ, તથા અહિતકર જણાય તો પણ તેને દુરાગ્રહથી વળગી રહેવું એ
મૂઢત્વ છે એટલુંજ નહિ પણ મહા અનર્થને ઉપગતવનાર છે, વળી અગ્રેસર પુરુષોમાં તો
તે જનસમાજને પણ અનર્થ કરનાર છે; કારણકે તેમના વિચારાનુસાર અનેક વ્યક્તિઓ
વર્તન કરનાર હોય છે. આ તેમનો સત્ય પ્રેમ પ્રદર્શિત કરે છે. ઈ. સ. ૧૮૬૮ માં ‘ દલ-
હત્તા જર્નલ ઓફ મેડીસીન ” કક્ષકતાનું આયુર્વેદીન પત્ર પ્રકાશ કરવાનું આરંભ્યું.

ઈ. સ. ૧૮૬૯ થી બંગાલામાં સ્વદેશીય આયુર્વેદિક સંસ્થા સ્થાપવાના તેમણે પોતાના
પત્રદ્વારા આગ્રહ કરવા આરંભ કર્યો. ૧૮૭૬ સુધી કાંઈ પણ દિશાથી તેમને આશ્રય ન
મળ્યો તોપણ તેમણે અડગ ધૈર્યથી આ સત્યપ્રવલ કર્યા જ કર્યો. અતે બંગાલાના તે સમયે
અધિકારપદસ્થિત લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર સર રિચર્ડ ટેમ્પલનું ધ્યાન આ દિશામાં
જે આવ્યું. સર રિચર્ડ ટેમ્પલ તથા કેટલાક સ્વદેશીય સહકારીઓના સહાયથી તેમણે
વિજ્ઞાન પ્રચારક મંડળ (Association for Advancement of Science)
સ્થાપ્યું. ધર્મી બહોળો હોવાથી તેમને નિર્ણયનો સમય ધણેજ થોડો મળતો તોપણ
આ કાર્યને અર્થે તે ધન તથા સમયનો વ્યય કરતા આ કાર્યમાં તેમણે ઉત્સાહથી પચીસ
વર્ષ સુધી કાર્ય કર્યું. હાલ આ સંસ્થા જે ઉત્તમ રીતિએ છે, તે આ પરાંપકારી મહાન

પુરૂષનાજ પુણ્યના પ્રાપ્તિ છે. અનેક મનુષ્યનું હિત કરનાર ઉચ્ચ ધારણાઓ કામ વિરલ પુરૂષોનાજ અંતઃકરણમાં ઉદ્ભવને પામે છે. આવા ઉચ્ચ અંતઃકરણમાં પ્રકટતા ઉચ્ચ વિચારો મહાત્મા, ધારણ, પોષણ કરવા સામાન્ય પુરૂષોના અંતઃકરણ અધિકારી ન હોવાથી આ ઉચ્ચ ધારણાઓને ફલવતી કરવામાં વિના સહાયે ધૈર્યથી કાર્ય કરવું પડે છે. અતે તેનું કાંઈક દસ્ય ફલ પ્રકટ થતાં સામાન્ય મતિ જે સૂક્ષ્મ તત્ત્વને ધારણ કરી શકતી નથી તે પણ તેને પ્રેમથી અવલખે છે. આવીજ રીતે ઉત્તમ વિચારોને આગ્રહપૂર્વક યોગ્ય રૂપાંતર પમાડવા ધૈર્ય ધારણ કરવું એ મહાપુરૂષનું કાર્ય છે.

વિદ્યાના પ્રસારક યદ્ય તેમણે પ્રગટિત કર્યું એટલુંજ નહિ, પણ નાગરિક તથા વિદ્યાન રૂપે પણ તેમણે પોતાની ઉત્તમ શક્તિનો લાભ આપ્યો. ૧૮૭૦ માં તે કલકત્તા વિશ્વ વિદ્યાલય (University,) ના પ્રેક્ષા (સહકારી વ્યવસ્થાપક,) નિમાયા. તે સંસ્થામાં તેમણે દસ વર્ષ પર્યંત કાર્ય કર્યું. કલાકૌશલ્ય વિચારક (Faculty of Arts) મંડળના તે પ્રમુખ થયા. જે અધિકારે તેમણે ચાર વર્ષ સુધી કાર્ય કર્યું. “ બંગાળ એશિયાટીક સોસાયટી ” એશિયાના બંગાળમંડળના તે આગેવાન કાર્યકર્તા હતા. “ ઇન્ડીઅન મ્યુઝીઅમ (ભારતીય સંગ્રહસ્થાન)ના વ્યવસ્થાપક રૂપે તે તેમાં કાર્ય કરતા. ૧૮૯૮ માં તેમને કલકત્તા વિશ્વવિદ્યાલય દ્વારા ધર્માચાર્યની માનવંત ઉપાધિ પ્રાપ્ત થઈ.

ઈ. સ. ૧૮૮૩ માં સરકારે તેમને સી. આઈ. છ.ની પદવી એનાયત કરી. ૧૮૮૭ માં તે કલકત્તા શેહેરના શેરીફ નીમાયા. ૧૮૮૭ થી ૧૮૯૩ સુધી તે બંગાળ ધારા સભામાં સભાસદ હતા. કલકત્તા શેહેરસંધરાઈ (Calcutta Corporation)માં પણ તે વક્તૃત્વ, દીર્ઘ દષ્ટિ તથા ઉચ્ચ વિચારોથી સન્માન પામ્યા હતા.

એમના જેવા વિશાલ જીવિવાળા પુરૂષો વિરલ હોય છે. વૈદિક શાસ્ત્રમાં તે અપૂર્વ જ્ઞાન ધરાવતા તે પણ અન્ય વિવિધ વિષય પ્રતિ તેમનું અલક્ષ્ય નહતું. વિદ્વતા, જ્ઞાન, તથા ઉચ્ચ વિચારો માટે બંગાળના ઉત્તમ પુરૂષોમાં તેઓ ઉત્તમ પદ ભોગવે છે.

તેમનામાં વિચારનું બાહ્ય, કાર્યકારણ શક્તિ, અંતઃકરણ, દબા, ધૈર્ય, પરાપકાર, સત્યામહ આદિ ઉત્તમ ગુણો હતા. પોતાના વિચારો ઉત્તમ પ્રકટ કરી શકતા. સ્વાસ્થિમાન હતાં તે સત્યપ્રિય હતા. એમનું અંતઃકરણ દ્યાર, નમ્ર તથા શાન્ત હતું.

માનસિક ઉન્નતિ.

બી. એલ. પટેલ. બી. એ. વડોદરા.

હરકાંઈ સમાજની અગર વ્યક્તિની ઉન્નતિનાં બે અંગ હોય છે. એક શારીરિક ઉન્નતિ અને બીજું માનસિક ઉન્નતિ. આ બંને પ્રકારની ઉન્નતિ સિવાય વાસ્તવિક ઉન્નતિ સંભવતી નથી.

એકથી શારીરિક ઉન્નતિથી જેવાં પરિણામ આવે છે તે જનજીવાને મનુષ્ય પ્રાણી અને પ્તર પ્રાણીઓની સ્થિતિના તથાવત તરફ લક્ષ્ય આપવું બસ થશે. હાથી, ઘોડા, બાઝ, સિંહ

વગેરે પ્રાણીઓ શારીરિક શક્તિમાં મનુષ્યના કરતાં ધણી ઓછા, ધરાવે છે; પરંતુ માનસિક શક્તિમાં ધણી ઉતરતાં છે; તેથી તેમની શારીરિક શક્તિઓના ઉપયોગ મનુષ્યોએ પોતાનાં કાર્યોને માટે કર્યો છે; અને જે શારીરિક શક્તિ, માનસિક શક્તિના સંયોગથી તેમને સ્વતંત્રતાનાં સુખો બક્ષી શકી હોત, તે એકલી પડવાથી તેમને શુભાશીનાં દુઃખોમાં ધસી ગઈ છે.

મનુષ્ય સમાજમાં પણ માનસિક શક્તિના અભાવે શારીરિક શક્તિ તેવુંજ પરિણામ નીપજાવે છે. આફ્રિકાના હજારી લોકોમાં શારીરિક સુરિયતિના પ્રમાણમાં માનસિક શક્તિ ધણી કમી છે; અને તેને પરિણામે તેઓ હંતર મનુષ્યોના બંધનમાં આવી પડે છે. તેમની શારીરિક શક્તિ તેમને બંધનમાંથી ઉગારી શક્તી નથી; પણ ઉત્તરી પોતેજ તેઓને બંધનમાં ધસડી જાય છે. તેમના શરીરની તાકાતથી, શરીરમાં આપી તાકાતવાળી પણ વધારે માનસિક બળવાળી પ્રજાઓ તેમને બંધનમાં નાખી, પોતાનાં જીતરોમાં કામ કરવાને ધસડી જાય છે, અને ત્યાં, પોને મનુષ્ય છતાં, પ્રાણીઓ જેવી અધમ દશા ભોગવે છે. માનસિક શક્તિ કમી હોવા સાથે શારીરિક શક્તિ પણ તેમનામાં કમી હોત, તો તેઓની દશા વધારે સારી હોત. કેટલાક પરાપકારી માણસોના પ્રયાસથી હબસી લોકો શુભાશીરીમાંથી ઘણું અંશે મુક્ત થયા છે; છતાં જ્યાં સુધી તેઓની માનસિક શક્તિઓના વિકાસ થઈ, પોતાના રક્ષણને માટે યોગ્ય ઈલાજો લેવા તેઓ શક્તિમાન થયા નથી, ત્યાં સુધી તેઓની સ્વતંત્રતા માત્ર ખીજાઓની પરાપકારી વૃત્તિ ઉપર અવલગ છે.

શારીરિક શક્તિ સિવાયની માનસિક સુરિયતિ પણ નિર્વિધિ છે. ઉત્તમ શરીર સિવાય ઉત્તમ મન સંભવતું નથી; તોપણ ધણી માણસોના શરીરની કમતાકાત છતાં માનસિક શક્તિઓના વિકાસ કેટલેક અંશે થયેલો હોય છે. પરંતુ આ માનસિક વિકાસ તેમને પોતાના નિર્વાહ કરવામાં તથા રક્ષણ કરવામાં મદદગાર થતો નથી. તેઓને જીવનની હરકોઈ ક્રિયામાં ખીજાં માણસોની મદદની જરૂર પડે છે. તેઓનું, તેઓનાં કુટુંબોનું, અને તેઓના સમાજનું જીવન ખીજાઓની પરાપકારી વૃત્તિ ઉપર આધાર રાખતું હોય છે. તેઓ કાંઈની પાસેથી હક કરી માગી શકતા નથી; પણ તેઓને ખીજાઓ આગળ વિનંતિ કરવાની હોય છે; અને તેમને સહાય માણસો મદદ કરે છે, તે માનની લાગણીથી નહિ, પણ દયાની લાગણીથી કરે છે. માનમિક સુરિયતિવાળી પણ શારીરિક શક્તિના અભાવવાળી નિર્વિધિ પ્રજા ખીજા પ્રજાઓની મદદની અપેક્ષા રાખે છે, પણ તેની મદદની અપેક્ષા કાંઈ રાખતું નથી અને જનસમાજમાં આદતો આપ લેના બ્યવહાર જોતાં, તે મદદ કેટલે અંશે મળે તે વિચારવા જેવું છે.

આ રીતે આપણે જોયું કે માનસિક શક્તિ વિના શારીરિક શક્તિ નિર્વિધિ છે અને શારીરિક શક્તિ વિના માનસિક શક્તિ નિર્વિધિ છે. એટલે ઉન્નતિનાં બન્ને અંગોના પૂર્ણ વિકાસ સિવાય મનુષ્યજીવનની સફળતા થતી નથી. એક ગાડીનાં આ બન્ને ચક્રો છે અને ગાડીની ગતિનો આધાર આ બન્ને ચક્રોની સુરિયતિ ઉપર રહેલો છે. પરંતુ અહીં આપણે આ બન્ને અંગો સંબંધ વિચાર કરવાનો નથી, માત્ર માનમિક ઉત્તિ મનુષ્યજીવનમાં અને મનુષ્ય સમાજની સુવ્યવસ્થામાં કેટલો લાગ બળવે છે અને તે કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે તે સંબંધ વિચાર કરીશું.

માનસિક વિકાસમાં હું ત્રણ અંગોનો સમાવેશ કરું છું. બુદ્ધિનો વિકાસ; ઇચ્છા-શક્તિનો વિકાસ; અને હૃદયશક્તિનો વિકાસ. ઇચ્છાશક્તિ માણસને કાર્યનો પ્રદેશ ઓળી આપે છે, અને તેને ગતિમાં મુકે છે; બુદ્ધિશક્તિ તેને ધારેલા કાર્યના સાધનો ઓળી આપી, તે સાધનોની યોજના બતાવે છે; અને હૃદયશક્તિ મનુષ્યસમાજનાં વ્યક્તિ તથા સમષ્ટી ઇવનતું રક્ષણ કરી, કેવી રીતે કાર્ય સાધવું તેના વિચારો દર્શાવે છે. આ ત્રણે અંગોના વિકાસ સિવાય વાસ્તવિક માનસિક વિકાસ કહેવો અશક્ય છે. ઇચ્છાશક્તિ તથા બુદ્ધિ-શક્તિનો વિકાસ થાય અને હૃદયના વિકાસ તરફ લક્ષ્ય ન અપાય તો માણસ સમાજને હિતકર્તા થવાને બદલે હાનીકર્તા નીવડે; તેનું મનુષ્ય સ્વરૂપ બદલાઈ રક્ષક સ્વરૂપ થાય. તેવીજ રીતે ઇચ્છાશક્તિ કેળવવા સિવાય બુદ્ધિશક્તિ તથા હૃદયશક્તિની કેળવણી સફળ થાય નહિ; અને સમાજની ચઢતી કળા થવાને બદલે અધમ દશા થવાનો પ્રસંગ આવે, આ સંબંધી મારા વિચારો આગળના વિવેચનમાં સ્પષ્ટ થશે.

આ ત્રણે શક્તિઓ ઇશ્વરે માણસના મનમાં બીજરૂપે મુકેલી છે; અને તેનો વિકાસ કરવો, એ ખર્ચ મનુષ્યત્વ પ્રાપ્ત કરવાનો રસ્તો છે. જેમ જેમ આ ત્રણ શક્તિઓ ખીલતી જાય છે, તેમ તેમ માણસોની ઉત્થાપન થતી જાય છે; અને તે શક્તિઓનો વિકાસ કરવાનો પ્રસંગ જે પ્રજા મેળવે છે, તે પ્રજા પોતાને માટે હરકોઈ પ્રકારનાં સુખો મેળવી શકે છે. માણસો અને ઇતર પ્રાણીઓ વચ્ચે તફાવત એટલો છે કે માણસોમાં આ શક્તિઓ ઇશ્વરે મુકેલી છે; અને બીજાં પ્રાણીઓમાં તે નથી. ઇતર પ્રાણીઓ કોઈ પણ કાર્યમાં ઇચ્છાથી પ્રેરાતાં નથી; પરંતુ તેમની હીંમતથી પ્રેરણાથી થાય છે; અને પ્રેરણાથી દોરવાયા છતાં તેમાં ફેરફાર મેળવવાને માટે સાધનો મેળવી તેઓની યોગ્ય રચના કરવાનું કામ તેમનાથી બની શકતું નથી. પોતાને યોગ્ય જોઈએ છે; છતાં જુખ લાગ્યા પહેલાં અગાઉથી યોગ્ય મેળવી તથા સંમતી રાખવાનું બાન જનવરોને હોતું નથી; અને જુખ લાગ્યા પછી પણ ક્યાંથી, ક્યાં સાધનોથી, કેવા ઉપાયોથી, અને ઉપાયોની કેવી યોજનાથી યોગ્ય મેળવવો તે તેઓ સમજી શકતાં નથી. કેટલાંક પ્રાણીઓમાં આ શક્તિઓ થોડે ધણે અંશે જોવામાં આવે છે; પરંતુ આ શક્તિઓ ધણામાં ધણા અંશે ધરાવનાર પ્રાણી પણ તે સંબંધમાં માણસથી ધણી ઉતરતી હાલતમાં હોય છે. બામ્બ, સિંહ, હસ્તી વગેરે પ્રાણીઓની બુદ્ધિના દાખલા લેવામાં પ્રસિદ્ધ છે; છતાં આ પ્રાણીઓને પોતાની બુદ્ધિથી માણસો રહેજ રહ્યાની શકે છે. હરકોઈ પ્રાણીને પોષણને માટે ઇશ્વરે પ્રેરણાબુદ્ધિ આપેલી છે; અને રક્ષણને માટે સાધન જન્મથી જ બક્ષીું છે. પરંતુ માણસમાં પ્રેરણાબુદ્ધિ ધણી કમી છે; તેમ પોષણને માટે તથા રક્ષણને માટે જરૂરનાં સાધન તેને જન્મથી મળેલાં નથી. માણસમાં જે વ્યક્તિયિત પ્રેરણાબુદ્ધિ છે, તે તેને પાત્વકાળમાં ઉપયોગી થાય છે; વય વધતાં ઉપયોગી થતી નથી પોતાના નિભાવને માટે જરૂરનાં સાધન મેળવવાને તેને, પોતાને જન્મ સાથે મળેલી માનસિક શક્તિ ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. માણસનું બાળક તદ્દન પરવશ અવસ્થામાં સંપૂર્ણ દર્શન કરે છે; અને તેની તેની નિરાધાર અવસ્થા ધણા લાંબા કાળ સુધી ચાલુ રહે છે. ઇતર પ્રાણીઓનાં બાળક જન્મ પછી થોડો વખત નિરાધાર અવસ્થામાં હોય છે; પરંતુ તેના પોષણ તથા રક્ષણને માટે મળેલાં કુદરતી સાધનો જલ્દીજ તૈયાર થઈ જાય છે; અને થોડા વખત પછી તેઓ પોતાનાં માતાપિતા આશ્રયમાંથી મુક્ત થઈ સ્વતંત્ર નિભાવ કરી શકે છે. પરંતુ કુદરતી સાધનો વિનાના મનુષ્યના બાળકના

નિભાવનો આધાર, જેઓને જાણે આવી તે સૃષ્ટિનું પ્રથમ દર્શન કરે છે, તેઓ ઉપર હાંપા વખત સુધી રહે છે; અને તે પછી પશુ તેની માનસિક શક્તિ જ્યેષ્ઠ તેની નિર્વાહ અને રક્ષણનું સાધન છે. મનુષ્ય પ્રાણીનું દુનિઆમાં એક દૃથીઆર તેનું મન છે; અને તેજ તેણે રચેલી વિચિત્ર સૃષ્ટિનું બીજાકારણ છે. તેજ સાધનવડે તેણે આપો વિચિત્ર જનસમાજ ઉપજાવ્યો છે; અને તેજ સાધન તેને તેના જીવનનિર્વાહમાં ઉપયોગી થયું છે. માણસ પોતાના મનની પોતાનો ખોરાક મેળવે છે, ટાંઢ તડકામાંથી શરીરનું રક્ષણ કરવા કપડાં મેળવે છે, અનેક જાતની પોતાની જરૂરીયાતો પુરી પાડવા સાધનો પેદા કરે છે; અને પોતાની બાહ્ય બાહ્ય ખડી થયેલી વિચિત્ર નિયમોવાળી કુદરતી અને માનવી સૃષ્ટિમાં ઉત્પન્ન થતી અનેક શુદ્ધિઓમાંથી પોતાનો ખ્યાલ કરી શકે છે. મનુષ્ય પ્રાણીનું જીવન સાધન મન છે, તેનું પતનકારણ મન છે, તેનું અવરચાન મન છે, તેનું રક્ષણ સાધન મન છે; અને તેનું સર્વસ્વ મન છે.

આ પ્રમાણે માનસિક શક્તિ એ મનુષ્યજીવનની એકલી આધારભૂત શક્તિ છે, છતાં દરેક માણસ પોતાનો જીવનનિર્વાહ જુદો જુદો ચલાવવા છત્તે તો તેમાં તે ક્ષેત્રે કદી પણ મેળવી શકશે નહિ. એક વ્યક્તિની માનસિક શક્તિ, બીજી વ્યક્તિના સાથે સંબંધ થયાવિના જીવનનિર્વાહનું કદી પણ અસરકારક સાધન બની શકતી નથી. બાળકમાં છત્તે માનસિક શક્તિઓ બીજાંયે મુકેલી છે; પરંતુ તે શક્તિઓ ખીલવાનો આધાર તેના સંબંધમાં આવતા અનેક માણસોના માનસિક વિકાસ ઉપર રહેલો છે, તેથી મનુષ્ય બાળકને સૃષ્ટિમાં આવ્યા પછી પોતાના માનસિક વિકાસ માટે સમાજ ઉપર આધાર રાખવો પડે છે, પણ તેટલું જાસ નથી. એક વિકાસ પામ્યું એટલે પોતાનો જીવનચલાર પોતે એકલું ચલાવી શકતું નથી; તેને તન ટકાવવા અનેક ક્રિયાઓમાં વિતરણ પડે છે, અને અનેક-સાધનો મેળવવાં પડે છે; અને સાધનો બીજાં ધણાં માણસો સાથે સંબંધ થયા વિના મેળવી શકાતાં નથી; આ સંબંધ જરૂર એ મનુષ્ય સમાજનું ઉત્પત્તિ કારણ છે. સમાજ બંધારણ વ્યક્તિઓની માનસિક શક્તિમાં મદદ કરે છે, અને વ્યક્તિઓની ખીલવણી સમાજને વધારે વધારે દૃઢ અને અચળ કરતી જાય છે, આમ જ્યોતપ્રેત સાથે ક્રિયાથી મનુષ્યને જીવનચલાર ચાલી રહેલો છે. આવી વ્યક્તિઓની માનસિક ખીલવણી, કે જેના ઉપર સમાજની સુસ્થિતિનો આધાર છે, તે સંબંધ વધારે સ્પષ્ટ ખ્યાલ બાંધવાની જરૂર છે.

(અપૂર્ણ)

વંશીકરણવિદ્યા.

બાઈ માણેકબાઈ લાલજી લીમજી મુખર્જી.

(અનુસંધાન ગતિક પૃષ્ઠ ૨૦૮ થી ચાલુ)

સતી દ્રૌપદી, શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં પટરાણી સત્યભામા પ્રત્યે શો બોલ આપે છે ?

એક વખત શ્રીકૃષ્ણ અને સત્યભામા પાંડવો વનમાં વસતા હતા ત્યાં તેઓને મળવા ગયાં. ત્યાં પાંચ દિવસ રહેવાથી દ્રૌપદી સાથે સત્યભામાનું મન ધણુંજ મળી ગયું અને પરસ્પર ધણીજ પ્રીતિ બંધાઈ એક દિવસ પ્રીતિના પ્રવાહમાં દ્રૌપદીને સત્યભામાએ નીચે પ્રમાણે કહ્યું—

પ્રિય સખી પાંચાળી, હું તમને મારી પ્રિય સર્પીરૂપ, મારા હૃદયરૂપ અને મારા અંતઃક-
રૂપ જાણું છું અને તેથી મારા મનની શંકા મટાડવા પૂછું છું કે આ તમારા પતિ પતિ
લોકપાળ જેવા છે તો પણ તેઓ તમને વશ થઈ રહ્યા છે અને કોઈ દિવસ પણ તમારા
ઉપર રીસ કરતા નથી, એ તે શું તમે કોઈ વત કહ્યું છે તેનો પ્રભાવ છે કે કોઈ મંત્રનો
પ્રભાવ છે? જેનો પ્રભાવ હોય તે કહી બતાવો કે હું તે પ્રભાવે કરું અને શ્રી કૃષ્ણ મારે
વશ થાય. ”

સદામાનાં આ વચનો સાંભળી પાંચાળી બોલ્યા “ શું તમ જેવી ઉત્તમ સ્ત્રીએ
પણ વશ કરવાના આવા ઉપાય કરવા ધટે છે ? શું તમે મને પણ એવી કામણુ કરનારી
સ્ત્રી ગણો છો ? પ્રિય સખી ! તમે નિશ્ચય જાણો છો કે તમ જેવી ઉત્તમ કુળમાં ઉત્પન્ન થયે-
લાં અને શ્રીકૃષ્ણ જેવા પતિને પરણેલાં સ્ત્રીને આવો સંશય કે પ્રશ્ન કેમ ધટે ? જ્યારે પતિ
એવું જાણે કે મારી સ્ત્રી મંત્ર જાત્ર કરે છે, ત્યારે સર્પવાળા ધરથી જેમ માણસ ઉદ્દેગ
પામે છે તેમ તે સ્ત્રીથી તેનો પતિ ઉદ્દેગ પામે છે. જો પતિ ઉદ્દેગમાં રહે તો ધરમાં સુખ કે
શાન્તિ ક્યાંથી જ રહે ! સુખ થવું તો દૂર રહું પણ ઉલટું વધારે દુઃખ થઈ પડે છે. મારે
સ્ત્રીએ કદી પણ પતિનું અહિન કરવું નહિ. એ સ્ત્રીના ખરો ધર્મ છે. સત્યભામા ! હું મારા
પતિ સાથે કેવી રીતે વર્તું છું, તે આ સમયે તમને કહી બતાવું છું. હું અલંકાર વેશપણુ
રાખતી નથી. નિરંતર મારા પતિની સેવા કરું છું અને મારા પતિની પ્રીતિ, માટે તેમની બી-
જ સ્ત્રીઓ છે તેમની પણ પુખ્ત કરું છું. ઈર્ષ્યા અભિમાન મેલી દાઢ મારા પતિની સેવામાં
તેની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલું છું. નહારાં વચન બોલતી નથી. નહારી જગાએ ઉભી પણ રહેતી
નથી. નહારા પદાર્થ ભેતી નથી. નહારી જગાએ બેસતી પણ નથી, તેમ નહારી જગાએ જતી
પણ નથી. મારા પ્રતાપી પ્રિય પતિને સૂર્ય, અગ્નિ, અને ચંદ્ર જેવા માતું છું. મારા પતિ વિના
દેવ, મનુષ્ય, કે ગાંધર્વ ગમે તેવા રૂપાળા, વૈવનવાળા, અને અલંકારવાળા પુરુષોને હું તુચ્છ
ગણું છું. મારા પતિ જન્મા નહોત્ય ત્યાં સુધી હું જન્મતી નથી. તેઓ વનમાંથી કે ગામમાં-
થી ઘેર આવે છે ત્યારે હું સાંભળી જઈ આસન આપી પીવામાટે પાણી આપું છું.

હું પરનાં સર્વ પાત્ર સ્વચ્છ રાખું છું. રમીસ મધુર રસવાળી કરું છું. વખત સર
તેમને બોજન કરાવું છું. ધન સાચવું છું. ધરની સર્વ સામગ્રી સ્વચ્છ રાખું છું. કોઈ વખત
હું એવું નથી બોલતી કે જેથી મારા પતિનો તિરસ્કાર થાય. નહારી સ્ત્રીઓની સંગતિ
રાખતી નથી. આવેશ વગરની થઈ તેમને અનુકૂલ રહું છું, હું ધણું હસતી નથી. ઈર્ષ્યા
ઉપર ઉભી રહેતી નથી. ઉદરગ પાસે ઉભી રહેતી નથી. વાડીમાં એકની ઉભી રહેતી નથી.
અતિ હાસ્ય કે અતિ ક્રોધ કરતી નથી. નિરંતર સત્ય બોલું છું અને પતિનું જેમ હિત થાય
એમ કરું છું. પતિ વિના મને કોઈજ પદાર્થ પ્રિય નથી. જ્યારે કોઈ કામના પ્રસંગથી
મારા પતિ પરદેશ જાય છે, ત્યારે ચંદન, પુષ્પ, નાનાં વસ્ત્ર અને અલંકાર હું ધારણુ કરતી
નથી, પણ વન અને નિયમ ધારણુ કરું છું. જો મારા પતિ નથી જન્મ્યા, જો મારા પતિ
નથી સેવ્યા, તો પદાર્થોને હું દુરથી મેલી દઉં છું. જેમ શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીઓના ધર્મ લખ્યા
છે તે પ્રમાણે મારા પતિના હિત અર્થે વર્તન કરું છું. સુંદર પુષ્પ, અલંકાર, પુષ્પ, ચંદનથી
સજ્જાર ધરી મારા પતિની સેવામાં રહું છું. જો ધર્મો કુટુંબમાં પાળવાના મારાં સાસુ
કુતાહલે બતાવ્યા છે તે પ્રમાણે હું ચાલું છું. જો માન લાનક માણસો છે તેમને માન
આપું છું. રાત્રિ દિવસ યમ નિયમ અને વિનયને સેવું છું.

મારા પતિ કૌશલ્ય હોય છે તો પણ હું દીન થઈને સેવા કરું છું, કેમકે સ્ત્રીને પતિ એજ આધાર છે, પતિ એજ દેવ છે પતિ એજ મનિ છે, માટે કૌશલ્ય વખતે પણ પતિની વચન ઉલ્લંઘન કરતી નથી. તેમજ મારાં સાસુને પણ દેવની તુલ્ય ગણી પૂજા કરું છું. સાસુને જમાડીને જમું છું. અને તેણી પોઢયા પછી તેમનાં ચરણ કમળ ચાંપી પછી શયન કરું છું. આજ અમે વનમાં છીએ, પણ મહારાજાં યુધીષ્ઠિરનું રાજ્ય હતું ત્યારે અદાર હનર ધ્યાલણો સોનાના પાત્રમાં જમનારા હતા. વળી બીજા અધ્યવાસી હનર સ્નાતક ધ્યાલણ જમવાના હતા. તેમને વિશ્વદેવ ક્યાં પછી તરનજ બોજનનાં પાત્રો હું હાજર કરતી. જેમ ઘટે તેમ અન્ન વસ્ત્રથી તેમની સેવા કરતી તે સમયે મારી પાસે એક લાખ દારીઓ હતી તેમને કેટલાં વસ્ત્રો છે, કેટલાં અલંકારો છે, તેણી શું ખાય છે; શું પહેરે છે અને શું કામ કાજ કરે છે તે હું સારી રીતે જાણતી હતી. કેટલીક દારીઓ તો હાથમાં પાન લઈ ધ્યાલણોને બોજન પીરસતી હતી. મહારાજાના દરબારમાં દય લાખ દારી, અને બીજા રથ પાસેથી વગેરે અસંખ્ય વાહનો હતાં, પણ તે સર્વ મારી નજર બહાર ન હતાં. દરબારના નોકરોમાં મોટા પ્રધાનથી તે ગોવાળ કે બકરીના ચારનાર પણ શું કામ કરે છે તે તે કેવી રીતે નિયંત્રિત છે તે મારું અજાણ્યું ન હતું. રાજ્યની આવક તથા રાજ્યનું ખર્ચ પણ હું જાણતી હતી. અટકુંજ નહિ પણ તેના હિસાબ પણ હું સંભાળતી. આથીજ મારા પ્રાણનાથ, આ સર્વ કુટુંબનો ભાર મારી ઉપર રાખી પોતે નિશ્ચિંત થઈ ફરતા. મેં રાત્રિ દિવસ સર્વ સુખનો ત્યાગ કરીને મારા પ્રાણનાથે સંપિન્દો એ ભાર મારે માથે ચઢાવી લીધો હતો. વળી કુળેરની સંપત્તિ સમાન મારા પતિના ભંડારને પણ હું એકથીજ સંપૂર્ણ રીતે જાણતી હતી. રાત કે દિવસ મુંદર રાજ વિભવમાં કે વનમાં હું મારા પ્રાણનાથની સાથે સરખાજ સ્નેહથી રહેતી અને રહું છું. મને મારાં પ્રાણનાથની-સેવામાં રાત કે દિવસ સરખો હતો અને છે. તે વખતમાં અને આજ પણ મારા પ્રાણનાથના પોઢયા પછી શયન કરું છું. અને એમના જમ્યા પહેલાં હું જમું છું. નિરંતર આ પ્રકારથી વર્તન કરું છું. એજ મારું વશીકરણ છે ! !

કેટલીક સ્ત્રીઓ કહેશે 'કરી પોતાનો પતિને કાપર કાપર કરી નાખે છે, તેથી તે પોતાની સ્ત્રી સાથે ઉદાસ થઈ વાત ચિત, હસના બોલવાનું બંધ કરે છે. આમ થતાં સ્ત્રી મન:તન કામચુંદુગણ કરી પતિને વશ કરવા ગમે છે, પણ તેમાં તે ફગાય છે. બધીજ સ્ત્રીઓએ સની શિરોમણી દ્રૌપદીનોજ પતિવ્રત કરવાનો ઉપાય સદૈવ સેવવો જોઈએ. બહેનો ! વિચાર કરો કે જે દુષ્ટ દ્રૌપદી પર આવી પડ્યાં છે તે દુષ્ટોના હનરમાં હિરસાનું દુષ્ટ પણ તમને છે ? નહિ જ.

પતિ વશ થવામાં દ્રૌપદીનું પોતાનું પતિવ્રતજ કારણ હતું. જ્યોતમાં દેવ કન્યાઓ, નાગ કન્યાઓ અને રાજ કન્યાઓ અનેક થઈ છે. પણ શ્રીકૃષ્ણ જેવા જગદ્ગુરનાં પતિને સ્ત્રીધર્મ સમજાવનાર તેમનાં યુદ્ધ રથ એક દ્રૌપદીજીવ થયાં છે. તેણી રાજકન્યા હતાં અને રાજકન્યાઓમાં બુદ્ધિરૂપ નીવડ્યાં હતાં તે તેમનાં પતિવ્રતને લઈનેજ.

માટે પ્રિય ભગિનીઓ ! આપને સર્વ આ વશીકરણ નિવા શ્રી દ્રૌપદીના અમૂલ્ય બોધમાંથીજ શીખી લઈશું.

लोकप्रिय भट्टानन्त सन् सयालुरान गायन् नाड, १३०१

॥ श्री विश्ववन्द्यरमारक श्री भक्त—किरणवलि ॥

(નૂતન વર્ષ-નિમિત્ત-પ્રથમ-રસિ.)

ધીમંતો વંદ્યચરિતા મન્યંતે પૌરુષ મહત્ ।

અશ્વત્થાઃ પૌરુષ કર્તુઃ હૃદિ દૈવમુપાસતે ॥

(શુભાગીતિ પ્રથમ લક્ષ્યાય)

૩
૧૯૬૧

સુખ પૂર્ણજ્ઞાન વિષે રહ્યું, મનિમુનિને વેદે દ્રશ્ય,

સસ્કારી વિરક્તજને મધ્ય, સુખ મરડી હોડે મદમતિ,

સુખ અચલ જ્ઞાનવિના નથી, છે જ્ઞાનમાં સહ ઉત્તમિ.

(હોશ)

શ્રી ભક્તના ગ્રાહકોને નૂતન વર્ષનું અભિનંદન !

પ્રિયવાચક બાંધવો !

વિદુષી ઓનીબીસેન્ટે ઇંગ્લેન્ડનામાં પ્રદાવિદ્યા ઉપર અનેક લાભો આપ્યા છે અને આપે છે તથા અનેક પુસ્તકો લખ્યા છે અને લખે છે. તેમનાં કેટલાક પુસ્તકોનાં ભાષાતર ગુજરાતી ભાષામાં થયાં છે, છતાં હજી ગુજરાતી બોલતી આતમે તેનો લાભ પુરતા પ્રમાણમાં લીધો હોય એમ જોવામાં આવતું નથી. માટે તેમના આખ્યાનોના ભાષાતર કરી જુદા જુદા સાધનો દ્વારા ગુર્જર પ્રજા સમક્ષ મૂકવાની ઉત્કંઠા થવાથી આ 'સુખની શોધ' નો વિષય આપ સમક્ષ સહર્ષ નિવેદન કરવામાં આવે છે.

દરેક મનુષ્ય સુખને શોધે છે રાજા યા રંક, વિદ્વાન યા અભણ, વૃદ્ધ યા જાલક, પુરુષ યા સ્ત્રી—હરકંઈ માનવી પોતાની બુદ્ધિ અને અનુભવ અનુસાર સુખના અનેક માધનો કાપે છે અને તે મેળવવાને પ્રયત્નશીલ થાય છે. પણ ખરું સુખ શેમાં રહેલું છે, તે નહિ જાણવાને લીધે ઉચ્ચ માધ્યગિન્દુ (GIGO) મૂકી નજીવી વસ્તુમાં તૃપ્તિ માનવાને દોરવાય છે.

આ જૂલ અટકવવાને અને ધીમે ધીમે ઉન્નતિ કરના આગળના પગથિયે મનુષ્ય શી રીતે ચડી ગયે તે જાતાવવાને આ લેખની યોજના છે. ઇન્દ્રિયોના વિષયમાંથી મળતા સુખ કરતા મન કે બુદ્ધિથી મળતું સુખ, તેમજ ઉચ્ચ લાગણીઓના વિકાસદ્વારા ઉપજતું સુખ વિશેષ છે, તે દર્શાવી, મન, બુદ્ધિ અને લાગણી જેના સાધન છે તેવા આત્મામાં મેળવેલા આનંદ અધિકા-

ધિક છે તે સ્પષ્ટરીતે નિવેદન કરવામાં આવ્યું છે. આત્મજ્ઞાન જોજ માધ્યગિન્દુ છે, જોજ પરમ જ્ઞાનંદનું સ્થાન છે, જોજ પરમ સુખની પરિસીમા છે. તે જ્ઞાનંદ શી રીતે પ્રાપ્ત થાય તે પણ છેવટના લાગણીમાં લાગણીને અસર કરે અને પરોપકારનાં કામો કરવા મનુષ્ય દોરવાય તેવી છટાદાર રીતે અને લાગણીના જુરસાથી દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

હિંદુઓનું નવીન વર્ષ ચૈત્રથી પ્રારંભાય છે. આ નૂતન વર્ષની શુભાલીમાં આ ઉત્તમ લેખનું લાપાંતર આપ સમક્ષ રજુ કરતાં મને અતિ જ્ઞાનંદ થાય છે. મુળાંકમાં ૧૯૦૦ની સાલમાં છઠ્ઠી એપ્રિલે વિદુષી એનીબીસેન્ટે “Search of happiness” એ વિષય ઉપર એક વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું અને સુખની શોધ’ એ, એ વ્યાખ્યાનનું લાપાંતર છે.

શ્રી લક્ષ્મી માસિકનો ઉદ્દેશ સર્વત્ર શારીરિક, માનસિક નૈતિક અને આધ્યાત્મિક ઉત્કર્ષ કરવાનો છે, અને તેદ્વારા, જનસમાજમાં પરમ જ્ઞાનંદ અને સુખ ફેલાવવાનો છે; તો તે જ્ઞાનંદ અને સુખની પ્રાપ્તિ કરવાના આપના પ્રયાસમાં આ લેખ સહાયભૂત થાઓ, એવી મારા અંતઃકરણની પરમ પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે.

આ લેખનું વાચન, મનન અને નિદિધ્યાસન કરજો અને જરૂર આપનું સુખનું લક્ષ્યગિન્દુ ઉચ્ચ થશેજ થશે.

શ્રી શ્રેયઃસાધકઅધિકારીવર્ગના અગ્રગણ્ય અને મહાકાલના અધિપતિ સ્વર્ગવાસી શ્રીયુત છોટાલાલ જીવનલાલ તે વર્ગ તરફથી નીકળતા સર્વ માસિકોના અધિષ્ઠાતા અને પ્રેતસાહનદાતા હતા, તથા તે વર્ગનું જીવન હતા. આ લક્ષ્મી માસિક પણ પ્રાતઃકાલ, ધર્મધ્વજ, યમદંડ આદિ માસિકોની માફક એક સરખી રીતે તેમની કૃપાને પાત્ર હતું. — સુખની શોધ’માં જણાવેલા વિચારો તેમના વિચારોને અતુલ્ય જ હોવાથી આ વ્યાખ્યાન તે પ્રસિદ્ધ સાક્ષર અને વિચારકના સ્મરણાર્થે પ્રકટ કરવાની શ્રી લક્ષ્મીના વિદ્વાન અધિપતિએ કરેલી યોજનાને હું ખરા અંતઃકરણથી અભિનંદન આપું છું, અને ઇચ્છું છું કે સ્વર્ગવાસી મહાશયે પ્રારંભેલા કાર્યને તેમના અનુયાયીઓ પૂર્ણ ઉત્સાહથી આગળ વધારે, અને સદ્વિચારો ફેલાવવામાં પોતાના જ્ઞાનબળ સાથે હૃદયબળનો તેટલો જ ઉપયોગ કરશે.

‘શોધો અને જાણો’ એ મહાન્ સૂત્ર પ્રમાણે છેવટમાં એટલુંજ જણાવવાની રજા લેઈશ કે સુખ શોધવાની આપની પરમ ઉત્કંઠા પ્રભુ કૃપાએ ફળવતી થાઓ અને આ લક્ષ્મી માસિકદ્વારા આપનો અભ્યુદય થાઓ !!

સ્તનપોગ—અમદાવાદ.

તા ૩૧-માર્ચ ૧૯૧૨

} મણિલાલ નથુલાલ દોશી.

જીવનઝરણી.

(શ્રીયુત વૈકુણ્ઠ બી એ ગોડાળ)

(રાગ-સોરઠ).

જીવનની જૂજવી ઝરણી

જગતપર દેવમન-હરણી

જીવનની જૂજવી ઝરણી.

ટેક

વિભુ-ગિરિવરને આંતર પ્રભવે

વિભુ-સાગરમાં આમીરગ ઠલવે

લેને આમી આરવે

એવી આ આમી મવણી

જીવનની જૂજવી ઝરણી

૧

તટપરનંદન વનતરૂ વિલસે

અમરગીત કોયલડી ટહુકે

પુલવૃષ્ટિ વરસે

એવી આ ભુગ વરણી

જીવનની જૂજવી ઝરણી

૨

આડી અવળી રમતી રમજે

લેળી અન્ય તરંગે છલકે

ધીરી ગંભીર વહે

એવી વહેનમાં શુવી

જીવનની જૂજવી ઝરણી.

૩

નિર્મળજળ નલમંડળ ચળકે

હિમ કિરણ દિનકરનાં બળકે

રસધેલી મલકે

એવી વ્યોમ ગંગા સજની

જીવનની જૂજવી ઝરણી.

૪

લોખાં દિલનાં આવો આવે

અમી ખીવાને ઘુંટડે ઘુંટડે

નહિ કદી સુકશે-

જીવનની જૂજવી ઝરણી

૫

જગતપર દેવમન હરણી.

જતી શી અગાધ સાગર લણી.

જીવનની જૂજવી ઝરણી

સુખની શોધ.

(વિદુષી મીરીસા એનીબીસેન્ટના વ્યાખ્યાનની અનુવાદ.)

અનુવાદક—શીશુત મણિલાલ નથુભાઈ દોસી, બી. એ. અમદાવાદ.

તત્ત્વજ્ઞાન અથવા ધર્મને લગતા કાષ્ટ નિયમ ઉપર અથા તો જીવન કે વિચારના અગત્યના મુદ્દા ઉપર ચોટલા બધા સવાલો ઉઠે છે કે તેમાંના કાષ્ટ સવાલ ઉપર સાચા અને વિચારવંત વિદ્યાર્થીઓ ક્યાં દલાક ગાળે તે 'એવું' સારું ! દેટલીકવાર દુનિયાના જૂના જૂના ધર્મોમાં જણાતા બેદનો તેઓએ અભ્યાસ કર્યો હતો, અને આ રીતે તે બેદનો બહાર રહેલ સૌંદર્ય શોધી કાઢ્યું. દેટલીકવાર તે વિદ્યાર્થીઓને મનુષ્યના બધારણના ઉડામાં ઉડા લાગેના અભ્યાસ કરવાનો હોય છે, અથવા તો તે જીવનનું રહસ્ય સમજવાને પ્રયત્ન કરવાનો હોય છે, અને આ રીતે તેઓને 'એવું' જ્ઞાન મેળવવાનું હોય છે કે જે જ્ઞાન દરેકજાના જીવન-બ્યવહારમાં ઉપયોગી થઈ પડે.

આજે જે વિષય આપણે વિચારવાનો છે, તે ધણાજ અગવડો અને ધણા ઉપયોગી તેવું કારણ એમ નથી કે તે ધણા મન-મારી કરે તેવો છે, અથવા તો ધણા કાષ્ટ છે. તે એવો એક નિયમ છે કે જે જરૂરથી રીતે સમજવામાં આવે તો આપણને તે સાચ જડી આવશે કે તે આપણને આ સંસારની ગુંથવણી બરેલી જાગમાંથી છૂટા કરી વટે આપણને શાંતિ અને આરામના રથને લાવી મૂકશે આ એવો એક વિષય છે કે જે આપણમાંના દરેકને લાગુ પડે છે. દરેક રથને પ્રેમ, શ્રી તેમજ બાળક મુખની શોધમાં ગેલા છે. સુખ શોધવાની તે ઇચ્છા કરે છે પણ તે પોતાની શોધમાં વારંવાર પાછો પડે છે, અને ઉલ્ટે તે એવા નિર્ણયપર આવે છે કે તેના પ્રયત્નો નફામાં છે, અને તેના ઉદ્દોગ અફળ છે. કેવળ મનુષ્યોજ સુખની શોધમાં લાગેલા છે એમ નથી પણ આપણી આસપાસ પ્રાણીવર્ગ પણ આપણા—મનુષ્યના જેટલોજ (જે કે અનુભવપૂર્ણ) સુખની શોધમાં લાગેલો છે. ભૂતકાળના તેમજ દાલના મહાન તત્ત્વજ્ઞાનીઓ આ સુખની-શોધ પાછળ મંડપા રચ્યા છે, અને તેથી તે શોધ પ્રતોહમદ થાય તેવા વિશેષ પ્રકાર મેળવવાને પ્રયત્ન કરે છે.

જો તમે હિંદુ ધર્મનાં જૂદાં જૂદાં દર્શનો તરફ નજર કરશો તો તમને જણાશે કે તે દરેકમાં મનુષ્યજીવનનો ઉદ્દેશ દુઃખનો નાશ છે. તમે ગમે તે દર્શન લ્યો,—કાગ્યુકે દરેક દર્શન, હિંદુધર્મવિચારને પ્રતિપાદન કરનાર છે—પણ તે દરેક દર્શન એમજ જણાવે છે કે તત્ત્વજ્ઞાનનું સાધ્યમિન્દુ અથવા અન્તિમ ફળ દુઃખનો નાશ છે હિંદુધર્મ ઉપરથી હવે જો તમે તમારી દષ્ટિ તે મહાન ધર્મ કે જેની સખ્યા કમોટીની છે, અને જે હિંદુ ધર્મના ઉદયમાંથી ઉત્પન્ન થયેલો છે તે શુદ્ધ ધર્મ તરફ નજર ફેરવશો તો તે ધર્મ પણ દુઃખનો નાશ, એ મનુષ્યજીવનના મુખ્ય ઉદ્દેશતરફ જણાવે છે આ પ્રમાણે આ બે પ્રાચીન ધર્મો—હિંદુધર્મ અને શુદ્ધધર્મ—જણાવે છે. અને તમારા કરતાં તો તમને જણાશે કે દુનિયાના બીજા ધર્મો પણ તેમના અનુવાદોમાં આગળ જણાવે છે કે જીવનનો ઉદ્દેશ સામ્યત આનંદની પ્રાપ્તિ છે, કાષ્ટ ધર્મ આવી રીતેને 'સ્વર્ગ' તરફ જણાવે છે, તો

વિદુષી માસીસ એનીબીસેન્ટ.

બળી, કોઈ તેને 'શાશ્વત' જીવનરૂપ જાહેર કરે છે, તેા કેટલીકવાર તે સ્થિતિને 'શાશ્વત' જીવનના નામે કહેવામાં આવે છે, જેને અસ્થિરતા અનુયાયીઓ, મહામદ પેગંબરના અનુયાયીઓ અને જીસસ ક્રીસ્ટના અનુયાયીઓ 'શાશ્વત સુખ' ને જીવનના ઉદ્દેશરૂપ માને છે. જો કે કેટલીકવાર દુઃખ આવે, પણ, તે દુઃખ પણ સુખનું સાધન છે, તે દુઃખ સુખ તરફ પરોક્ષવાયાળા રૂળ સમાન છે. જે દુઃખનો નાશ સુખરૂપ છે તેનું કારણ તે દુઃખ છે, આ ઉપરથી વળણ છે કે દરેક ધર્મ, અને દરેક તત્ત્વજ્ઞાન અને દરેક મનુષ્યનું હૃદય 'સુખની શોધ' ને જીવનના ઉદ્દેશરૂપ જાહેર કરે છે. સુખ મેળવવાને માટેજ આ હાલની દુઃખની છે. દરેક કેકણે મનુષ્ય સુખને શોધે છે. દરેક કેકણે તેના વિચાર અને આશાથી આ સુખની શોધ સિદ્ધ થાય છે. 'સુખ' એ જીવનનો ઉદ્દેશ અને આશય છે. ખૂની તેમજ સંત પ્રમુખ, અઘાની તેમજ યાત્રી, નીચ તેમજ ઉચ્ચ, દલકો તેમજ ઉમદા; દરેક એક સરખી રીતે સુખને શોધે છે, અને તે મેળવવાને પ્રયત્ન કરે છે. તેઓની રીતમાં કેન્દ્રકર હોય છે, પણ તેઓના ઉદ્દેશમાં કંઈ ભેદ નથી.

કેટલીકવાર આપણે જોઈએ છીએ કે કોઈ મનુષ્ય સદૃશ્ય વિષે બાલતો હોય છે, પણ તે દુઃખી સ્થિતિમાં હોય છે. તે મનુષ્ય તેના વિચારોમાં શુદ્ધિવાદ ગણેલો હોય છે, અને તેની શુદ્ધિ ખદાવરી બની ગઈ હોય છે. સદૃશ્ય એ જીવનના નિયમને અનુકૂળ છે, તે સુખ મેળવવાનું સાધન છે, સુખનો માર્ગ છે, સુખનો રસ્તો છે, તે સુખ તરફ મનુષ્યને દોરી લેતો જાય છે. ખરી રીતે જો આપણે આ બાબતમાં તપાસ કરીશું તો આપણને જણશે કે દુઃખ અને ખરાય મનુષ્ય વચ્ચેના ભેદ એ નથી કે ખરાય મનુષ્ય સુખને શોધે છે અને ઉમદા મનુષ્ય સદૃશ્યને શોધે છે. પણ આ ભેદ પારખવાને આપણે એકજ સવાલ પૂછવો જોઈએ છે કે " તે મનુષ્ય સુખ શોમાં શોધે છે ? તે મનુષ્યને સતોષ કઈ બાબતમાં મળે છે ? " જે મનુષ્ય ધર્મને ખાતર મરે છે, જુકું બોલવા કરતાં જે મનુષ્ય મરણને વધારે પસંદ કરે છે, કોઈ પણ અન્યાયી કામ કરવા કરતાં જગતના વ્યવહારમાં પોતે પાપમાલ ચલાવું પસંદ કરે છે તેવા મનુષ્યને આપણે સદૃશ્યી કહીએ છીએ; તેવા મનુષ્યને હાલની દુઃખની સાથે વધારે પડાવું છે. સંસારની બંધી વસ્તુઓ કરતાં સત્ય તેને મન વધારે કિમ્મતી છે. સત્ય મનુષ્યને સુખી બનાવે છે. કાળ તેને માથે દુઃખ નાખે છે, છતાં પણ સત્ય તેને સુખી બનાવે છે. મહત્ત્વ સ્વપ્નમાં રહેલું છે, કારણકે તે મનુષ્યને સુખ આપે છે, અને સત્યને ચઢવામાં તેને પરમ આનંદ મળે છે.

દિવંતરજ્ઞાન સુખની શોધને સિદ્ધ કરે છે અને મનુષ્યજીવનનો પરમ ઉદ્દેશ તેજ શોધો જોઈએ એમ જણાવે છે. એક નાનું સુખ જેમાં આખી દિવંતરવિદ્યાનો સાર આપી જાય છે, તે પણ એજ બાબત જણાવે છે. આખું તત્ત્વજ્ઞાન પ્રકાશનમાં સમાઈ જાય છે, હુંકો, નોતો, અને ચોક્કસ અધારના ચુનોમાં જાન આપાયેલું છે. વજ્ર શબ્દોમાં સત્ય જણાવવામાં આ પુ' છે કે જે સત્યને શીખે, સુખની શોધ મનુષ્યજીવનનો પરમ ઉદ્દેશ છે, એ સિદ્ધ કરે છે. તે મનુષ્યનો આ છે. 'વાચ આનંદ છે' — પ્રજ્ઞા આનંદમયિત્વ' એજ એ પરમ આનંદનું નામ છે. આપણે મળી નામથી હાલને જોગબાજીએ છીએ; પણ તે વસ્તુ તો એક જીવંત છે. રિંદુ લોકો તેને 'પર જીવન' કહે છે. જીવંતીગી તેને ધમિર કહે છે, મુસલમાનો, ખ્રિસ્તીઓ તેને પારમીગી તેને જોગમજ્જ અથવા અદ્ભુત કહે છે, જાન

જૂદા ધર્મવાળા તેને જૂદું જૂદું નામ આપે છે. પણ તે 'આનંદસ્વરૂપી છે' આ બાજતમાં મતભેદ નથી. આજ પરમ તત્ત્વ છે. જેના ઉપર જીવન તથા આખા તત્ત્વજાનનો પાયો રચાયો છે. જે એક છે, અને જેના સિવાય બીજું કંઈ જીવન નથી, તે પરમાત્મા છે. અને જેની રીતે એક મૂળમાંથી પર્વત ઉપર ઘણા અનેક નદીઓ વહે છે, તેવીજ રીતે તે પરમ જીવનમાંથી સઘળા જીવાત્માઓ વહે છે.

પ્રથમ એક પરમ જીવન છે, તેમાંથી આપણે સઘળા પ્રકટ થઈએ છીએ. તે એક પરમ જીવન છે કે જે સર્વ દુષ્કાત પદાર્થોનું મૂળ અને ઉત્પત્તિસ્થાન છે. તે જીવન આનંદમય છે, તે જીવન સુખમય છે, તે જીવન આદ્યાદમય છે. તે અનન્ત, નિર્વિકારી અને શાશ્વત અનંતસ્વરૂપી છે. સઘળા મનુષ્યો તે પરમ જીવનના ભાગરૂપ છે. છતાં તે એકજ જીવન છે, અને જે કે આપણે જૂદા જૂદા આત્માઓ છીએ, છતાં આપણી જૂદાઈ બદા-રતી-દેખીતી છે પણ ખરી નથી. સુખને શોધવામાં આપણે આપણા જીવનનું જીવન શોધીએ છીએ, આપણી દુષ્કાતીનું મૂળ શોધીએ છીએ. હું જણાવું છું કે ફક્ત એકજ જીવન છે, અને આપણી અંદર જણાતો ભેદભાવ કેવળ દેખીતો છે. એક સૂર્ય તેની આ-સપાસ આવેલી આખી દુનિયાને પ્રકાશિત કરે છે, અને સઘળા મહો તે સૂર્યમાંથી પ્રકાશ પામે છે અને જીવન મહત્ત્વ કરે છે.

સૂર્ય પોતાના કિરણો નીચે મોકલે છે, ત્યારે તે કિરણમાં તેનો પ્રકાશ, તેની ગરમી તે તેનું જીવન સમાયેલું હોય છે. કારણ કે સૂર્યનું કિરણ એ પણ સૂર્યનો એક ભાગ છે. તે સૂર્યના પ્રકાશમાં જો જૂદા જૂદા પ્રકારનાં વાસ્તવો મૂકા, અને દરેકમાં સૂર્યનો પ્રકાશ હોય, તેથી સૂર્યનો પ્રકાશ, ગરમી અને જીવન દરેક વાસ્તવમાં આવશે, અને જે કે દરેક વાસ્તવ જૂદું દેખાય છતાં જે તમે તે બધાં વાસ્તવો તરફ નજર કરશો તો જણાશે કે સઘળામાં ફક્ત એકજ સૂર્ય છે, અને એકજ સૂર્યનાં કિરણો દરેક વાસ્તવમાં છે. દરેક વાસ્તવમાં કિરણ ભિન્ન ભાસે છે. પણ જે કિરણો આસપાસની દુનિયાને પ્રકાશિત કરે છે, તે કિરણોથી સૂર્ય જૂદો નથી. તેનો તે સૂર્ય તમારાથી, મારાથી, દુનિયાથી ત્રી પુરુષોથી અને પદ્મોથી જૂદો નથી.

તે પોતાના કિરણો દરેક આકારમાં રહે છે, અને જેને આ આકારો એક બીજાથી જૂદા છે, છતાં તેનાથી તે જૂદો નથી.

આપણા સઘળામાં એકજ જીવન છે. જે આપણને બધાને એકમય બતાવે છે, અને સર્વ સામાન્ય જીવન આપી આપણને સર્વ સામાન્ય હિત લાગી દોરે છે-તેજ પરમ સાત્ય છે. 'જે એકને ધન્ય કરે છે તે સર્વને ધન્ય કરે છે; જે એકને નુકશાન કરે છે તે સર્વને નુકશાન કરે છે,' એ જ્યારે આપણે સમજીએ ત્યારેજ સર્વ સામાન્યહિત લાગી આપણને સક્ષ દોરવાશે. ત્યારેજ આપણને જીવનના એકયનો અનુભવ થશે, અને સુખના એકયનો પણ અભાસ આવશે, અને ત્યારેજ આપણે શાશ્વત શાંતિ આપનારા માર્ગ ઉપર ચાલીશું. આપણે જૂદા જૂદા નદિ પણ સમગ્રે જગત થવું જોઈએ. ખરું સુખ શિશ્નતામાં નહિ પણ એકયમાં રહેલું છે. ત્યાંજ આપણા વિચારોનો મૂળ પાયો છે.

મનુષ્યે ક્યા માર્ગે સુખ શોધવું જોઈએ તેનો આપણને ખરાબર ખ્યાલ આવે તે

માટે આપણે એક દાણવાર તે માર્ગ પર નજર કરીએ કે જ્યાં સત્યના ખરા માર્ગનો આપણને માનસિક ખુલાસો મળે.

હું હીને યોગ્ય માર્ગે દોરવામાં સદ્વિચારની ધણી જરૂર છે. મનુષ્ય ધણું રસ્તે સુખ રોધે છે, પણ મનુષ્યના બધારહુતા ચાર વિભાગને લગતા આપણે ચાર ભાગમાં તે તપાસીશું. અને સુખ શું છે તે પ્રથમ આપણે વિચારીએ.

જે સ્વભાવ મનુષ્યમાં પ્રકટ થવા હિંજા રાખે છે, તે સ્વભાવની તૃપ્તિ તેનું નામ સુખ. જે તંગી પૂરી ન પડી તે સુખની ન્યૂનતા સમજવી.

જે તંગી સંતોષાઈ નહિ તે દુઃખનું કારણ સમજવું. ઉત્તતિક્રમની વિચિત્ર અસર એ થાય છે કે મનુષ્યના સ્વભાવમાં અનેક તત્ત્વો એક સાથે એકઠાં થાય છે. જેમ જેમ મનુષ્યની તંગીઓ ધણી પ્રકારની થતી જાય છે, તેમ તેમ તેના સુખ અને દુઃખ અનુભવવાના પ્રકાર પણ ધણી થાય છે અને જેમ જેમ તેના સ્વભાવમાં અનેક તત્ત્વો એક સાથે ભળે છે, તેમ તેમ તેની તંગીઓ પણ ધણી વધતી જાય છે; અને જે તંગી પૂરી ન પડી, તે દુઃખનું કારણ થાય છે. ત્યારે આપણે આપણા જુદા જુદા તત્ત્વોવાળા સ્વભાવને કેવી રીતે ખીલવીશું અને હ મેઘ વધતી જતી તંગીઓને વારતે તૃપ્તિ કેવી રીતે શોધી કાઢીશું?

આ સ્થૂલ જગતમાં જે વસ્તુઓ તેની નજરે એકાએક પડે છે, અને જે તેના શરીરને તથા હિન્દિયોને સંતોષે છે તે વસ્તુઓમાં સુખ શોધવા મનુષ્ય દોરવાય એ ધણું સંભવિત છે, બૂખ્યો મનુષ્ય ખોરાકની ઇચ્છા કરે છે, અને ખોરાક ખાવામાં તે સુખ માતે છે. તરસો મનુષ્ય પાણીની ઇચ્છા કરે છે, અને તે પીવામાં તે સુખ અનુભવે છે.

પોતાની ઇચ્છા તૃપ્ત થાય અને સુખ મળે, તેથી તે જનગૃહ બને છે, અને તેની આજ્ઞાસ તળે છે. જો તેની ઇચ્છા તૃપ્ત ન થઈ તો તેને દુઃખ થાય છે. મનુષ્યના ઉત્તતિક્રમના સંસ્કારના પગથિયામાં સ્થૂલ પદાર્થોની ઇચ્છા તે તેની ઉન્નતિનું એક કારણ છે. વિષયસુખ મેળવવાને પ્રયત્ન કરવાને તે દોરવાય છે.

શારીરિક સુખ અને શારીરિક દુઃખ એ મનુષ્યના જીવનમાર્ગે ચેતવણી આપનારા બે ધાંબલા છે. તેઓ તેને ઉન્નતિને માર્ગે દોરે છે તેઓ તેને સુખના પ્રયત્નની પાછળ પડવાના આતંદ મેળવવાના અને દુઃખનો ત્યાગ કરવાના પ્રયત્નમાં તેને જનગૃહ કરે છે.

અને જે મનુષ્યોનો સ્વભાવ વધારે ખીલ્યો કે ફળવાયો નથી, તેવા મનુષ્યોના સખ-ધમાં તો આ સુખની તથા દુઃખના ત્યાગની ઇચ્છાજ મનુષ્યને પ્રયત્ન કરતો બતાવે છે, અને આ રીતે તેની શક્તિઓને પ્રકટ કરે છે. આપણે ઘણી ટુંકી દૃષ્ટિના મનુષ્યો છીએ; કારણ કે આપણે મનુષ્યની હુંહીની અડચણો, મુશીમતો અને ચિંતાઓ વિશે ઘણીવાર બખડીએ છીએ. જે ઘણો આગળ વધેલો છે, તેને આ અડચણો, મુશીમતો અને ચિંતાઓ વિના ચાલેજ નહિ. કારણ કે આ બધાને લીધે તેનું બળ બહાર આવે છે, અને તેની શક્તિઓ ખીલવા-પ્રકટ થવા મારે છે. આપણે એક એવા મનુષ્યનો દાખવો લેઈએ કે જેનો સ્વભાવ ખીલ્યો નથી, ફળવાયો નથી, તેની તંગીઓ વધતી નથી, અને તેથી તે આજસમાં, પ્રમાદમાં અને પ્રહતિ વગર બેસી રહે છે.

પણ જ્યારે તેને મનુષ્યના જીવનનો ઉદ્દેશ સમજાનો થાય છે, જ્યારે તેને પોતાના શરીરનું જ્ઞાન થાય છે, અને હુંહીની ખડી કરોટી સમજે છે, ત્યારે તેને સુખ, તરસ અને

વધતી ઇચ્છા થાય છે, અને તેની મુશીબતો વધવાની સાથે તેની માનસિક શક્તિઓ પણ ખીસવા માંડે છે. તેની અડચણો ધીમે ધીમે તેની શુદ્ધિને મજબૂત બનાવે છે, તેની સુખ દુઃખ અનુભવવાની શક્તિને સતેજ કરે છે, અને તેની સઘળી શક્તિઓને પ્રકટ કરે છે. જેમ જેમ તેની તગીચો-ઇચ્છાઓ વધતી જાય છે, તેમ તેમ તે માનસિક અને શારીરિક ચણો ખીસવતી જાય છે; તેની આજીવનમય જીવનનો ત્યાગ કરાવીને જીવનની જરૂરીયાતો માટે તેને પ્રયત્ન કરતો બનાવે છે. આવા પ્રયત્નોથી મનુષ્ય પ્રવૃત્તિમય જીવન ગાળતો શિખે છે. પ્રથમ તો શરીર અને ઇંદ્રિયોના વિષયોપયોગની તૃપ્તિ અર્થે તે વધારા મારતા શિખે છે.

આ સુખની શોધને લીધેજ માટે બાજે સુધારા (civilization) થવા પામ્યો છે. જાતકાળમાં ગમે તે સુધરેલી પ્રજા તરફ દષ્ટિ કરો, તો તમને જણાશે કે માટે બાજે રચૂળ સુખો શોધવામાં, અને તે સુખોને વધારે સંપ્રમાન્ય, વધારે સફાઈદાર અને વધારે કહેજતદાર બનાવવામાં તે સમાવેસો હતો. રચૂળ સુખોની ઇચ્છા-રચૂળ સુખના ઉપયોગની ઇચ્છા-જે સુધારા અણુવામાં કારણજૂત હતી, તેજ તેનો નાશ કરનાર પણ નીવડે છે. જે સુધારાને બનાવે છે, તેજ તેનો સંહાર કરે છે. મોજશોખ જેમ જેમ વધારે વધતો જાય છે, તેમ તેમ મનુષ્ય શરીરનો ગુલામ બનતો જાય છે, અને ના સુખનાં સાધનો, નવી ઉપયોગની રીતો, અને નવા આનંદનાં કારણોને શોધી કાઢવા પ્રયત્ન કરે છે તે નવી તગીચો ઉભી કરે છે તે જોઈતાજ માટે કે તે તગીચો સંતોષાય. પછી તે સુધારાની એવી સ્થિતિ આવે છે, કે બાધી પાડવી-જરૂર થાય છે. બ્યારે શરીર દુઃખદાર પોષવામાં આવે છે, અને તેનો દુઃખદાર ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, ત્યારે ત સુખ અને જીવન આપનારી દુઃખદારની ચીજોજે તે શરીરનો વિનાશ કરવામાં કારણજૂત નીવડે છે. જે ખોરાકથી એકવાર શરીર મજબૂત બનતુ હતુ તે ખોરાકને જોઈલો મિથ્ર (Elaborate) બનાવવામાં આવ્યો તથા તે સાથે જોઈલાં બધાં ચટણી તથા ચરી મસાલાથી તેને બગાડવામાં આવ્યો કે શરીરને મજબૂતી આપનાર તે ખોરાક શરીરને નુકસાનકર્તા નીવડ્યો રચૂળ સુખના માર્ગની પાછળ જેમ જેમ તમે જતા જશો તેમ તેમ તમે અનેક વિચિત્ર બાબતો શિખશો. તમને જણાશે કે શારીરિક સુખના દુઃખદારના ઉપયોગથી શરીર અતિ સંતોષ પામી જાય છે, પછી કંટાળી જાય છે, અને છેવટે રોગિષ્ટ બને છે.

સુખની ઇચ્છા સુખના વારવારના ઉપયોગથી, અને દુઃખદારની તૃપ્તિથી, બ્યારે પૂર્ણ થાય છે, ત્યારે તે મનુષ્ય એવા પાઠો શિખે છે કે જે તેને ઉન્નતિકમના બીજે પગથિયે લાવીને મૂકે છે. તેને માણસ પડે છે કે દુઃખદારની તૃપ્તિથી કંટાળો અને રોગ ઉપજવા પામ્યા છે. તેને જણાય છે કે અકર્શવાની માફક જે શરીરને તેણે પોષ્યું તેજ તેને આપર્ય થયું, અને દુઃખદારની વિષયતૃપ્તિની સાથેજ રોગ અને કંઠાળ વૃદ્ધાવસ્થા આવી પહોંચ્યાં શારીરિકસુખના ઉપયોગના દોષ પ્રકારમાં રોગ આવી પહોંચે છે. વિષયી, દારૂડીઓ તેમજ અકર્શતાઓ-જો સર્વને જણાય છે કે તેમણે લાલન પાલન કરેલા શરીરને તેમનાપર શિક્ષા અને દુઃખ લાવી મૂક્યાં. શરીર છેવટે કંટાળી જાય છે, ઘસાઈ જાય છે, અને નાશ પામે છે. આ વખતે તે મનુષ્ય શિખે છે કે શરીર એ નોકર તરીકે બહુ સારું કામ જાળવે તેમ છે, અને ખરું સુખ મોજશોખમાં નહિ પણ આત્મસંવર્ધનમાં રહેલું છે. જેઓ અનુભવમાં બહુ

નાના છે તેઓને આ પાઠ વારંવાર ધિખવાની જરૂર છે.

તેઓએ બાળપણે જોઈએ કે સુખની શોધનું રથ શરીર નથી, તેમજ સુખનાં સાધનો નો ઉપયોગ પણ નથી. જે પ્રજા કેવળ રથૂળ તગીચો અને મોજશોખ વધારે છે, અને શારીરિક સુખનાં સાધનો વધારી તેના ઉપયોગમાંજ પોતાની લક્ષણી શક્તિ વાપરે છે, તે પ્રજાએ પડતીને માર્ગ લીધો છે. જે દુઃખો મનુષ્યો સંપત્તિમાં ન શોધી શકે, તે દુઃખ વિધિ વિચાર કરવાને અસુક પ્રજાને કેટલાક વખત સુધી દુઃખમય અવસ્થામાં રાખવામાં આવે છે. હાલના વખતમાં દરેક મનુષ્ય રથૂળ પદાર્થના મોજશોખની પાછળ દોડે છે, અને તેમાં ગરક થયેલો માણસ પડે છે. પણ દરેક મનુષ્યે શારીરિક ઉપયોગમાં નહિ પણ જ્ઞાનમાં સુખ શોધવું જોઈએ, અને પેસાદાર પણ અજ્ઞાની મનુષ્ય કરતાં ગરીબ પણ જ્ઞાની મનુષ્ય તરીકે રહેવું જોઈએ. આ જુવાન મનુષ્યો હાલના મોજશોખના વિચારો પાછળ વગરવિચારે દોરવાય, તે પહેલાં જો તેઓ વિચાર કરવાને ધોખે તો ધણું સારું. તેઓ હિંદુ હોય કે પારસી હોય, મુસલમાન હોય કે ખ્રીસ્તી હોય, ગમે તે કોમના હોય, પણ તેઓએ માઠ રાખવું જોઈએ કે રથૂળ પદાર્થની જરૂરીયાતો વધારવામાં અને પાશ્ચાત્ય મોજશોખની પાછળ દોડધામ કરવામાં તેઓ પોતાની જાતને હલકી બનાવે છે, અને શોકનો માર્ગ ખુલ્લો કરે છે. તેઓએ સ્મરણમાં રાખવું ઘટે છે કે રથૂળ પદાર્થો ભોગવવાથી તારા પામે છે. જ્યારે તમે કેટલું રથૂળ વસ્તુને ધણીવાર વાપરી હોય છે, ત્યારે તે અદૃશ્ય રૂઝ જાય છે, તે ફરીથી તાજ થતી નથી. તેને ભોગવવામાં સધળો પદાર્થ ખપી જાય છે, અને બીજા પદાર્થની જરૂર પડે છે. આપણે રથૂળ પદાર્થોમાં સુખની શોધ કરવા દોરવાયા તેવું પરિણામ એ આવ્યું કે ધન, અને ગરીબાઈ વચ્ચે બારે કલહ થયો. સામાજિક કલહ અને સામાજિક દ્વેષના બે કદા વિભાગો વધતા પામ્યા છે. કેટલાક હાથદાર પેસાદાર થયા છે, ત્યારે કેટલાક ધણીજ ગરીબ થયા છે. કેટલાક મોજશોખમાં ગરકાવ થઈ ગયા છે, ત્યારે કેટલાકને જરૂરીઆતની વસ્તુઓ પણ ગળતી નથી. જો કેટલું પ્રજા કેવળ મોજશોખના પદાર્થો ઉત્પન્ન કરવા પાછળ જ લાગે છે, અને દુનિયા સોંકાને જરૂરની ચીજો બનાવવાનું છોડી દે છે, જો તે પ્રજા કેવળ મોજ શોખની ચીજો જ પેદા કરે છે, અને તેના ઉપર પ્રજાના રથૂળ જીવનનો આધાર છે, તે પર નહિજેવું લક્ષ આપે છે, તો તે પ્રજાએ અવનનિનો માર્ગ અંગીકાર કર્યો છે. કારણ કે દરેક મનુષ્યને માટે મોજશોખ સંભવી શકે નહિ, અને જો ધનવાનને મોજશોખનું કારણ છે, તેજ ગરીબને ગરીબાઈનો હેતુ છે. જો તમે ભૂતકાળના મોજશોખના પદાર્થો તરફ દ્રષ્ટિ કરીશો તો રામાયણ તથા મહાભારતમાં તમને તેવું વર્ણન મળ્યા પડશે સોંકાનું ધન મુકાબલે રચાયી વસ્તુઓમાં સમાયેલું હતું—જેવા કે મકાનો, સુવર્ણ, ઝવેરાત, દરેક પ્રકારનું દુનિયનું કામ, એક જમાનાથી બીજા જમાના સુધી આવે તેવા કીમતી પોષાકો, તે બહુજ સારી રીતે બનાવવામાં આવતા, અને તે કામ ધણું વખાણવાલાયક હતું. હવે હાલની બનાવટો તરફ નજર કરો.

જોકે કે જે મદિના કપડાં પહેરતામાં આવે છે, પછી તેના તિરકાર કરવામાં આવે છે. આ ચીજો પ્રજાનો અવગુણ નહિ પણ અવનનિ રૂપવે છે. બીજા પ્રજાઓમાં આ પ્રજાનું ગૌરવ વધારનારું નહિ પણ અવનનિનાં ચિન્હ છે. ઘોડા વખત સારું ઉદ્ય હોય, ઘોડા વખત સારું વિજય જણાય, પણ તે લાંબા વખતને માટે નથી. આવો ફરકાર માણસના

તરંગોને પસંદ પડે, પણ તે સ્થાપી દેરસર નથી. કિંદુરમાનમાં જૂના દુનરો નાસ પામે છે, અને હાલની રીતમાનો તેની જગ્યા લે છે. જૂના દુનરો લોકોનાં 'દેશો'ને આપાદીમાં અને સુખમાં રાખતા હતા ત્યારે આ જગીનને કેવળ પરમાદ ઉપરજ આધાર રાખવો પડતો ન હતો, અને ત્યારે પાણીની તંગીને લાંબી પાકની ખામી પડતી ન હતી, ત્યારે મોટા દુનરો આ દેશમાં વિદ્યમાન હતા, અને પ્રગતવર્ગના અબ્યુધવના કારણજૂન હતલ પણ હાલના મો-જસોખના જમાનામાં તે દુનરો-કારીગરીઓ ન.ચ પાગતી જણુય છે.

સારીરિક ગીજ્ઞેતી માફક જે મીજ્ઞે મનુષ્યને હગતી નથી, તેવી કાઈ ચીજમાં મનુષ્યને સુખ મળી શકે કે કેમ તેનો આપણે ચિચાર કરીએ. શુદ્ધિના આનંદમાં, તકશક્તિના વિકાસમાં, અને વિચારશક્તિની ખીલવણીમાં જેમ જેમ મનુષ્ય સુખ શોધતો જાય છે, તેમ તેમ તે શરીર અને હિન્દ્રિયોની તૃપ્તિમાં સુખ માનનાર કરતાં સુકાળસે વધારે કદાપણ ભરેલી રીતે વર્તે છે. મનની ઉચ્ચ ગતિ બોધવવા જતાં તેઓ મનની શક્તિઓને ખીલવે છે; અને મનની શક્તિઓ ખીલવવાથી તેઓ સમજશક્તિને ખીલવે છે, અને ઉત્તતિ જસદીથી કરી શકે છે. દેશના એક છેડેથી તે ખીજા છેડા સુધી સર્વજ્ઞ આ સરેશો દેશાવવાની જરૂર છે. શરીરને પોષીને પુષ્કળ ધનવાન ધવાની અભિલાષા કરતાં મનુષ્યજાતિની સેવા કરવાની ધારણા યુવકે પોતાના મન સયુગ્ય રાખવી જોઈએ. જે યુવાન મનુષ્ય પોતાને માટે અને પોતાના બાધુઓને માટે કામ કરે છે, અને સુખને શોધે છે, તે મનુષ્ય વધારે વિજય મેળવે કે સ્થિરતાવાળું કામ કરી શકે, કારણ કે તે સોકાના હૃદયપર અસર કરી શકે છે. જે મનુષ્ય શરીરપર આધાર રાખે છે, તે બહારની વસ્તુપર આધાર રાખે છે. તે વસ્તુ તરત બદલાય છે, તે તેની સત્તાની વાત નથી. પણ જે મનુષ્ય મનને ખીલવે છે. તે બાહ્ય વસ્તુઓ ઉપર ભાવે આધાર ન રાખે; બહારના સંલેગો ગમે તેટલા બદલાય, તોપણ મન તેને દુશ્વારું નથી. જે મનુષ્ય મનના વિષયમાં સુખ મેળવવાની શક્તિ ખીલવે છે, તે હિન્દ્રિયો આપી શકે તેના કરતાં વધારે ઉચ્ચ પ્રકારનું અને વધારે સ્થાપી સુખ મેળવે છે. જેન વાયેલા મનવાળો પુરુષ ગરીબાઇ વખતે પણ સુખી રહી શકે છે.

પણ સારીરિક સુખમાંજ આનંદ માનનાર મનુષ્ય ગરીબાઇ આવી પડે ત્યારે બહુજ દુઃખી થાય છે. ખરું સુખ પ્રપત્તિથી મળી શકે. જેને મનનું ઉચ્ચ પ્રકારનું સુખ મેળવવું હોય તેણે શરીર પર જય મેળવવો જોઈએ, અને દેટલાંક સારીરિક સુખોનો ભોગ આપવા તરફ થવું જોઈએ. ધણીવાર એવું જાને છે કે જેનવાયેલા મનવળો ગરીબ પણ હોય-અને અહીંમાં એટલી બધી સંખ્યા ગરીબ મનુષ્યોની છે કે તેમને હિન્દ્રિયોનાં સુખ અને મનનાં સુખ વચ્ચે પસંદગી કરવાની છે. અંતમાં ગાજુસવું ઉંઝામાં ઉડું સુખ શોધી રહેલું છે, તેનો અભ્યાસ કરવાની તક મેળવવાને તમારે ધણીવાર જન્મ સેવાની જરૂર પડે છે. જેનવાયેલું, વિકાસપામેલું અને ખીલેલું મન યુવાવસ્થામાં તેમજ વૃદ્ધવસ્થામાં મનુષ્યની પાસે રહે છે. તે તેનાં મિત્રનું કામ સારે છે, તેને ટેકા આપે છે, તેને આધાર આપે છે. આ પ્રમાણે આપણે પ્રાચીન ઉચ્ચ જ્ઞાનના-જે સાચ છે, તેની પાસે આપી પહોંચીએ છીએ. સાચ મનુષ્યના હૃદયમાં સમાયેલું છે, અને સાચમાંજ ખરું ધન, જ્ઞાન અને સમ્પત્તિ હોયત રહેલાં છે. શરીરને લાડ લાગવર્ત અને મનને ખીલવવું-આ જાને કામ એક સાથે જતી શકે નહિ. શરીરને

મોજમજમાં રાખવું અને તમારી વિચારશક્તિને સ્વચ્છ, સ્વચ્છ અને મજબૂત રાખવી-આ બંને કામ દરમિયાન એક સાથે અને નહિ.

એક મહાન આગ્રે કથું છે કે ઉચ્ચ વિચારને માટે સાદું જીવન જરૂરનું છે, જે મનુષ્યો મોજશોખમાં રહે છે, તેઓની શુદ્ધિ ધણીજ તોન થતી નથી, અને જે મનુષ્ય શુદ્ધિના વિષયમાં આનંદ માને છે, તે તે મોજશોખીલા દરતાં ઘણો ચડીઆતો છે.

સ્વચ્છ સુખ કરતાં વધારે સ્થાયી સુખ જો તમે શોધતા હો, અને જો તમે તે શુદ્ધિના વિષયમાં શોધતા હો તો તમને વધારે સારો સતોષ અને વધારે આનંદ દિલસો મળશે.

લાગણીઓને ખીલવવામાં પણ મનુષ્ય સુખનેજ શોધતો હોય છે. જેને આપણે કળા-દુનર કહીએ છીએ, જે સધણું સુદર છે, જે આપણા લાગણીના સ્વભાવને (emotional nature) અસર કરે છે, તેને ગણતીમાં ગણવાનું આપણે જાણવું નહિ. દારણ કે સાર્વર્ધ પારખવાની શક્તિ, સાર્વર્ધને ઉપયોગ કરવાની શક્તિ અને સાર્વર્ધની દરકાર કરવાની લાલસા આ સર્વનો સમાવેશ લાગણી-સ્વભાવમાં રાખી જાય છે, અને મનુષ્યસુખની વૃદ્ધિ કરવામાં જો પણ એક મોટો નિયમ ગણાય છે. જેમને હજી ખરો અધ્યાત્મનો શોખ લાગ્યો નથી, જેઓ જીવનના ઉચ્ચ વિચારમાં હજી કેળવાયા નથી, તેવા પુરુષોને તમારે શારીરિક સુખની દલકી મોજમજમાં રખાવા દેવા જોઈએ નહિ, પણ તેઓની રચના (Artistic sense) ને અસર કરવી જોઈએ, તેઓની લાગણીઓને અસર કરવી જોઈએ; અને આ રીતે તમારે તેમની મોજમજ ઉપા પ્રકારની બનાવવી જોઈએ, અને બલિષ્ઠમાં ઉચ્ચ ભાગે વાધવાને તમારે તેમને તૈયાર કરવા જોઈએ.

ધુવાન મનુષ્યો સાધારણ રીતે દલકા પ્રકારના સુખમાં લહેજત માને છે. તે ધુવાન મનુષ્યોના સંજ્ઞામાં તેઓના માતાપિતાએ બહુ સખત યથને તેમની જીવનની શક્તિઓને અક્ષમ લાગી દેવી જોઈએ નહિ. તેઓએ સમજણમાં રાખવું જોઈએ છે કે જીવાન શરીરને કાંઈક પ્રકારની મજ તો જોઈએ છે. અને જો તેને લાગવામાં દલ બહાર સખતાજ વાપરવામાં આવે તો અકસ્માતે લાગે ઉભરો (reaction) નીકળતો, અને તે જીવાન મનુષ્યો કાંઈક પ્રકારના દુર્વિજ્ઞમાં પડી જશે. ધુવાન પુરુષ કે ધુવતિને ખીલવવામાં જે સુખ તેમને દલકા નહિ પણ ઉન્નત બનાવે છે, જે સુખ તેમને બનાવતું નથી પણ વધારે ઉચ્ચ પ્રકારના બનાવે છે, તે સુખની આનાકાની ન કરવામાંજ વધારે રહાપણ સમાયેલું છે.

ધુવાન મનુષ્યના લાગણી-સ્વભાવને પ્રેતસાદન આપીને તમે તેને કેળવવામાં, અને ખીલવવામાં મદદ કરો છો અને જો તમે તેની શુદ્ધિના વિકાસને અસર કરો અને ખીલવે એવા પ્રકારની મજ પુરી પાડો તો યોગી મોજમજના પ્રકારમાં પડના ધણાક ધુવાન મનુષ્યોને તમે બચારી યોગ.

ખરેખં મનમાં કે લાગણીમાં સમાયેલું છે, જોઈતું કહી જો હું આ વિષય રહેતા હો, તો હું આ વિષયને અન્યથે આપણું એમ ગણાય સુખનું અિકત મૂળ છે કે જે દરમિયાન નથી. આનંદનું અિકત મૂળ છે કે જે દરમિયાન પ્રત્યું નથી, આનંદને અિકત ઝંડો છે કે જે દરમિયાન સુકતો નથી, અને તે મૂળ અથવા ઝંડો આપણી અસર રહેતા આત્માની ઉંડાઈમાં છે; અને તે આત્માના આત્મ, લાગણી અને શરીર એ રહેવાના સ્થાન-મંદિર છે.

જે શરીર કરતાં બુદ્ધિ વધારે ખીણેલી હોય તેો શરીરદ્વારા આત્મા જોડેલા પ્રકટ થઇ શકે તેના કરતાં બુદ્ધિદ્વારા વિશેષ પ્રકટ થાય છે. જે શરીર કરતાં લાગણી વધારે ખીણેલી હોય તેો શરીર કરતાં લાગણીદ્વારા આત્મા વધારે પ્રકટી નીકળે છે. આ આત્મા નિર્વિકારી છે, અનન્ત છે, શાશ્વત છે. આપણી અંદર તે ધંધરીજીવન છે.

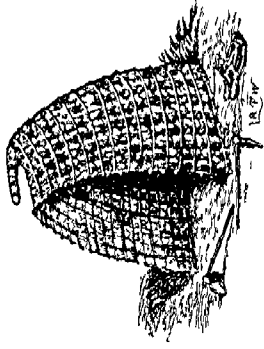
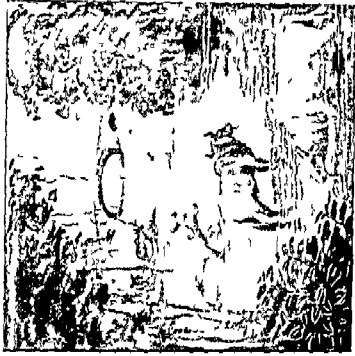
શારીરિક મોજમજ બોગવવાથી અતિ કંટાળો આવે છે; અને મનુષ્ય મનને લગતું સુખ શોધે છે, તે માણસના સંબંધમાં પણ બેસેલા કે ગોડા એવો વખત આવશે કે જ્યારે મન તેને કામ લાગશે નહિ અને બુદ્ધિનો આનંદ તેને સંતોષ પમાડવા સમર્થ થશે નહિ, દારણ્યે તે વખતે મગજ ધસાઇ જશે અને જીંદગીનો દીપક ધીમેથી બળવા લાગશે, અને તે મનુષ્ય વધારે હેંડા આનંદને વારતે તેમજ વધારે રથાપી વિચારને સાર તલાસશે. તે વખતે દરેક પ્રેકારની તરવિધા અને દરેક ધર્મમાંથી એકજ અવાજ નીકળે છે. અને તે આનંદનો અવાજ છે. આ આનંદ બદલાય નહિ તેવો, રથાપી અને શાશ્વત છે. બુદ્ધિ એ આપણા મહાન જીવનનો એક ભાગ છે. તે આપણા ચૈતન્ય-સ્વાત્મભાન (consciousness) ને લગતી છે; પણ તે રથાપી ટકતી નથી. તે જે કે બહુ તીવ્ર સુખ આપે છે, પણ જે વધુ આત્માને શોધતા હોઇએ તે પછી બુદ્ધિ અથવા મનની પેલી પાર અને પાછળ જુ બેઠેલી, ત્યાંજ આપણને પરમ સંતોષ મળશે, અને ત્યાંજ આપણા આત્માની શાંતિ મુખવાશે.

મનુષ્યનો આત્મા, મનુષ્યનું અર્થ તરવ ત્યાંજ છે, અને ત્યાંજ મનુષ્ય અર્થ સુખ શોધી શકશે, અને ત્યાંજ પરમશાંતિ મેળવી શકશે. સધળી વસ્તુઓ બદલાય, પણ આ આત્મતત્ત્વ તે બદલાતું નથી. સધળી વસ્તુઓનો ભગ થાય, પણ આત્મતત્ત્વનો ભંગ થતો નથી. સધળી વસ્તુઓ આપણને છેવટે દેશે, પણ આ આત્મતત્ત્વ આપણને દગતું નથી. આ આત્મતત્ત્વ ખડકપર આટલું છે. તે દાણિક નથી તેમ ચરણ નથી, પણ શાશ્વત છે, અને તેમજ મનુષ્યને શાંતિ જડે છે. આ આત્મામાંજ સુખનું ગૂળ છે. બીજાઓના પ્રેમમાં, સ્પૃષ્ટા પ્રેમમાં, બાળકના પ્રેમમાં, મિત્રના પ્રેમમાં જે સુખ મળતું હોય તેો તેનું દારણ્ય પણ સર્વની અંદર રહેલો આત્મા છે. મનુષ્યને બદલે દેવી, દાણિકને બદલે વધારે રથાપી, આકારમાં નાસ પામતા કું-પણ્યને બદલે શાશ્વતકાળ ટકનાર આત્માને શોધવા પ્રયત્ન કરો. અચૂક એક મનુષ્યનું કલ્યાણ શોધવા કરતાં સામાન્ય કલ્યાણ શોધો. ખાસ લાભ શોધવા કરતાં સામાન્ય લાભ શોધો. તમારી આસપાસ તમે જે મનુષ્યોને જુઓ તેમાં એકજ આત્માના જૂદા જૂદા નિવાસો જુઓ. તમારા હરીદને શોધના હો તેમ નહિ પણ તમારા લાઇને શોધતા હો તેમ શોધો. ધીમે ધીમે સર્વ ઉપર પ્રેમ કરતા થાઓ, દારણ્ય કે સર્વમાં આત્મા છે. સર્વમાં આત્માને, અને આત્મામાં સર્વને જેતાં શિષ્યો. બીજાઓ તરફ જેવામાં તમે તેમના દોષો તરફ ના જોશો, આત્મામાં સર્વને જેતાં શિષ્યો. બીજાઓ તરફ જેવામાં તમે તેમના દોષો તરફ ના જોશો, દારણ્ય કે તે દોષો શરીરને (ઉપાધિને) લગતા છે, પણ આત્માના નથી. તમારા પોતાના કરતાં સર્વના લાભમાં સુખ શોધતા થાઓ. તમારી જાતને ઉચ્ચત બનાવવા કરતાં બીજાને હિન્નત બનાવો. સર્વને પ્રસન્ન કરો આ માનું સુખ શોધો પણ ખાસ જુદું સુખ શોધવાનું નથી. યાદ રાખો કે તમે બધા એક છો. જો તમને આ યાદ હોય તેો તમારી આસપાસના મનુષ્યોના નુકસાને તમે તમારું સુખ શોધવા કદાપિ દોરશો નહિ.

જે તમે હિંમતી જમીનપર ઊભા હોતા તમે વાંકા વળીને બીજાને હથે મલવામાં મદદ કરો છો, બીજાને તમારા પાસે હથે રોડો છો. જે કાંઈ મનુષ્ય રેકરી ઉપર બીજા કરતાં વધારે ઝડપથી ચલેતો હોય તો તે કામ ત્યાં રિયર જગ્યા સોંપવાનેજ કરે છે કે જે જગ્યાએથી તે પોતાનો હાથ લખાવે, અને તે જ્યાં ઉભો હોય ત્યાં પોતાના મિત્રોને રોડી લાવે. અને જે આપણામાંથી કાંઈનાં વધારે જ્ઞાન, વધારે શુદ્ધતા અથવા વધારે આરિત્રમજ દોષ તો આપણું કર્તવ્ય છે કે આપણા કરતાં ચોછા વધારા મનુષ્યો સાથે તે 'હેલ્પ' નેહરે, અને આપણી પાને જે દોષ તે આપણે આપણે તેમને વધારે સમજવાનાં જનાવવા નેહરે એક મદદમાં પુરે ઉચ્ચારેલા શબ્દોની મારફત તમારે પણ કરેલું નેહરે કે,—

"Never will I seek, never will I take emancipation, and never will I enter into the final Peace above, but everywhere will I struggle, everywhere will I work, and everywhere will I suffer, until all the mankind goes with me into the final Bliss." કું કદાપિ મોક્ષને સોંપીશ નહિ તેમજ મોક્ષને પ્રદણ કરીશ નહિ, તેમજ ઉપરની શાંતિ (નિર્વાણ અવસ્થા)માં પ્રવેશ કરીશ નહિ, પણ જ્યાં સુધી સમજી મનુષ્યજાતિ મારી સાથે સાજત આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકશે ત્યાં સુધી સર્વ રથજે હું પ્રયત્ન કરીશ. સર્વ રથજે હું મરેનત કરીશ, અને સર્વ રથજે હું હુઃખ ભોગવીશ. "

તમને મજેલા પ્રકાશમાંથી પુરતો પ્રકાશ બીજાને આપો. જે જરા કે નકીરે 'હેલ્પ' નથી એવા એક ખાખીખીયાનો વિચાર કરે તો પાણી ગંધાવા માંડે છે, અને તંદુરસ્તને ખદો છેડી બને છે. જે ઝરો પોતાનું પાણી આપે ખાખીએ ફેલાવે છે, અને આખપાણની ઉજડ જમીનમાં તે પાણીને વહેવા દેછે, તેજ ઝરો તંદુરસ્ત ગંધી સકાય આ નિયમ મનુષ્ય જીવનને પણ એક સરખી-રીતે લાગુ પડે છે. તમારા જીવનને, તમારી પવિત્રતાને, તમારા જ્ઞાનને અને તમારા શુદ્ધિજનને તમારી અંદર મોઢી રાખો તો આ 'મધુ' ગંધાવા માંડે છે અને તમારો નાશ કરશે. તમારા જીવનને અને તમારા આત્માને ઉપયોગી જનાવો, અને કાંઈ પણ ખાખન આપવામાં પાછી પાતી કરો નહિ. અપવિત્રમાં અપવિત્ર મનુષ્યને તમારી શુદ્ધતા આપો; અજ્ઞાનીમાં અજ્ઞાની મનુષ્યને તમારું જ્ઞાન આપો અને છેક દશકા મનુષ્યને તમારો જ્ઞાનમય પ્રેમ આપો. બીજાઓને તમારો પ્રકાશ આપતાં જરા પણ આનાકાની કરો નહિ. તે પ્રકાશનો જોયો જોયો બધો છે કે, તે કદાપિ ખૂટે તેમ નથી. તે પ્રકાશ બીજાને આપો. તમારી જાતને ખાતી કરે નેમ તમે વધારે આપો, તેમ તેમને વધારે મળશે. જેમ તમારા જીવનને જલદીથી ખાતી કરશે. તેમ તે વધારેને વધારે ભગશે. કારણ કે આ પ્રકાશનો ખજાનો અખૂટ છે. જગતમાં તમને મજેલા પ્રકાશ ફેલાવો, જેમ જેમ તમે તે ખાતી કરતા જશો તેમ તેમ તે તમારામાં વધતો જશે અને તમને પોતાનાથી ભરી દેશે.

“ હિન્દુસ્તાનની ખરી સંપત્તિનો ગૂંઢ ભંડાર તે તેની જમીનજ છે. ”

શ્રીભક્ત.

‘અશોક વન.’

(શ્રીયુત રામરાય મોહનરાય-એસી-રટન કાવેજ મુખાઈ.)

કાકીલા બો....લે, કા....કીલા બો....લે;

કાકીલા બોલે મારા વનમાંરે...(૨)

કાકીલા.

ચોપટ મારે બેઠા મારે પીંજરે,

મારા પ્રિયનું નામ મુખે રટતોરે (૨)

કાકીલા.

મેના કામણુગારી બેઠી આંગળીએ પ્યારી,

છેટે સાન કરી પીયુને બોલાવેરે (૨)

કાકીલા.

કાળી કાચલડી મારી ટલિકા નાંખે બહાલી,

પીયુનું નામ મુખે રટતીરે (૨)

કાકીલા.

નવિન લતા નૃત્ય કરતી આવી પીયુને સંદેશો લાવી,

આવું છું આવું છું કેહેણ લાવીરે (૨) કાકીલા.

વસંતીની તો રમતી આવી યુવતી સુંદર સારી,

બિરતી પ્રિય પીયુને લઈ આવે રે (૨) કાકીલા.

આપણી આર્થિક ઉન્નતિ.

(શ્રીયુત ગોવર્ધન ઇ. પટેલ બી. એ—મુખાઈ.)

“ उद्योगिनं पुरुषसिद्धमुपैति वक्ष्मीः ॥ ”

“ India, generally speaking, is a poor country, that is to say, the majority of the population are poor. But there is wealth in India, and the possessors of it could, with but a fractional part of their amassed wealth, not only develop many of the industries that are dormant to-day, but make India industrially equal to any other country in the world.”

(R. N. Mukerjee, C.I.E.—in course of his Presidential Address at the Indian Industrial Conference).

* * *

* સીતાજીનું રાવજો હરણ કીધા પછી અશોક વનમાં તેમને કેદ કીધાં મણુ શ્રી રામજી નીરંતર સ્તવન કરતાં આમીપાલવના ઝાંઝ નીચે સુતા હનુમાનના સંસ્થા પછો પીયુના આગમનનું મનન-સ્વપ્ન.

"India's wealth is now, if ever, being produced by the organisation of industry. Organisation has been seen to be imperative; the industrial regeneration of India can be effected by no other means * * *.....* * * Indian agriculture is in a distinctly backward position; there is much waste and production is not what it might be. It is impossible to generalise about Indian agriculture." [G. Findlay, M.A., I.E.S.—(on special Duty)—Finance Department, Government of India, Calcutta.]

સાધારણ દષ્ટિ નાખતા હિંદુસ્તાન ગરીબ દેશ દેખાય છે તથા લોકોનો ધણો મોટો ભાગ ગરીબાઈમાં જ ફિતરો. ગુજારતો નજરે પડે છે, છતાં એમ નહિ કહી શકાય કે હિંદુસ્તાનમાં ધન નથી. જો તેના જીવિમાન ધનવાન આગેવાનો પોતાના ધનના અમુક અંશનો ઉપયોગ યોગ્ય દિશાઓમાં કરવા તત્પર થાય તો હજી સુધી પણ જે અનેક ઉદ્યોગો નિર્જીવવત્ પડી રહેલા છે તેમાં અસાધારણ રચુર્તિ આવી એવી તો ઉત્તમતા ખીલી નિકળે કે દુનીયાના ખીજ દેશોની વ્યાપાર ઉદ્યોગની સરખામણીમાં હિંદુસ્તાન પોતાનો પ્રકાશ અગાવી શકે.

યોગ્ય ઉદ્યોગ-વ્યવસ્થા ઉપર જ હિંદુસ્તાનની આર્થિક ઉન્નતિ યવાનો સંભવ રહેલો છે. દીર્ઘદષ્ટિમય વ્યવસ્થાની હાલ ધણી આવશ્યકતા જણાઈ આવે છે, અને આવી વ્યવસ્થા વિના ખીજ ઉપાયોથી હિંદુસ્તાનની આર્થિક ઉન્નતિ થવી અસંભવિત છે. વ્યવસ્થામય સુધારાની જોડાથી હિંદુસ્તાનની જેતીવાડી ધણીજ નીચી સ્થિતિમાં પડી રહેલી નજરે આવે છે. જેતીની હાલની રીતીઓથી મહેનત તથા ધનનું ભારે તુકસાન ખમવું પડે છે અને પરિણામમાં જેટલો પાક થયો તેમજ તેટલો થતો નથી. આવી ક્ષીણ થતી હિંદુસ્તાનની જેતીવાડીનું દિગ્દર્શન કરવું એ અશક્યજ છે.

મી. મુકરજી તથા મી. પ્રીન્ડલેના આર્થિક ઉન્નતિના અનુભવ તથા અવલોકનથી હિંદુસ્તાનના વ્યાપાર ઉદ્યોગ સંબંધમાં જે નિર્ણયો બાંધવામાં આવ્યા છે તે તરફ ઉપર કરેલા વિવેચનદ્વારા વાચકવર્ગનું લક્ષ જેવવાની આ રચો ધણીજ આવશ્યકતા છે.

પૂર્વના ઇતિહાસો, નવલ કથાઓ તથા કાવ્યો તરફ દષ્ટિ નાંખતાં સહજમાં જણાઈ આવે છે કે હિંદુસ્તાન અસંખ્ય વર્ષોથી વિવિધ જાતની કળાઓ, વનસ્પતિઓ તથા ઉદ્યોગો માટે પ્રખ્યાત હતું.

પ્લુટાર્ક (Plutarch) એલેક્ઝાન્ડરની ચઢાઈ વખતે ભરતખંડ વિષે પશ્ચિમ દેશના લોકોની શી માન્યતા હતી તેનું 'Lives of the Great men' એ નામના પુસ્તકમાં વિસ્તારથી વર્ણન કરે છે. હિંદુસ્તાનની વનસ્પતિની વિવિધતા, જુદી જુદી જાતના પાક, જવાહીર, રત્નો, પશુઓ, પક્ષીઓ તથા યોગીઓ વગેરેનું તેનું વર્ણન વાંચતાં તત્કાલ વાંચનારની કલ્પનામાં ભરતખંડની ઉન્નતિનું ચિત્ર રચાઈ જાય છે.

ખાણની કાદવરીમાં અંદાપીડને શીખવવામાં આવેલી કળાઓનાં તથા અરણ્યોમાં દષ્ટિએ પડતી વનસ્પતિઓનાં જે નામો આપવામાં આવ્યા છે તે ઉપરથી કવિની અતિશયોક્તિની અવગણના કરી ઐતિહાસિક દષ્ટિથી અવલોકન કરતાં પણ ભરતખંડની સર્વદેશીયતા સહજ સિદ્ધ થઈ શકે એમ છે.

મહાભારત, રામાયણ વગેરેમાં જે વર્ણના જોવામાં આવે છે તેથી પણ સાબિત થાય છે કે ભરતખંડમાં જુદી જુદી જાતની હવાઓવાળા, તથા વિવિધ પોષાને ઉપજાવનાર ભૂમિઓવાળા પ્રદેશો હતા એટલુંજ નહિ પણ અસાધારણ બુદ્ધિપ્રજાવાળી અનેક આશ્ચર્ય-કારક કળાઓ પણ તેમાં હતી.

આણ, ગિરનાર, હિમાલય, વિંધ્ય વગેરે પર્વતોની ભૂમિઓમાં હજુ પણ અનેક જાતના પાકની યોગ્યતા જોવામાં આવે છે. કળકળાદિકની વિવિધતા તથા અનેક જાતનાં ધાન્યોની વિલક્ષણતા હિંદુસ્તાનની ભૂમિમાં રહેલી છે એવું હાલના ભૂમિપરીક્ષક વિજ્ઞાન-વાદીઓએ પણ અવલોકનથી સાબિત કર્યું છે.

પૂર્વકાળથી અઘાપિ સુધીના સામાન્ય અવલોકનવાળા આ વિવેચનથી એટલુંજ સૂચવ-વાનો આશય છે કે હિંદુસ્તાનની ખરી સંપત્તિનો શૂઠ ભંડાર છેતરીવાદો. તે તેની જમીનજ છે. આ શ્રમ ભંડારને કૃષિકળાની વિવિધ યુક્તિઓથી બહાર લાવી હાલ જે અવનતિ દિન પ્રતિદિન નજરે પડતી જાય છે તેનાં કારણો શોધી, તેના યોગ્ય ઉપાયો કરી આર્થિક ઉન્નતિમાં આગળ વધવું એ જ હિંદુસ્તાનને જીવન દેશોની સરાસરીમાં આગળ મુકનાર ઉપાય છે.

અત્યંત આશ્ચર્યની બાબત એ જ છે કે આપણા દેશની ખેતીવાડી ધણીજ નિષ્ફળ સ્થિતિમાં અનેક વર્ષોથી પડી રહેલી છે છતાં તે તરફ વિદ્વાનો તથા ધનવાનોત્તરું પુરતું લક્ષ ખેંચાવા પામ્યું નથી. દુષ્કાળનાં દુઃખથી અનેક જાતના ત્રાસ સહન કરવા છતાં પણ સેંકડો વર્ષોથી ચાલી આવતી રૂઢી પ્રમાણેજ બળદ, હજા અને ઠોસનાં જીનાં પુરાણાં સાધનોમાં બિલકુલ ફેરફાર થવા પામ્યો નથી એ આજુ શાચનીય નથી.

આમ થવાનાં કારણોનો વિચાર કરતાં સમજાય છે કે ખેતીવાડી તરફથી વિદ્વાન વર્ગેતું વલણ દિવસે દિવસે ધટી જમ્મને વ્યાપાર તથા નોકરી તરફ વધારે વેગથી દોરાયું છે. સામાન્ય અજ્ઞાન ભોંકોના હાથમાં ખેતીવાડીની વ્યવસ્થા રજા કરવાથી તેમાં જે સુધારા થવા જોઈએ તે થવા પામ્યા નથી. જમીનના છુટા છુટા ટુકડાઓ પડી જવાથી સામરા જયા બધે જમીનના પાટમાં ખેતી કરવાની જે સગવડ હતી તે પણ નાશ પામી છે.

વીસમું સૈકું અનેક પ્રકારનાં આશ્ચર્યકારક સાધનોથી વિવિધ ઉદ્યોગને મદદ કરતું જાય છે; જ્યારે અમેરિકામાં થોડાજ વર્ષોમાં કૃષિ કળામાં અનેક જાતની શોધો થઈ જયા-બધે પાક થાય તેવાં સાધનો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં છે; જ્યારે ઓસ્ટ્રેલીયામાં સેંકડો એક-રના જમીનના ટુકડાઓમાં વિવિધ જાતના પ્રયોગોથી અનેક જાતની નવી શોધો દાખલ થતી જાય છે; ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં વરસાદની વાટ જોઈને ખેતી કરવાનાં પુરાણાં હજા વગેરે સાધનોની મદદથી નાના નાના જમીનના ટુકડાઓમાં તીક, દાર વગેરે જાતના બધની ચિંતાના કષ્ટાણુ નીચે ખેતી કરવામાં આવે છે.

કૃષિવિવાગિત મી. લીએબીંગ (Liebig) નામના વિદ્વાને જે ચાર નિયમો ખેતી-વાડી સંબધમાં નક્કી કરેલા છે તેવું પાલન ન થવાથીજ આપણા દેશની ખેતીવાડીની આવી સ્થિતિ રહેતી છે. તે નિયમો નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) ઊંડવાઓના પોષણને માટે જે જે તત્વોની જરૂરીયાત છે તે યોગ્ય પ્રમાણમાં અને યોગ્ય સંજોગોમાં જે જમીન પુરાં પાડે છે તે જમીન ફળદ્રુપ કહેવાય છે.

(૨) દરેક પાક થતાં જમીનમાંથી આવે પોષક દ્રવ્યોના અંશો ઓછા થવા મળે છે. વાતાવરણ (Atmosphere) નાં તત્વોથી આ ખેતરો દૈનિક ભાગ જમીનમાં પુરો પાકવામાં આવે છે પરંતુ અમુક એકસ કસ જમીનમાંથી ખુટી જાય છે તે જો મનુષ્ય બહારનાં સાધનોથી પુરો પાડતો નથી તો જમીનમાં આપોઆપ ઉત્પન્ન થતો નથી.

(૩) જમીનમાંથી ઉત્પન્ન થતા પાકની અંદર જે સુખ્ય તત્વો હોય છે તે જો બહારનાં ખાતર વગેરે સાધનોથી જમીનમાં નાખવામાં આવે છે તો જમીનનો કસ જેવો અને તેવો જ રહે છે.

(૪) જે સામાન્ય ખાતરો ખેતરોમાં નાખવામાં આવે છે તે વડે જમીનનો કસ પુરો પડતો નથી. ધાન્ય, ધાસ, દુધ અને જીવજંતુની ઉત્પત્તિમાં જમીનનાં જે જે તત્વો દર વર્ષે ચુસાઈ જાય છે તે આવાં ખાતરોથી જમીનમાં ફરીથી થતાં નથી.

આ જ વિદ્વાન આગળ વર્ણન કરતાં જણાવે છે કે રાષ્ટ્રાભ્યાને ઊગવા માટે જે ૧૪ તત્વોની જરૂર પડે છે તેમાંનાં થોડાંજ બહારનાં ખાતરોથી પુરાં પાડવાની જરૂર રહે છે. નાઇટ્રોજન (Nitrogen), ફોસ્ફોરીક એસીડ (Phosphoric acid) પોટાશ (Potash) કે કલ્ચિય થોડો ચુના (Lime) નો ભાગ જમીનની પ્રુદ્ધિ માટે બહારનાં સાધનોથી પાડવામાં આવે તો જમીનનો કસ ઓછો ન થવાથી પાક ધણાજ મોટા જગ્યામાં થાય અને મહેનત તથા ખર્ચ ઉપરાંત બારે નફો ખુબી મેળવી શકે છે.

આ નિયમો આપણી ખેતીવાડીમાં, અગ્નિશક્તિ અને પૈસાની તંગીને ક્ષીણ ન પળાવાથી હાલનાં દુકાળનાં ત્રાસ વેઠવાનો સમય આવ્યો છે.

હવે આપણી આ સ્થિતિમાં આવી પડેલી ખેતીવાડીમાં કેવા નિયમોથી અને કેવા પ્રયત્નોથી ફેરફાર કરવા પ્રયત્ન થવો જોઈએ તેનું ઉપયોગમાં આવે તેનું (Practical) ફેટલુંકે દુકું વિવેચન કરવાની અત્ર જરૂર રહે છે; પરંતુ તે કરતાં પહેલાં સુધરેલા દેશોમાં વીસમા સદીમાં ખેતીવાડીના કેવા અદ્ભુત અખતરો કરવામાં આવે છે તેનું ચિત્ર લક્ષ્ય બિંદુ (Ideal) રૂપે પ્રથમ આપવાની આવશ્યકતા રહે છે.

અમેરિકામાં થોડાં વર્ષોથી જે યંત્રસાધનોથી જમીનનાં મોટાં દુકાડાઓમાં નવિન શોધાને આધારે ખેતી કરવાના અખતરો ચાલે છે તેમાં થોડા વખતથી મોટા ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે. બજારમાં સૈકામાં અમેરિકામાં ગેસનાં યંત્રો (Gas-tractor) થી ખેતી કરવાનું સાહસ શરૂ થયું.

“Since then “Steam plowing” has become “traction plowing” and as tractors began to be used for disking, seeding, harrowing, hauling binders, threshing and marketing, filling the silo, shredding and grinding corn, sawing wood, and a dozen other purposes” (Scientific American Vol. CVI No. 6).

આત્માર સુધીમાં માત્ર યંત્રની મદદથીજ ખેડવાનું, વાવવાનું, લણવાનું, ઘણાં સાર કરવાનું, શેલા બરવાનું, તથા બજારમાં પહોંચાડવામાં વગેરેનું સમગ્ર કામ એવાં સગવડવાળાં યંત્રોની મદદથી અમેરિકામાં કરવામાં આવે છે.

થોડા સમયથી આ કામ શીખવવાની જુદે જુદે રચણે કોસેને તથા પ્રયોગનાં ખેતરો

દેશવાસીઓમાં આવ્યા છે. સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓને તેમાં અનુભવ આપવામાં આવે છે તથા સુધારી જતનાં કામ શીખવવામાં આવે છે.

હમણાં એક એવું મોટું યંત્ર શોધવામાં આવ્યું છે કે જે વડે ખેતીવાડીનું સમગ્રું કામ માણસ ઘોડા બળના ભોગથી કરી શકે અને જ્યાંયંધ પાક ઉપજતી શકે. આ યંત્રના ઉપયોગથી કુશળતા માટે હમણાં સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓને તૈયાર કરવામાં આવે છે. સારી જાણમાં તથા લાંબા ખર્ચ વિના વિદ્યાર્થીઓને "Traction Farming" શીખવવામાં આવે છે.

ઐરોપ્પીયામાં પણ સૈદ્ધાંતિક એકરના મોટા જમીનના ટુકડાઓમાં નવિન સુધારાથી ખેતરો તૈયાર થઈ ધણે સારા પાક તૈયાર કરવામાં આવે છે.

"In the United States, in Australia and many European countries enormous advances have been made in recent years. We have, it is true, greater difficulties than those countries, because we are not dealing with a population of four millions dependent on the soil but with a population of two hundred millions, and the co-operation which is essential to success is not always forthcoming."

"Agriculture is and must remain by far the most important of Indian industries and the essential basis of India's prosperity. Two thirds of the population subsist on Agriculture."

(The Indian Review).

ભારતમાં—યુનાઇટેડકેટ્ડસ, ઐરોપ્પીયા અને અનેક યુરોપના દેશોમાં ઘોડા વધારી ફૂલિકામાં અસાધારણ સુધારા થતા પામ્યા છે. હિંદુસ્તાનને તે દેશો કરતાં વધારે સુશીલતા નહવાતું કારણ એ છે કે તે દેશોમાં ચાળીસ લાખ માણસ ખેતીવાડી ઉપર આધાર રાખી રહેલાં છે ત્યારે આપણા દેશમાં વીસ કરોડ જેટલી પ્રજાનો આધાર ખેતીવાડીની સારી રીતિ ઉપર રહેલો છે. વિશેષમાં જે સહકારી બળતી વિજ્યને માટે ખાસ આગત્થકતા છે તે હવેનાં આપણાં માણસોમાં જોવામાં આવતું નથી.—હિંદુસ્તાનના સર્વ ઉદ્યોગોમાં ખેતીવાડી અત્યંત અગત્ય ભાગવે છે અને ભવિષ્યમાં પણ ભોગવશે, ખેતીવાડી જ હિંદની સુખ-તિનો મુખ્ય આધાર છે. હિંદના યોગ્યો જ તૃતીયાંસ ભાગ ખેતીવાડી ઉપરજ પ્રજારો કરે છે. (ધી ઇન્ડિયન રીવ્યુ).

આવા સંજોગોમાં જેવા સુધારાથી ખેતીવાડીમાં આગળ પગલાં ભરવાં એ પ્રયેક શુદ્ધિમાને વિચારવાની અગત્યની ફરજ હરે છે. અમેરિકા કે ઐરોપ્પીયામાં જે સુધારાઓ થાય છે તેવા સુધારાઓ તત્કાળ આપણા દેશમાં લાગુ કરી ચકવાના સંભવે શી છે. આપણા દેશ માટે મૂળભૂત ખેતીવાડીનો ઉદ્ધાર થાય તેવાં પગલાંઓ શોધવાં જોઈએ તથા ધર્મથી તેમાં પ્રવેશો સાધુ રાખ્યા કરવા જોઈએ.

શુભરાત વગેરે પ્રદેશના ખેડુનો તરફ નજર નાખતાં ખેતીવાડીનું ધીમે ધીમે જે અ-ધર્મનાન થયું છે તેનો વિચાર સહજમાં આવી શકે એમ છે. હાલના કાળમાં ખેતીવાડી નામાંથી જે કસ ખેંચાય ગયો છે તે કસ જમીનમાં ફરીથી કુશળતા પ્રદાન કરવા માટે સાધનોથી તેમજ બદારનાં ખાતરોનાં સાધનોથી જમીનમાં પુરો પાડવામાં આવે છે.

આશુદ્ધ ગામમાં પણ થોડા સમયથી જે પંપ ચલાવવામાં આવ્યા છે. પંપના કર્મમાં બાગીદાર રહેલા એક રનેદી મિત્ર સાથે ચર્ચા થતાં તેમના તરફથી જાણવામાં આવ્યું હતું કે આ યોજનાથી પંપથી અમુક ભાવથી પાણી આપનાર બાગીદારને તમા પાણી લેનાર ખેતરવાળાઓને ધણેજ સારો નફો મળવા માડ્યો છે.

સુબધમાં એક ઈન્જીનીયર સદ્ગુરુચ અમુક એકર સારી જમીન તૈયાર કરી નવિન સગવડોથી કેટલાક રનેદીઓ સાથે તેમાં યોગ્ય પાક ઉપજાવવાનું સાદસ ઉપાડવાની તૈયારી કરે છે.

થોડાસાના રહેવાસી શ્રીયુત ચંદુલાલ શંકરલાલ પોતેજ વડા ગામમાં ત્રણસો એકર જમીનના પાટમાં હાલ પાતાળી કુવા વગેરેની સગવડ ગોડવીને થોડા પાયા ઉપર અને તેટલાં નવિન શોધોનાં સહાયક સાધનોથી 'ખેતીનું' ગંજવર સાદસ ઉકાવવામાં યોગદાં ગયા છે. પંપ, કુવા, ખેતી કરવાનાં સગવડવાળાં હથીઆરો તથા યોગ્ય સલાહકારો વગેરે વગેરે સહાયક બળથી તેઓ આપણા દેશ માટે એક ઉત્સાહપ્રેરક દર્શાવતો એવી આશા રાખવામાં આવે છે. તેઓએ પુનામાં અભ્યાસ કરી ઉત્તમ અનુભવ પ્રાપ્ત કરેલા છે. આર્થ મહાભારત સાદસો ખેડવામાં સાદાપ્ય અર્પવા માટે વડા ગામના દારિર સાહેબની પેઠે અનેક રાજ રજવાડાઓએ તત્પરતા દર્શાવવી અગત્યની છે.

તા. ૧૧ મી અને ૧૨ મી માર્ચે મુરતમાં બરાયેલી નોધર્ન ડીવીઝનલ કોન્ફરન્સની ચર્ચાથી પણ સરકારની દિલસીજીતું લેકામાં પ્રતિબિંબ પડવા માડ્યું છે. એ ઉત્સાહ જનક છે.

"And if this pleasant state of things continues, and such an interchange of views for practical co operation is provided from time to time, there is a hopeful future for agriculture in Gujarat."

(The Gujarati—24-3-12)

પ્રિય વાચકો ! પ્રિય સહાનુભૂતિસિચક દેશભક્તો ! તથા સન્મતિસંપન્ન સુદ્ધ ધનવાન આગેવાનો ! હિંદુસ્તાનની જર્જર હાલતમાં પહેલિકી પૃથ્વીમાતા પોતાનાં સંતાનો તરફથી પોપણ માગે છે ! દુઃકાળ વગેરેના તાપોથી તમ થયેલી તમારી જન્મશ્રમિ નિસ્તેજ ચહેરે તમારા હાથનો ટેકા માગે છે ! આખર વખતની તૈયારીમાં પહેલિતી તમારી ઝનુની જનેતા સ્વદેશીય કે વિદેશીય ગમે તેના હાથનું પોપણ લેવા ખરતાં આશુધી પ્રાર્થના કરે છે !—શું તમે નહિં સંભળો ?

સ્વદેશી અને વિદેશીયના બ્યર્થ મનભેદો છોડી દઇ પશ્ચિમના પુરુષાર્થને આવકાર આપી પૂર્વના ઉત્સાહ સાથે જોડી નાંખો ! એક લક્ષાધિપતિને જોઇને તે તમારાથી નીચો અને તેની દ્રેવવાળી ઇચ્છા ન કરો પરંતુ તેના માર્ગમાં તેણે જે બળ તથા કળ વાપર્યા હોય તેવા બળ તથા કળ તમારામાં પ્રવર્તાવી તમે તેના જેવા અથવા તેના કરતાં પણ અધિક હિંમત બનવાના પ્રયાસમાં જોડાઓ.

આશાનાં બળપ્રેરક કિરણોનો ઝગકારો જોતાં સર્વ આર્થબધુઓએ નામદાર શહેન-સાહના રાજ્યારોહણ સમયના નીચેના વચનમાં વિશ્વાસ રાખી પ્રયત્નશીલ થવું એજ કર્તવ્ય છે.

"Trusting my people and cherishing the Laws and Constitution of my Beloved country."

George R. T.

श्री लक्ष्मी

लोकप्रिय महाराज सर अण्णाराय जायकवाडे.

(गणपती पोवाड्यां)

भारत जीवन प्रेस मुंबई.

Progress of Education in the Baroda State.

વડોદરા રાજ્યમાં કેળવણીની પ્રગતિ.

શ્રીમન્ત મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ એક નમૂનેદાર રાજ્યકર્તા તરીકે મશહૂર છે. રાજ્યનાં પ્રત્યેક ખાતા પ્રગતિના લાભ સામ્યવતારાં બને, એટલા માટે વડોદરાના રાજ્ય-તેજાશ્રી હંમેશાં નિરીક્ષણ કરતા રહે છે અને તે માટે બની શકતાં હરેક સાધનો યોજે છે. આસપાસના બ્રિટિશ પ્રદેશનાં શિક્ષણની પ્રગતિ સાથે પોતાની પ્રગતિ પશુ ચાલુ રહે એવા ઉપાયો તેજા નામદાર યોજતા રહે છે અને વખતોવખત બ્રિટિશ રાજ્યનાં સુનંદા અમલદારોની નોકરી રાજ્ય માટે ઉછીની લઈ રાજ્યવહીન અનુકરણીય બને અને તેમાં સરલતા થાય એવા પ્રયત્નો તેજાશ્રી તરફથી સતત થયા કરે છે.

આ પ્રમાણે તેજાશ્રીની પ્રવૃત્તિ સર્વદેશીય હોવા છતાં કેળવણી સંબંધે એ નામદાર જે હિત ધરાવે છે તે અનુપમ છે. એ સંબંધમાં તો વડોદરા રાજ્ય કેળવણીનો ક્રમશઃ બ્રિટિશ રાજ્યને પશુ ધડો સેવા લાપક બન્યું છે. કેળવણી ખાતાના વિસ્તાર. ઉપરીતું ૫૬ મહુમ રા. સા. ભોગીલાલ પ્રાણવલ્લભદાસ, રા. બા. હરગોવિન્દદાસ દ્વારકાદાસ કાંટાવાળા અને ખા. બા. જમશેદજી અમરદેસર દલાલ, એમ. એ. એસ. એસ. બી. જેવા કેળવણીના બાહોશ અમલદારોએ અત્યાર સુધીમાં ભોગવેલું છે. હાલ એ ખાતાના વડા (વિદ્યાધિકારી) મે. રા. રા. આદરજી મરનોસજી મસાણી એમ. એ. બી. એસ. સી. છે. એજો સાહેબની વડોદરા કોલેજના સાયન્સના પ્રોફેસર તરીકેની કીર્તિ આખા મુખ્ય ઇલાકામાં પ્રસિદ્ધ છે. વડોદરાનું સ્ટેટ-મ્યુઝિયમ (સંગ્રહ સ્થાન) જે હિંદુસ્તાનનાં વખણાતાં મ્યુઝિયમ પૈકીનું એક છે તેના ડિરેક્ટર એજો સાહેબ હતા અને હાલ પશુ એજો સાહેબ તેના ઉપર દેખરેખ રાખતા રહે છે. મે. મસાણી સાહેબ મુખ્ય યુનિવર્સિટીના એક અમલદાર સભાસદ છે. એમણે મુરોખમાં પ્રવાસ કરી ત્યાંની કેળવણીની સંસ્થાઓની સુલાકાત લઈ ત્યાંનાં દેશીની કેળવણીની પદ્ધતિને અનુભવ મેળવ્યો છે. વડોદરા રાજ્યમાં કેળવણીનો બહોળો વિસ્તાર એજો સાહેબના અમલમાં શ્રીમન્ત મહારાજ સાહેબની ઉદાર રાજનીતિથી થયો છે. શ્રીમન્ત મહારાજ સાહેબ સયાજીરાવ ગાયકવાડે રાજ્યનો પૂર્ણ અખતાર ધારણ કર્યો તે વખતે રાજ્યમાં કેળવણીની સંસ્થાઓ આસરે ૨૦૦ અને વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા લગભગ ૨૨૦૦૦ હતી અને તે પાછળ ૬૨ વર્ષે લગભગ ૭૦ લાખ બાળાસાઈ રૂપિયા ખર્ચાતા હતા. ૩૦ વર્ષમાં સર્વ પ્રકારની સ્થાનાઓની સંખ્યા વધીને લગભગ ૩૦૦૦ અને વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા લગભગ પોણા ૭ લાખ થઈ છે અને તે પાછળ દરવર્ષે લગભગ સાડાતેર લાખ રૂપિયા કલદાર ખર્ચાયા છે. રાજ્યનું શૈક્ષણ લગભગ ૮૧૦૦ ચોરસ માઇલ છે અને વસ્તી ૨૦ લાખ માણસની છે. તેમાં વસ્તીવાળાં ગામોની સંખ્યા લગભગ ૩૧૦૦ છે એટલે એક આબી વસ્તીવાળાં ગામો દિવાય લગભગ દરેક ગામે શાળા છે. વળી પ્રાથમિક શિક્ષણ દરમિયાન તથા મહત્ત આપ.

વાની યોજના કરેલી હોવાથી શાળામાં જ્યાં લાયક છોકરાના સંકેતે ૭૯ ટકા અને છોકરીના સંકેતે ૪૯ ટકા શિક્ષણનો લાભ લે છે.

પ્રગતને ડેળવણીના સાધનો પૂરાં પાડવા માટે રાજ્યની જોખમદારી સંબંધ નામદાર મહારાજ ગાયકવાડ પોતાના એક ઇચ્છે ઉપરથી લેખમાં નીચે પ્રમાણે લખે છે:—

“ મારા માનવા પ્રમાણે, રાજ્યની ઉત્કૃષ્ટતાનો નિર્ણય, તેના વહીવટની જુદી જુદી હકીકતથી નહીં, પરંતુ જે લોકોના અવિધ્યુ તે માર્ગદર્શક છે શ્રીમન્ત મહારાજ તેમનામાં રહેલી સર્વ ઉત્તમ માનુષી શક્તિના સંવર્ધન માટે તે જે સાહેબની લાયક સરળતા કરી આપે તેના પ્રમાણથી, તેમજ તે શક્તિઓ સંવર્ધિત ના અને નીતિ, કરીને સુવ્યવસ્થિત સમાજની રિયલિટમાં તેમને અજમાવવાનો તદ્દન ખુલ્લો અને પૂરતો પ્રસંગ આપે, તે ઉપરથી કરવો જોઈએ. આ

પરથી એ નક્કી થાય છે કે સાર્વત્રિક શિક્ષણ પૂરું પાડવું એ રાજ્યનો પ્રથમ ધર્મ છે. જૂના વખતમાં, જ્યારે લોકોએ માત્ર કરો બરવા, કાયદાને આધીન રહેવું, ખેતી કરવી, અને સુદ્ધા પ્રસંગે દારૂગોળાના બક્ષ થવું એટલુંજ કરવાનું હતું ત્યારે તેમને ડેળવણી આપવાની આવશ્યકતા જણાતી ન હતી. પરંતુ હાલના સમયમાં, જ્યારે જાહેરમતની વધારે વધારે કિંમત અંદાતી જાય છે, અને સ્વતંત્ર તથા જોખમ બરેલી પ્રવૃત્તિનું પૂરતું

પૂરતું પ્રમાણ લોકોને બક્ષાતું જાય છે તેવે સમયે તેમનાં નર્વ, અવિધ્યુ અને જોખમી માટે સજ્જ થવાને સાર્વત્રિક શિક્ષણની તેમને અપેક્ષા છે. પ્રજાજનના આ સમયમાં જાન અને તેથી કરીને પીડાતી વસ્તી રાખવી એ બપબરેલું છે, દારણ કે એવી વસ્તી ઉપર અચાનકતા અને મતવાદના પહેલા સપાટાનીજ અસર થવા સંભવ છે, તેમજ વળી હાલના સમયમાં એવી પણ તકરાર આણી શકાય નહીં કે ડેળવણી એ રાજ્યનું નહીં પણ વ્યક્તિનું કામ છે. અર્થશાસ્ત્રનું એ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ થતું જાય છે કે ડેળવણી પૂરી પાડવી અને તેની નિરીક્ષા કરવી એ ખુબ્યારે કરીને રાજ્યનો ધર્મ અને સૌથી અગત્યનો ધર્મ છે, અને તે છૂટા છવાયા અવ્યવસ્થિત પ્રવાસથી કરકસરથી કે અસરકારક રીતે કાષ્ટ પ્રકારે પણ બચાવી શકાતો નથી. ” આગળ લખતાં શ્રીમન્ત મહારાજ સાહેબ સિમલાની ડેળવણી-પરિપક્ષમાં નામદાર લૉર્ડ કેર્ઝને ઉચ્ચારેલા નીચેના શબ્દો ટાંકે છે:—

“ પ્રાર્થનિક ડેળવણી કે જેથી હું લોકસમૂહને દેશી બાપામાં શિક્ષણ આપવું સમજું છું, તેના ખ્યાલથી વિચાર કરવા માટે વધારે વિશાળ અને વધુ વાદ્યસ્ત ક્ષેત્ર ખુલ્લું થાય છે. સરકારે આ બાબતમાં પોતાનો ધર્મ પૂરેપૂરો બજાવ્યો નથી એવું ધારનારાઓમાંનાં હું એક છું. + + + હિંદુસ્તાનમાં સૌથી મોટામાં મોટો ભાગ ક્યો છે । લોકસમૂહમાં શંકા, વહેમ, ઉભરા નીકળવા, ગુંદા, અને વળી ખેતી સંબંધી અસંતોષ અને પીડાનું મૂળ રું છે । તે અજ્ઞાન છે; અને અજ્ઞાનતાનો એકલો ઉતાર ક્યો છે । જાન. જેટલા પ્રમાણમાં આપણે લોકસમૂહને શિક્ષણ આપીશું તેટલા પ્રમાણમાં આપણે તેમનું ભાગ્ય વધારે સુખી કરીશું, અને જેટલા પ્રમાણમાં તેઓ સુખી થશે તેટલા પ્રમાણમાં તેઓ નીતિવિગ્રહના વધારે ઉપયોગી અંગીઓ થશે. ” મહારાજ ગાયકવાડ આગળ લખે છે, “ આ હકાવણીના શબ્દો છે, અને તે જ્યારે આવા શ્રેષ્ઠ અધિકારીથી ઉચ્ચારાયા છે ત્યારે તે સાર્વત્રિક પ્રાથમિક ડેળવણીપ્રતિ મોટી પ્રગતિની આગાહી આપે છે. આથી કરીને સાર્વત્રિક શિક્ષણ

તત્વ દિ'ફુસ્તાનીની કેળવણી સંબંધી રાજ્યનીનિવું સ્વીકારાયલું' અંગે મળેલી સલાય."

ઉપરનો ઉતારો શ્રીમન્ત મહારાજ સાહેબની બાવના અને નીતિનો ખ્યાલ આપે છે.

૧ પ્રાથમિક કેળવણી.

સને ૧૮૮૦-૮૧માં દેશી શાળાઓની સંખ્યા ૧૮૦ અને તેમાં બાલુનારા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧૭૪૬૫ હતી. પંદર વર્ષ પછી એટલે સને ૧૮૯૫-૯૬માં શાળાઓની સંખ્યા ૧૩૮૦ અને વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૮૭૭૫૫ થઇ અને સને ૧૯૦૬-૧૦માં તે વધીને ૨૮૩૩ શાળાઓ અને તેમાં બાલુના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧૬૪૭૩૭ થઇ છે. શ્રીમન્ત મહારાજ સાહેબે રાજ્યનો પૂર્ણ અખત્યાર ધારણ કર્યા પછી પાંચ વર્ષના અનુભવ લઈ સને ૧૮૮૫ના ડિસેમ્બરની ૯ મી તારીખે એક અગત્યનો હુકમ બહાર પાડ્યો કે દર વર્ષે ૩૦ નવી શાળાઓ ઉઘાડવી અને ખાતાઓ (૧) નવી વાચનમાળા તૈયાર કરવા ઉપર, (૨) છાત્રોની શારીરિક કેળવણી ઉપર, (૩) કન્યાશાળાઓ માટે ઓરિજિનલ પૂરી પાડવા ઉપર, (૪) મધ્યમ વર્ગની અને પછાત પહેલી ક્ષેત્રોમાં કેળવણીના પ્રસાર કરવા ઉપર, (૫) શાળાઓમાં સમદરયાનો બિર્ધા કરવા ઉપર, અને (૬) દેશી બાળાસાહિત્ય વધારવા ઉપર લક્ષ આપવું, અને દર વર્ષે ૫૦ થી ૬૦ હજાર રૂપીઆની રકમ શાળાનાં મકાનો બંધાવવા પાછળ ખર્ચવી. સદરજુ રકમ પાછળથી રૂ. ૭૫૦૦૦ની કરવામાં આવી હતી અને સને ૧૯૦૬-૧૦માં એજ્યુકેશન કમિશનની બક્ષામણુપરથી તે વધારીને એવડી એટલે વાર્ષિક રૂ. ૧૫૦૦૦૦ની કરવામાં આવી છે. ઉપર જણાવેલી શાળાઓ ઉપર અત્યક્ષ દેખરેખ રાખવા-માટે દરેક પ્રાન્ત દીઠ એકેક એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર મળી ચાર ઇન્સ્પેક્ટરો છે અને તેમના હાથનીચે ધણુખરૂં તાલુકા દીઠ અગર બે તાલુકા ઉપર એકેક ડેપુટી એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર છે. પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોનો ઓછામાં ઓછો પગાર રૂ. ૭) ફરેસો હતો તે ઓછામાં ઓછો રૂ. ૧૦) રાખવા એજ્યુકેશન કમિશને બક્ષામણુ કરવાથી શ્રીમન્ત મહારાજ સાહેબે મંજૂરી આપી છે અને તે વધારાના ખર્ચને પહેાંચી વળવા માટે રૂ. ૧૭૦૦૦૦ મંજૂર કર્યા છે. શિક્ષકો પોતાના કામમાં લાયક હોય તેમનેજ આ લાભ આપવો ઉચિત ગણેલો હોવાથી ટ્રેનિંગ કૉલેજના પહેલા વર્ષની પરીક્ષામાં પસાર થયેલા ઇસમનેજ આ વધારો આપવામાં આવે છે. પરીક્ષાની ફરજ તેમને હાડમારીરૂપ નહીં માય એટલા માટે કૉલેજમાં અભ્યાસ કર્યા શિવાય બહારથીજ પરીક્ષા આપવાની કેટલાક વર્ષ માટે છૂટ રાખેલી છે જેથી શિક્ષકોને સતોષ થવા સાથે શાળાઓના શિક્ષણમાં પણ સુધારો થવાનો ઉદ્દેશ પાર પડે છે.

૨. ફરજિયાત કેળવણી.

બ્રિટિશ રાજ્ય તથા ઇતર દેશી રાજ્યોએ જે અખતરનો આરંભ કર્યો નથી તે નામદાર ગાયકવાડ સરકારના રાજ્યમાં સંપૂર્ણ કૃતેદયદં નીવડ્યો છે. નામદાર બ્રિટિશ સરકાર એ અજમાયશ ધ્યાનપૂર્વક જોતી રહી છે અને ત્યાં પણ નામદાર ગોખલેના બિલથી તથા નામદાર સહેનસાહ પંચમ જ્યોર્જ દિલ્હીના તાજપોપીના દરબારમાં જાહેર કરેલી રૂ. ૫૦૦૦૦૦ ની માન્ટથી અખતરો અજમાવવાનો સંભવ નહક આવેતો જણાય છે. સને ૧૮૯૩ માં શ્રીમન્ત મહારાજ સાહેબે ફરજિયાત કેળવણીની યોજના અજમાવી જોવાનો નિશ્ચય કર્યો અને રાજ્યના ખૂણે પડેલા અગરેલી તાલુકામાં એવી શાળાઓ ઉઘાડવા હુકમ કર્યો. ૭ થી ૧૨

વર્ષની વયના બધા છોકરાઓ અને ૭ થી ૧૦ વર્ષની વયની બધી બાળાઓને એ શાળાઓમાં જવા ફરજ પાડવામાં આવી અને જેઓ તેમ કરવામાં કસુર કરે તેમનાં માખાપોને નાનો સરખો દંડ કરવાનું કરાવવામાં આવ્યું. ગરીબ સોકોને આ કાયદો સખત પડે નહીં એટલા માટે શરૂઆતમાં વિદ્યાર્થીના સંકેડે ૪૦ ટકા અને પાછળથી બધાને ફીની માફી આપી દાખલ કરવામાં આવ્યા. આ અખતરો ત્રણ વર્ષ આવ્યો એટલામાં એવી હકીકત જણાઈ કે શાળામાં જવા લાયક વયનાં છોકરાના સંકેડે ૯૯.૯ ટકા શાળામાં દાખલ થયાં, અને એ યોજના અમલમાં લાવવાને કાંઈ મુશ્કેલી જણાઈ નહિ. શરૂઆતમાં ૧૦ ગામોમાં આવી શાળાઓ ઉધાડવામાં આવી અને ૧૦ વર્ષમાં તે વધીને ૫૨ થઈ. સને ૧૯૦૪-૦૫ ની આખરે અમરેલી તાલુકાનાં ૫૦ ગામોમાં આવી શાળાઓ હતી, અને બીજી ૧૫ નિયમિત શાળાઓમાં પહેલાં ત્રણ ધોરણો ફરજિયાત ફેળવણીના કાયદા પ્રમાણે રાખવામાં આવેલાં હતાં; આ પ્રમાણે એ પ્રકારની ફેળવણી માટે શાળાઓની કુલ સંખ્યા ૮૫ હતી. આ શાળાઓ પૈકી ૨૨ માત્ર કન્યાઓ માટેની હતી અને બાકીની ત્રિશ્ર શાળાઓ હતી.

રાજ્યના સર્વ ભાગોમાં ફરજિયાત ફેળવણીનો પ્રસાર કરવાનો વિચાર નામદાર મહારાજ સાહેબના મનમાં ધણી વર્ષથી હતો અને એટલા માટે જુલાઈ ૧૯૦૪ *થી એક કાયદો ઘડવામાં આવ્યો. બાળકોને આ કાયદામાંથી કેટલેક પ્રસંગે મુક્ત કરવામાં આવે છે, જેવા ૧, (૧) માંદગી અગર બીજી ખોડને લીધે તેઓ અશક્ત બની ગયાં હોય, (૨) અમુક કસાવેલા પ્રમાણ કરતાં ઓછું જન્મીનું મહેસુલ ભરનાર ખેડૂત માખાપનાં તેઓ બાળકો હોય, (૩) જેઓ પોતાને ઘેર ફેળવણી સેતાં હોય, (૪) પડદેનશીન બાળાઓ અને જે વર્ગનાં બાળકો માટે રાજ્યમાં ઇલાયદી શાળાઓ સાધારણ રીતે હોય, વગેરે.

હાલમાં છોકરા તથા છોકરી માટે દેશી ભાષાનું ઓછું ધોરણ ફરજિયાત ફેળવણીની યત્તા કરેલી છે. કન્યાની વય ૧૦ થી વધારીને ૧૧ વર્ષની ફરજિયાત ફેળવણી માટે મુકરર કરેલી છે, ઠેરવેલી વયમર્યાદાવાળાં છોકરાનાં માખાપ અને વાલીઓ તેમને શાળામાં મોકલતાં થુકે તો તેમને શરૂઆતમાં નહીં જોવા દેડે થતાં પરંતુ એ તેમને દર મહીને દંડ કરવામાં આવે છે, તેમજ લાગત ૬ દિવસની ગેરહાજરી માટે પણ દંડ ભરવો પડે છે. કલકત્તામાં આપેલા એક ઇંગ્લિશ ઉપરથી વ્યાખ્યાનમાં શ્રીમન્ત ગાયકવાડ મહારાજે પોતાનાં વિચારો નીચેના શબ્દોમાં જાહેર રીતે દર્શાવ્યા છે. — “ ફીની માફી આપી ફરજિયાત ફેળવણી આપવાનો પ્રયોગ આ દેશમાં અપૂર્વ છે; અને તો પણ તેની અપૂર્વતાએ આપણને આપણી ફરજમાંથી બાકીપવા જોઈએ નહીં. * * એમ છતાં વડોદરા રાજ્યમાં સર્વ ઠેકાણે ફરજિયાત ફેળવણી દાખલ કરવાનો મેં પ્રયાસ કર્યો છે, અને તેથી મારી પ્રજાને લાભ થયેલા જોવાની હું આશા રાખું છું. રાજ્યના એક ભાગમાં કેટલાંક વર્ષથી આ પ્રયોગ સતોષકારક પરિણામ સાથે અજમાવાતો હતો. એ અખતરોની ફત્તેહને લીધે કિંમત આવવાથી આખા રાજ્યમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ ફરજિયાત અને તદન મશત આપવાનો મેં કરાવ કર્યો છે. ” આખા રાજ્યમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત આપવાની ઉદારતા શ્રીમન્ત મહારાજ સાહેબે કરેલી હોવાથી ફરજિયાત શાળાઓનો સમાવેશ પ્રાથમિક શિક્ષણની નિયમિત શાળાઓમાંજ કરવામાં આવેલો છે.

નાથ (અપૂર્વ.)

પ્રેમી વૃત્તિની દર્શન દેવા ઇષ્ટપ્રતિ યાચના.

(લેખક, ચંદુલાલ મોહલાલ મુંબઈ)

(વારિ લાલા, મોહન જાંસીવાલા, એ લય)

આવો આવો, મોહન મન લાવો, રીઝાવો,
ખીલાવો મને—

છાની છાની છળિલા વાટ જોઈ,
તારી મોહીની મુરત પર મોહી,
હું મોહી રહી છું વહાલા, આવો હે જાંસિવાલા,
નંદલાલા, ગોવાળા, ઇગાળા, રસીલા—

હું-મૂર્ખે આવી આવી આવી,

ચોપ ગજવી પ્રિય નાથ,

એરી એરી વહાલા,

ચોપ ગજવી પ્રિય નાથ,

કરું હું ઠાલાવાલા, લટકાળા ઇડી ચાળા,

હરખાતા, મલકાતા, લચકાતા ને ગાતા—

સ્ત્રીકેલવણી.

*(ત્રીયુત વનીચંદ મોરારજી કોઠારી બી. એ.—ગોડલ)

મહેરખાન અધિપતિ સાહેબ;

આપના પ્રકટ થતા “ સ્ત્રીકલ્પ ” નામના માસિકના ફાલ્ગુન માસના અંકમાં “ સ્ત્રી કેળવણી સંબંધી કેટલાક વિચારો ” એ મથાળાનો લેખ પ્રકટ થયો છે, તે મદારા વાંચવામાં આવ્યાથી મને પણ તે વિષયના કેટલાક વિચારો દર્શાવવાની આકાંક્ષા થઈ છે.

કન્યાઓને પ્રથમ શિક્ષણ આપ્યા પહેલાંજ આ વિષયનું નિરાકરણ થવું જોઈએ. કન્યાઓને શિક્ષણ તો આપવુંજ એ વાત સ્વતઃ સિદ્ધ છે. પણ શિક્ષણ કયા પ્રકારનું આપવું તે પ્રશ્ન હજી તેવો ને તેવોજ છે. તેઓને કોલેજમાં અપાય છે તેજ શિક્ષણ આપવું, અથવા તેઓને કેવલ ગુજરાતીનોજ અભ્યાસ કરાવવો અથવા તેઓને સંસ્કૃત શિખવવાની આવશ્યકતા છે કે નહિ આવા આવા અનેક પ્રશ્નો નિરંતર રહેલા છે. આ લેખમાં લેખકે એ પ્રશ્નનું કંઈક અંશે નિરાકરણ કરવાનો પ્રયત્ન કરેલો છે.

આ લેખના ત્રણ ભાગ પાડેલા છે. ૧ શિક્ષણ આપવું જોઈએ. ૨ તે શિક્ષણ.

* એઈન્સ્ટાઇન કોલેજના શ્રેણીના પદનો અતુલવ કથો પછી પરિપક્વ થયેલા પોતાના વિચારોને વીસમી સદીની આપણી સ્ત્રી કેળવણીના આદર્શ લક્ષ્ય (Ideal) રૂપે આ લેખ દ્વારા પ્રાટ કરવા માટે કાર્યવાહી મંડળ લેખકનો આભાર માને છે.

શ્રી રીતે આપણું અને ૩ તે શિક્ષણ આપવાને માટે અભ્યાસ કેવા ક્રમમાં ગોઠવવો. આપણે શિક્ષણ બે પ્રકારનાં રાખીશું ૧ જે કન્યાઓ સારા અને ઉંચા કુટુંબની હોય અને જેને પુરો અભ્યાસ કરવાની ઈચ્છા હોય; ૨ જે કન્યાઓ સાધારણ સ્થિતિની અથવા તો ગરીબ સ્થિતિની હોય અને જેઓથી પુરો અભ્યાસ થઈ શકે નહિ અને પુરા અભ્યાસની જેના ગૃહ સંસારમાં જરૂર પણ ન હોય. પહેલી જાતના શિક્ષણને માટે દસ વરસ એટલે કે બે કન્યા ૭ વરસની થાય ત્યારથી શાળામાં જાય તો સોળ વરસે અભ્યાસ પુરો કરે અને બીજી જાતના શિક્ષણને માટે સાત વરસ રાખીશું એટલે કે કન્યા ૧૩ વરસની થાય ત્યાં સુધીમાં તેનો અભ્યાસ પુરો થાય. બીજી જાતની કન્યાઓને માટે કન્યાશાળામાં સાત ગુજરાતી સુધીમાં જે શિક્ષણ અપાય છે તે યોગ્ય છે અને તે ઉપરાંત પહેલી જાતના શિક્ષણમાંથી અમુક વિષયો યોગ્ય લાગે તેટલાજ શિખવવા.

પહેલી જાતના શિક્ષણ ક્રમ ઉપર વિચાર ચલાવીએ. તે શિક્ષણના આપણે ત્રણ ભાગ પાડીએ ૧ વિદ્યા ૨ કળા અને ૩ તે ઉપરાંત ગૃહવિજ્ઞાન, વ્યાયામ તે આપણે એક વિષય તરીકે ગણીને તે ઉપર પણ ચર્ચા કરીશું.

હવે આપણે વિદ્યાનો ભાગ લઈએ અને તેમાં ક્યા ક્યા વિષયો શિખવવા તે ઉપર જઈએ.

વિદ્યા એવી આપવી જોઈએ કે તે વિદ્યા જીવિયાને ગૃહ સંસાર ચલાવવામાં ધણીજ

વિદ્યા. ઉપયોગી થઈ પડે. હાલેજમાં બી. એ. સુધીની ફળવણી આપવી તે ધણીજ

સરસ છે, તેથી હું વિરૂદ્ધ મતનો નથી પણ યુનિવર્સિટીની પરિક્ષાઓ માટે તેષાર

થવું અને તેમાં મુખ્ય યુનિવર્સિટીમાં પસાર થવું એ કદિન તપને માટે જીવિયાનું કામજ શરીર સર્જાયેલું હોય એમ મને લાગતું નથી. પરિણામ એ આવે છે કે બી. એ. પસાર થયા પછી એક સુંદર યુવતિ જેવાને બદલે એક ફિક્કી નિરતેજ, અને Hysteria નહિ તો prostrasthenia જેવાં દરોથી પીડાતી જીવિયા જોઈએ છીએ. જીવિયાના પોષક તત્ત્વને સંદાર કરનારી વિદ્યા આપણે નથી જોઈતી. તે વિદ્યા બહુધા આપણી જીવિયાને ઉપ-યોગી થાય પણ નહિ. યુરોપ દેશમાં પુરૂષ તથા જીવિયા અપરિણીત અવસ્થા ધણા પ્રમાણમાં ગાળે છે અને તેથી જીવિયાને શિક્ષક તરિકે અથવા તો તારખાતામાં કે એવા બીજાં કોઈ ખાતામાં અને એમ નહિતો એકાદ વ્યાપારની પેઢીમાં કામ કરવા રહેવું પડે છે. તેવું જીવન આપણા દેશની જીવિયા ન પાળે, અને તેવો સુધારો પૂર્વ દેશમાં ન આવે એવી આપણી મહત્ત્વ ઇચ્છા છે. આવો પાશ્ચિમાત્ય સુધારો પાશ્ચિમ દેશમાંજ લસે રહે.

છતાં પણ જીવિયાને ફળવણી આપવી એવો આવશ્યક છે. વિદ્યાહીન જીવિયા સંસાર યાત્રામાં પરિક્રમણ કરવું એ પક્ષાઘાતના રોગથી અર્ધ અંગ રહી ગયા પછી જીવન ચલાવવા જેવું છે. આપણો દેશ જટલી ત્વરાથી આગળ વધવો જોઈએ તેટલી ત્વરાથી આગળ વધતો નથી તેવું કારણ માત્ર આ એકજ છે. આપણામાં હજી મુખ્ય રીવાજો અને વહેમો જે કે કાંઈક અંશે દૂર થયા તો પણ હજી તેવાને તેવાજ છે. “જી વિના દેશની ઉન્નતિ થવી અશક્ય છે” એ ગોવર્ધનરામે લખેલું વાક્ય માર્ગ છે. કન્યાઓને ક્યા ક્યા વિષય શિખવવા તે ઉપર હવે આપણે વિચાર ચલાવીએ.

A ભાષા.

૧ અંગ્રેજી. જીવિયાને અંગ્રેજી ભાષાનું શિક્ષણ આપવું એ એક છે. પૂર્વી ઉપર

આસતી પ્રત્યેક ભાષાના સાહિત્યનું અંગ્રેજી ભાષામાં ભાષાંતર થયેલું છે એમ કહી શું તો તે અતિશયોક્તિ કહેવાશે નહિ. અંગ્રેજી ભાષા વિના તે સાહિત્યનો ઉપયોગ કરવો અને પૃથ્વી ઉપર યથા ગયેલાં મોટા મોટા મનુષ્યો શું લખી ગયા છે તે જાણવું અશક્ય યથા પડે. પૃથ્વી ઉપર જ્ઞાન શું છે અને કેટલું છે તેનો વિચાર પણ અંગ્રેજી ભાષા ભાષા વિના લાગી શકાય નહિ.

૨ સંસ્કૃત. એકાદ બીજી ભાષા શિખવી નેમ્મજી અને મેટ્રીક અને ફાઇનમાં અભ્યાસ કરનારાઓને તો તે અવશ્ય શીખવીજ પડે છે; હિંદુ ઓળાને French (ફ્રેન્ચ) ભાષા બીજી ભાષા તરીકે લેતાં નેમ્મને ધણું આશ્ચર્ય થાય છે. ફ્રેન્ચ સહેલી ભાષા છે અને સંસ્કૃત કઠિન ભાષા છે પણ એક વિષય લીધા પહેલાં તેની ઉપયોગિતા અને નિરૂપયોગિતાનો વિચાર કરવો નેમ્મજી. આપણી હિંદુ બાળાઓએ તો સંસ્કૃત અવશ્ય લેવુંજ નેમ્મજી; આપણું સર્વ સાહિત્ય સંસ્કૃત ભાષામાંજ લખાયેલું છે. આપણા પૂર્વજોએ કેટલી વિદ્યા સંપાદન કરી હતી, તેઓ સુધારામાં કેટલા વધ્યા હતા, તેમના દરેક વિષય ઉપરના જેવા વિચારો હતા અને તેઓ કેવું દીર્ઘ, આનંદમય, સુખમય અને પવિત્ર જીવન ગાળતા હતા તેનો વિચાર મૂળ સંસ્કૃત પુસ્તકો વાંચ્યાથીજ આવી શકે. આપણી સતીઓનાં વૃત્તાંતનાં ભાષાંતર થયેલાં વાંચનાં તે કરતાં મૂળ ભાષામાં વાંચવાથી મન ઉપર ધણી જાડી અસર થાય છે. ઓળે પુરૂષ કરતાં વિશેષ સન્માન મળતું. ગૃહના દરેક કાર્યમાં પતિની સાથે ઓ સંયુક્ત રહેતી. ઓ એજ ગૃહ છે ન ગૃહં ગૃહમિત્યાદુઃ ગૃહિણી ગૃહમુચ્યતે એવાં વાક્યોનાં રહસ્ય સંસ્કૃત ભાષા જાણ્યા વિના અસરકારી પુરૂષના હૃદયમાં આવનાં કઠિન છે. આપણા વેદ, સ્મૃતિ સ્મૃતિ અને નીતિ શાસ્ત્રો સર્વ સંસ્કૃતમાંજ લખાયેલાં છે. આખી પૃથ્વીમાં પ્રશંસા પામેલું લગભગ ગીતા જેવું પુસ્તક પણ તેજ ભાષામાં છે. રામાયણ અને મહાભારત જેવાં મોટાં Upanishads કાવ્યો પણ તેમાંજ છે. કિં બહુતાઃ આપણું સર્વ સાહિત્ય સંસ્કૃત ભાષામાંજ છે. બીજી ભાષા લેવામાં સંસ્કૃત લેવું એજ આપણી ઓળાને યોગ્ય ગણાય.

૩ ગુજરાતી-ગુજરાતીનું શિક્ષણ આપવું એમાં કંઈ વિશેષ લખવાનું નથી. સંસ્કૃત ભાષા મૂલપ્રાય યથા છે, અને હવે આપણે તો " વાધી ગિરા ગુજરી " એજ હજી વાતું છે. ગુજરાતી ભાષામાં આપણા કવિઓએ ઉત્તમ કાવ્યો લખેલાં છે. ગુજરાતી ભાષા ઉત્તરના વરસ સુધી શિખવતી અને તેમાં પણ રેલી કેમ સુધારવી, અને જન સમાજ ઉપર અસર કરે એવા સારા લેખો કેમ લખવા અને પ્રસંગ પડયે અસર કરે એવાં ભાષણો પણ કેમ આપવાં એ ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

B ગણિત શાસ્ત્ર.

ગણિત એવો વિષય છે કે જેનું થોડુંક જ્ઞાન તો દરેક માણસને વિદ્યા લીધા વિના પણ હોય છે, અને તેમાં પારંગત થવું એ મોટા ગણિતશાસ્ત્રીને પણ કઠિન છે. ગણિતની શાખાઓ દુનિયામાં જેટલી વસ્તુઓ જોવામાં આવે છે તેથી પણ વિશેષ છે એમ કહી એ તો પણ અતિશયોક્તિ નથી. પણ તેમાંના ત્રણ વિષયનાં મૂળતત્ત્વ શિખવવાની ખાસ જરૂર છે.

૫ પાકશાસ્ત્ર (Cooking); રસોઇ કેમ તૈયાર કરાવવી, સારા સારા બોજન કેમ કરવા ઉત્તમ પાકો કેમ બનાવવા અને સાદી વસ્તુઓને પણ સ્વાદિષ્ટ કેમ બનાવવી એ સ્ત્રીઓએ શિખવું જોઈએ. આ શિક્ષણ તો ઘણું કરીને ઘેરજ આપી શકાય અને તે શિક્ષણ આપવું એ માતાનું કામ છે. આ વિષય નિશાળમાં રાખી શકાય નહિ પણ ઘેર કન્યાને આ શિક્ષણ મળે છે કે નહિ તેનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ.

પૃથ્વીની ઉપર કળાઓના અંત નથી. શિખવા બેસીએ તો તેનો છેડો નથી પણ આ પાંચ કળા અત્યંત આવશ્યક પડી છે તેવું કારણ એટલું જ કે તે પાંચ કળાઓ શીખવાની ખાસ અવશ્યકતાજ છે.

વિદ્યા અને કળા વિષે લખ્યા પછી ગૃહવિજ્ઞાન ઉપર લખીશું. એ વિષય એવો, છે કે તે ઘણું ખર્ચ જન્મથીજ પ્રાપ્ત હોય છે અને જેનામાં એ ચાતુર્ય નથી આવતું તેનામાં ચાતુર્ય છેવટ સુધી પણ નથી આવતું. ચતુર સ્ત્રીઓને ચાતુર્ય શિખવા જવું પડતું નથી. આવિષ્યની અંદર કટક્ષીક સૂચનાઓ જરૂરની છે માટે મેં તેને ગૃહવિજ્ઞાન એવું નામ આપ્યું છે. નીચેની વસ્તુઓ ઉપર ધ્યાન આપેથી એ વિષયનું જ્ઞાન વધશે.

૧ શરીર સુધ્ધ કેમ રાખવું. સ્વચ્છ વસ્ત્રો પહેરવા; વસ્ત્ર કેમ પહેરવા એ પણ એક કળા છે. પોતાના શરીરને શોભે એવાં ને અમુક રીતે પહેરવાં જોઈએ. પોતાનાં વસ્ત્રને પહેરી લીધા પછી સરખી રીતે ગોઠવીને મુકી દેવાં કે તે ખગડે નહિ. વસ્ત્રની આવી રીતે સંભાળ રાખવાની ટેવ શીખવી હોય તો તેમાં પણ યતો વ્યય ધરો ખચી શકે અને વસ્ત્રોનું ખર્ચ પણ જરા ઓછું થાય.

૨ ગૃહને કેમ સંભાળવું. નોકરોની સાથે બોલવા વ્યવહારમાં કેમ વર્તન રાખવું. ગૃહની અંદરની વ્યવસ્થા કરવી એ સ્ત્રીનું કામ છે અને તેમાં કાંઈ પણ જૂલ માય તો મનુષ્ય સ્ત્રીને હોય કે. સર્વવસ્તુઓ વ્યવસ્થિત રીતે રાખવી. તે બરાબર સાફ કરાવવું કે બીજા રોગો અંદર દાખલ થઈ શકે નહિ. ફરનીયરને કેમ ગોઠવવું તેમાં પણ કુશિલ્પચારી જોઈએ હોય.

૩ ખર્ચનો હિસાબ બરાબર રાખવો. પોતાની આવકના પ્રમાણમાં ઘર ખર્ચ રાખવો જોઈએ. જરૂરને પ્રસંગે કામ આવે તેને માટે બચાવવું જોઈએ. આપણે ખેડ સદિત કહેવું પડશે કે હાલના જમાનામાં સ્ત્રીઓ ઓછો ખર્ચ કરવાને બદલે વિશેષ ખર્ચ કરે છે અને પતિને મારવાડીતા દેવામાં આવવું પડે છે. પરિણામ એ આવે છે કે પુરૂષને વધારે વધારે કામ કરવું પડે છે અને તોપણ દેવામાંથી મુક્ત થવાનું નથી. સારી શૃલ્લિકીનો પવિત્ર ધર્મ છે કે પતિને આ વાતની કદિ પણ ચિંતા આવવા દેવી નહિ.

૪ પોતાનાં બાળકની સંભાળ રાખવી. તેઓની તંદુરસ્તી કેવી રહે છે; તેઓને બરાબર નહવરાવાય છે કે કેમ, તેમનાં વસ્ત્ર સાફ છે કે નહિ, તેઓની વિદ્યા ઉપર ધ્યાન આપાય છે કે નહિ આવી આવી અનેક વાતો ઉપર ધ્યાન આપવાનું છે. પોતે સભાઓમાં અને સમજેમાં રૂપાં કરે, છોકરાંઓ કેવળ નોકરોને હાથ રહે અને પછી છોકરાંઓ જોઈએ તેવાં સારાં ન થાય તેમાં તવાઈ શું? છોકરાંઓને સારી રીતે ઉછેરવાં અને તેમને સાફ શિક્ષણ આપવું એ પ્રત્યેક માતાની ફરજ છે.

૫ અન્ય સ્ત્રી પુરૂષો સાથે કેવી રીતે વર્તન રાખવું. સવ્યતાથી અને નરમાશ-થી કેમ બોલવું, કોઈ કાંઈ પુછે તો તેનો જવાબ શાંત રીતે કેમ આપવો તેમાં પણ ચાતુર્ય જોઈએ, અશુર, અશુ, દીવર, જ્યેષ્ઠ અને નશુદો સાથે કેવી રીતે હાવભાવથી

રહેવું એ સઉથી કઠિનમાં કઠિન તપ છે. ગોવર્ધનરામે ગુણસુંદરીનું જીવન મીતરીને આપણને એક મોડું દેખાતું આપણું છે. બહેલી સ્ત્રીઓમાંથી અત્યાર સુધીમાં ગુણસુંદરી જેવી કેટલીક થઈ હશે.

૬ પતિ દિવસના કામથી કંટાળીને આવે કે તુરત જ ધરની વાતથી તેને કંટાળો આપવો ન જોઈએ. મૂર્ખ સ્ત્રીઓ આખા દિવસમાં બરી રાખેલી વરાળને પતિ આવે કે તરતજ કહાડી નાંખે છે અને બિચારા થકિલા પતિને વધારે કથેશ ઉપજાવે છે. તે વખતે સારી સારી વાતથી તેને પ્રસન્ન કરવો જોઈએ. પતિને કથેશ ઉપજાવે એવી વાતો કહેવાની સ્ત્રીઓએ જનતા સુધી ટેવ રાખવીજ નહિ. તેવી વાતો તેઓના મુખમાં શોભતીજ નથી. માથે આપણે આવે ત્યારે એકદમ રોવાને બદલે ધૈર્ય રાખવું. રોઈ પડવું એ સ્ત્રીઓને સહજ છે પણ જો એ ટેવ ન જાય તો વિદ્યાનો સફળપ્રયોગ શું ? “ ધણા કષ્ટકાળે ધણું ધૈર્ય ધારો ” અને “ સદા રાજ રાજ હઠેમાં રહેવું ” એવી સાદી કવિતાઓ આપણને જોડણું તત્વ શિખવે છે તેટલું પ્રયત્ન કરી કરીને લખેલી કવિતાઓ કદી પણ કરતી નથી.

(અપૂર્ણ.)

V. M. Kothari.

બુકર-ટી-વોર્શીંગટન.

(શીશુત કે-એથ. પકીલ-બી. એ-આર્થ મઠ-સાંકાકુચ.)

“ સેવા કરો સેવા કરો, અત્યંત અનાથની સેવા કરો. ”

પૃથ્વીના દરેક ખુણામાં કેળવણીનો પ્રકાશ પડવા માંડ્યો છે. ગ્રીન જેવા અપ્રીયુ દેશમાં પણ મીનાઓ અપ્રીયુ છોડી કાઢક કાઢક ઉદ્યોગે લાગ્યા છે, ધરિન જેવો વિલાસી દેશ પણ જાગૃત થવા માંડ્યો છે, આફ્રિકાના સીધીઓ અને અમેરીકાના રેડ ઇન્ડીયનો પણ એ પ્રવાહમાં અગાડી તણાયા જાય છે, તો પણ હિંદુસ્થાનમાં તેને વિષે હજી મંદ મંદ વાદવિવાદ જ આવે છે અને દેશ ભક્ત સંભાનિત દેશગુણોની દરીદ્ર સ્થિતિ જોઈ તેમનો નીશો ઉતારવા પછાડા મારે છે ત્યારે તેના ઉત્તરમાં ફક્ત થોડો સમય પ્રજાનો વાદવિવાદ જરાક જોશમાં આવી પાછો નરમ પડી જાય છે. વાદવિવાદમાં હવે વખત ગાળવો બ્યર્થ છે. સ્વાર્થ, આજસ અને મિથ્યા વાદવિવાદ છોડી, હવે ખગ ઉત્સાહી સ્ત્રી પુરુષોએ પ્રયત્ન કરવા પહોંર પડવું જોઈએ. જ્યાં લગી આપણે એમ માનીશું કે હિંદુસ્થાનમાં ઇંગ્લેન્ડ કે અમેરીકા જેવી કેળવણી ન જ પ્રસરે, ત્યાં લગી આપણો ઉદ્યમભાવ વાદળમાં ઢાંકાઈ રહેશે અને આપણે હજારો હરકતોથી મોટા પર્વતો પેઠે આપણો રસ્તો રોકતા જઈશું. કેળવણીનો પ્રચાર કરવા, ઉચ્ચ ઉદ્યોગો ઉદ્યમમાં ઉતારવા અને આપણી ઉન્નતિનો માર્ગ સરળ કરવા ખરેખરા નરરત્નો આપણને જોઈએ છે. આપણી શક્તિમાં કેટલા દેશ બાંધવાને વિશ્વાસ છે ? જલ્દ હો કે ઉલ્લગતા લોહીના મુવક હો તો પણ જાણ્યે કે અજાણ્યે આપણે કેટલીવાર સંભળ્યું છે કે “અહો ! શું એ સોફાની અકસ ! એ સોફાની કળી કેળવણીને કાણુ પહોંચે !” જલ્દ તો શું પણ સ્વાભાવિક રીતે ઉત્સાહી મુવકોના મુખમાંથી પણ આવા નીરાશાના પકા પડે છે

એજ આપણી દરિદ્ર સ્થિતિનું એક ચિન્હ છે. હિંદુસ્થાનની સ્થિતિ આફ્રિકા જેવી નથી. હિંદુસ્થાનની પ્રજાએ પુરાતન કાળમાં જ્ઞાન અને લક્ષ્મીના ભંડાર ભર્યો હતો, પણ એ ભંડાર કુસંપી અને વિલાસી પુત્રોએ સાચવ્યો નહિ. પોતે ટેટલા દરિદ્રી થઇ ગયા છે તેનું પણ જ્ઞાન એમને નથી અને દરિદ્ર સ્થિતિ મટાડવાનું કુંભકરણના વંશ-જેની પેઠે હજી તેમને સુઝતું નથી. પુરાતન કાળમાં મેળવેલું જ્ઞાન તેઓ શુદ્ધી ગયા છે અને કેળવણી જાણે તદ્દન નવીજ ચીજ હોય અથવા તો પાશ્વિમાત્ર પ્રજાને તે વરી હોય તેમ તે બાજી ધ્યાન આપવાની હજી જરૂર તેઓ જાણતા નથી. નિઃસાહી કે સ્વાર્થીઓના કાષ્ટ ટોટો નથી અને જે થોડો ધણો ઉત્સાહ યુવક વર્ગમાં ફેલાયો છે તે પણ ટેટલાક મંદમતિ પુરુષો અટકાવવા પ્રયત્ન કરે છે. યુવક વર્ગનો ઉત્સાહ દરેક પ્રજાના અપ્રમુદ્ય માટે અપ્રમુદ્ય છે. અચળ ઉત્સાહથી એક શુભામ સીધીએ પોતાના બાંધવો માટે શું કર્યું, પોતે કેળવણીની શરૂઆત કેમ કરી, દુખ કેમ વેઠ્યું, તથા અચળ શ્રમ અને અડચણો છતાં તેના બાંધવોની ઉત્તરિને ઉદ્દેશ અહોનિશ આપ આગળ રાખી નિરાશ ન થતાં સર્વ ઉદ્દેશો કેમ પાર પાડ્યા અને આખરે પોતાની જાત મહેનતથી હજારોને ઉદ્દોગ, હુન્નર, કેળવણી વિગેરે કેમ શીખવ્યાં તે તેના જ શબ્દોમાં સાંભળીશું તો નિરાશાનાં મ્હેટી ગયલાં પડ ધીરે ધીરે ઉખડશે અને આશાની રેખા જણાશે ! આપણે કાંઈજ ન કરી શકીએ એ માન્યતા અસત્ય કરશે અને ઉત્સાહ હોય તો ગમે એવું મુશ્કેલ કાર્ય પણ અનેક વીટ-પણા છતાં પણ ફેવી રીતે પાર ઉતરે છે તે શીખીશું.

છુકર ટી વૉશીંગટન અમેરીકામાં શુભામ હતો અને જ્યારે સર્વ ટેકાણેથી શુભા-મોને સ્વતંત્રતા આપવામાં આવી ત્યારે છુકર ટી વૉશીંગટન પણ શુભામીમાંથી મુક્ત થયો તેના જન્મ તથા આપદાદાની તેને જરા પણ ખબર નથી; તેની છંદગીની શરૂઆત બહુજ કંગાલ સ્થિતિમાં થઇ હતી; તેની રહેવાની જગ્યા ઘોડાના તળેલા કરતાં પણ ખરાબ હતી; તેના ખુંપડામાં હવા આવવા જવા માટે ફક્ત બે ત્રણ કાંજાજ હતો અને તેથી તે શિયાળા-માં ફરી જતો, તેની માતાનો ધધા બધા શુભામીની રસોઈ કરવાને હતો. અને એટલાજ કારણને લીધે તેનાથી પોતાનાં છોકરાઓની સંભાળ લેવાતી નહોતી. સુર્યોદય પહેલાં થોડો સમય તે છોકરાઓ પાછળ ગાળતી અને મોડી રાત્રે કામમાંથી પરવારી તેમને ઉંઘાડવાને પ્રયત્ન કરતી હતી. છુકર ટી વૉશીંગટન લખે છે કે અમારો છુટકારો થયો ત્યાર પહેલાં કાષ્ટ દીવસ હમે પથારીમાં ઉંઘ્યા હોઇએ એમ હમને યાદ નથી ધાસ પર અથવા તો ધુળ-માં ફોટેલાં ઘુટેલાં લુગડાં પર હમે રાત્રી પસાર કરતા, મ્હને ઘંટીએથી લોટ લાવવાનું સોંપ્યું હતું, ઘંટી હમારી જગ્યાથી ત્રણ માઈલ દુર હતી અને ઘંટીએ જવાને રસ્તો ધીમ જંગ-લોમાંથી પસાર થતો હતો, મ્હને પાછા આવતાં રહેજ પણ વાર થતી તો મ્હારે આખખાનો સ્વાદ આખવો પડતો.

જ્યાં લગી હમારે કપાળે શુભામીની કાળી ટીલી હતી ત્યાં લગી તો નિશાળે જવાનું મ્હારે થયું નહિ પણ જ્યારે હું મ્હારી ન્હાની શેઠાણીઓની ચોપડીએ લઇ નિશાળે મુકવા જતો ત્યારે મ્હને નિશાળ અને સ્વર્ગનાં મુખમાં બહુ ફેર લાગતો નહોતો.

જનવરો જેમ પોતાનો ધોરક રખડી રજળીને થોડો અહિંઆ તો થોડાકે ત્યાં શોધી કહાડે છે તેમ હમારે પણ કાષ્ટ વાર રાટલીનાં દુકંડો તો કાષ્ટવાર દુધનો ચટ્ટો, તો કાષ્ટ

વાર થોડાક ખટાટા પરજ આખો દિવસ પસાર કરવો પડતો. મ્હારો છુટનો પહેલો અનુભવ લાકડાના છુટથી થયો. પણ જાડા શય્યાના ખુચના ખમ્મીસ જે હમને વહેંચવામાં આવતા તેની વેદનાના પ્રમાણમાં તો લાકડાના છુટની વેદના કાંઈજ ન્હોતી હું સ્નેહ મ્હોટો થયો. અને મીઠાની ખાણમાં કામ કરવા લાગ્યો અને ત્યારે દરેક પીપપર હમારો મુકાદમ "૧૮" નો આંકડો પાડતો તે જોઈ "૧૮" નો આંકડો મનમાં ફસી ગયો અને બીજા બધા આંકડા માંથી હું "૧૮" નો આંકડો ઓળખી કહાડતો. ધીર ધીર એ આંકડો મ્હને લખતાં પણ આવડ્યો અને મ્હારા જાનની શરૂઆત એ પીપપરના "૧૮" થી થઈ. મ્હારા વાંચવાના શોખની ખચર મ્હારી માને હતી અને તેથીજ મેં તેને મ્હારે માટે કાંઈ પણ રીતે કાંઈ પણ ઠેકાણેથી વાંચવાને ચોપડી મેળવવાનું કહ્યું હતું. દેવેગણી એની મહેનત અદ્દલ થઈ અને મ્હારા હાથમાં આવેરે વેગરદરની જોડણીની ચોપડી આવી જેમ શિકાર માટે તલપી રહે તેમ હું પણ ચોપડી માટે તલપી રહ્યો હતો અને "આ બા આ" એમ માયાકુટ કરી મ્હારો પુરસદનો બધો વખત હું રોકતો. મ્હને એમ કહેવામાં આવ્યું કે મુજાફરને પહેલાં પક્ષા કપાં હોય તો વાંચતાં હરકત ન પડે અને તેથી તેની પાછળ મહેનત લેવા માંડી. વગર શિક્ષક મુજાફરો શિખતાં મ્હને ધણી પંચાની પડી. ધણાં શિક્ષાં માર્યાં અને અનેક રીતે વાંચવાને પ્રયત્ન કર્યો. સીધીએમાં કાંઈને વાંચતાં આવડતું ન્હોતું અને ગોરાએ પાસે જતાં મ્હારી હીમ્મત ચાલતી ન્હોતી. થોડાક અઢવાડીયામાં મેં મુજાફરો તો જેમ તેમ તૈયાર કર્યાં. મ્હારા પ્રયત્નોમાં મ્હારી મા તરફથી મ્હને હમેશાં ઉત્તેજન તથા સહાનુભૂતિ મળતી અને તે અસાન હોવા છતાં પોતાના ડહાપણ અને હોંશિઆરીથી મદદ કરતી. આ જીવનમાં મેં કાંઈ પણ સારું કામ કર્યું હોય તો તેને માટે હું મ્હારી માને આભારી છું.

મ્હોટા જંગલોમાં ઝાંટીની ઘટા એક પછી એક બહાર આવી મુસાફરની હીમ્મતને હંકારે છે તેમ મ્હારી કેળવણીની મુસાફરીમાં પણ અનેક મુશ્કેલીઓ આવી મ્હારી હીમ્મતને હંકારવા લાગી એવામાં સુભાગે "આહીયો" થી વાંચનાં શીખેલા એક ન્હાનો સીંધીનો છોકરો હમારા ગામમાં આવ્યો. ગામમાં આવા વીદ્યાનના આવવાથી ખળભજાટ થઈ રહ્યો અને દરરોજ રહજો સોડો આ ન્હાના છોકરા પાસે વર્તમાનપત્રો વંચાવતા, એને જોઈ હું એના સુભાગ્યની અદેખાઈ કરતો અને વિચાર કરતો કે એ ભાગ્યવાનને અમતોજ સ્વર્ગે પણ ન થવો જોઈએ. ભણવા માટે સોડો હવે એટલા બધા અંતરી તથા ગયા કે જેમ અને તેમ જલદી એક નિશાળ સ્થાપવા ગામમાં ચર્ચા ચાલી રહી. મોખ્ય શિક્ષક શોધવાનું કામ ધણજ અધરું માલમ પડ્યું. જે ન્હાનો છોકરો હમને વર્તમાનપત્રો વાંચી સંભળાવતો તે તેની કમરને લીધે અયોગ્ય હતો. થોડા સમયમાં જ "આહીયો" માંથીજ એક શીખેલો સિપાઈ હમારા ગામમાં આવી પહોંચ્યો અને તેને હમારી પહેલી નિશાળ ચલાવવાનું સોંપવામાં આવ્યું. પગારને બદલે વારા ફરતી દરેક કુટુંબમાં શિક્ષકને દરરોજ જમાવવાનું નહીં થયું.

આખી પ્રજા નિશાળે જતી જોવાનો અનુભવ એ પ્રજાના ઉદય-મંદ્યમાં લખવા જેવો હતો. કેળવણી મેળવવા માટે મ્હારા બંધુ લગિની કેટલા આતુર હતા તે તેઓને જોવા ન હોય તેને ભાગેજ ખચર પડે. હમારી આખી પ્રજાએ નિશાળે જવાનું સારું કર્યું. બહુજ કુમળી વયનાં તેમજ વૃદ્ધ સ્ત્રી પુરુષો પણ આ ઉત્સાહથી નિશાળમાં એવાં આવી. જેમ જેમ શિક્ષકો વધતા ગયા તેમ તેમ દિવસની તો શું પણ રાત્રિશાળા પણ ચીકાર થતી

ગઈ; વૃદ્ધ પુરુષોનો મ્હોટામાં મ્હોટો સંકલ્પ મૃત્યુ પહેલાં એકવાર જાતે આધિપત્ય વાચતાં શીખવાનો હતો. ૫૦ અને ૭૫ વર્ષનાં શ્રી પુરુષો પણ રાત્રિ-શાળાનો લાભ અધ્યયનનાં અધ્યક્ષતાં લેવા ચુકતાં નહિ. રવીવારની નિશાળ કહાડવામાં આવી તો તે પણ ભરાઈ ગઈ અને આખરે જગ્યા ખુટી જવાથી લાચારીએ કેટલાક ઉત્સાહીઓને ના પાડવામાં આવતી. મ્હારામાં કમાવવાની શક્તિ છે એમ ન્યારે મ્હારા બાપના જાણવામાં આવ્યું ત્યારે તેણે ઠરાવ કર્યો કે જાણવામાં નકામો વખત મ્હારે ગુમાવવો નહિ. આ ઠરાવથી હું બહુજ નારીપાસ થયો અને મ્હારા સર્વ ધરિદા આકાશમાં ઉડી જતા હોય એમ મ્હને લાગ્યું. તેમાં પણ કમનશીમે હું ન્યાં કામ કરતો તે ખાણુ એવી જગ્યાએ હતી કે ત્યાંથી પાસેની નિશાળમાં જતાં છોકરાંઓને જોઈ હું મનમાં બળી જતો. જાણવાનો દ્રઢ ઠરાવ મેં કાયમજ રાખ્યો. મ્હારી મા હમેશ મુજબ મ્હારા દુઃખની ભાગીપણુ ઘઈ અને મ્હારા મનને શાંત પાડવા દરેક ઉપાય શોધવા માંડ્યા. આખરે હમારા શિક્ષકે રાત્રીએ મ્હને શીખવવાનું કહ્યું; આ રાત્રિના પાઠો મ્હને એટલા બધા અમુલ્ય લાગતાં હતાં કે બીજા છોકરાંઓ જેટલું દીવસે નીરતિ શીખી નહિ શકતા તેટલું હું રાત્રીના દીવસના યાક પછી-પણ શીખી શક્યો. પણ મ્હારા છોકરવાદી મનમાં જે દીવસની શાળાનો મોઢ લાગ્યો હતો તે દુર થયો નહિ અને ધણી મહેનતે હું મ્હારી મરજી પ્રમાણે દીવસની શાળામાં જવાને લાગ્યજાણી થયો. સુર્યોદય પછી મ્હારે નવ વાગ્યા લગી કામ કરવું પડતું અને નિશાળ પણ નવ વાગ્યે ખુલતી હોવાથી મ્હારે વખતસર જવા માટે બહુ વીટબણા ભોગવવી પડતી. આખરે મેં મ્હારી ભૂદી આગળની ધડીયાળના કાંટા અડધો કલાક અગાઉ મુક્યા.

ન્યારે હું નિશાળે પહેલી વાર આવ્યો ત્યારે મ્હારે માટે દુખ તો તૈવારજ હતું. દરેક નિશાળીઆને માથે ટોપી જેઠ મ્હારે માથે એવો કાંઈ શણગાર ન હોવાથી હું દિલગીર થયો; નિશાળે જતાં પહેલાં ટોપી કે કાંઈ વસ્તુ માથાપર મુકવાની મ્હને જરૂર નહોતી જણાઈ અને મેં મુંઝી પણ નહોતી તો પણ ન્યારે બધાને ટોપીઓ સાથે જોયા ત્યારે મ્હને પણ એવું કાંઈક પહેરવાનું મન થયું. મ્હારી ફરિયાદ મ્હારી મા આગળ રજુ ઘઈ તેણે હમારી શક્તિ ટોપી વેચાતી લેવા જેટલી હતી નહિ એમ જણાવ્યું અને મ્હને નીરાશ ન કરવા માટે પોતાને હાથે બે કકડાં જોડી આપી મ્હને શણગાર્યો. આ ટોપી પહેરી ત્યારે મગરૂરીના ઉભરા મ્હારા મનમાં ઉભરાવા લાગ્યા.

મ્હારી માએ ટોપી હાથે સીવી આપી મ્હને એક અમુલ્ય પાઠ શીખવ્યો. ભાવિષ્યમાં ન્યારે આ બનાવ મ્હારી આંખ આગળ ખડો યતો ત્યારે મ્હારી માનાં ટેક સદ્વર્તન અને ચતુરાઈ માટે હું મગરૂર યતો. પોતાની દરિદ્ર સ્થિતિ માટે તેને શરમ ન આવી અને લોકોને પોતાની સ્થિતિ વિષે જોટો વિચાર બેઆડવાની જરૂર ન પડી. જે ટોપી તે વેચાતી નહીં લઈ શકી તે તેણે નહિ લીધી પણ નકામા કરજમાં ઉતરવાની લાલચને તેણે લાત મારી આ પછી મને ઘણી ટોપીઓ મળી તોપણ બે કકડાંની જોડેલી માને હાથે સીવાયલી ટોપી પહેરવાથી મ્હને જેટલો હુધ અને મગરૂરી ઉત્પન્ન થતાં તે બીજી ગમે તેવી કીમતી અને સારી ટોપીઓથી નહીં થયો.

ટોપી જેવી નજવી બાબતમાં મ્હારી માએ મ્હને સ્વતંત્રતા અને ટેકના અમુલ્ય પાઠ શીખવ્યા અને અસાન માતાના આ ઉપદેશને આધારે મ્હારું જીવન પવિત્ર યત્રા માંડ્યું.

(અપૂર્ણ.)

અમારી પત્ર-પેટી.

આરંભ-વિવેચન.

ઉન્નતિના વિચારોની એક માસિકમાં ચર્ચા કરતાં શુભરાતના એક વિદ્વાન પુરુષ જણાવે છે કે “પ્રાતઃ ગમે તે રીતિ હોય તેમાં પડી રહેવાનું” નામ સતોષ ગણી અને સેવવાનો આર્થ શાસ્ત્રોત્તરોએ કદાપિ બોધ આપ્યો નથી.” આ જ સિદ્ધાંતના આધારે “શ્રી ભક્ત” દિનપ્રતિદિન પ્રાતઃ રીતિમાંથી વૃદ્ધિ પામીને ઉચ્ચતર થવા પ્રયાસ ચલાવે છે. અનેક સુઘ વાચકો તથા સહાનુભૂતિપ્રેરક સન્નજનો તરફથી શ્રી ભક્ત માટે વિવિધ પ્રકારના ઉર્જારો કાઢવામાં આવે છે. કેટલાક તેના બહિર રૂપરંગની વિવિધતાથી પ્રસન્ન થાય છે તો કેટલાક તેમાં વપરાતા એન્ટીક પેપર ઉપર છાપેલા સ્વચ્છ લેખોપરિત્ત અનુરાગ દર્શાવે છે; કોઈ કોઈ તેમાં આવતી કવિતાઓ ઉપર પ્રેમના ઉભરા કાઢે છે તો કોઈ કોઈ તેમાં આવતી રસીલી અને બે ધક વાર્તાઓ ઉપર આનંદનો આવેશ પ્રકટ કરે છે. કોઈને એન્ટીક પેપરને બદલે સાઠ કે સીતેર રતલી કાગળ વાપર્યાં હોય તો ઠીક પડશે એમ લાગે છે તો કોઈને તેમાં આવતાં એઓનાં ચિત્રને બદલે મહાત્માઓનાં જ ચિત્ર આવશે તો ઠીક પડશે એમ લાગે છે.

અમારી એક વિદ્વાન ઐન્યુએટ જણાવે છે કે મારી લાયબ્રેરીમાં હું એનો complete set (સર્વ એકોત્તર) પુસ્તક) સંખ્યા માંથી છું—

અમારા તંત્રીને અભિનંદન આપતાં ઉદારચરિત મહાત્મા શ્રી દયારામ ગીડમલ જણાવે છે કે A copy of your magazine came to me—It is in a very creditable form. તમારા માસિકની એક નકલ મળી, તે ખૂબ સંમાનનીય સ્વરૂપમાં છે.

આ માસિક સંબંધમાં અનેક અભિપ્રાયો અમારી ઓર્ડીસમાં આવવા માંડ્યા છે. આવા સર્વ અભિપ્રાયો માટે તે તે સુઘ સન્નજનોનો અમે અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ. અમારા ઉપર આવતા પત્રોની સખ્યા વધતી જતી હોવાથી પ્રયેકને અમે છુટ્ટા ઉત્તર લખવા અસમર્થ થઈએ તેથી તેથી અસંતોષ નહિ જ માને એમ અમારી તેમના પ્રતિનિધિ વિનંતિ છે.

અમારો ફાલ્ગુનનો અંક વાંચી અનેક વાચકો તરફથી વિવિધ ઉર્જારો નિકળ્યા છે અને તે માટે અમારા લેખકોને અભિનંદન તથા યોગ્ય સાવધાનતાની સૂચનાઓ પણ અમે આપી છે. ફાલ્ગુનના અંક ખુરી જવાથી બીજી Revised Edition અમે કદાવવા માંડી છે તેથી નવા આઠકો ચોથા દિવસ ધીરજ રાખશે એવી અમે વિનંતિ કરીએ છીએ. એકજ બાજુના સારા ઉર્જારો સાંભળી હર્ષદેશા યદ જયુ’ અથવા કોઈની કંઈની ટીક સાંભળી અજાણી ઉઠ્યું એવું અમારાથી ન બને તેવી સાવધાનતા અમે સેવવા માંડી છે અને આશા છે કે તે માર્ગમાં અમારા સુઘ આઠકો અમને સાહાય્ય અર્પશેજ. વડોદરાના એક સન્નજન ફાલ્ગુનનો અંક વાંચી અમારા લેખકને અભિનંદન આપે છે કે “આપનું સ્વરૂપ અને લેખનીની ચમકે અગતી નિકળતાં અપાર આનંદ થયો છે. પરમાત્મા તમારી લેખનીમાં બળ આપ્યો અને ભક્તને ધાર્યો વિજય મળેા એ ખરા અંતરથી પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે.” વળી તે જ રચનાના એક અન્ય સન્નજન તે અંક માટે જીજ્ઞાસી ઉર્જાર કાઢે છે કે “Fools enter where angels fear to tread”—દેવદૂતો પણ સુકવાની હીમત ધરતા નથી ત્યાં કમળપત્ત ધુસે છે. વળી અન્ય એક સંમાનનીય સરકારી હોદ્દાદાર ઐન્યુએટ જણાવે છે કે “I have read your both articles. The mat-

tor and the thoughts have so much pleased me that I could not but write out my feelings to you" આ સર્વ વાક્યોમાં વિવિધતાનું દર્શન કરવાને બદલે વિવિધતાનું જ્ઞાન મહત્વ કરી અમે અમારા પ્રયત્નોમાં બુદ્ધિપૂર્વક સુધારો કરવા તરફ જ એક કવિની નીચેની ઉક્તિના આધારે વેગને ધારણ કર્યો છે.

“ પલટાય નહિ, જલકાય નહિ, મોઝા મુકે નહિ સર્જિમાં !

મર્યાદ ધરી, ર્યાદ લાઇ, હિત ધારજો છું સમજિમાં !

ઐશ્વર્ય પૂર્ણ ઉદય થઈ હિત-રેનેહના મન્ત્રો લખી !

નૂતન અનેક તરંગથી જન્ય-વિજયકર ભમંગથી ! ”

દેવલાક વાચકો શંકા કરે છે કે “ ભક્ત ” ના આલોકને પાંચસે પાંચસે રૂપિયાનાં ઇનામો તથા ફેધરવેટ પેપર ઉપર છપાયેલાં શ્રી ગૌરાજ પ્રમુખ સચિત્ર ચરિતામૃત જ્યાં ત્રણસો ત્રણસો પાનાનાં કિમતી પુસ્તકોની બેટ કેવી રીતે આપી શકે છે ?

પ્રિય સુહૃદો ! દેવલાક ગૃહસ્થોએ જ્યાર જન્મદિવસ, લક્ષ્મીપ્રસંગ, યજ્ઞોપવિત અથવા શ્રીવા ખુશાલીના પ્રસંગોએ નાચ, રંગ કે કાઠમાઠ અને બારે શોભામાં ધનનો અર્ચ કરવાનો રીવાજ પાડેલો છે ત્યારે દેવલાક શ્રીમાન સહાનુભૂતિપ્રેરક ગૃહસ્થોએ આવા પ્રસંગોએ અમુક અમુક પસંદગીની વસ્તુઓની બેટ આવા ઉત્તમ પાયા ઉપર ચાલતા માસિકના ઉત્તેજન અર્થે આપવાનો નિર્ણય કર્યો છે. પ્રસંગાનુસાર અમારા તરફ જ્યારે આવી રકમો કે વસ્તુઓ ગમે તે સંખ્યાનો તરફથી આવે છે ત્યારે તેના અમુક પ્રમાણમાં સંગ્રહ થતાં અમે અમારા માસિકના આલોકને લાભ આપીએ છીએ.

અમારી પત્ર-પેટી એ નામના લેખનો વિભાગ અમારા કાર્યવાહી મંડળના વધુ મતથી ઉઘાડવામાં આવે છે. વાચક વર્ગની વિવિધ શંકાઓની, સૂચનાઓની, દરખાસ્તોની, તથા સલાહોની યોગ્ય તુલના કરી તે તે આપતોના ઉત્તમ રીતે જવાબ આપી શકે તેવા લેખકોદ્ધાર યોગ્ય ખુશાસાઓ આ વિભાગમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે. અમારા સુદ વાચકો-માંથી જેને જેને કંઈ સૂચના કરવા ઇચ્છા થાય અર્થાત્ પત્રોદ્ધાર લેખો મોકલવા વેગ સ્પુરે તેમણે સારા અક્ષરથી યોગ્ય વિચારોની સંકલ્પનાથી નીચેને સીરનામે પત્રોદ્ધાર લખવું એવી વિનંતી કરવામાં આવે છે. જેમને પોતાનાં નામો પ્રકટ ન કરવાં એવી ઇચ્છા હોય તેમણે તેવી સૂચના અદર લખવા કૃપા કરવી.

વપ્રાધિકારી—૦/૦ જે. પંડિત એન્ડ કંપની. મુંબઈ નં. ૬.

*

*

*

*

પત્ર ૧.

પ્રિય ભાઈશ્રી...

શ્રી ભક્તમાં આ સાથેનો કાગળ જાપવા સારૂ મોકલ્યો છે તે જોઈ તપાસી જાપવશો. ભક્તમાં હાલમાં જિયોને શિખામણ લેવાલાયક લેખ જાપવામાં આવે છે તેથી મારી ઇચ્છા થઈ કે હાલના જમાનામાં ફેશનેબલ વિચાર પારસી તથા અંગ્રેજ જિયોનાં અનુકરણ કરી દિંદુરતાની બહેનોમાં આવવા લાગ્યા છે તેવા પ્રસંગમાં દંપતીનો પ્રેમ કેવા જોઈએ તે આ લેખથી ખુદસો થશે તેમ જાણી તરદી આપી છે. મહાત્મા હુરનાથે દેવલાક કાગળો અંગ્રેજીમાં લખેલા તે છું મારા ઘરમાં સાંભળતી તેથી તે લખી લેવા યોગ્ય લાગ્યાથી મહે ઉતાવાં છે; તેમાંથી નમુનાતરીકે એક આ સાથે મોકલ્યો છે.

લી. આપની રનેહ ઇચ્છનાર

બહેન ચંપાબેરી મહેતાના યથાધામ્ય

પ્રાણ કરતાં વધારે પ્યારી.

ત્કારા તરફથી ઘણી લાંબી મુદતથી, જે કે કામળ મન્યો નથી, પરંતુ હું દમિયાં ત્કારા સમા-
ધાર સાંભળ્યા હું છું. નવા પોતાકમાં, નવિન આકારમાં, વિચિત્ર મનની ભાવનામાં, દમિયાં
નથી રમતો રમતાં હું ત્કારાને જોઈને ઘણો આનંદ માનું છું. આ આનંદ ફક્ત હું તથા એક શ્રીકૃષ્ણ
જાણે છે. આ પ્રકારનું અવલોકન ચતુર્દશ કરતાં વધારે સુદર છે. અવલોકનમાં સ્વાર્થ નથી પરંતુ
ચતુર્દશમાં સ્વાર્થપરાયણતા રહેલી હોય છે. શ્રીકૃષ્ણ દુરથી પ્રકાશનો આનંદ લેવા મધુરા ગ-
યેલા હતા. આ મધુરતા ભોગવવાને પોતે ગૌરાંગ પ્રભુમાં રૂપાંતર પામ્યા હતા. ન્યારે પ્રેમી વસ્તુ
પાસે હોય છે ત્યારે અનુરાગી પ્રેમ કામ કહેવાય છે, પણ ન્યારે તે વસ્તુ દુર હોય છે ત્યારે કામ
પ્રેમનું ખરું સ્વરૂપ પ્રકટાવે છે. તેથી કરીનેજ શ્રીમતીયે ન્યારે શ્રીકૃષ્ણ મધુરાં ગયા ત્યારે આંસુ
ખિરબીં હતાં અને ગૌરાંગ પ્રભુની આંખમાં આંસુ સુકાયાં નહોતાં. મ્હારી પ્રાણુવદ્ધલા ! તું મ્હને
કહે; જો આ પ્રમાણે ન હોત તો તું કે જે મ્હારા પ્રાણ કરતાં વ્હાલી છે તેથી જુદા પડવાનો
સંભવ થાત ? મ્હારા પ્રેમનો વિષય મ્હને એટલો બધો વ્હાલો છે કે ક્ષણભર પણ હું તેનો વિ-
યોગ સહન કરી શકતો નથી. તેને મ્હારા હૃદયના એકાંત વિશ્રામસ્થાનમાં મુકેલો છે ને દરેક
સંભવીત આત્મરતાથી હું તેનું પુજન કરું છું. આ આનંદની મનહર ભાવનાને ખરેખરે આનંદ-
બાસ ન્યારે પ્રેમીવસ્તુ દુર હોય છે ત્યારેજ ધઈ શકે છે. જે આ ભાવના સમજી શકતા નથી
તે પ્રેમ શી વસ્તુ છે તે પણ જાણી શકતા નથી. જેને તે પ્રેમ કહે છે તે પ્રેમ નથી. તે જાણતા
નથી ને કદી સમજવાના પણ નહીં. જેમણે શ્રીકૃષ્ણની રૂપાંધી આ પ્રેમનો પરિમલ લીધેલો છે તે
ચતુર્પ્રેમથી કંઠાણો ખાઈ દુર ખસી જાય છે. વિશુદ્ધ પ્રેમ યું છે તે તે સમજે છે ને તેનો આનંદ
ભોગવે છે. મ્હને વિયોગ કહેલો દિલ્લસ છે તે હવે સમજાય છે. આખીજ શ્રીકૃષ્ણનો સાક્ષાત્કાર
ધણેલો જણાય છે. કારણ કે કામ પ્રેમમાં રૂપાંતર થઈ ગયેલો છે. ગોવાળ આ પ્રેમતાજ ભૂખ્યા હતા.
જેમ શેરડીનો રસ કાઢી સાકર બનાવવામાં અગ્નિની જરૂર પડે છે તેમ કામને પ્રેમમાં રૂપાંતર
કરવા સાડી વિયોગરૂપી બળતા અગ્નિની જરૂર છે; તે સિવાય બીજી રૂપાંતર યતું નથી.
પ્રેમીતા આ વિયોગને તનળદંતોસ્તતરીકે ગણવા શ્રીકૃષ્ણની રૂપા હોય તોજ બગી શકે છે. પણ
હજી મ્હારે વધારે કહેવાયું છે. ફક્ત અગ્નિ એકલાથી શેરડીના રસની શુદ્ધ ચળકટી સાકર બનતી
નથી પણ પ્રથમ દુધ ને પાણીની મેળવણી રસમાંથી મેલ કાપવા કરતી પડે છે ને તે પછી
રસ ઠંડાળેલા પડે છે. કામને પ્રેમમાં રૂપાંતર કરવા સાડી વિયોગના અગ્નિ સિવાય બીજીની જરૂર
છે. પણ આ બીજી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાને ઘણી અડચણો વેઠવી પડે છે. તે મળી શકશે કે કેમ તેની
પણ મ્હને શંકા છે. તે વસ્તુ આ પ્રમાણે છે. દરેક જાણે એક બીજાના હૃદયમાં રહેલું નોંધ્યે ને
બંને જાણે હૃદય-સંમેલન થઈ એકરૂપતા થવી નોંધ્યે. પૂરે પૂરે સ્ત્રીપ ને સ્ત્રીમાં પૂરપૂરપ પૂરપ-
પ્રકૃતિ માફક એક યતું નોંધ્યે.

હવે ત્કારે કહાંપી જણાયું હશે કે દુઃખદાયી વિયોગ આ સ્થિતિનો અનુભવ કાલે-છે. ન્યારે
પ્રેમી વસ્તુ નજીક હોય છે ત્યારે તેનું હૃદયમાં યથાર્થ સંમેલન એટલે એકરૂપતા થઈ શકતી નથી.
પ્યારની મૂર્તિ શ્રીકૃષ્ણ હતા હતાં તે પણ તેમ કરી શક્યા નથી. જાની ગોપીયોને શ્રીકૃષ્ણ પોતા-
ની મોરલીના મુરથી જંગલમાં આશીર્વાદી હતાં ગોપીયો મટે બહુ લાગ્યું હતું અને સખ્ત કપકે
આપ્યો હતો, જેથી બધાંની આંખો આંસુથી બાંજી હતી તથા તેઓ વધારે ચાલાક થયા હતા.
મહાન બક્ષેલો પણ કહ્યું છે કે ન્યારે પ્રેમી વસ્તુ પાસે હોય છે ત્યારે પ્રેમ સિધ્ધિ થાય છે.
પ્રેમીજનોએ પણ તે પ્રમાણે કહેલું છે, તે તું જો. મધુરા વંદાવનથી કાંઈ બહુ દુર ન હતું તેપણ
કૃષ્ણે પોતાની પ્યારવાળી વસ્તુઓ પાસે રાખી ન્હોતી. ગૌરાંગ પ્રભુએ તેમ નેત્રીયે પણ તેમ કરેલું
નથી. શા માટે આ પ્રમાણે કહેલું હતું ? પોતાનું સ્વરૂપ જાણી જાણી પોતાની અનન્ય પ્રેમી વસ્તુની
સંજ્ઞાનો વિચાર કરી ફક્ત જાન કરવા સાગળ. દ્વારકામાં તેમ મધુરામાં શ્રીકૃષ્ણને પોતાના પ્રેમીજનો

કાંઈ યોગ ન્દોતા. ત્યારે શા માટે રૂદન કર્યું? આ વિચાર કરવાનેહું છે. મનનથી જીવ શિવરૂપ બને છે. મનનરૂપ નિદિધ્યાસનથી પુરૂષ સ્ત્રી બને છે તે સ્ત્રી પુરૂષ બને છે એટલે પુરૂષતત્ત્વ સ્ત્રી તત્ત્વ થાય છે તે સ્ત્રીતત્ત્વ પુરૂષતત્ત્વ થાય છે. નિદિધ્યાસનથી ક્ષીરદૂધ્યુ ગૌરાંગમાં રૂપાંતર પામ્યા હતા. રાધિકાની હ મુખ્ય સખીથી આ ન પ્રયોગથી હ ગોસ્વામિ થયા હતા. તેજ મનનથી તું પણ એક દીવસ મદારારૂપ ધરિશ ને હું ત્દારારૂપ ધરિશ. મદારા ક્રદ્યનો છુપાવી રાખેલો ખલનો આને ખાલી કર્યો છે. તેને સંભાળથી ત્દારા ક્રદ્યમાં સાચવી રાખ.

આને *શ્યામનો હસવ હોવાથી દરેક કુટુંબીજન એક ખીલને કોટ આપે છે; હું ગરીબ માણુ છું, તેથી મદારી પારો કાંઈ નહીં હોવાથી મદારા ક્રદ્યનો છુપાવેલો ખલનો મહેં ત્દને આપ્યો છે, જે તું પૂર્ણ પ્યારથી અંગીકાર કર ને ત્દારા ક્રદ્યમાં સાચવી રાખ. દવે આ ઉર્સેવના પ્રસંગે હું પણ ત્દારી પારો કોટની આરા રાખું છું કે પછી મ્દને ખીજ કાંઈ આરા રહે નહીં. મદારી પૂન્ય માતૃશ્રીની મદારે બહલે સેવા કર. ધ્યાન એહું આપ કે મદારી ગજા ત્દને પડે નહી. ત્દને ખબર છે કે આપણા લક્ષના દિવસે જ્યારે પરણી પાવખીમાં આપણે બેઠાં હતાં ત્યારે મદારા તમામ ગુરખીયોને વચન આપ્યું હતું કે તમારી બધાની સેવા કરવા સારું હું આ પાણી-મદલુ કશું આ વચન મિથ્યા ન લય માટે ધ્યાન આપવાનું છે. જે ભાર્યો પોતાના ભરથાર ના આપેલા વચનનો અમલ બરાબર કરે છે તેજ સહધર્મચારિણી કહેવાય છે. તું કામમાં વધારે હોવાથી લાંબું લખી કંઠાયો આપતો નથી.

ત્દારો.

સ્ત્રી અને સ્વતંત્રતા.

(અ.-સૌ.-ધનલક્ષ્મી. અમલાવાદ.)

“પતિપત્ની ઉમયનો વિશુદ્ધ પ્રેમ અને વિશુદ્ધ માચરણ આ મૂલોક્તે દેવ-લોક યનાવે છે” (છાં૦)

આ જગત્ એક મોટા બગીચારૂપ છે જેને મોટા પુરૂષો સંસારના નામે જાણખાવે છે જેમાં સ્ત્રી અને પુરૂષ એ ચિત્રકારની શરીરીરીરૂપ જે વ્યક્તિઓ મુખ્ય બનાવેલી છે. આ શિવાય બાકીની તમામ વસ્તુઓ આ બંને વ્યક્તિઓના ઉપયોગને માટે છે. અમુક જાતનાં સુખો જેમાં સનાદિકના ભંડારનો પણ સમાવેશ થાય છે તે પણ અર્જ જોતાં આ ઉભય વ્યક્તિને ગોગવવાનેજ સૃષ્ટિકારે બનાવ્યાં હોય તેવુંજ સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે, આમાં આપણે હાલ સ્ત્રી વ્યક્તિને લઇએ.

સ્ત્રી એ એક પ્રચલિત શબ્દનો અર્થ આ ચાલતા હાલના સંસારવ્યવહારમાં સર્વાનુમતે ધણેજ હલકો થઇ ગયો છે. કેટલેક ઠેકાણે લોકોક્તિમાં એમ પણ કહે છે કે સ્ત્રી એ નર્કતું દાર છે; આ શિવાય સ્ત્રીના ઉપર હાલની પ્રજા ધણા હલકા આક્ષેપો કરે છે અને પરિણામમાં એટલુંજ સમજાવે છે કે સ્ત્રીની કામત વિવચવાસના શિવાય બીજા કશુંજ નથી; મતલબ કે સ્ત્રી શરીર એ એક યંત્ર છે અને તે પ્રજાનું પાલનપોષણ કરનાર એક ચાકરડી છે આ શિવાય હાલના વૃદ્ધ તેમ તરૂણ વિદ્યાકુરાળ ગણાતા પુરૂષવર્ગમાં ડાહ્યપણ રીતે સ્ત્રીવ્યક્તિને જલ્યા રૂપમાં મુકવામાં આવી નથી, કદાચ કોઈ વિદ્વાન તથા પેસાથી ભરિપૂર દશે અને તેને ત્યાં અનેક દાસદાસી વૈભવ આદિ દશે તોપણ સ્વદમ દલીથી જોતાં માલુમ પડશે કે તેના ધરમાં સ્ત્રીને ગમેતેટલું ઉચ્ચ પદ પ્રાપ્ત જતાં પણ વિષય આનંદ શિવાય

ખીજે કોઈપણ હેતુ સમાપ્તો નહિ હોય. કદાચ એવા પૈસાવાળાના ધર્મમાં શ્રીને પ્રારબ્ધ-વશાત્ વંશરૂઢિ ન થઈ તો તેને આવા ઉચ્ચપદથી ખરવાનો પ્રસંગ આવે છે અને તેની જગ્યાએ તે કારણતુ સત્વર ફળ મળે તે માટે ખીજી શ્રી વ્યક્તિને યેસાણામાં આવે છે.

ત્યાં ત્યાં અને ઠેરઠેર પ્રેક્ષકોને શ્રી વ્યક્તિ સંબંધમાં આ જ પ્રમાણે જોવામાં આવશે પરંતુ તેનું ખરું રહસ્ય સમજાશે નહિ. પરંતંત્રતાએ દરેક જાતની શ્રી વર્ગને એક શલાકા રૂપ કોટમાં કાપમતું આબૂલણ પહેરાવેલું છે.

આ ઉપરથી સુત વાચક વર્ગને સમજાશે કે જગતમાં શ્રીને એક મોટું દીનત્વ આપવામાં આવ્યું છે જેને માટે પોતાના અવતરણનું તથા ઉદારત્વ જ્ઞાન વિસરીને આ જાતિ નિરંતર પરંતંત્રતાની ધુરાને તાણ્યા કરે છે. શું જગતે શ્રીએને માટે આ પુણ્યતમ કાયરો ધણો છે ! શાસ્ત્રમાં શ્રીએને માટે શું આવા નિયમ ઘડવામાં આવ્યા છે ! કદાચ આ પ્રમાણે શાસ્ત્રના નિયમ હોય તો શાસ્ત્રકારે પણ પક્ષપાત કયો એમ ગણાય.

આ લખવાનો ભાવ એવો નથી કે શ્રીએ પોતાની સ્વતંત્રતાનો ઉપયોગ સ્વછંદીપણે પુરુષસત્તાની બહાર રહીને કરવો; પણ હાલના પ્રચલિત વ્યવહારમાં શ્રીને જે દલકું પદ આપીને તેની સ્વતંત્રતાનો સમજો નાશ કરવામાં આવ્યો છે તે તદ્દન અરોગ્ય છે અને સંસારસુખનો વિનાશક છે. શ્રીને સ્વતંત્રતા આપવી અને સ્વછંદે મર્યાદા કરવા દેવી એ મોટો અનર્થ ઉપજાવનાર છે. પણ શ્રી પુરુષનું જેમકે પોતાના નિયત વ્યવહારમાં રહીને યોગ્ય આચરણપૂર્વક પરસ્પરની સ્વતંત્રતાનું ખરું સ્વરૂપ સમજે અને તેનું નિયમિતરીતે પાલન કરે એવી જાતની સ્વતંત્રતા પામીને શ્રી શી હાની ઉપજાવે તેને યોગ્ય વિચાર હાલના જમાનાના બંધુઓએ તથા ભગિનીઓએ કરી સેવાનો છે.

માનવ ધર્મ શાસ્ત્રના ૬ મા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે “ જે કુળમાં શ્રીથી પુરુષ અને પુરુષથી શ્રી સંતુષ્ટ રહે છે અર્થાત્ જાનેને પરસ્પર પ્રીતિ હોય છે તે કુળનું સદા કલ્યાણ જ ચાય છે. જંદગી સુધી શ્રી પુરુષનો પરસ્પર ભાવ ચાલુ રહે એજ તેમનો સંલેપથી પરમ ધર્મ ગણવો ” વળી મહાભારતમાં કહ્યું છેકે યાચસ વિદ્વતે જાયાં તાચદર્શો મધેસ્તુમાન્ અર્થાત્ જ્યાં સુધી પુરુષ શ્રી પરસ્પર નથી ત્યાં સુધી અર્થો કહેવાય છે.

સાક્ષાત્ આપસાત્ તથા ખીજાં આધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર જોવાથી સ્પષ્ટ માલૂમ પડશે કે ચિત્રકારે આ જગતમાં શ્રી પુરુષ એ વ્યક્તિઓ બનાવી છે પરંતુ વાસ્તવે અર્ધનારીશ્વરની પેઠે આ એકજ વ્યક્તિ કહેવાય છે. કોઈ એક વ્યક્તિના શરીરની અચુક ઇન્દ્રિય નહ થઈ હોય તો તે વ્યક્તિ પંચ ગણાય છે તેવીજ રીતે શ્રીપુરુષમાંની એકલી એક વ્યક્તિ તે પંચ-રૂપ છે. આ ઉપરથી એકજ શરીર રચવાને ચિત્રકારે આ એ વ્યક્તિને એક રૂપમાં દ્વન્દ્વાત્મક આલેખી છે. હવે પુરુષવ્યક્તિને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાના હક્ક આપવામાં આવ્યા છે અને શ્રીને કેવળ શુભામજ આપણી હાલની પ્રજાએ ગણી છે. આનું પ્રધાન કારણ પુરુષની અ-લિખાનશક્તિ તથા શ્રીઓની અજ્ઞાનતા શિવાય ખીજાં હોણું સંભવતુ નથી. શું એકલી પુરુષ વ્યક્તિ કોઈ પણ કાર્ય કરવા સમર્થ થશે ? મહાન રાજસુયં અથવા અચર્યધર્મ કરવામાં પણ શ્રીની પહેલી જરૂર પડશે; અગ્નિહોમાદીકમાં પણ તેના વિના ચાલશે જ નહિ અને તેના અભાવે શ્રીને ઠેકાણે ઈશીની પણ સ્થાપના કરવીજ પડશે મારે કોઈ એમ કહી શકશે નહિ કે આ સધણું ધર્મકાર્ય શ્રી વિના થઈ શકે છે.

આ બાબતમાં નીચેના વિચારોનો અત્ર ઉતારો કરવો જરૂરનો છે “ શ્રી શુભામડી

હોત તો મંત્રદ્રષ્ટીરૂપે સ્ત્રીઓ પ્રસિદ્ધ થાત નહિ; મૈત્રેયી, ગાર્ગી આદિ સ્ત્રીઓનાં વૃત્તાંત સાક્ષાત્ વેદના ઉપનિષદ્ ભાગમાં આપવામાં આવત નહિ; સ્ત્રી પુમાનિત્યના સ્થૈયા વૃત્તં હિ મહિતં સત્તામ્ સ્ત્રીત્વ અને પુરુષત્વથી નિરપેક્ષ સન્નિવૃત્તિનું સ્તત્ત્વ વંદનીય છે એમ કાસિ-દાસ કહેત નહિ; ગુણાઃ પુજાર્થનાં ગુણિણુ ન ચ લિપ્તં ન ચ વચઃ । યુષ્માના યુષ્માજ પુત્ર્ય છે, નહિ જાતિ અને નહિ વય એમ ભવશ્રુતિ કહેત નહિ; જગન્નાથ પંડિતે કહેણું રસપૂર્ણ કરુણ ધિલાસ રમ્યો હોત નહિ; તપસ્તેજ્યપુજ વસિષ્ઠ ઋષિ પવિત્ર છતાં અરુધ-તીથી પોતાને પવિત્ર માનત નહિ; વસિષ્ઠના આશ્રમે જતાં દિલીપ પોતાની સ્ત્રી સુદક્ષિણ સાથે સખ્ય ભાવે રેનેહાલાપ કરત નહિ; મૃદિણી સચિવઃ સહી પ્રિયઃ પ્રિય શિષ્યા લ-લિતે કલાવિદ્યો પોતાની પત્ની ઇન્દુમતીના મરણથી પોતે પોતાની મહિષી, પોતાનો મંત્રી, પોતાનો મિત્ર, પોતાનો પ્રિય શિષ્ય પોતાનું સર્વસ્વ યોગ્ય છે એમ અજરાજી ઊત્તરીક વિલાપ કરત નહિ; સીતાના સુવૃત્તથી રામ અને લક્ષ્મણ બારે આપત્તિને તરી શક્યા એ પ્રકારે કૌશલ્યા અને સુમિત્રા તેનું અભિનંદન કરત નહિ; અને મહાપ્રવેતા તથા કાદંબરી જેવી મોહક ચરિતવાળી સ્ત્રીઓને આણું ભટ્ટે ચિત્રી હોત નહિ. સ્ત્રીને આ પ્રમાણે આર્પ-શાસ્ત્ર વંદનીય ગણે છે "-(કૌ. ૧૦-આર્પ લઃ; સદુપદેશ સ્ત્રીણી ભાગ ૧૬). આમ છે તો પછી સ્ત્રીમાં સર્વ દોષનું આરોપણ કરી અજ્ઞાનવાળી પરતંત્રતામાં ગુલામની પેઠે પ્રવૃત્તિ રાવવી અને પુરુષને નિર્દોષ ઠેરવી સ્વતંત્રતા અર્પણ કરવી એનો પ્રતિઉત્તર સતોષપૂર્વક "પ્રમાણ મેળવવો કહણ થઇ પડે છે." સ્ત્રીએ પોતાના પતિની સેવા કરવી, તેની આજ્ઞામાં રહેવું, પ્રભુ તથા ગ્રહવ્યવહારની પ્રધાનતાનો ભાર વહન કરવો વિગેરે અને પુરુષે બહાર ફરી ઉદર નિર્વાહનું દ્રવ્ય ઉપાર્જન કરી લાવવું;—જે આ પ્રમાણે હોય તો ચિત્રકારે આ બે વ્યક્તિને એકરૂપ ગણીને બનાવવાનું આટલું ક્ષુદ્ર કારણજી હોવું ધટે છે; પરંતુ સદમ દ્રષ્ટિથી અવલોકન કરનાર કોઇક વાચકદ્રવ્યને યથાર્થ રહસ્ય સમજશે કે આ ઉભય વ્યક્તિ-ને પરિણામે એક રૂપ ગણીને (જેમાં એક બીજાના ખંડન વગર) બનાવવાનો એ હેતુ સમાવેલો છે કે સ્ત્રી પુરુષ સાથે રહીને સહકારી બળથી કાર્ય કરે તો તેનું બીજા કશાથી પણ બની શકે નહિ તેમ ભવિષ્યમાં બનવાનો પણ સંભવ આવે નહિ. જે કાર્યને માટે શાસ્ત્રો નિરંતર એકજ વિધાને પ્રતિપાદન કરી રહ્યાં છે તેનું ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ એ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થ સિદ્ધ કરીને અંતમાં આ ઉભય વ્યક્તિ પરમાનંદ સ્વરૂપ થઇ રહે એવોજ ધર્મશાસ્ત્રોનો આશય સાબિત થાય છે. આ સંબંધમાં સ્ત્રી મહાકાલમાં આવેલી યો-ગિનીની વાર્તામાંથી નીચેનાં વાક્યો અને ટીકાં જરૂરનાં છે.

" જે ધરમાં પત્નીને ગૌરવ આપવામાં આવે છે, તથા તેનું અંતઃકરણ સર્વ પ્રકારે પ્રસન્ન રાખવામાં આવે છે, ત્યાં લક્ષ્મી, એશ્વર્ય તથા સુખનો વાસ થાય છે.

વિશુદ્ધ પ્રેમ એ જ મહરથાત્રમમાં કંપતરુ અથવા સ્પર્શમણિ છે, એમ જાણી અને ઉભય અન્યોન્યમાં અપૂર્વ વિશુદ્ધ પ્રેમને ધરીશું. મહરથાત્રમ એ કેવળ વિષયભોગને અર્થે જ નથી; પણ ધર્મ, અર્થ, કામ, તથા મોક્ષ એ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થની ઉત્તમ પ્રકારે સિદ્ધિ કરવા અર્થે છે, એમ જાણી અને ઉભય ન્યાય માર્ગે પ્રાપ્ત થતાં વિષયસુખને ભોગવતાં અન્યોન્યને ધર્મોદિ પુરુષાર્થની સિદ્ધિમાં સર્વ પ્રકારે સાહાય્ય આપીશું. "

(લગ્નનો લેખ-યોગિની.)

(Conception of Beauty.)

• સૌન્દર્ય કલ્પના.

(" વીક્ટર " - બી. એન્ડ્ર્યુસન કોલેજ બુબ.)

" A thing of Beauty is a joy forever " Keats.

આ લેખનો હેતુ સૌન્દર્ય વિષે કાંઈ પણ પ્રકારના સિદ્ધાન્તો અથવા વિવેચનમય તુલના (critical accuracy) દર્શાવવાનો નથી; તેમજ તેમાં બીજા કાંઈ પણ પ્રકારના સૌન્દર્ય સંબંધી અભિપ્રાયો નિવેદન કરવાનો નથી, પણ માત્ર સૌન્દર્ય વિષે બીજા દેશના તથા સુખ્યત્વે કરીને હિંદુસ્તાનના વિદ્વાનો, કવિઓ, અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓનાં વિન્ન વિન્ન આદર્શ (Ideal) થી થયેલાં નિરીક્ષણોનું દિગ્દર્શન કરાવવાનો છે, અત્ર એ જણાવવું આવશ્યક છે કે સૌન્દર્ય વિષે માત્ર આપણા કવિઓ તથા શીલપ્રદેશોના વિચાર ક્યો છે એટલુંજ નહીં પણ દળાકિત શિલ્પશાસ્ત્રીઓ, તથા બીજા અનેક પુરૂષો પણ પોતાનાં લક્ષ્યબિંદુઓનાં અનેક પ્રમાણો મુકતા ગયા છે.

જો આપણે હિંદુસ્તાનના કવિઓનાં કાવ્યો, શીલપ્રદેશનાં તત્ત્વચિંતનો તથા શિલ્પ શાસ્ત્રીઓનાં શિલ્પકામો ઉપર નજર કરીશું તો જણાશે કે હિંદુસ્તાનમાં સૌન્દર્યની અધિશક્તિ તરીકે માનવામાં આવેલી છે; કવિઓએ હમેશાં પુરૂષને કુદરતી પુરૂષ તરીકે વર્ણવ્યો છે, પણ સૌને ધણીજ અતિશયોક્તિથી કલ્પી છે, આપણે આપણાં યાત્રાઓનાં રથો, મંદીરો તથા પુરાણી યુદ્ધોનાં અવશેષોનું કરીશું તો ખાતરી થશે કે આપણા દેશમાં સૌન્દર્યનું લક્ષ્યબિંદુ સૌન્દર્ય છે. માનસ શાસ્ત્રીય પૃથક્કૃતિ (Psychological Analysis) કરવા જતાં અનેક કલ્પનાઓ ઉપસ્થિત થશે, પરંતુ વધારેમાં વધારે સંભવનીય તો એજ કલ્પના જણાશે કે આધારવર્તમાં સૌન્દર્યશાળી ગણેલી છે. આ વિચાર આપણા દેશના લોકોનાં અંતઃકરણમાં એવો કરી રહેલો છે કે દેહ-લાક એમજ પ્રશ્ન કરશે કે આમાં તો કાંઈ નવાહલેલું નથી. દરેક દેશમાં સૌન્દર્ય અપરિચિત માનવામાં આવેલું હોય છે, પણ વાસ્તવિક રીતે જોતાં આવો વિચાર અસંભવ છે, આપણે દુરદર્શી નજરથી જોઈશું તો બીજા દેશો બીજાજ વિચારો આ વિષય ઉપર કરવામાં આવેલા જણાશે.

ઐતિહાસિક તથા ધાર્મિક દૃષ્ટિથી એટલી વાત તો નિઃસંશય છે કે હિંદુસ્તાનની જોડે કાંઈપણ દેશ કળા, કવિત્વ, શિલ્પ તથા તત્ત્વજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં સરખામણીમાં હિતારી સહાય એવો હોય તો તે ગ્રીસ દેશજ છે. જેવી રીતે એશિયા ખંડમાં હિંદુસ્તાન કળા તથા સુધારા (civilization) માં આગળ પડતો વિખ્યાત છે તેવી રીતે યુરોપમાં ગ્રીસ ગણાય છે. જો વખતે યુરોપમાં કળા, કવિતા તથા કલ્પનાશક્તિના ઉપયોગનાળી બીજા વસ્તુઓ અથવા વિષયોના પ્રસાર થયેલા નહોતાં તે વખતમાં ગ્રીસ દેશ તે વિષયના ક્ષેત્રમાં ધણીજ આગળ વધી ગયો હતો અને બીજાજ દેશો કરતાં તે વધારે સુધરેલો અને વિદ્વાન હતો. તેથી જો આપણે આપણા વિષયમાં ગ્રાવીન ગ્રીસના દાખલા લઈશું તો અયોગ્ય જણાશે નહીં. જો વિચાર કરતાં જણાશે કે ગ્રાવીન ગ્રીસમાં 'સૌન્દર્યનું' અધિશક્તિ સૌન્દર્ય નહીં પણ પુરૂષને

માનવામાં આવેલો છે. સંસ્કૃત ભાષામાં આપણને ટેકણે ટેકણે દાખલા મળી આવશે કે તેમાં સ્ત્રીનેજ સૌન્દર્યની પ્રતિમા ગણવામાં આવેલી છે; પરંતુ ગ્રીસ દેશમાં સૌન્દર્યનું લક્ષ-ખિન્દુ દેવળ જીવુજ હતું. પ્રાચીન ગ્રીસમાં “ સૌન્દર્ય ” ક્ષિપ્રથી કોઇ “ સૌન્દર્યવાન સ્ત્રી ” એવો અર્થ ગ્રહણ કરવામાં આવેલો નહોતો. ગ્રીક લોકોમાં શારીરિક બળસંપત્તિ એજ સૌન્દર્યનું ચિન્હ ગણાતું; અને કદાવર ત્રયા બળવાન મનુષ્યને સુંદર ગણવામાં આવતો. પ્રાચીન ગ્રીક પ્રજામાં યોદ્ધાઓને માનની નજરથી જોવામાં આવતા અને શારીરિક બળને ધિક્કારવામાં આવતી; આનું કારણ સહજ સમજાશે. તે કાળમાં ગ્રીસ દેશમાં જુદાં જુદાં સ્વતંત્ર સંસ્થાનો હતાં અને તેથી દરેક સંસ્થાનવાસીને સ્વરક્ષણની જરૂર ધણીજ વાસ્તવિક લાગતી; આવા હેતુને લીધે ગ્રીસ દેશના વતનીઓ એક “ યોદ્ધાઓની પ્રજા ” તરીકે પંકાયેલા હતા.

મુખ્યત્વે કરીને સ્પાર્ટામાં યુદ્ધની કસોટી તથા રીતભાતને ધણીજ અયોગ્ય હદ સુધી ખેંચી લઇ જવામાં આવી હતી. સ્પાર્ટાના પ્રખ્યાત પુરૂષો યુદ્ધમાંજ પંકાયેલા હતા અને તેમાંના થોડાજ રાજકીય બાબતોથી સૂઝાત અથવા તો ઉચ્ચ મનસિક રચિતિવાન હતા. દરેક નવજા બાંધવાળા અથવા ખોડવાળા બાળકને જીવનને સારૂ અયોગ્ય ગણવામાં આવતું અને તેને ટેજીસ નામની ટેકરી ઉપર હથ્થરના આધાર ઉપર ખુદ્ધું મુકી અથવા તો ખરી રીતે જોતાં નાખી દેવામાં આવતું. સાત વર્ષની ઉંમરે દરેક બાળકને તેની માતાના રક્ષણમાંથી લઇ લેવામાં આવતું અને રથાનિક સંસ્થાઓમાં તેને જીવણી આપવામાં આવતી ત્યાં હોને યુદ્ધની દરેક જાતની કસોટીવાળી સખ્ત કસરતો અથવા તો દાવપેચ શીખવવામાં આવતા એટલુંજ નહીં પણ તેની કેટલીક સખ્ત શારીરિક શિક્ષાઓ અને કસોટીઓ કરવામાં આવતી. આ કસોટીઓમાંનો એક દાખલો વાંચનારને ઈષ્ટક ખ્યાલ આપવા સમર્થ થશે. અમુક નખી કરેલા દિવસે મોતાના કમમાં ચોકસ હદ સુધી ગયેલા બાળકને ઉચ્ચતર (Higher) કમને સારૂ યોગ્ય કરવા આટ્ટેમીસ અથવા તો ડાયેના (Goddess of Hoping) ના દેવળની વેદિ ઉપર આબાઓનો સખ્ત માર ધાનકી રીતે મારવામાં આવતો. આ કમ દરેક મનુષ્યની અને મુખ્યત્વે કરીને બાળકના મા બાપની સમક્ષ આપવામાં આવતો અને તે બાળયોદ્ધાથી કોઇ પણ પ્રકારનું રૂદન અથવા તો ફરીયાદ કરી શકતાં નહોતાં.

વિશેષ વિસ્તાર નહીં કરતાં વાંચનારને એ કહેવું આવશ્યક છે કે ગ્રીસમાં ‘ સૌન્દર્યવાન ’ એટલે “ બળવાન બાંધવાળો ” એવો અર્થ થતો. સોક્રેટીસ અને પ્લેટો જેવા તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અને શીલકો પશુ વ્યાયામનું શિક્ષણ પોતાની શાળામાં આપતા. ગ્રીસમાં સૌન્દર્યનાં આદર્શને સારૂ ચાર વસ્તુઓ જરૂરની ગણાતી. આરોગ્ય, બળ, ધાટ, અને લાવણ્ય (Health, Vigour, Symmetry, Grace). દરેક મનુષ્ય આવા પ્રકારનીજ ખુબ સુરતી મેળવવા મથતો હતો. આ વિચારથી સહજ સમજાશે કે આ પ્રકારનું સૌન્દર્ય સ્ત્રીમાં નહીં પરંતુ પુરૂષમાં જોવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ગ્રીસમાં સ્ત્રી કરતાં પુરૂષનો દર-જોને ધણો ઉંચો હતો, અને પુરૂષનેજ સૌન્દર્યના લક્ષ્યી જોવામાં આવતો. ત્યાં આ વિચારજ સત્ય લેખાતો અને તેના પ્રમાણ (proof) માં પ્રતિપાદન કરવામાં આવતું કે કુદરતી નિયમ પ્રમાણે સ્ત્રી નહીં, પરંતુ પુરૂષજ સૌન્દર્યવાન ગણાવાને લાયક હતો; કારણ કે સ્ત્રીની ખુબસુરતીનું સ્વાર્થજ પ્રજાવર્ધન સારૂ જરૂરનું છે. સ્ત્રીની ખુબસુરતી અદ્યકાલિન અને

કૌશિક છે, ન્યારે પુરુષનું સૌન્દર્ય પ્રમાણમાં જેતાં વધારે સ્થિર અને ઉંચા પ્રકારનું હોય છે. આ કારણને લીધેજ શ્રીસમાં એપોલોને દેવ તરીકે માનવામાં આવેલો છે અને એફ્રો-ડાયટી અથવા વિનસને તેવા પ્રકારનું કાંઈ માન આપવામાં આવેલું જણાવું નથી.

જે આપણે ગ્રીક શિલ્પકૃતિ પર લક્ષ દોરીશું તો આ વિચાર સત્ય જણાશે. ગ્રીક દેવ-તા એપોલોનું દેટલે રથજે પ્રતિસ્થાપન કર્યું છે તે નહીં કરવું તો અસંભવિતજ છે પણ તેની દેટલીક (Sculpture statues) શિલ્પ-મૂર્તિઓ જે આપણી જાણમાં છે તેતો આખી દુનિયામાં એક નવાઈ જેવો ખતાવ ગણાય છે, એપોલોનું ધણજ પ્રખ્યાત (Representation) નિદર્શન એપોલો બેસવીડીર કરીને એક આરસનું પુતળું છે. આવી રીતે જ જે ઠેકાણે ધણજ સુંદર અને કળામય કામો ગ્રીક લોકોએ ખનાવેલાં છે તે સધ-ળાંમાં પુરુષનીજ આકૃતિ જોવામાં આવે છે. સહેજ નવાઈજવું લાગશે કે ગ્રીક શિલ્પ-કારોની સ્ત્રીની આકૃતિ પણ ઘણે ખરે અંશે પુરુષનેજ મળતી આવે છે; પણ પુરુષનાં શિલ્પજો તો રમણીય લાગતી નથી. મહાન કવિ કીટસ (Keats) ના શબ્દોમાં કહીએ તો સૌન્દર્ય વિષે ગ્રીક (Ideal) આદર્શ "First in beauty should be first in might" અર્થાત "સૌન્દર્યમાં અગ્રેસર મનુષ્ય બળમાં પણ તેવોજ હોવો જો-ઈએ" એવા પ્રકારનું હતું. અને જણાવવું જોઈએ કે રોમનના દેશમાં પણ સૌન્દર્ય વિષે ગ્રીક લોકોની માફક નિરીક્ષણ થયેલું છે.

ગ્રીસ વિષે આટલું નિવેચન કર્યા બાદ હવે આપણે હિંદુસ્તાન તરફ નજર ફેરવીશું તો અચોચ ગણાશે નહીં.

ન્યારે ગ્રીક વિચાર તરફથી દષ્ટિ હિંદુસ્તાનના સૌન્દર્યના લક્ષણોનું તરફ ફેરવીએ છીએ ત્યારે ધણજ વિચક્ષણ સ્થિતિનું દર્શન યાય છે; કારણ કે એક તરફથી ન્યારે તદ્દન સત્તાવાન અને સત્ય સાધનાની ખોટ છે ત્યારે બીજી બાજુએ દુરાગ્રહી, અસત્ય અને એક તરફી વલણવાળા મતની ખોટ નથી. દાખલા તરીકે મેકોલેએ લખ્યું છે કે હિંદુસ્તાનનાં કોઈ પણ શાસ્ત્ર અથવા કળામાં પ્રાચીન ગ્રીસનાં શિલ્પકળાની માફક કોઈ પણ પ્રકારનાં અલૌકિક અને અમત્કારિક કામ જોવામાં આવતાં નથી. બધુંજ કદરૂપું, બેડોળ, અને નિર્લજ છે. (All is hedious and grotesque and ignoble.)

"Through the whole Hindu Pantheon you will look in vain for any-thing resembling those beautiful & majestic forms which stood in the shrines of ancient Greece. All is hedious, and grotesque & ignoble."

Speech on the Gates of Somnath.

પરંતુ લૉર્ડ મેકોલેનો અભિપ્રાય કોઈ પણ મનુષ્ય સત્ય ગણશે નહીં કારણ કે તે દુરાગ્રહી અને ઉપર ઉપરથી જોનારજ (Superficial observer) હતા એમ કહેવામાં આવે છે વળી, પ્રો. મેક્સ મુલર, વેન્ટ મેકાટ અને ડૉ. લુબ્કે જેવા પ્રખ્યાત મનુષ્યો પણ આપુંજ લખી ગયા છે. ડૉ. લુબ્કેનું માનવું એવું છે કે હિંદુસ્તાનમાં સૌન્દર્યનું લક્ષણનું તેમજ શિલ્પશાસ્ત્ર ધણજ કનિષ્ઠ સ્થિતિનું હોવું જોઈએ કારણ કે હિંદુધર્મ ધણજ, નિયમ છે. જે ધર્મમાં દુનિયાને સ્વમંવલ સેખવામાં આવેલી છે અને જેમાં મનુષ્યની દયાતિ માયાના બેલકષ્પ માન-વામાં આવેલી છે તે ધર્મના અનુકાષિઓ (Art) કળાનાં કામો કેવી રીતે હિતમ

પ્રકારનાં કરી શકે? એવો પ્રશ્ન આ પ્રખ્યાત ડૉક્ટર ઉપસ્થિત કર્યો છે. અને દાખલા તરીકે તે સૂચવે છે કે "રાવણ દેવને દસ મરતક અને વીસ બૂળ સાથે કલ્પેલો છે." ખરેખર, રાવણ જેવા દાનવને દેવ તરીકે માનીને તેનો દાખલો સૌન્દર્યના એકાદ્ય તરીકે રજૂ કરેલો વાંચીને ઠાઈ પણ હિંદીવાનને ડૉ. લુખ્કના કહેવા ઉપર હસવું આવ્યા વિના રહેશે નહીં. આવી કલ્પનાશક્તિવાળા યુરોપીય લેખકો વળી હિંદુ રતનાનાં સધળાં શિલ્પો અન્ય દેશના અર્થાત્ western પાશ્ચિમીય શિલ્પકારોએ કરેલાં છે એવું કહેતાં પણ આંચકો ખાતા નથી. આ સધળાં કથનામાં કેટલું સત્ય છે એ વાચકને તરતજ સમજાશે. પૂર્વોક્ત લેખકો જ્યારે અસુક પ્રકારની સંકલ્પવાળી દૃષ્ટિથી જુવે છે ત્યારે ડૉ. ફેરગુસન જેવા યુરોપિઅન લેખકો કબુલ કરે છે કે હિંદુ-સ્તાનની (Art) કળા ઉપર ખીજા કોઈ પણ દેશની કોઈ પણ પ્રકારની અસર થઈ નથી.

"When Hindu sculptures first dawn upon us in the rails of Buddha, Gaya & Bharut, B.c. 200 to B.c. 250, it is thoroughly original and absolutely without a trace of foreign influence, but quite capable of expressing its ideas and of telling its story with a distinctness that never was surpassed at least in India. It cannot be too strongly insisted upon that the art here displayed is purely indigeneous. There is absolutely no trace of Egyptian influence etc. etc."

Dr. Fergusson.

આ પ્રમાણે હિંદના દરેક (Art) કળાનાં કામો તથા શિલ્પો ઉપર નજર કરીશું તો આપણને માલુમ પડશે કે આર્ચાવર્તમાં સૌન્દર્યનું (ideal) આદર્શ પુરૂષ નહીં પણ સ્ત્રી છે. હિંદુસ્તાનના ચિત્રકાર, કવિ, અગર શિલ્પશાસ્ત્રીઓએ પુરૂષને વાસ્તવિક અને કુદરતીજ બનાવ્યો છે જ્યારે સૌન્દર્યના લક્ષ્યબિંદુને પહોંચવાની ઉત્સુકતામાં સ્ત્રીને ઘણીજ અમાનુષિક બનાવેલી છે. આ વિષયમાં કુદરતી અવલોકન ઉપર લક્ષ ન આપતાં અતિશયોક્તિજ પસંદ કરવામાં આવેલી છે, એમ અનેકનું માનવું છે. ત્યાં આપણે નજર કરીશું ત્યાં આ દેખાવ આપણી સન્મુખ થશે, કેનેરીની ગુફાઓ, અગર તો ઇલિરા અથવા અજન્ડા વગેરેની ગુફાઓમાં નજર કરીશું તોપણ આપણને તરતજ જણાઈ આવશે કે પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીને કલ્પવામાં ચિત્રકાર શિલ્પશાસ્ત્રીઓએ ભારે ઉત્સાહ દેખાડ્યો છે અને સ્ત્રીને અસાધારણ અને અદ્ભુત સૌન્દર્ય અર્પવામાં આવેલું છે.

(Art) કળા તરફથી કાવ્ય ઉપર નજર દોડાવીશું તોપણ ઉપરજ કહેલો દેખાવ જોવામાં આવશે.

દાખલા તરીકે મહા કવિ કાલિદાસની કુમારસંભવ નામના કાવ્યની નાવિકા ઉમાને કવિએ કમળ કરતાં પણ વધારે સુકુમાર અને કામળ કલ્પેલી છે. તેનાં જઘનની સાથે તો કાઈની તુલના કરી શકાય એમ નહોતું.

તેજ કવિના રઘુવંશમાં જોઈશું તો રક્ત એકજ સ્ત્રીક દીલીપ રાજની મુખ કાનિ ઉપર લખેલો છે; પણ તેના ગળાના આખ્યાનમાં સત્તર સ્ત્રીક લખેલા છે. આ ઉપરથી સંસ્કૃત કવિઓના અભિપ્રાયવિષે આપણે કાંઈક અનુમાન કરી શકવા સમર્થ થઈશું. સા-

ધારણ રીતે સંસ્કૃત કવિઓ સૌન્દર્યના સમાવેશ તેની શારીરિક કાંતિ અને (charm) સુંદરતામાં કરે છે અને પુરુષ વિષે હમેશાં તેઓ તેના ગુણવૃંદ તથા તેના પરક્રમવૃંદ વર્ણન કરે છે. સ્વર્ણશના છટા એકલે સ્વર્ણવરનાળા સર્ગમાં ઇન્દુમતિના હસ્તપ્રહણ સાર મળેલા રાગ્યોના સૌન્દર્ય વિષે ધણીજ જુગ લખેતુ છે, પરંતુ ઇન્દુમતિને ધણીજ સુકુમાર, કોમળ અને સુંદર આલેખવામાં આવી છે, તેનાં જલન કેળનાં રતંભજેવાં તથા એને કમળના ગર્ભસમાન કોમળ ચંદ્રમુખીતરીકે વર્ણવેલી છે.

આવીજ જાતનાં વર્ણન મેઘદૂત તથા શાકુન્તલ વિગેરે સંસ્કૃત કાવ્યોમાંથી મળી આવે છે.

ઉપરનાં સઘર્ષાં વિવેચન ઉપરથી વાચકને સહેજ જ સમજાશે કે હિંદુસ્તાનમાં સૌન્દર્યના (ideal) લક્ષ્યખિંદુતરીકે કદપવામાં અને માનવામાં આવેલી છે. આપણા કવિઓ, ચિત્રકારો અને શિલ્પશાસ્ત્રી વગેરે સઘળાએ સૌન્દર્યવાન ગણેલી છે. પુરુષને નહીં. અને વાચક આ ઉપરથીજ અનુમાન કરી શકશે કે જે લેખકો હિંદુસ્તાનની ચિત્રલગા તથા શિલ્પને અન્ય દેશથી અસર થયેલી છે એમ કહે છે તેમાં કેટલું સત્ય સમાયેલું છે. કારણકે આપણા દેશમાં સૌન્દર્યના સૌન્દર્યવૃંદ સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે, જ્યારે પાશ્ચિમાત્ય દેશોમાં તેથી જુદાજ પ્રકાર જોવામાં આવે છે. મીસ તેમજ રોમમાં યુગસુરત મહેરા ઉપર લક્ષ આપવામાં આવ્યું નહોતું પણ શારીરિક બળને દર્શાવનારાં ચિત્રો અથવા તો રાગ્યો (muscles) દેખાડવાનો પ્રયાસ ધણીજ મહેનત લઈને કરવામાં આવતો જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં સુંદર મુખ અને આકૃતિવાળાં ચિત્રો વગેરેની ખોટજ નથી.

દેશદેશમાં જુદા જુદા પ્રકારનાં લક્ષ્યખિંદુતરીકે સૌન્દર્યને નિહાળવામાં આવેલું હોય છે. અને ચિત્રકારો પોતાનાં ideal આદર્શ પોતાની તથા દેશની સ્થિતિ, સામાજિક જીવન અને સુધારા પ્રમાણે રાખી શકે છે અને તેજ ideal આદર્શથી આપણે તેમને વિષે મત બાંધવો જોઈએ. જેમ જેમ તે પોતાના લક્ષ્યખિંદુને પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરે છે તેમ તેમ તે આપણને વધારે આકર્ષક થાય છે અને તેમ તેમ તે સૌન્દર્યને વધારે સારી રીતે આલેખી શકે છે, અને છેવટે,

“A thing of beauty is a joy forever

Its loveliness ever increases.” એ વચનનું સાર્થક થાય છે.

શ્રી જાતિ વિષે વિવિધ વિદ્વાનોના વિચારો.

(મીશુત જગમોહનદાસ વૃન્દાવનદાસ—મુંબઈ)

“સહુ કે'ં છે દુનીયામાં, ત્રિયાને નહીંની બારી;
ધણા ત્યાગી થયા જુદા, દીઠી ના મોક્ષની બારી.
અમે તો સર્વથી જુદા, ન માનીએ વિચારો આ;
ત્રિયાનું સુખ હુંટાતાં, ગણીએ નહીં છે આ આ.
પુરુષ ને પ્રકૃતિનાં તે, બધાં રૂપો જણાયાં છે,
જરા જુદા થતાં દુઃખો અને વિદ્વો ભરાયાં છે.

પ્રભુને દેવતા સર્વે, શુભ્યા છે પ્યારીના પ્રેમી;
મહામાયા અનાદિ આ, અલેદે નાથની પ્રેમી; ”
“ વિમળ સુમધીઓ ધાતાં, ખીરાજે મોક્ષમાં પ્રેમી
પછી તે ઇશના પ્રેમી, નથી બુદ્ધા પ્રભુ પ્રેમી. ” (શુકલ-)

* * * *
“ તેને સહાય શ્રી નરહરિ, સ્ત્રીજાતિ જે લહે ઇશ્વરી
આ ભવથકી સત્વર તરી, જઇને ભણે તે શ્રી ઇશે (શ્રીહરિચંદ્ર)

* * * *
“ નારી નિંદા મત કરો, નારી નરકકી ખાણે !
નારીસેંહી પ્રકટ ભણે, ધ્રુવ પ્રહ્લાદ સમાન ! ”

* * * *
“ That woman is our greatest joy
Let every man reflect;
Don't treat her like a worthless toy,
Nor slight her by neglect. ”

—સ્ત્રીઓને અમે જે માન આપીએ છીએ, તે કંઈ માત્ર તેમના સૌંદર્યને લીધે નહિ,
પણ તેમનામાં હિપજતા શુભો માટે, અને તેથીજ અમે તેમને વખાણીએ છીએ.

—એડિસન.

—પાતિવ્રત્ય એજ સ્ત્રીઓનો મુખ્ય સચરણ છે.

—એડિસન.

—પોતાનું કર્તવ્ય કરતાં તે દોષપણ સંકટની દરકાર કરતી નથી. પ્રેમ, આખર અંતે
ધર્મ આ ત્રણેની વિશ્વ આત્મરણ તેના હાથથી થવુંજ અશક્ય છે. મુખ અને સત્તા એ તેને
ખાલુજ આવકારદાયક લાગે છે. રોગીની શુશ્રૂષા કરવી એ તેનો નૈસર્ગિક ચલ છે. સંકટ
સામે ટકર ઝીલવામાં તેણીના જેવું દ્રઢ દોષ નથી.

બાલક્રૂર.

—સ્ત્રીનું પુરુષાવલંબન રહેવું એ દોષ રહીને અને ટેવનો છે. ખરું જોતાં સ્ત્રી જો નિ-
શ્વ કરે તો ખરીત તે પુરુષ પ્રમાણે સ્વતંત્ર રહી શકે.

એથમાન્ડ.

—પુરુષની ખરી અને સર્વોત્તમ મિત્ર એક સુશિક્ષિત પત્નીજ છે. કારણ, તેના હિપર
ગૃહકાર્યનું સર્વ પ્રકારનું અવલંબન રહેલું છે. તેના વિશ્વાસનો તે કદી દુરુપયોગ કરતી નથી.
જો તે દુઃખી હશે તો તેને તે આનંદ પ્રાપ્ત કરાવશે. તે પોતાનાં છોકરાંને સુશિક્ષણ આપશે
અને તે છોકરાં સુશિક્ષિત માતાના લાભનાં સ્મારકજ થશે.

બિશપહાર્ન.

—હે સ્ત્રી ! અમારા પુરુષો જેવીજ તું માનવજાતિમાંની હોઈ ધણા ખરા અડચણ
સાડયણના વખતમાં અમારી માર્ગદર્શક થઈ તારામાં ઇશ્વરી અસ છે એ વાર્તા સિદ્ધ
કરી આપે છે.

બુલવર.

—સ્ત્રીના હૃદયમાં પ્રેમનો અખંડ ઝરો વહે છે; તે કદી પણ સુકાવો શક્ય નથી.

બુલવર-લીટન.

—પોતાથી કંઈ પણ અપરાધ થયો તો સ્ત્રી ક્ષમા માગવા એક પગપર તૈયાર હોય છે; પરંતુ તેજ અપરાધ પોતાના પતિના હાથે થતાં તેણી તે તત્કાલ બૂલી જાય છે.

મુલંકર,
(અપૂર્ણ.)

વ્યવહારોપયોગી વિચારો.

(શ્રીયુત જીગલભાઈ-વીવીંગ માસ્ટર, વીરમગામ)

વ્યવહાર ચલાવવામાં મનુષ્યે અનેક જાતની સાવધાનતાઓ રાખીને પગલાં ભરવાનાં હોય છે. જે માણસનું જીવન વ્યવહારમાં સુખી હોયું નથી તેને અન્ય સુખો હાલના જમાનામાં લાગ્યેજ સતોષ આપી શકે છે વ્યવહારમાં મનુષ્યે પોતાના સુખ માટેજ પ્રયત્નો કરીને બેસી રહેવાનું નથી પરંતુ પોતાની પ્રજા સુખી થાય તથા ભવિષ્યમાં કુટુંબમાં આખાદી રહે અને ઉત્તરોત્તર ઉત્તિ થયા કરે તેવાં સુસપવાળાં અનેક પગલાંઓ ઊંડા વિચારપૂર્વક ભરવાનાં હોય છે.

પ્રથમ જ્યારે બાળક જન્મે છે ત્યારથી તેને સારા સંસ્કાર પાડવાની માતાપિતાની પહેલી ક્ષરણ છે, કારણ કે બાળપણમાં જેવા સંસ્કારો તેનાપર પડે છે તેની એવી સત્ત્વક અસર બેસે છે કે મોટી વયમાં પણ તે કાઢવી બહુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે.

માતાપિતાએ ધણી સંભાળથી પોતાનું વર્તન કરવાનું હોય છે કારણ કે કુદરતથીજ બાળકમાં ગમે તે જુએ અગર કરે તેનું અનુકરણ કરવાનું સામર્થ્ય હોય છે. આથી સુઘ માતાપિતાઓએ આ સિદ્ધાંતઉપર યોગ્ય લક્ષ આપી નવિન પ્રવાસીઓને આગળ ઉપર તેમના પ્રવાસ સરળ થાય તે માટે પહેલેથીજ સદ્વર્તન શીખવવું જોઈએ.

કેટલાંક માઆપો એમ કહે છે કે “તેના પ્રારબ્ધમાં હશે તો લાજુશે.” આ માન્યતા કેવળ હાનિકારક છે, કેમકે પ્રારબ્ધ પાંગળું કહેવાય છે. જ્યારે પુરુષાર્થની તેને મદદ મળે છે ત્યારેજ તે ગતિમાં મુકાય છે અને ઉત્તરિના માર્ગમાં આલવા મળે છે.

બાળકોને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવામાં પણ માઆપે બહુજ લક્ષ આપવાનું હોય છે. નિશાળમાં તે કેવા શિક્ષકોને હાથે કેળવાય છે; અનુકરણથી તે કેવાં લક્ષણો શીખે છે, માઆપ. પ્રતિ તેના પ્રેમ કેવા વૃદ્ધિ પામતો જાય છે અને કયા કયા વિષયોનો તે ઉત્સાહથી કે મંદતાથી અભ્યાસ કરે છે એ વગેરે બાબતોની કાળજી રાખવી.

મોટી ઉંમર થતાં વિપત્તિઓને સહન કરવાનું બળ પોતાનામાં જાગ્રત રહે તેવા પ્રયાસો કરવાની ધણીજ જરૂર છે. દૈનિકીય હોય તોજ વિજય થાય છે. કેટલાક માનવને જાણે છે પણ તે પ્રમાણે વર્તવાનું આવે છે તે વખતે અનેક અકારનાં દોષો રહે છે અને આમ કરવાથી તેમના બળનો હાથ થાય છે. આવાં માણસોને જો કાંઈ એમ કહે કે અમુક રીતે અપાત કરો તો તેઓ પ્રેમભર્યાં લક્ષ ખેંચવાને બદલે દોષો રડવામાંજ મદદ મળે છે; આમ થતાં સંબંધનારનું પણ બળ ક્ષીણ થઈ જાય છે.

પ્રત્યક્ષથી ગમેતેવી ક્ષુદ્ર વસ્તુમાંથી પણ ઉત્તમ પદાર્થ નિકળી શકે છે; માત્ર નિશ્ચય જળ અને ઉત્સાહથી પ્રત્યક્ષ પોષણ થવું જોઈએ. વિદ્યાનુ જ ખાતર થાય છે, કૌલસામાંથી હીરા થાય છે, અને પાણીના ઘોષમાંથી વીજળી થાય છે.

વિચાર કરવાની ટેવ પ્રત્યેક બાળક, જુવાન કે વૃદ્ધે પાડવી જોઈએ. આપણે ધર્મ ખાધે છીએ પણ તે કેવી રીતે થાય છે તેનો આપણને વિચાર સરખો પણ આવતો નથી, આપણે આગગાદીમાં બેસીએ છીએ પણ તે કેવા નિયમોથી ચાલે છે તેનો કોઈક જ વિચાર કરે છે; આપણે કપડાં પહેરીએ છીએ પણ તે યત્રોથી કેમ તૈયાર થાય છે તેનો ધણા થોડા જ વિચાર કરે છે.

દરેક વસ્તુનો આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં માણસ જેમ જેમ આગળ વધે છે તેમ તેમ તેની શક્તિઓ ખીલતી જાય છે અને ક્રમેક્રમે તે મોટો વ્યવહારકુશળ બને છે.

મારુતિ-રહસ્ય.

(શ્રીકૃત ગોવર્ધન—બી. એ. મુ.બઈ.)

“ હનુમાનમન્થિમતરત્તુ દુષ્કરં કિં મહાત્મનામ્ ॥ ”

મારુતિસ્તવન

“ જય મારુતિ મહાધીર, હર્ષવટે સ્તવીએ,
આપ એક વળાંગ, જમ પહોંચ્યા રવિએ;
શ્રી કૃષ્ણે તો ગિરિવર, આગળો પર ધરીયો,
આપ તો ગિરિવર હર્ષવળી, કુદી ગયા દરિયે;
રામ કૃષ્ણ શિર ઉપર, રથમાં ધ્વજમાલિ,
આપ રહ્યા તેમ રહેજો, આ અમ જુજ માંડિ;
અમરવેલીના જ્ઞાતા, બહુક બ્રહ્મચારી,
આપનું બધું બળ મહેવા, કરજો અધિકારી;
અનંત બળના શરિ, અજરામર કહાવો,
બળ અજરામર રૂપે, અમ શરીરે આવો;
પુરુષથી રાજ્ય દાખ્યો, એમાં નથી શંકા,
અધર્મોનું બળ હણવા, બાળી લીધો લંકા; ”

જ્યેષ્ઠ માસમાં આપણાં પુરાણો આદિ ગ્રંથોમાં કેવા સંકેતમય અવતારો થયા છે તેનું વર્ણન વાંચી ઉડા વિચારથી નિરીક્ષણ કરતાં તેમાં કાંઈ રહસ્યો રહ્યા હશે એ વિચાર સ્વાભાવિક રીતેજ આવે એમ છે.

ચૈત્રશુક્લતૃતીયાયામ્ અપરાદ્ધે ભગવાન્ નારાયણઃમત્સ્યરૂપેણ અઘાતરત્ત ॥

ચૈત્રશુક્લનવમ્યાં મધ્યાહ્ને દશરથાત્ કૌશલ્યાયાં ધીરામચંદ્રઃ સાધિર્ધમૂય ॥

ચૈત્રપૂર્ણિમાયાં પ્રાતઃકાલે રામસાહચર્યાય રુદ્રાવતારઃ મારુતિરમૂત ॥

પ્રાતઃકાલ મધ્યાહ્ન અને સાયંકાલ એવી સૂર્યની ત્રણ સ્થિતિવાળા જિન જિન સમયે જ્યેષ્ઠ માસમાંજ અને તે પણ શુક્લપક્ષમાંજ શ્રી નારાયણ, રામચંદ્ર અને મારુતિ

પ્રકટીકરણ થવામાં કાંઈ ગૂઢ સંકેતાર્થ પ્રવર્તતો હશે એવું અનુમાન કરવાનાં કારણો દી-
ર્ઘ દષ્ટિથી અવલોકન કરનારને મળ્યા વિના રહે તેમ નથી.

આ ત્રણે પ્રકટીકરણોને પરસ્પર કાંઈ સંબંધસૂચક રહસ્યમય સંકેત હશે કે કેમ તેનો વિચાર કરવો આ સ્થળે આવશ્યક જણાય છે. નારાયણ શબ્દનો રહસ્ય-શોધન વિચાર આપણને શું રહસ્ય આપે છે !-નારાયણ સ્વામી આપરતું રહસ્ય કહે છે કે “ નરં અને અનનમ્ આ બે શબ્દોથી નારાયણ શબ્દ બનેલો છે અને એ બે અર્થસૂચક છે કે જળ અને તે પર લંબાવીને સૂતેલા થાય છે. ” (નોંધોથી પા. ૬૫૪.) આ જ વિચારને આગળ લંબાવતાં ૨૫૪ થાય છે કે નારાયણ અથવા શૈવશાસ્ત્રી ભગવાન શૈવની અસંખ્ય રૂપાંશોના ઇત્ર નીચે શયન કરતા સમુદ્ર અર્થાત્ દરિયામાં સ્થિતિ કરીને રહેલા છે. “ And the spirit of God moved upon the face of waters ” (Bible). આ નારાયણ ભગવાને મત્સ્યરૂપે ચૈત્ર શુક્લ પક્ષમાં અવતાર ધારણ કર્યો એવો ઉલ્લેખ પૂર્વપ્રતિપાદિત સંસ્કૃત વાક્યમાં કરેલો છે. મત્સ્ય, શૈવ તથા નારાયણ એ ત્રણેનો પરસ્પર સામાન્ય સંબંધ દર્શાવનાર જલતત્વ અર્થાત્ સમુદ્ર તત્વ હોવાનું જ્ઞાન થાય છે.

* નવનો અંક અચલ કહેવાય છે ! નવમી અર્થાત્ રામનવમીનું રહસ્ય પણ ચૈત્ર માસમાંજ રહેલું છે એમ જણાય છે. રામચંદ્રનાં અનેક પરાક્રમે રામાયણમાં પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ સુદ્ધિમાનમાં પોતાની ગણના કરાવનારા અગ્ન્યાસકો ઐતિહાસિક દષ્ટિથી તેમનાં મહાભારત કાર્યોને શૈર્ષિકનાં સંભવિત પરાક્રમે અર્થાત્ Historical-Events કહેશે. શ્રી રામચંદ્રના આખ્યાનમાં આવા પ્રસંગોની ઐતિહાસિક દષ્ટિથી જુદા વિભાગમાં ગણના કરીને અન્ય કોઈ બનાવ-event-તરફ આપણે આપણું લક્ષ દોડાવીએ !

“ રામ નામથી પથર તથા ” ! સેતુબંધનો બનાવ જગત્ની દષ્ટિએ Historical ઐતિહાસિક નહિ કહેવાય પણ Mystical સંકેતમય અર્થાત્ ચમત્કારિક કદી શકાશે. શ્રી રામચંદ્રનાં અન્ય સર્વ પરાક્રમેમાં આ બનાવ તદત્ત લુહાજી પડી જાય છે, અર્થાત્ અપ્રતિભજ રહે છે. અપ્રતિભ પ્રસન્ન ઉપર જ રહસ્ય-શોધન-દષ્ટિથી અવ-લોકન થવું નોંધ્યે.

સેતુ, સમુદ્ર અથવા દરિયા ઉપર બાંધવામાં આવ્યો હતો અને આમાં જલતત્વ ઉપર પૃથ્વીતલનો અસાધારણ વિજય પથરની સિલાઓ તરવાથી સૂચવાતો હોય એમ દષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

હવે મારુતિનાં પરાક્રમેમાંનું એક મહાભારત કાર્ય કયું હતું તેનો અત્ર વિચાર કરી જ્ઞેતાં ત્રણે વિચારોની સંકલના કંઈક અંશે સમજી શકાશે.

“ આપ તો ગિરિવર લઈવળી, કુદી ગયા દરિયા. ”

દરિયા કુદી જવો એ એક મોટું પરાક્રમ ગણવામાં આવ્યું છે. આ સર્વ વિવેચનથી

* ૯ ને ગમે તેટલે ગુણવામાં આવે અને રકમના સાંકેતિક ગણીત પ્રમાણે સરવાળો કરતાં ૯ જ આવે છે. ૯ X ૭ = ૬૩; ૬ + ૩ = ૯; ૯ X ૯૯ = ૮૯૧; ૮ + ૯ + ૧ = ૧૮; ૧ + ૮ = ૯; ૨૨૧૨ X ૯ = ૧૯૯૦૮; ૧ + ૯ + ૯ + ૦ + ૮ = ૨૭; ૨ + ૭ = ૯.

એટલું કાંઈક સમજી શકાય છે કે એત્ર માસમાં ચંદ્રનાં કિરણથી અમૃતસિંચનયુક્ત શુકલ પક્ષના દિવસોમાં સૂર્યની તથા જુદી જુદી સક્રમણમય સ્થિતિઓ સમયે દરિયા અથવા જલતત્વના અન્યોન્ય-સામાન્ય-સંબંધ-દર્શક-સૂચનથી તથા પ્રકટીકરણ થયાં છે.

“અંજનીને આ પુત્ર શિવના વરદાને મરુત વાયુદેવની કૃપાથી થયો હતો. તેથી તેમનું નામ વાયુપુત્ર, પવન કુમાર, અને મારુતિ ક્ષત્રિ પાડ્યું. મારુતિ-જન્મ હતું. વળી તેમના વળ અંગથી બ્રહ્મરંગ, અને હનુ-પગ હણધાથી હનુમાન, એવું નામ પાડ્યું હતું.”

જન્મ થતાંજ મારુતિએ કયું રહસ્ય સૂચક પરાક્રમ કર્યું !

“ત્યારે પ્રાતઃકાળે સુરજ ઉગ્યો, રાત્રી વર્ષું છે તેહ,

હપિએ નવયુ પાકું ફળ છે બદા કરું હું એહ;

સિંહ નાદ કરી તરવજ મારી, ઉછળીયો આકાશ,

* દિનકરને ફળ નહીં પોતે, ચાલ્યો કરવા શાસ.”

(ગિરધરકૃત રામાયણ)

“ઘાલ સમૈ રવિ મક્ષ કિયો । તવ તીનહુ લોક મયો અધિયારો ॥”

વાયુ-પુત્ર, અગ્નિ-ફળ તરફ આકર્ષાય છે । એ ઉપરથી મરુત અને અગ્નિને પરસ્પર

સંબંધ હોવાનું સૂચન થાય છે. ઋગ્વેદ ના પ્રથમ મંડલનું ૧૯ મું

વેદ-સૂચન.

સૂક્ત જોતાં સમગ્રય છે કે અગ્નિનું મરુતની સાથે આવાહન કરવામાં આવતું હતું—મરુદ્ધિરગ્ન આ ગદિ ॥

મારુતિએ દરિયા ઓળંગ્યો એ પ્રસંગને અનુકૂળ અર્થ સૂચવનાર રહસ્યવળી આ જ સૂક્તમાંથી નિકળી આવે છે.

य ईक्ष्वयन्ति पर्वतान् तिरः समुद्रमर्णवम् ।

મરુદ્ધિરગ્ન આ ગદિ ॥ ૭ ॥

વિજ્ઞાનમય (Scientific) દૃષ્ટિથી જોતાં સમગ્રય છે કે સૂર્યમાં રહેલું જીવનતત્વ

(Solar Energy) મરુત અથવા વાયુતત્વના મધ્યસ્થ સાધન

વિજ્ઞાન-સૂચન.

(Medium) દ્વારા પૃથ્વી ઉપર આવે છે. મરુત અગ્નિતત્વ પાસે જઈ જીવનના અંશોના શાસ કરી પૃથ્વીને પોષણ આપે છે.

પાશ્ચિમાત્ય ધર્મકથાઓમાં બુધ-Mercury કે જેને “Messenger of Gods”

દેવના દૂત એવી સંજ્ઞાથી સંબોધવામાં આવ્યા છે અને જેને ગ્રીક

કથા-સામ્ય.

પૌરાણિક કથાઓમાં Hermes-હર્મિસ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે તે દેવનું કંઈક અંશે મારુતિ સાથે સામ્ય બેસી શકે છે.

મારુતિને પણ ‘રામના દૂત’ (God’s-Messenger) એવી સંજ્ઞાથીજ સંબોધવામાં આવે છે.

શૌર્ય—પરાક્રમ:—હુનુમાનના ચરિત્રમાં મોટામાં મોટો ગુણ શૌર્યનો પ્રતીન થાય છે. “તેમણે અરોહવનનો કેટલોક નાશ કર્યો, હનુરો રથસવાળો રાજમ-સામાજીક ગુણ— દેવ કુલુવારમાં તોડી પાડ્યા, અને ધણી રાક્ષસોને મારી લોકમાં બોધ. આગ લગાડી” વળી “પુનઃપ્રત્યી રાવણ દાખ્યો” એ પરાક્રમ અસાધારણ નિર્ભયતાનું દર્શન આપે છે. યુદ્ધમાં સેનાપતિના કર્તવ્યમાં તેમણે શૌર્ય અને પરાક્રમનાં અનેક કર્યોં કર્યોનાં દર્શીત વિશ્વપ્રસિદ્ધ છે.

સેવા. સીતાની શોધ કરવામાં, લક્ષ્મણની મૂઝાં ઉતારવા માટે દ્રોણ પર્વત ઉપરની ઓપથી લાવવામાં તથા અહીરાવણ મહીરાવણની પાસેથી રામલક્ષ્મણને છોડાવવામાં જે સેવા-ધર્મનું માર્તિએ પાલન કર્યું છે તેનું રમરણ કરતાં સેવ્ય-સેવક-ભાવનું આદર્શમય રૂપ પ્રતિમાં પ્રકટ થવાવિની રહે તેમ નથી.

પોતાનો સેવાધર્મ જગલવવામાં માર્તિએ છુપી જનસુસીનો અનેક કળાદોષલ્પેથી ઉપયોગ કર્યોના દાખલા પણ તેમના ચરિત્રમાંથી મળી આવે છે; “કાષ્ટ વખતે અવધૂત, મદારી, વેપારી, સરેયા, વૈદ્ય, બ્રહ્મચારી, સન્યાસી છત્યાદિ વેષે રાવણ અને તેના કુલની રાખેલી નાપકાઓ સાથે મન મેળવી ખાનગી વાતો જાણી લેતા.”

ભક્તિ-પ્રેમ:—શ્રી હુનુમાનજીની ભક્તિના અનેક દાખલાઓમાં તેમણે મોતીના હારને તોડી રામનામને શોધવાનું અને પોતાનું હૃદય નખાવી ચીરી હનુરો ધાર્મિક ગુણ-બોધ, રામનામ તેમાં જતાવવાનું જે અદ્ભુત ભક્તિસૂચન દર્શાવ્યું છે તેથી ગમેતેલા ભક્તનું અભિમાન પણ ગણિત થયા વિના રહે તેમ નથી.

તેમના અખંડ પ્રેમનું નિદર્શન શ્રીમદ્ ભાગવતે આદિ ત્રયોમાં જણાવેલા તેમના સતત કર્તવ્યથી રૂપક થાય છે.

“તેઓ અધાપિ સુધી ચિરંજીવી રહેલા છે, તેઓ ગંધમાદન નામે દિમાલયના શિખર ઉપર રહેલા છે, અને ત્યાં સર્વ કાલ રામચરિત સોકોને સંભળાવે છે.”

કાષ્ટ નિવરણ યોગથી આજનો શ્રી રામનવમીનો ઉત્સવ શુધ્ધ-Mercury-દેવના દુતને-દિવસેજ હોવાથી શ્રી રામચંદ્રની પ્રાર્થના તેઓથીના અપૂર્વ પ્રેમારપદ શ્રી માર્તિના ગુણ-જાનથીજ કરી આ લેખની સમાપ્તિ કરવામાં આવે છે.

સ્તુતિ.

પદ્માંગ પિંગેકનેત્રે કનકમયલસત્કુલકાંત ગંડ ।
મોલસ્ત્રવંમસારં પ્રદરણ વિવશં મૂતરક્ષાધિનાથ ॥
મહાભીષ્ઠાધિકાર વિદ્યધતમનિરાં સુપ્રસન્ન કર્પાન્દ્રે ।
વૈલોક્યગ્રાસદરં સકલમુખનગ રામદૂતે નમામિ ॥

સૂચના

“રહસ્યમય છવન”નો લેખ લખવા માટેનાં સાહિત્ય તૈયાર થતાં હોવાથી આ અંકમાં તે આપી શકાયો નથી તે માટે સુર આહ્વાનની ક્ષમા યાચવામાં આવે છે.—અધિપતિ.

ૐ

અંધારી વિભાવરીને આમંત્રણ*

શ્રીયુત “ઘેઘુઠ” બી એ ગોડળ.

(કલ્યાણની ધુનમાં).

આવ વિલાવરી ! કાં જન જાહરી

શાન્તિ સુધાજરી દે અધરે ધરી !

આવ વિલાવરી ! કાં જન જાહરી !

દિવ્ય ચક્ષુ ઉઘડે, નિમીલ ચર્મ ચક્ષુએ,

કળ્લલથી કરી આંખલડી ઠરી

આવ વિલાવરી કાં જન જાહરી,

નેણુણિંદુ પાડિયે, કુસુમમાં સુવાડિયે,

શીતળ લેહરી વાય મીઠી સરી

આવ વિલાવરી, કાં જન જાહરી;

વેર રવેત કુલડાં, અધુરે ઉર રૂડલાં;

હાર જનાવી અર્પુ તુંને પરી

આવ વિલાવરી, કાં જન જાહરી,

સર્વ પૃથ્વીમંદીરે તુંને અધીન સંચરે,

થલે શુરંગિરી, જાય તુંથી ઠરી

આવ વિલાવરી, કાં જન જાહરી !

જાળ હું પ્રભુપાણ, તિમિરમાં રમુ ઘણું

આંખ મીઠ્યા થકી પાંખલડી મળી

આવ વિલાવરી, કાં જન જાહરી.

આવ વિશ્વમાં અનંત, ઉડીયે ઉભાય સ્વછંદ;

આવ વિલાવરી, કાં જન જાહરી,

શાન્તિ સુધા જરી, દે અધરે ધરી,

વિશ્વ વિષે ફરી, જાશુ જુદાં પડી

આવ વિલાવરી, કાં જન જાહરી.

* આ કાવ્યનો ઉર્લૂચ આધ્યાત્મિક કલ્પનામાં છે જે સહજ વાચકને સત્વર રહસ્ય રીતે મનોગમ થશે—લેખક.

FOR PHOTOS
LIKE PICTURES OF ART
GO TO

GOMES & LAWRIE.
BOMBAY.

આ પુસ્તક વાંચ્યા શિનાય તમને ચાલે એમ નથી. આજે વાંચીને ચાલે વાચ્યા
પણ તમે વાંચ્યા વગર ગહેવાનાજ નથી.

ભદ્રબાલા

પ્રથમભાગ

૨૪૧નાં.

જ. લ. પંડિત. મુંબઈ

‘ પ્રત્યેક પ્રકરણ જાણના તત્ત્વને અધિક
અધિક લખાવી ભરિધ્વની અપૂર્વ ઉત્થાતિના પ્રદે
શમા દોરી જાય છે અને મન તથા આત્માને આન
દમાં તદ્દનીન કરે છે ’

આ પ્રકરણો જરૂર
વાંચો

- ૧ સુનોચના અદૃશ્ય
- ૨ મહાત્માનો આદેશ
- ૪ સ કેત મુદ્રા
- ૫ મહામ કન
- ૬ હતીમૂન માટે નવાજી
- ૧૦ સુધારાનું રનાત આ
- ૧૮ માહીકર્મની ટપાટપી
- ૧૮ નૃત્ય શિખતી હોમ્શીઓ
- ૨૧ સ્વધ્યામ્સતી કુમારિઓ
- ૨૨ સનનિલા અને અતિથીઓ
- ૨૩ દીશા અને આતર સુઘિઓ
- ૨૪ નિયમ—સ ગીત
- ૨૫ પ્રમનાય મતારેન

‘મારી મનકામના અવગમ સિદ્ધ થશે

(ભદ્રબાલા પૃષ્ઠ ૨૧૨)

સોનેરી અક્ષર વાળા પાક્ષ બાઈડી ગના પુસ્તકનું મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦ જેના ગ પોસ્ટેજ નુક
મેસર્સ જે પંડિત અને કંપની | શ્રીભક્ત ઑકિસ, કાન્તા બિલ્ડીંગ.
મુંબઈ ન. ૨.

THE CORONATION YEAR.

સચિત્ર માસિક.

શ્રીભક્ત.

તંત્રી જયકૃષ્ણ ગંગાદાસ ભક્ત.

મુદ્રત.

પુસ્તક ૮ મુ
અક ૧૧ મો
વૈશાખ પૂર્ણિમા
૧૯૧૮

ગ્રાંપ્મોદ્યાન.

અધિપતિ અને પ્રકાશક,
જામનથરામ, લ પહિત,
અમદાવાદ.

એજન્ટ,
મે ને પહિત અને કું.
મુખર્જી, નં ૬

નમુનો મંગાવી ખાત્રી કરો.

તમારા બાલ માટે

કામીનીઆ ઓઈલ વાપરો.

પ્રથમ એક બાટલી કામીનીઆ ઓઈલની લાવી વાપરી જુઓ ફક્ત એકજ અંકવાડીયામાં માથાના બાળમાં અજળ જેવો ફેરફાર થશે વાળ ઝાળાતી વખતે જે વાળના ગુચ્છાઓ નીકળી આવતા હશે તે બંધ થશે વાળનો વધારો થવા લાગશે વાળ ચળકતા અને સુંવાળા રેશમ જેવા થશે માથાનો ખોડો દુર થશે મગજ ટંકુ ગૂંથેશે જેથી કાંઈપણ જાતનું મગજમારીનું કામ કરવાને ઉલટ થશે. વાળ ધણીજ નરમ અને લાંબા ગૂંથેશે. સુગંધ ધણીજ મધમધની છે જેની દરીકાઈ ખીન્ન કાંઈ પણ તેજો કરી શકતા નથી વિદ્યાર્થીઓ, સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો દરેકને વાપરવા લાયક છે માથામાં ટાલ પડી વાળ ખરી પડતા હોય તો વાળના મૂળોને પોપણ આપી વાળ ખરી પડતા અટકાવે છે એક વખત અજમાવ્યાથી ખાત્રી થશે

દીમત ૧ બાટલીનો રૂ. ૧-૦-૦

૩ બાટલી રૂ. ૩-૦-૦

વી. પી. અગ્રવલુદે

દીલબહાર

હિ. ર. ઓઈલ.

ગુલશન

હિ. ર. ઓઈલ

આ તેવના ગુણો ઉપર લખેલા કામીનીઆ ઓઈલના જેવાજ છે. સુગંધમાં પણ મધુર છે દરેકની મુગંધ જુદીજુદી હોવાથી મોઆવડીમાં દરેકને પસંદ પડી શકેલાં છે. કો દરેક સીસી એકતો ૩ ૧-૦-૦; કાંઈપણ જાતના નમુનો ના આનાની દીકાટ મોકલવાથી મફત મળે. ૬ -ખરીદતી વખતે કેપર લખેલા તેજોના નામ યરાજર વાંચી તે માટે ખાત્રી કરી પછીજ ખરીદવ તેને બંદો બીજી આરી છે અથવા સગતી છે એમ કહી બીજી જાત આપ માગે તે લેવા નહી કારણ તેવા માલમાં ચેતનારાઓને વધુ નહો મળતો હોવાથી તેવી કોમેગ કરેછે ઉપર લખેલા તેજો મેળવવાને હરકન પડે તે બનાવનારોઓને લખવાથી તરનજ મોકલી આપવામાં આ વશે કામીનીઆ દીલબહાર અને ગુલશન એ શાગદો કાયમ મુજબ પ્રેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેલ છે બહારગામ એજન્ટો જોઈએ છે

મનાવનાર—કામીનીઆ પંચુમરી કંપની, મુંબઈ. એજન્ટો—જેંડો ઈડીયન ડ્રગ એન્ડ કેમિકલ કંપની મુંબઈ.

તથા જી બ્રાઉન્સ અને કંપની અમદાવાદી પોસ્ટઆમેન્સ-પ્રેડમાર્ક.

જુટકે મળવાનું ટેકાણું—ટોમસન કંપની. ફાવવાળા તેમજ શકેતાનાં દરેક જાતનાં પ્રીમિક પગનો ત્યાગ કરી અપનાવ, કાલબાદેથી પોસ્ટ મામે. મુંબઈ

सचित्र भासिक १९५१

શ્રીગુરુ

લવાનમ અગાઉથી પોરટેન સાથે.

हिंदुस्तान में

$$\text{CH}_3 - \text{C} \equiv \text{C} - \text{O} - \text{O} - \text{C} \equiv \text{C} - \text{CH}_3$$

हिंदुस्तान अखबार.

3. 3-12-0

इधरवेट कागण पर छपातुं !!

મહાત્મા શ્રી ગોરાંગપ્રભુનું

सायित्र गरिताभूत

नामना ग्रंथनो पूर्वविभागः

૩૩. (આસરેન્દ્રણસો પાનાનો અપૂર્વ ગ્રંથ) કુધરવેટ કાગળ પર લખાય છે.

મુદ્દા. રૂ. ૩-૦-૦

આ અમૂલ્ય અંથ અમારા પ્રત્યેક શ્રાહકોને લેટ આપવામાં આવશે.

આ લેટના પુસ્તકમાં રાખવામાં આવેલાં ચિત્રા તમે તમારા

१. १०८११- द्वाविंशति-भूमिमांश-अर्धमांश-ज्येष्ठ-सप्तम्यशोऽर्ध-२०

એવાં તે સુંદર અને મનોહારી છે.

અધિક આર્ષાદનો અર્થ કાઢવામાં આવે છે.

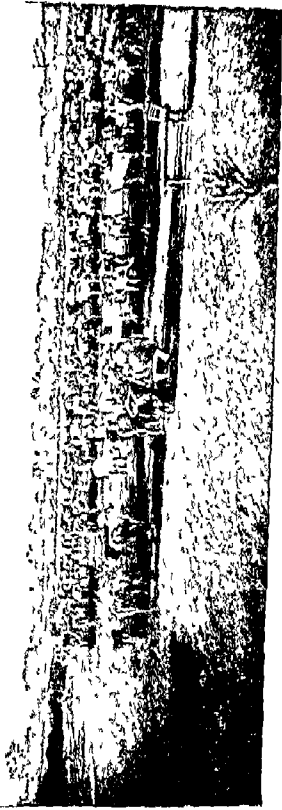
नामियतराम लक्ष्मीराम पण्डित,

અધિપતિ અને પ્રકાશક.

रायपुर—अभिलाषा.

આ માસિક 'સત્યનિજ્ય' પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં શ્રી. સાંકલચંદ્ર દરિયાવે અધિપતિ અને

१॥१॥ प्रकाशकते माटे सुदित-वर्षे-छो पंथिपुवा नवाहरवाग्न—अमदावाद.

Mrs and Mr Painter I C S, Collector of Ahmedabad

Visit to Cattle Kutchery No 1 MADALPUR

આપણી ભૂમિનાં ઢોર અને દુષ્કાલ.

એક બાળુએ મોઝશોખમાં સખ્યાબધ ધનનો ખર્ચ થાય છે, અને સખમૂઢ ધનીગો માં પેસાની પાપમાત્રી થાય છે, ત્યારે બીજી બાળુએ દેશને દુધ, ધી વગેરે મુખ્ય ધોરાક મુગે પાડનાર અને મુખ્ય આધારરૂપ ખેતીની ખુસરીને ઘિપાડી દેશને પોતાના સઘળા રવાતમા ર્ષણથી હવતો રાખનાર ગાય, બેસ, બળદ વગેરે ઢોરોનો સમૂહ શુઝવાત અને ઠાઠિયાવાડ-માં “ અડસકીયા ” દુષ્કાળના તાપમાં તરફડી નિઃશ્વાસ નાખતાં હાલોનો ત્યાગ કરે છે

કૃપાળુ હિંદમાતા ! તારા પોકારો તારા હૃદયના દૂધથી પોષાયલાં તારાં ભારત સંતાનો સાંકળે છે અને તારી સુખશાંતિના સાધનભૂત મુર્ગાપ્રાણીઓને મોતના પન્નમાંથી સામટા પ્રવળ વડે બચવવા તત્પર થાય છે.

દાહની દુષ્કાળની અસરથી શુઝવાત-હિંમ્નો ફરી ખીલતો બગીચો કરમાવા માંડ્યો છે, પરંતુ સતોપની વાત એ છે કે નામદાર સરકાર તથા શુઝવાત ઠાઠિયાવાડ વગેરે પ્રદેશોમાં નિવસતા સદ્મહરથો એકએક જમત થઇ ગયા છે અને ખનતા પ્રધાને ઢોરોનું રક્ષણ કરવામાં યોગદાન આપ્યું છે.

રાજનીતિના નિયમ પ્રમાણે રાજને આપણાં શાસ્ત્રો ‘ ગૌ પ્રતિપાદ ’ કહે છે. પૂર્વના સમયમાં ગાય જ ધર્મ અને અર્થનું સહાયક મુખ્ય સાધન હતું; ઋગ્વેદ તથા પુરાણોમાં ઘણું ઠેકઠે તેના રક્ષણની ઋચાઓ તથા કથાઓ જોવામાં આવે છે. ગાય શબ્દથી ઢોરનો સંબંધો અર્થ સૂચનાય છે ગાયને અર્થાત્ ઢોરને આપણા ધર્મોએ કેટલી મહત્તા આપી છે તેનો નિચાર કરતાં આપણને આશ્ચર્ય થવા વિના નહિ રહે કે ગાય પુરાણા કાળથી અઘાપિ સુધી આપણા આર્થાનર્તની ઉન્નાતિનું સાધન રહેતું છે

ગાયથી ઉપજતા સર્વ પદાર્થો આપણા વ્યવહારમાં ઉપયોગી ગણાયા છે; દુધ, માખણ અને ઘીનો ઉપયોગ હમેશના ધોરાકમાં તથા મેવા પુળમાં અને હોમ હવનમાં જાણીતોજ છે. બળદ તો હિંદુસ્થાનની હાંકળી જે ખેતી ગણાય છે તેનુંજ મુખ્ય સાધન છે. બળદ વિના આપણા ચોકો છતી જમીને તથા છતે કુવે જમીનમાંથી પાક મેળવવામાં નિર્દુજ નિવડે છે.

આટલા વિવેચનથી વાચક વર્ગને સમજાશે કે બળદ, ગાય, બેસ વગેરે પ્રાણીઓનું રક્ષણ કરવું એ આપણા દેશને નવ જીવન આપવા જેવું છે

ઢોર એ ખેડુતનું જીવન છે. ત્યારે બીજા ધધાવાગાઓ પોતાના ખર્ચમાંથી બચેલા પૈસાં ધરણી કરવામાં કે વ્યાજ ઉપજાવવામાં રોકે છે ત્યારે આપણા ખેડૂતો કરકસરથી બચાવેલી રકમને જમીન ખરીદવામાં કે ઢોરની સંખ્યામાં ઉમેરો કરવામાં ખર્ચે છે હવે દુષ્કાળના વખતમાં જમીન ખેડવા વિનાની રહે છે તેથી તેનું સંપત્તિ તુલસાન વિચારા ખેડૂતોને

ખમણું પડે છે અને તે ઉપરાંત દોર કે જેના ઉપર ભવિષ્યની આશ્વિનકાને આધાર છે તેઓ શુભે ભરવા મળે છે. પોતાનું સર્વસ્વ જેનામાં ગણુનું છે એવાં દોરની આવી કમલ હાલત જોઈ ગુજરાતના સાધન વિનાના બેકુતની આવા વખતમાં સ્ત્રી સ્થિતિ થાય તે દરેક વાચનારને કંપનામાં આવ્યા વિના નહિ રહે! કેટલાક બેકુતો જાણી ન કહેવાય તેવી સ્થિતિમાં પોતાના પ્રાણની હત્યા પણ કરે છે ! !

ગયા ચોમાસામાં વરસાદ ખરાબર નહિ થવાથી ખાસઆરાની તંગીની ભારે અસર ઠાકિયાવાડ, અમદાવાદ, ખેડા અને પંચગઢાદ જિલ્લાને ભોગવવી પડે છે. હાલના દુષ્કાળ કરતાં આ દુષ્કાળનું સ્વરૂપ જુદા પ્રકારનું છે. આ વર્ષે મનુષ્ય પ્રાણીની સ્થિતિ હાલનીયા જેવી નથી થઈ પરંતુ બિચારાં મુઠાં પણ્યોની સ્થિતિ બહુજ દયાજનક થઈ છે.

ગયું ચોમાસું નિષ્ફળ નિવડતાં અને દુષ્કાળનાં ચિહ્ન જણાવા માંડતાં ગુજરાત તરફના રખારી અને ભરવાડ લોકો પોતપોતાનાં ગાયોનાં ટોળાંને છડર, શામગાજી, રાજપિપગા, ધરમપુર, વાંસદા, સોનગઢ, થાણા અને ખાનદેશનાં જંગલો તરફ પગ રસતે લઈ ગયા, પરંતુ કમનસીમે તેમનો મોટો ભાગ જંગલના પાણીની અસરથી અગર એવાં જીવન કોષ કારણથી લગભગ અર્ધ ઉપરાંત ગાયો ગમતી જંગલ છોડી ગામડાં, શહેરો અને કર્યાનો આશ્રય લેતા અને હાલમાં ખરેખરી હાડમારી ભોગવતા જેવામાં આવે છે.

કેટલાક ધનવાન ગૃહસ્થોએ તથા ગરીબ જનાં દ્વારથી બીજાંબલ્લા હૃદયવાળા સામાન્ય તેના લોકોએ વિવિધ રૂપમાં અથાગ પરિશ્રમથી તથા પ્રયત્નના ભોગથી આવા દુઃખમાંકુળે બેકુતો તથા દોરનાં બચાવ માટે પ્રયત્ન ચલાવી રહ્યા છે.

પાંચરોપોળો દોરથી ચિકાર ભરાઈ ગઈ છે અને તેના બચવાપકા તે આ મુઠાં પ્રાણીનાં નિશાવ માટે ટીપ કરી નાખ્યાં એકઠાં કરવામાં તનનોડ મહેનત કરી રહ્યા છે. આ રથળે કોટલી સૂચના કરવી આવશ્યક કરે છે કે આવા ઉત્સાહી પાંચરોપોળના-બચવાપકાએ સશક્ત અને અશક્ત એવા બે વિભાગમાં દોરને છુટા પાડી તેમની તેવા રૂપમાં ખરદાસ્ત લેવાનો પ્રયત્ન કરશે તો વિશેષ લાભ થશે. કેમકે સશક્ત દોરની સહજ વિશેષ કાળજીથી સંભાળ લેવાતાં તેમને જો ખેતીના ઉપયોગ માટે ભવિષ્યમાં વેચવામાં આવે તો ગુજરાતને તેઓ અસાધારણ લાભકારક થઈ શકે. હાલમાં એવી કેટલીક પાંચરોપોળો છે કે જેના બચવાપકા દોરો એવોજ મત બંધાઈ રહેશે હોય છે કે સશક્ત દોરને વેચવાનું નહિ. આવા બચવાપકા પક્ષેથી અર્થશાસ્ત્રની દૃષ્ટિ (Economic View) થી આ બાબતમાં ઉંડો વિચાર કરવાની જરૂર પડે છે. જો તેમ કરવામાં નથી આવતું તો પરિણામે તે પાંચરોપોળ જે મોટી સંખ્યામાં દોરનો બચાવ કરે. સંભવોવાળી હોય છે તેમાં અમુક સંખ્યાજી રાખવાની દરજ્જા આવી પડે છે અને તેથી જો તેવી સલાહ બાબતેજ

The late R B Krishnalal O and Dr J K Bhatt Veterinary Inspector N D
Organizing the Cattle Kichen No 11 MAKTAMPUR

Photo by Kanchan & Co. Ahmednagar

The Sakshini Art - Photography

આપવા માંગી અને હાથ સ્ત્રીમાં કુષ્કાળવાળા ભાગમાં સખ્યાઓ કુવા કે જેને યોગ્ય વર્ગ
 “ અમરકાંડીયા ” નામથી રહે છે તે જોવામાં આવશે આ ઉપરાંત વળી તમારી તુલ્ય
 આપવામાં કાંઈ પણ ખર્ચ નહીં ન્યૂનતાને રાખવામાં આવી નથી, દાખલા તરીકે માત્ર એટલું
 જ અવ જણાવીશું કે વીરમગામ તાલુકા એકલામાં જ કે જ્યાં ધ.સચારાની તબી વિશેષ
 છે ત્યાં નામદાર અંગ્રેજ સરકારે લગભગ દોઢ કરોડ રૂાલ ધાસ આપ્યો સુધીમાં આપેલું છે.

સુમધનું સેન્ટ્રલ ફેમીન ફંડ (Central Famine Fund) વાડીયા ચેરીટી
 ફંડ (Wadia Charity Fund) ચેરીટીનું પસાફંડ અને સાંજ વર્તમાનનું બે
 આના ફંડ ઈત્યાદિ સરચાણો પ્રશાસનમાં કાર્ય આ બાબતમાં મળે છે, તેથી અન્ય
 અનેક ધાર્મિક સંસ્થાઓ, રાજ્ય સ્વવાસીઓ તથા દેશભ્રમણો તેમનાં દર્શન લેવાં જોઈએ.

નામદાર અંગ્રેજ સરકારનો વિશેષ પ્રયત્ન હજી આપણ કરે છે અને તેના ફેરફાર
 દાખલાઓ આ રથને આપવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

અમદાવાદ જિલ્લામાંથી લગભગ છ થી સત્તર હજાર દોર ડાંગના જંગલમાં અને
 બારથી તેર હજાર દોર ગીરનાર જંગલમાં તમારીની રીત પ્રમાણે મોકલવામાં આવ્યાં છે.
 વળી તે ઉપરાંત અમદાવાદના હાનના કલેક્ટર મી. પેન્ટર (Painter) સોદેબે કેટલ
 કીચન Cattle Kitchen (દોરને ખવડાવવાની જગ્યા) ની યોજના કરીને અમલમાં મુકી
 છે. આ બાબતનો ફેરફાર રસમય હેવાય વાચક વર્ગની ખાસ જાણ માટે અત્રે પ્રકટ કર-
 વામાં આવે છે.

અમદાવાદ જિલ્લાના છ તાલુકા છે અને દરેક તાલુકા માટે એક કેટલ કીચન-Cattle
 Kitchen એમ છ દોરોને ખવડાવવાની જગ્યાઓ સાબરમતી નદીને કિનારે અમદાવાદ
 શહેરથી પાંચ માઈલના વિસ્તારની અંદર ગમવામાં આવેલી છે. રા. બા. કૃષ્ણલાલ યોગેશ
 વરામ તથા ડૉ. જગન્નાથ કેશવરામ બટની તે ઉપર ખાસ દેખરેખ રથપાઓલી છે. રા.
 બા. કૃષ્ણલાલના યોગ્ય એક એકનક સ્વર્ગવાસથી તેમને બદલે મી સંત કાર્ય-વરધામાં
 ભાગ લે છે તથા હિસાબી કામ ઉપર પણ દેખરેખ રાખે છે.

જો કોી આઠ વર્ષ સુધીના યજ્ઞ, ગાય, વાજરડા, વાજરડી તથા આખલાને પસંદ કરી
 આ કીચનોમાં રાખવામાં આવે છે. દરેક કીચનનું રજીસ્ટર રાખવામાં આવે છે અને
 તેમાંના દરેક દોરને કીચનનો નવર પાડવામાં આવે છે. નહિ સાચવી શકે તેવા યોગ્ય,
 રમારી કે બરવાડનાં જે દોર દાખલ કરેલાં છે તેમની સલાહ માલિક અથવા તેમના ચાકરો
 તરફથી લેવામાં આવે છે.

સવારના સાત વાગે અને સાંજના પાંચ વાગે જોઈએ તેટલું ધાસ આપવાની સમગ્ર
 જોડવામાં આવી છે; આ ધાસ મોટી ધસાણોમાં નાખાય છે. સાંધારણ કસરત મળે માટે
 સાબરમતી નદીનું પાણી બે વખત પીવા જવાની મોકલવું પણ ખાસ રાખવામાં આવેલી છે.

કેટલ કીચન નં. ૧ નો બેડોડ જોવાથી આ યોજનાનો ફેરફાર અત્રે વાચક વર્ગને
 ખાસ ખાતરી કરશે. ઉત્સાહ પૂર્વક (Enthusiastic) હવે સંપન્ન મી. અનંતીશીશ

પેન્ટર (Mr. and Mrs. Painter) ખાસ જાતેજ ખંત (Zeal) થી મુખી પ્રણીઓની દેખરેખ લેતાં બેઠેલાં આ ચિત્રમાં દલિએ પડશે.

તેમની સંમતિથી નહીં થયેલી પોળના પ્રમાણે દરેક દેરને એકથી બે દેર સુધી કપાસીયા, ઘુવર, મગ, અડદ, ગવાર, જોળ વગેરે દરેરોજ મીઠું નાખી આપવામાં આવે છે. દેરને ચાટવા સાથે સીધાલુણના કકડા પણ મુકવામાં આવે છે તથા ધર્માણમાં નાખેલા ધાસ ઉપર પણ 'મીઠાણું' પાણી છાંટવામાં આવે છે.

આ વ્યવસ્થા ઉપરાંત જગ્યાની છુટ રહે તે માટે દરેક કીચનને ફરતો માટે કંપાઉન્ડ (: Compound) કરવામાં આવેલો છે અને તે માટે મે. પેન્ટર (Painter) સાહેબ ના ખાસ પ્રયાસથી પંચમહાલના જંગમમાંથી નામદાર (Government) સરકારે વળીઓ તથા વાંસ મફત આપેલા છે. દેરની સંભાળ લેનાર માણસો માટે યોગ્ય રથજે કાચાં છાપરાં પણ ઉભાં કરવામાં આવેલાં છે.

કેટલ કીચન નં. ૨ ના બેલોકથી આ જાગતનો ચિતાર કમ્પક વધુ આકર્ષક રીતે વાંચનારના જોવામાં આવી શકશે. આ ચિત્રમાં રા. બા. કૃષ્ણલાલ અને ડૉ. જ. કે. ભટ્ટ આ સંબંધની કાર્યવ્યવસ્થાના વિચારમાં ઉમેલા દેખાશે.

દરેક કીચને ધાસ, કકડા, દાણો, મીઠું, વગેરે પુરતા જગ્યામાં અને નિયમિતપણે ગોઠવી રખાય છે કે નહિ તેની આ વ્યવસ્થાપકો તરફથી ખામ તપાસ કરવાનો રીવાજ છે. વળી ગરીબોના લાભ માટે ખાસ એવો દરાવ કરવામાં આવ્યો છે કે તેમનાં રાખેલાં દેરને વરસાદ વખતે એટલે તા. ૩૦ મી જુનના અરસામાં સાચવોને પાછાં મોંપી દેનાં, અને આ સાચવણી બદલ માલિક પાસેથી કાંઈ પણ લેવું નહિ. જ કેટલ-કીચન મગીને પાચ્ય હુબાર દેર રાખનારાં છે અને દાગમાં લગભગ ૪૭૦૦ (સુડનાવીમગે) દેર થયેલાં છે અને થોડાજ સમયમાં સંખ્યા પુરી થઈ જવાની સંપૂર્ણ વડી છે.

દરેક કીચનમાં કેટલાં દેર રાખવાં તે મી. પેન્ટર (Painter) સાહેબે ડૉ. ભટ્ટને મૂલવેલું છે તે ઉપરથી હવે સંખ્યાના નિયમને લીધે દરેક, સાજું, ધોળકા, પ્રતિજ અને મોઢાસા તાલુકાનાં કીચનની સંખ્યા પુરી થવાથી તે તાલુકાનાં વધુ દેર દાખલ થઈ શકતાં નથી. આથી -દરેક દેર જે તેના ધણીઓ લઈ આવે છે તેઓને નિરાશ થઈ નિશ્ચય નાખતા પાળા ફરવાની ફરજ પડે છે.

મુબંધના નામદાર ગવર્નર સર જ્યોર્જ ક્લાર્ક.

(H. E. SIR GEORGE CLARKE.)

નામદાર ગવર્નર સાહેબે તા ૬ મી ફેબ્રુઆરીને દિવસે કેટલ-કીચનની ખાસ મુલાકાત લીધી હતી અને ખારીડીથી સઘળી વ્યવસ્થાનું દિગ્દર્શન કરી તેમણે પોતાનો ધણો સતોષ અને દિલસીજીવતાઓ દર્શાવ્યાં. ખાસ કરીને કાર્ય વ્યવસ્થા (Arrangement) એમને બહુ જ પસંદ પડી હતી.

" Thence they proceeded accompanied by Mr. Painter, the Collector, Messrs Lambert, Police Superintendent, and Alcock,

Assistant Collector to the Cattle Lichen, at Mardampur. Rao Bahadur Lalshanker, Tricamlal, Munsukhram received the Governor. Their Excellencies inspected the grass litchens and were highly pleased with the excellent arrangement "

(The Times of India).

(Mail edition)

નામદાર ગવર્નર ગર જ્યોર્જ સીડનહામ ક્લાર્ક (H. E. Sir George Sydonham Clarke) નીચે ચિત્રમાં ફેટલ-કીચન નં-૨ માં તપાસ માટે ઉમેલા દેખાશે.

હવે આ ફેટલ-કીચનની યોજનાની પૈસાની મદદ (Financial help) સંબંધમાં ફેટલુંક આભાર પૂરક વિવેચન કરવું અથ જરૂરું છે.

અમદાવાદમાં મે. પેન્ટર સાહેબે જ્યારે કીચનની યોજના રચી હતી ત્યારે રૂપિયા દશ લાખ લગાયા હતા અને તે રૂંડ હાથ ૩ પાંચીસ લાખ સુધીનું થયું છે.

મુંબઈ-સેન્ટ્રલ-ફેમીનફંડ (Bombay Central Famine Fund) તરફથી રૂ. બાર લાખ પાંચસો તથા વાડીયા બિક્વેસ્ટ (Wadia Bequest) તરફથી બાર લાખ રતલ ધાસ અને દશ લાખ રતલ કડમ આપવામાં આવેલી છે.

તા. ૧૦ મી એપ્રિલે ઉત્તર વિભાગના કમીશનર (Northern Division Commissioner) મે. બેરો (Barrow) સાહેબના પ્રમુખપણા નીચે એક જાહેર સભામાં મે. પેન્ટર (Painter) સાહેબે ફેટલ-કીચનને હેવાન રચી ક્યો હતો અને તે અત્યંત સતોષકારક લેખવામાં આવ્યો હતો હવે ચોમાસા સુધીના નિભાવ અર્થે રૂ. ૧૪૦૦૦ ચૌદ લાખરની વધુ જરૂર જણાવવામાં આવી હતી.

આપણા દેશના અનેક દયાળુ ધીમતો અને સદૃશદરદો જેઓને આ દેરના સંરક્ષણ માટે હૃદયમાં પ્રવેશિત વર્ણન વાંચી મદદ કરવાનો વેગ થતો હોય તેના ઉદાર ચરિત મદા-શયિને બારે અથવા જુગ રકમ અમદાવાદ-કેટલ-રીલીફ ફંડના વચોટ હતાં દેશ-હિતેષુ અને પ્રજા ઉપકારક સેક્રેટરી ઓયુન લાલશાંકર ઉમીયાશંકર તરફ મોકલવાની વિનંતિ કરવામાં આવે છે. નિઃસંશયપણે અત્ર જણાવવામાં આવે છે કે ફેટલ-કીચનનો અખતરો સંપૂર્ણ રીતે શ્રેષ્ઠમંદ નિવડવાનો સર્વને દૃઢ વિશ્વાસ બેસી ગયો છે, અને એની જામિની તરીકે અમદાવાદના ફેટલ-કીચન ઉપરથી એક અને પંચમહાલ જિલ્લામાં પશુ કીચન ઉદ્ધારવાનું ઠેરવવામાં આવ્યું છે.

આ સાથે જ ચોથું ચિત્ર છે તે ફેટલ-કીચન નં. ૩ નો ખસોક છે જે ઉપરથી ખાસ કરીને એ. સર રીચર્ડ લેમ્બ (Hon. Sir Richard Lamb) ની મુલા-કાતું જાન થશે.

એ. સર રીચર્ડ લેમ્બ, ઉત્તર વિભાગના કમીશનર મે. એંગ સાહેબ, કનિસ મેયરેલ, સીવીલ વેડીનીરી ડીપાર્ટમેન્ટના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ મી. રેમાટ સાહેબ, ડાહરેદર

એણે એમીકનર, મી મેઈન ડેપુટી ડાયરેક્ટર આદિ અધિકારીઓએ અમદાવાદનાં કેન્સ-
કીયન જોઈ તેની નવરસા સમઘર્મા ખારીક તપાસ કરી પોતાનો સતોષ જાહેર કરેલો છે.

ત્યારે નામદાર સરકાર તથા તેમનું અધિકારીમંડળ આટલી ખતથી આપણાં દોર
માટે દિનમેાજી બનાવી પ્રવરનો કહે છે ત્યારે આપણે ભારતસત્તાને યુ ધરમાં બેસી વાતોના
દુઃકાથી કે રસાર્થ સુખની લાવસાથી આપણા જ દેશની લક્ષ્મીને આવી નિર્દય ગીતે દુઃક
જના પળમાં જકડાના દુષ્ટુ ? એક પાશ્વિમાય અનુભવી આર્થ બંધિલો માટે એમ કહે
છે કે જ્યારે તેણી એક કામમાં આવેશથી યોગ્યવાને તત્પર થઈ જાય છે ત્યારે પોતાના
સમૂહ ઉત્સાહ, પ્રયત્ન અને ખતથી તેણી તેમાં સાહસિક પગનાં ભરે છે જે આવેલો જુ
રસો (Spirit) આપણામાં છુપાઈ રહેલો છે તો તેને આનાં પગપકારનાં દેશદ્વારક કામો
માટે બહાર કાઢવાનું કયો દેશમંથ પસંદ નહિ કરે ?

પ્રિય વાચક ! તમે શંકરમનના વેાતી હો તો આત્મવત્ સર્વજ્ઞતેષુ એ સુત્રનાં
સિદ્ધાંતના આધારથી, તમે વૈષ્ણવ હો તો સાક્ષાત્ કૃષ્ણ ભગવાન કે જગમની પામે ગાય
રહે છે, જેઓ ' ગોપાલ ' એવી સત્તાને ધારણ કરે છે અને જોવધર્મની તળેટીમાં દોર
નું વક્ષણ મેં જગતને મુંઝા પ્રાણીઓને સાહાય્ય આપનાનો પત્તણ જોધ આપે છે તેમના
તિના ભક્તિભાવથી, તમે શિવભાગી હો તો શકરના વાદન પોદીયાની જાતિના ઉદાર

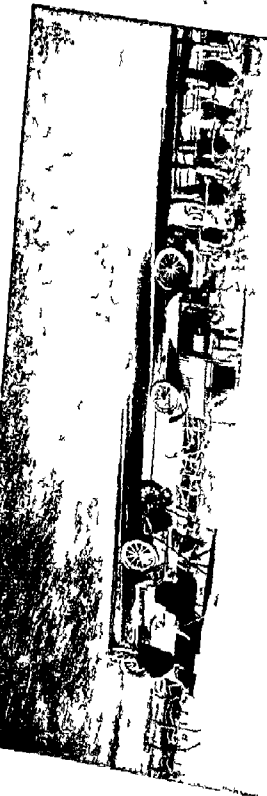
પોપણની ખાતર, તમે જૈન હો તો ગર્દિસા પરમો ઘર્મ એ મિદ્ધાંતના પાલન માટે,
તમે શાકત હો તો શક્તિ જે વડે તુષ્ટ થાય છે તેવાં પ્રાણીઓને અત્યાનક મોતના
પગલાથી ઊંડાવરા મટે, તમે વેદધર્મને માનનાર હો તો સાક્ષાત્ ઋગ્વેદમાં આવતી
દેવોપ્રતિની નહીંઓ તથા યજમાનોની પોતાનાં દોરનું રક્ષણ કરવાની પ્રાર્થનામય ઋચા
જ્યાના પાનને અર્થે, તમે મુરાર્જમાન ધર્મના હો તો તમારા દેશને પાયમાન કરનાર મત્યુ
મા સપડારનાં દોરના બચાવથી ખુાની રહમ મેળવના ખાતર, તમે ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળનાર
(Christian) હોતો આછમય (Bible) ના ' Love thy neighbour as thy-
self ' (તારી પોતાની જાનની પેઠે તારા નિષ્ટ વર્તીમાં પ્રેમને સ્થાપ) એવા આદેશ
ના માનને અર્થે, તમે વેશમક્ત હો તો તમારી Own Native Land—સ્વકીય જન્મ
ભૂમિના રક્ષણની રૂએ અને જેને તમે મનુષ્ય પ્રાણી હો તો માન મનુષ્યત્વની લાગણી
(Feeling of Humanity) ની ખાતર-આ અવચક પ્રાણીઓના રક્ષણ
માટે આ ક્ષેત્રેજ વેગવાળા થાઓ અને મદદ કરો.

પ્રાણા યથાત્મનોઽપીષ્ટા ભૂતાનામપિ વૈ તથા ।

આત્મૌપમ્યેન મંતવ્યં બુદ્ધિમદ્ભિઃ કૃતાત્મભિઃ ॥ (અનુશાસન પર્વ.)

અર્થ—પોતાના પ્રાણ જેમ પોતાને પ્રિય છે, તેમ પ્રાણીઓને પણ પ્રિય હશે, એમ
પોતાની ઉપમા વડે બુદ્ધિમાન માનીઓએ વિચારવું.)

श्रीराम

Hon Sir Richard Lamb I C S
Vistio Ca le K chen No III MAKTAMPUR

ૐ

શાશ્વત યુવાની શાથી રહે ?

(લેખક—દત્તેશ્વર દુર્યોધન લાલન)

શામાટે જ્ઞાત્યપર ઉતરી પડ્યું જોઈએ ? એ કિતરાણુજ મૂકી દેવું અને શુભવર્તન
આપી એટલે તમે યુવાનીને માર્ગજ નિરંતર દેખાશે. ગ્રાસસ-એજેની જે સમ્યક્ વિચાર
અને સમ્યક્ આચાર નામના (Right thinking-Right Living cult) ધર્મ
માર્ગના પ્રમુખ છે તેમના સ્વર્ણ વક્તવ્યનો સારો આ સંદેશમાં સમાવેશ પામે છે.

આ વિદ્યુત વિખ્યાત બાઈ પોતાનો આ માર્ગ સમજાવવાને દુનિયામાં યુસફરી કરવાને
અમેરિકાથી નીકળ્યા છે. અને હાલ પારિસમાં પોતાના ભાષણોદ્ધાર પોતાના વ્યાવહારિક
(Practical) માર્ગના કવતા દાખલા દેખાડે છે.

આ બાઈ એમ કહે છે કે, પ્રત્યેક મનુષ્ય જે કોઈ કામ કરવા ઇચ્છે છે, તે કામ
કરવાની તેનામાં શક્તિ હોય છેજ. એ શક્તિઓનું સ્થાન અંતરાત્મા (Subconscious
state) છે તેમાં સ્થિર થઈ પછી તેના વિકાસ એવે પ્રકારે કરવો જોઈએ કે જેવો એક
મનુષ્યધરને કરવો પડે છે-એમ એક મનુષ્યધર (શિક્ષક) પોતાના પ્રત્યેક સ્નાયુને અંત-
રની સાગણીથી કેળવે છે તોજ તે પોતાની નેમમાં પાર પડે છે, તેમ મનુષ્યે અંતરાત્મામાં
રહી પોતાની નેમને સિદ્ધ કરવાને પોતાના મનની પ્રત્યેક શક્તિઓને (Faculties) કેળવવી
જોઈએ. જે મનને શુભ વિચાર કરવાની ટેવ પાડી, તે આચાર તેની મેળે શુભ જ થવા
લાગશે, એક શુભ વિચાર અને તેને અનુકૂળ આચાર થયો કે મનને અંતરાત્મા ખીમ પછી
તેનાજ અનેક શુભ-વિચાર-આચાર કરાવશે. આ પ્રકારે શુભ વિચાર મજબુત થયા કે સુખો
તેમની તરફ દોડતાં જાય. અમેને આવી મેળે છે તેમ તમેને પણ મળશે, આટલું જ નેહિ
પણ પ્રત્યેક વર્ષે જ્ઞાપણાપરના નીચા પ્રવાહ તરફ ધસડાઈ જવાના કરતાં યુવાનીના શારી-
રિક લાઝનાપર પ્રત્યક્ લાભ પામશે,

વળી આ બાઈ પોતાના આ ઉપયુક્ત વ્યાવહારિક વિચારની પુષ્ટિમાં ઐડેસર યેકુનિકાઈ
નામના ધણ વિખ્યાત વિદ્વાનની સાક્ષી આપે છે. ત્યારે શરીરનો એકેએક અંગ પ્રત્યેક વર્ષે
અસાધ્ય છે, અને એ બદલાવો આધાર અંતરાત્માના વિચારો પર છે, તે પછી પ્રત્યેક
વર્ષે નિયમિત ફરવવાના આ અંગુઓને લલા વિચાર અને લલા આચારથી લલા-સુદર
યુવાનીવાળા આકારમાં પ્રત્યેક મુરખ કે સ્ત્રી-શા માટે ન બોલવાય ? આ પ્રમાણે વર્તતા
કે મેંકની યુવાની પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

ધર્મના માનનારાઓ, દ્વિધિપત સાયન્સના ફોરો અનુયાયીઓ આ વિદ્યુતી ખાઈના નવા ધર્મ-માર્ગના નવા વિચારોનું પ્થાનપૂર્વક શ્રવણ કરે છે આ માર્ગનો યુરોપમાં પણ પ્રસાર કરવા માટે પારિસમાં એક વગદાર કમિટીનું સ્થાપન કરવામાં આવ્યું છે અને સઘળા ચિન્હો એવા જણાય છે કે મનુષ્ય જાતને તાત્કાલિક લાજ આપનાર આ ઉદારક સરથા-ખાદારી ધર્મ, "સેલ્લેશન આરમી અને યિજોમિશીની પેઠે ધણી ઝડપથી શક્તિ પામશે'

જેમ જૂના નગરો, જૂના દેશો, જૂના ઉદ્યોગ, જૂના રીવાજો, જૂની જાતો નાતોનો તદ્દન નાશ થઈ તેઓનાં નામ નીશાન પણ નથી રહ્યાં અને તેમનું સ્થાન નવા નગરો, નવા દેશો નવા ઉદ્યોગો, નવીન કળાઓ, નરિન જાતો અને નવીન રીવાજોએ હાલે રેલવેની ઝડપે અમેરિકામાં યુરોપમાં લેવા માંડ્યું છે, તેમ જૂના ધર્મોનું, જૂના સપ્રદાયોનું સ્થાન પણ નવા ધર્મો અને નવા સપ્રદાયોએ લેવા માંડ્યું છે

જ્યારે એક તરફ જૂનાનું સ્થાન નવાએ લેવા માંડ્યું છે અને તે પણ જેમ શરીરના જૂના અણુઓનું સ્થાન નવા અણુઓ પ્રથેક વર્ષ લે છે, તેમ ફેટલાક ધર્મો અને માર્ગો જોતો જૂનાનું સ્પાતરજ હેય તેવા લાગે છે તથાપિ દેશકાળ અને મનુષ્યની શુભ રૂચિને અનુસર નવા તરફો તેમાં ઉમેરાયતા માપમ પડે છે જૂના ધર્મ અને માર્ગો કે સપ્રદાયો જે માતા સાથે આગળ વધતા નથી, અને જૂનાના વખાણુર્માર્ગ પોતાની સપગી મનોવૃત્તિને સતોડ આપે છે, તે નાશ લણી દોડના માલુમ પડે છે આજે કોઈ પણ ધર્મ એવો નથી કે જે તેની મૂળ સ્થિતિમાં હોય પરંતુ તેમાં દેશકાળે ધણા ફેરફાર થયા છે અને ફરશે જેમ શરીરના અણુઓ અન્નાર્થ શરીર-આકૃતિ નવું રૂપ ધરે છે, તેમ ધર્મ વિચારના અણુઓ ફરી નવા રૂપો ધારણ કરે છે સિદ્ધાંતો (Principles) તે છતાં ફરતા નથી પરંતુ (Dogmas) મનો ફરતા માલુમ પડે છે અને જે આ એક નવીન માર્ગ જીવનો પૂરોવો છે-દખનો તમારી પામે ઉભો છે, આજે તે મનુષ્યને હમેશાં દેવાની પેઠે યુવાન રાખવાનો દેવી સદેશો આપે છે અને અશુભ વિચારને સર્વથા તિસાજસિ દઈ, શુભ વિચારમાર્ગ રમવા જોઈ છે

આટલું તો સર્વકોઈ સમજે છે કે આપણા પૂર્વના વિચારનું પરિણામ વર્તમાન સ્થિતિ છે અને વર્તમાન વિચારોનું પરિણામ જાવિ યની સ્થિતિ છે માત્ર જાનાંતરે, કાલાંતરે, દીર્ઘ કાળે પૂર્વ પરિણામ પામતું હતું, તે સત્વર લાન્ધવાને દલ્લતર મનોમજાનો ઉપયોગ કરવો પડે તો આ શાશ્વત યુવાનીનો પ્રયોગમાં પણ દેખાઈની અશક્યતા ઊડી શક્યતા વાપરો

“ પેલી ચંદ્રિકા ”

(શ્રીયુત રામરાય મોહનરાય—સુરેત.)

અરે રજની રજની, શીળી શી કાતી તારી;
 બળ્ય નીતિ ધારીને, તું તેજને સંહારતી.
 પેલી મારી મૃદુલા ‘શી ચંદ્રકળા છાઈ રહી !
 હૃદયને હર્ષીત કરી, તારાઓને લબાવતી.
 વિધ્યા જેવાં ગિરિશીખર, ઊપર ખેસી ચળકતી;
 શરમાળ કરી સુંદર સરીતા, સપાટી કંપાવતી.
 મહાફીના મઠમાં, તુજ કીરણો તું નાંખતી;
 કૃતદ્રીની બળપર, તુજ તેજ તું પ્રકાશતી.
 પ્રેમી બોડું જ્યાં વસે, મીઠી વાર્તા વિનોદ કરે;
 મૃદુ હસ્ત કોટે નાંખીને, પ્રિય આલિંગન જ્યાં લીધે,
 તેવે સ્થળે જ્યાં ચક્ષુઓ, કાંઈક ચમત્કાર કરી રહે;
 ત્યાં પણ પ્રિય ચંદ્રિકા, તું પ્રેમીને કામણુ કરે.
 પ્રેમી પ્રિયાને હાસ્ય લઈ, કાંઈક ક્યાં^૧ ચુમી લીધે;
 ‘પ્રીતિ પુષ્પ’ તું બળકાવીને અહોનિષ અરે ચુંબન લીધે.
 ઊંચ સાગર માંહી તું, લલક મારીને વસે;
 સરોવર તટે પ્રિય હોડકી, ત્યાં પણ તું વરસી રહે
 એવી શીતળ ચંદ્રિકા, તુજ મુખ શાતી મલકાવતી;
 મમ જેવા કીંતુ પ્રેમીને, વિચારવમળમાં નાંખતી.”

હિતોક્તિમાલા.

(શ્રીયુત ગોવર્ધન ઈ. પટેલ. બી. એ. મુંબઈ.)

“ હિતકર આ વચન વડુ વીર, તે અંતર ધારજો,
સમજી મન વાણી ક્રિયામાંહિ, ઉત્સાહે ઉતારજો ” (છોં)

માસ્તાવિફ કયન.

“ હિતોક્તિઓ ” એ નામનો બાવીસ બોધક સૂત્રોનો અનેસો સેષ ગયા વર્ષના મહાકાવ્યના આવણ માસના અંકમાં શ્રીમન્ ભારતર સાહેબે પ્રકટ કર્યો હતો. અન્ન સર્વે સેષોત્તુ અવલોકન કરતાં કરતાં આ લેખઉપર કેઇ વિલક્ષણ યોગથી વૃત્તિ વધારે રિશ્ત થઇ; જેથી તે બાવીસ વાક્યોનો સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી ઉડો વિચાર કરવા માંડ્યો. આ સૂત્રોની ભાષા, શૈલિ તથા જલ્દવાન વિચારો અત્યંત અસરકારક જણાયા. પ્રથમ અવલોકનથી એમ સમજાયું કે આ વિવિધ સૂત્રો જીવનના માર્ગદર્શક સ્થળો (Sign-posts) છે, અને તે ઉપરની ચૂંચનાઓત્તુ જે પાલન કરવામાં આવે તો જીવનનો પ્રવાસ સુખમયજ અનુભવાય. દ્વિતીય અવલોકનના અંતમાં એત્તુ જ્ઞાન યત્તુ કે પ્રત્યેક સૂત્ર પારિણતકના પુષ્પની સુગંધથી આત્માને આનંદમય કરી ચુકે છે. બાવીસ કુસુમોની માલાથી પેવિત્ર થયેસો “ આ ત્રીજા અવલોકનમાં અંતરાત્મામાં પોતાત્તુ અભિમાન જૂલી ગયો અને રસમય તત્વ જળજો આત્મપ્રેત થઇ ગયો.

આ અનુભવ પછી દેહલાક અહવાડીયાં પસાર થઇ ગયાં. આશિન માસ લગભગ પુરો થવા આવ્યો. ધનત્રયોદશીના શ્રીમન્ ભારતર સાહેબનો જન્મોત્સવ નજીક આવી પહોંચ્યો. આ પ્રસંગે તેઓશ્રીનો નિવાસ વીરમગામમાં સાધકજી ધીયુત કેસરીલાલભાઈની બાડીના આશ્રમમાં હતો. દર્શનપુરવૃત્તિ આ સીલ્લરજીયુનિલી જેવા મહાન પ્રસંગનો લાભ લેવા વિશેષ અધીરી થતાં, મુંબઈથી તેજ દિવસે આ પુણ્યક્ષેત્રમાં આવવું થયું. પુત્ય અતિથિ-વર્ષ તથા સન્નિત્રોના સહવાસનો આનંદ લેતાં જે રાત્રિ પુરી થઇ. દીપોત્સવીના સાયંકાલે અતિથિઓત્તુ પુનઃ પ્રયાણ થતાં જ્ઞાનિ પામેલી વૃત્તિએ ત્રીજી રાત્રિ અદ્ભુત અનુભવમય વિચારોના વાતાવરણમાં અતીત કરી. નૂતન વર્ષના મંગલકર દિવસે અનેક સદ્વિચારોથી શ્રીમને પોતાત્તુ હારે વિરણ કર્યું.

જેમ વિમાનના સાધનવાળો કેઈ પુરુષ પોતાના ઉત્સુક અભ્યાસકને થોડાજ સમયમાં ઉચ્ચ ગિરિના શિખરે સ્થિતિ કરાવી, તેને ચારે બાજુના દેખાયો (Scenery) ત્તુ દિગ્દર્શન કરાવે, તેમ અધ્યકાળમાં તેમના દ્વારા અનેક અપૂર્વ વિચારચિત્રપટોત્તુ દર્શન અનુભવાયું, વિવિધ ચર્ચાવાર્તાના પ્રસંગોમાં હિતોક્તિઓ સંબંધના જામેસો વૃત્તિનો આનંદ ઉદ્ગાર નીચેના ભાવમાં બહાર પડ્યો.

“ હિતોક્તિઓનાં વાક્યો એવાં તે ધન (Condensed) વિચાર (thought) વાળાં છે કે પ્રત્યેક વાક્ય એક એક સ્વતંત્ર વિષયના મથાળા (Heading) રૂપે થાય તેમ છે. આ વાક્યોના મુદ્દાઓનો જરા ઉડો વિચાર કરી શ્રી ભક્ત માટે તેટલા વિષયો લખી શકવા વૃત્તિમાં વેગચ્છુરે છે. ”

વિદ્યાર્થી વર્ગની ખિસતી શક્તિઓનો ઉત્સાહયુક્ત વચનોથી નિકાસ કરવો એજ જીમના જીવનનો સિદ્ધાંત (motto) હતો એવા તેઓશ્રીએ તત્કાળ આ ઉર્જા પર ઉપર પ્રેમ-દૃષ્ટિએ અનુમાનું સિંચન કર્યું. સમય જતાં પૂર્વોક્ત પોષણથી ડગપદ થયેલા આ સરકારો આ લેખદ્વારા પોતાના પરિપાકને પ્રદર્શિત કરે તો તેમાં આશ્ચર્ય ધરવા જેવું કંઈ નથી.

નિપયનો આરંભ કરતા પહેલાં "દ્વિતોક્તિ" શબ્દની શ્રીમન્ કેટલી રહસ્યમય અર્થ-મયોદા બાધે છે તે ઉપર દૃષ્ટિ નાખવાની પ્રથમ જરૂર રહે છે.

“ પ્રિય હિતકર વાળી યથાર્થ, સતત ઉચ્ચરવી રે,
સત્ય અંગતું એ લઘી હાર્દ, અસન્મતિ હરવી રે,
તવ લગી ના માનો મન, સત્ય સધાયું રે,
જવ લગી ના નિજ વચન, અમોઘ જળાયું રે.”

પ્રેરક (Positive) સત્ય અને પ્રાદક (Negative) પ્રેમ એ બંનેના સંમેલનથી દ્વિતોક્તિ ઉદય થાય છે. દ્વિત અથવા કથાશુની પ્રાપ્તિ માટે સુખેષ્ણકે ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગોમાં સત્ય અને પ્રેમનો અનાદર કરવો ઉચિત નથી. સત્યને વચન અર્થાત્ વાણી સાથે નિકટ સંબંધ છે. તૈતિરીય ઉપનિષદમાં પણ સત્યં ઘડ એવી આજ્ઞા કરી છે; વળી સામાન્ય લોકોક્તિમાં પણ “ સાચું બોલવું ” એમ કહેવામાં આવે છે. શ્રીમન્ પોતેજ એક પદમાં કહે છે કે—

“ તમે સાચું બોલો મારા ભાઈ રે,
સત્ય તપ તો આ વિશ્વે ગણાયું મોટું,
વદ્દો ન મોટું, માટે કાંઈ રે— ”

વળી સત્યં વાચઃ પ્રતિષ્ઠા । સત્યે સર્વે પ્રતિષ્ઠિતૈઃ । (તૈતિરીયાપૃષ્ઠ૦) વગેરે વચનોથી એમ સ્પષ્ટ થાય છે કે ઘાળી એ સત્યને પ્રકટ થવાનું સાધન (Medium) છે અર્થાત્ વાણી એ સત્યનું રચ્ય શરીર છે, સત્ય પોતે તે શરીરનો આત્મા છે અને પ્રેમ તે શરીરનું મન છે. આ ત્રિપુટીની પરસ્પરતા (harmony) એકતામાંજ અંતિમ પ્રાપ્ત્ય અર્થાત્ મોક્ષનું ડગ રહેલું છે. હવે વાણી અને ઉક્તિ એ સમાન અર્થ—સૂચક છે, જેથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે ઉક્તિશી સાધનદ્વારા, દ્વિતરૂપી સત્ય અને પ્રેમ પરિવેષિત અદિશનોનો આવિષ્કાર થાય છે.

“દ્વિતોક્તિ” શબ્દની આવી વિસ્તાર વાળી મર્યાદાને લક્ષમાં લઈ જો આપણે અનુભવના માર્ગમાં આગળ વધીશું તો શબ્દબ્રહ્મના દ્વારને ખોલી અનર્ગળ સુખસંપત્તિ મેળવવા લાગ્યશાળી થઈશું.

પરમાત્મા આપણને આવો લાભોદય યવાનો સુયોગ સત્વર પ્રાપ્ત કરાવો એજ તેમના પ્રતિ સહૃદય અભ્યર્થના.

દ્વિતોક્તિમાલાનાં એક પછી એક અનુક્રમ વાર કુમુદો ઉપર વૃત્તિને એકાગ્ર કરી તેમના પરિમલને આત્મચક્રોમાં પ્રસારવા હવે પછીના લેખોમાં પ્રયત્ન થશે.

આ કથનના અંતમાં શ્રી વિષ્ણવંશતત્ત્વની નીચેની ઉક્તિ-માલાથી અભ્યર્થના કરી નિરમવામાં આવે છે,

“ મન મતિની ઉચી ઉચી, કરજો કળા પ્રતિદિન,
વિકસાવી માનસ શક્તિઓ, આ મગજની સિન્ન સિન્ન;
આજ પ્રકટ જે છે અને, જે અપ્રકટ છે હાલ,
તે સર્વ આપ પ્રભાસમી, કરજોજ આકર્ષમાળ;
વિદ્યાભિક્ષા વિદ્યા કળા, જનહિતકારી અનેક,
પ્રકટાવી વિવિધ શક્તિમાં, દાખો કરજોદેક—
હે ઇશ ! મનમતિ શરીરમાં, યાચું કરો આ વાર,
મહા આપના ઐશ્વર્યનો, અદ્ભુત આવિષ્કાર. ”

બુકર ટી વૉશીંગટન.

(ગયા અંકથી ચાલુ.)

(શ્રીયુત કે. એચ. વકીલ. બી. એ. આર્થમહા, સાંટાકુંઝ.)

મનુષ્યનું જીવન ન્હાના જનાવોથી ચુંધાયું છે-ધડાયું છે. અલ્પ જજ્ઞાતા જનાવોએજ
બુકર ટી વૉશીંગટનનું જીવન ધડી પલિય જનાવું. બુકર ટી વૉશીંગટનની ફેળવણીનો પાયો
નખાતો આપણે ગયા અંકમાં જોયો, હવે એ આગળ કેમ વધ્યો તે જોઈશું. એ સખે છે
કે “ થોડા વર્ષ મીક્સની ભડીપર કામ કર્યો પછી મહેને કોલસાની ખાણમાં કામ કરવાનો
વારો આવ્યો. કોલસાની ખાણનું નામ સાંભળી હું હમેશા ધુજતો. અતીસય ન્હાની કુમળી-
વપના છોકરાઓને ત્યાં અંધારામાં કામ કરવું પડતું હતું. અને ધણી તો પોતાનું આયુષ્ય
ત્યાંજ ખુટાડતા. એવી જગ્યાએ ફેળવણીનો સ્વપ્ન પણ ખ્યાલ નહોતો થતો. આવી કઠીના જેવી
મ્હારી સ્થિતિ હોવાને લીધે હું ગોરા છોકરાઓની સ્વતંત્રતાની અદેખાઈ કરતો હતો, કારણ
કે તેની અભિલાષાની ગતિ રોકનાર કોઈ હતું નહિ. પણ હું જેમ મ્હોટો થતો ગયો તેમ
મ્હારી ખૂલ મેં જોઈ અને ગોરા છોકરાઓની અદેખાઈ કરવાનું મ્હેં મુકી દીધું. કારણ કે
મ્હારી ખાતી યધ કે અનેક મુશ્કેલીઓ હાલવામાંજ મનુષ્યવિજય સમાપ્ત છે અને કોઈ
પણ પદવીએ પહેાંઆથી વિજય થયો એમ કહેવું જોઈ છે. એક દિવસ ખાણમાં બે મ-
જુરો એક બીજા સાથે હમારે માટે તરતજ ઉધાડેલી વરછનીયાની શાળા વિષે વાત કરતા
મ્હેં સાંભળ્યા. એ બે મજુરની વાતપરથી મહેને જજ્ઞાણ કે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પણ ત્યાં
દાખલ કરતા હતા અને પગાર બદલ તેની પાસે કામ લેતા હતા. હેમપટન નોરમલ એન્ડ
ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં એકદમ દાખલ થવાનો મેં કરાવ કર્યો અને જો કે એ
શાળા કંઈ દિશામાં હતી અથવા હમારા ગામથી કેટલી દુર હતી તેનું મહેને જાન નહોતું,
તોપણ ત્યાં જવાના સ્વપ્નામાં હું રાત્રીદિવસ તક્લીન યધ ગયો. કોલસાની ખાણની નો-
કરી જોને વિષે મહેને પહેલેથીજ પિષ્કાર હતો તે મેં છોડી અને હું મીસીસ રફનરને ત્યાં
આશરી રહ્યો.

મીસીસ રફનરનું નામ મીઝશી રોહાણી તરીકે મામમાં પ્રખ્યાત હતું અને એને ત્યાં

કેણુ જાણે કેમ નોકરો બહુ ટકતા નહિ. હું પણ જ્યારે પહેલાં એની પાસે ગયો ત્યારે ગ-
ભરાયો. થોડા દિવસ હું ત્યાં રહ્યો એટલે હું એને સ્વભાવ સ્થમજી ગયો. મીસીસ રફનર
ને અને મ્હારે એ પછી લાડાઈ કરવાતું કારણુ રહ્યું નહિ. મીસીસ રફનરને સર્વ સ્વસ્થ
જોઈતું હતું અને અપ્રમાણિક અને કપડી માણસીપર ત્હને કંટાળો આવતો હતો. હું ત્યાં
દોહડ વર્ષ રહ્યો અને તે સ્વસ્થતામાં હું નીયમન, સ્વસ્થતા અને પ્રમાણિકપણના પાટા
શીખ્યો. તે અગાડી જતાં મ્હને બહુ ઉપયોગી થઈ પડ્યા. મીસીસ રફનર ધીરે ધીરે મ્હારી
સલાહકારક થઈ પડી અને મ્હારા કેળવણીના પ્રયાસમાં તેણે અનતી મદદ કરી અને ત્યાંજ
મ્હારા પહેલાં પુસ્તકાલયનો જન્મ થયો. દેવદારના પાડીવાની પેટી તે મ્હારું પુસ્તકાલય થયું
અને તેમ મ્હેં દરેક જાતના પુસ્તકોને સંગ્રહ કરવા માંડ્યો. મીસીસ રફનરને ત્યાં નોકરીએ
રહેવાથી મ્હારી હેમ્પટન જવાની યોજના જુસાઈ નહોતી ગઈ. એ શાળામાં જવા માટે હવે
મેં ખરેખરી તૈયારી કરવા માંડી.

હું કેળવણી લેવા એક ન્હાતું પોટલું લઈ દુર રેલમાં જવાનો છું, એવું જ્યારે મ્હારા
બાંધવોએ સાંભળ્યું ત્યારે તે લોઝાના હર્ષને પાર રહ્યો નહિ અને જે લોકોએ પોતાતું આપ્ત
જીવન શુદ્ધાત્મીમાં ગાળ્યું હતું, એવાં વૃદ્ધ પુરુષોએ પણ મ્હને ઉત્સાહથી વધાવી લીધી,
અને મ્હને જાણ્યું એક નીકલ તો જાણ્યું રમોલ એમ બેટનો વરસાદ વરસાવા માંડ્યો. આ
ખનાવે મ્હારા મનપર ધણીજ અસર કરી અને વૃદ્ધ પુરુષોના હર્ષ જોઈ હું મ્હારા કામ
માં ઉત્તેજિત થયો. આગાડી તે જખતમાં ચાલતી ન હોવાથી મ્હારે થોડાગાડીમાં મુસાફરી
કરવી પડી. મ્હારા ઘરથી હું જુદો પડ્યો અને હેમ્પટનની મહાન શાળાનો રસ્તો મેં પકડ્યો.
થોડા કલાક મુસાફરી કર્યા પછી મ્હને માલમ પડ્યું કે મ્હારી પાસે ગાડીમાડા જેટલા પૈસાના
પણુ વખા હતા. રાત્રી પડી. હમારી ગાડી એક વીથી આગળ આવી ઉભી મ્હારા મ્હેપર
વિધાતાએ કેણુ જાણે શું લેખ કાતયો હશે તે મ્હારું મ્હેં જોઈ વીથીવાળાએ મ્હને ત્યાં
રાત્રી પડી રહેવા ચોખ્ખી ના પાડી આખી રાત્રી અધારામાં ટાઢમાં ફરી ન જઈ માટે
આમતેમ આંટા મારી મેં પુરી કરી; પણ હેમ્પટન જવાને હું એટલે અધીરો હતો કે મ્હને
થાક કે ઉઝળગરો કંઈ લાગ્યું નહિ. ગમેતેમ કાલાવાલા કરી હું હેમ્પટનથી ૮૨ માઈલ
દુર રીયમન્ડ શહેરમાં આવ્યો. જુઓ તરસ્યો હું અડધી રાત્રે ખાવા તથા પડી રહેવા
દીકાં મારવા લાગ્યો પણ પાસે પુટીબદામ નહોતી, એટલે જાણ્યું મ્હારાપર ઉપકાર ન થયો.
થોડા કલાક તો રસ્તામાં ફેર્યો પણ જ્યારે મ્હને ધણીજ થાક લાગ્યો ત્યારે હું રસ્તાની એક
બાજુએ મ્હારા પોટલાને તકીયો ખનાવી સુઈ ગયો. સહવારના જ્યારે હું ઉઠ્યો ત્યારે મ્હને
માલમ પડ્યું કે હું એક મ્હોટા વ્હાણથી રહેજ દુર પડ્યો હતો અને વ્હાણમાંથી મજુરો
સામાન ઉતારતા હતા. વ્હાણના કેપ્ટન પાસે હું ગયો અને મ્હને મજુર તરીકે રાખવાની
માગણી કરી. દયાળુ કેપ્ટન હા પાડી અને મ્હારું દામ ત્હને સારું લાગવાથી તેણે મ્હને
નોકરીએ રાખ્યો. હેમ્પટન જવા જેટલા મ્હારી પાસે પૈસા એકઠા થયા કે તરતજ મ્હેં
મ્હારી મુસાફરી શરૂ કરી.

આ મહાન તીથે, અનેક મુશ્કેલીઓ વચ્ચે, ધણી દિવસે હું આવી પહોંચ્યો. શાળાનું
ભવ્ય મહાન જોઈ મ્હારો ઉત્સાહ વધ્યો અને ગમે તેટલી સખ્ત મહેનત કરીને પણ તેમાં દાખલ
થવાનો મ્હેં ફરીથી ઠરાવ કર્યો. હું ધણી દિવસથી ન્હાયો ન્હોતો, ધણી દિવસથી પેટ

“ મન મતિની ઉચ્ચી ઉચ્ચી, કરજો કળા પ્રતિદિન,
 વિકસાવી માનસ શક્તિઓ, આ મગજની સિન્ન સિન્ન;
 આજ પ્રકટ જે છે અને, જે અપ્રકટ છે હાલ,
 તે સર્વ આપ પ્રભાસમી, કરજોજ ઝાકઝમાળ;
 વિદ્યાત્મિકા વિદ્યા કળા, જનહિતકારી અનેક,
 પ્રકટાવી વિવિધ શક્તિમાં, દાખો કરજોદ્રેક—
 હે ઇશ ! મનમતિ શરીરમાં, યાચું કરો આ વાર,
 મહા આપના ઐશ્વર્યનો, અદ્ભુત આધિકાર. ”

બુકર ટી વૉશીંગટન.

(ગયા અંકથી ચાલુ.)

(શ્રીયુત કે. એચ. વકીલ. બી. એ. આર્થમક, સાંટાકુલ.)

મનુષ્યનું જીવન ન્હાના બનાવોથી ચાલુ છે—પ્રકાશું છે. અલ્પ જજ્જાતા બનાવોએજ છુકરે ટી વૉશીંગટનનું જીવન ધડી પવિત્ર બનાવ્યું. છુકરે ટી વૉશીંગટનની જીવવધુનો પાયો નખાવેલો આપણે ગયા અંકમાં જોયો, હવે એ આગળ કેમ વધ્યો તે જોઈશું. એ કાળે છે કે “ થોડા વર્ષ” મીઠાની બટ્ટીપર કામ કર્યા પછી મહેને કાલસાની ખાણમાં કામ કરવાનો વારો આવ્યો. કાલસાની ખાણનું નામ સાંબળી હતું હમેશા ધુજતો. અતીશય ન્હાની કુમળી-વધના છોકરાઓને ત્યાં અધારામાં કામ કરવું પડતું હતું. અને ધણી તો પોતાનું આયુષ્ય ત્યાંજ ખુટાડતા. એવી જગ્યાએ જીવવધુનો સ્વપ્ન પશુ ખ્યાલ ન્હોતો થતો. આવી કદીના જેવી મ્હારી સ્થિતિ હોવાને લીધે હું ગોરા છોકરાઓની સ્વતંત્રતાની અદેખાઈ કરતો હતો, કારણ કે તેની અભિલાષાની ગતિ રોકનાર કંઈ હતું નહિ. પણ હું જેમ મ્હોટો થતો ગયો તેમ મ્હારી બૂલ મેં જોઈ અને ગોરા છોકરાઓની અદેખાઈ કરવાનું મ્હેં મુકી દીધું. કારણ કે મ્હારી ખાતી થઈ કે અનેક મુશ્કેલીઓ હઠાવવામાં મનુષ્યવિજય સમાય છે અને કોઈ પણ પદવીએ પહોંચ્યાથી વિજય થયો એમ કહેવું જોઈ છે. એક દિવસ ખાણમાં જ મ-જુરો એક બીજા સાથે હમારે માટે તરતજ ઉધાડેલી વરજીનીયાની શાળા વિષે વાત કરતા મ્હેં સાંભળ્યા. એ જ મજુરની વાતપરથી મહેને જજ્જાનું કે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને પણ ત્યાં દાખલ કરતા હતા અને પગાર ખલ તેની પાસે કામ લેતા હતા. હેમ્પટન નોરમલ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીયલ ઇન્સ્ટીટ્યુટમાં એકદમ દાખલ થવાનો મેં કરાવ કર્યો અને જો કે એ શાળા કંઈ દિશામાં હતી અથવા હમારા ગામથી કેટલી દુર હતી તેનું મહેને જાન ન્હોતું, તોપણ ત્યાં જવાના સ્વપ્નમાં હું રાત્રીદિવસ તકીન થઈ ગયો. કાલસાની ખાણની નો-કરી જેને વિષે મહેને પહેલેથીજ ધિક્કાર હતો તે મેં છોડી અને હું મીસીસ રફનરને ત્યાં આકરી રહ્યો.

મીસીસ રફનરનું નામ મીઝશી કોઠાણી તરીકે ગામમાં પ્રખ્યાત હતું અને એને ત્યાં

કોણ જાણે કેમ નોકરો બહુ ટકતા નહિ. હું પણ જ્યારે પહેલાં જ્યની પાસે ગયો ત્યારે મ-
કારાયો. થોડા દિવસ હું ત્યાં રહ્યો એટલે હું જ્યેનો સ્વભાવ સંમત થયો. મીસીસ રફનર
ને જ્યને મ્હારે જો પછી લગાઈ કરવાનું કારણ રહ્યું નહિ. મીસીસ રફનરને સર્વ સ્વચ્છ
એક્ષનું હતું અને અપ્રમાણિક અને કપટી માણસોપર લેને કંટાળો આવતો હતો. હું ત્યાં
દોઢ વર્ષ રહ્યો અને તે અરસામાં હુંજ નીચમન, સ્વચ્છતા અને પ્રમાણિકપણના પાઠો
શીખ્યો. તે અગાડી જતાં મ્હને બહુ ઉપયોગી થઈ પડ્યા. મીસીસ રફનર ધીરે ધીરે મ્હારી
સલાહકારક થઈ પડી અને મ્હારા કેળવણીના પ્રયાસમાં તેણે ખતતી મદદ કરી અને ત્યાંજ
મ્હારાં પહેલાં પુસ્તકાલયનો જન્મ થયો. દેવદારના પાટીવાની પેટી તે મ્હારું પુસ્તકાલય થયું
અને તેમ મ્હેં દરેક જાતના પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરવા માંડ્યો. મીસીસ રફનરને ત્યાં નોકરીએ
રહેવાથી મ્હારી હેમ્પટન જવાની યોજના સુસાધ નહોતી ગઈ. જો સાળામાં જવા માટે હવે
મેં ખરેખરી તૈયારી કરવા માંડી.

હું કેળવણી લેવા એક ન્હાનું પોટલું લઈ દુર દેશમાં જવાનો હતું, એવું જ્યારે મ્હારા
પાંધેવાંએ સાંભળ્યું ત્યારે તે લોકોના હર્ષના પાર રહ્યો નહિ અને જે લોકોએ પોતાનું આખું
જીવન શુભાશીમાં ગાળ્યું હતું, એવાં જદ પુરુષોએ પણ મ્હને ઉત્સાહથી વધાવી લીધી,
અને મ્હને કોઈએ એક નીકલ તો કોઈએ ર્મોલ એમ બેટનો વરસાદ વરસાવા માંડ્યો. આ
ખનાવે મ્હારા મનપર ધણીજ અસર કરી અને જદ પુરુષોના હર્ષ જોઈ હું મ્હારા કામ
માં ઉત્તેજિત થયો. આગાડી તે સખતમાં આવતી ન હોવાથી મ્હારે થોડાગાડીમાં મુસાફરી
કરવી પડી. મ્હારા ધરથી હું જુદો પડ્યો અને હેમ્પટનની મહાન સાળાનો રસ્તો મેં પકડ્યો.
થોડા કલાક મુસાફરી થયો પછી મ્હને માલમ પડ્યું કે મ્હારી પાસે ગાડીમાંજ જેટલા પૈસાના
પણ વખા હતા, રાત્રી પડી. હમારી ગાડી એક વીંશી આગળ આવી ઉભી. મ્હારા મ્હોંપર
વિધાનાએ કોણ જાણે શું લેખ દાતયોં દરો તે મ્હારું મ્હોં જોઈ વીંશીવાળાએ મ્હને ત્યાં
રાત્રી પડી રહેવા જોખ્ખી ના પાડી. આખી રાત્રી અધારામાં ટાંઠમાં ફરી ન જઈ માટે
આમતેમ આંટા મારી મેં પુરી કરી; પણ હેમ્પટન જવાને હું એટલો અધીરો હતો કે મ્હને
યાક કે ઉગમરો કાંઈ લાગ્યું નહિ. અમેતેમ ઠાકાવાલા ફરી હું હેમ્પટનથી ૮૨ માઈલ
દુર રીચમન્ડ સ્ટેશનમાં આવ્યો. જુખ્યો તરસ્યો હું અડધી રાત્રે ખાવા તથા પડી રહેવા
દોંડો મારવા લાગ્યો પણ પાસે પુટીબદામ નહોતી, એટલે કોઈએ મ્હારાપર ઉપકાર ન કર્યો.
થોડા કલાક તો રસ્તામાં ફર્યો પણ જ્યારે મ્હને ધણીજ યાક લાગ્યો ત્યારે હું રસ્તાની એક
ખાલુએ મ્હારા પોટલાનો તપાસ્યો ખનાવી સુઈ ગયો. સહવારના જ્યારે હું ઉઠ્યો ત્યારે મ્હને
માલમ પડ્યું કે હું એક મ્હોટા બ્લાચુથી રહેજ દુર પડ્યો હતો અને બ્લાચુમાંથી મજુરો
સામાન ઉનારતા હતા. બ્લાચુના કેપ્ટન પાસે હું ગયો અને મ્હને મજુર તરીકે સખવાની
માગણી કરી. દયાળુ કેપ્ટને હા પાડી અને મ્હારું કામ લેને સાફ સાગવાથી તેણે મ્હને
નોકરીએ રાખ્યો. હેમ્પટન જવા જેટલા મ્હારી પાસે પૈસા એકલા થયા કે તરતજ મ્હેં
મ્હારી મુસાફરી સર કરી.

આ મહાન તીર્થે, અનેક મુશ્કેલીઓ વચ્ચે, ધણી દિવસે હું આવી પહોંચ્યો. સાળાનું
જન્મ મહાન જોઈ મ્હારો ઉત્સાહ વધ્યો અને મેં તેટલી સખત મહેનત કરીને પણ તેમાં દાખલ
થવાનો મ્હેં ફરીથી ઠરાવ કર્યો. હું ધણી દીવસથી ન્દાયો ન્દોતો, ધણી દીવસથી પેટ ભરી

જમ્યો નહોતો. મહારા શરીરપર મેલાં ધુળવાળાં ફાટેલાં કપડાં હતી અને મહારા મહેલ પર દરિયાતીની છાપ ચોખ્ખી જણાઈ આવતી હતી. આવી મહારી રિયતિને લીધે મહને વિદ્યાર્થી તરીકે દાખલ કરવા દેડ માસ્તરના અને સંસથ બતાવ્યો. તેણે મહને હા પાણ નહિ કહી, તેમ ના પણ નહિ કહી. ઘોડીવાર હું ત્યાં ઉઠ્યો રહ્યો અને મેં બીજા છોકરાઓને દાખલ થતા જોયા તે મહારાથી ખમાયું નહિ. હું મહારી દશાનો બળાપો કરવા લાગ્યો. હું બીજાઓ જે-તેલોજ દાખલ થવાને ચોખ્ખું છું એવું બતાવવા આતુર થયો. થોડા કલાક પછી મહને ધુકમ મળ્યો કે ' પાસેનો ઓરડો સાફ કરવાનો છે માટે ત્યાં બારી ઝાડી સાફસફ કરો. મહને બાવતું હવું ને વેદે કહ્યું. મહને લાગ્યું કે મહારે આવી સરસ તક જવા દેવી ન જોઈએ. કારણ કે આ તક ચુકાવી તો પછી શાળામાં દાખલ થવાનો બીજો માર્ગ હતો નહિ. મીસીસ રશનરે મહને ઓરડો સાફ કરવા શીખવ્યું હવું એટલે એ કામ મહેં તરતજ ઉપાડી લીધું. મહેં તથા વખત ઓરડો ઝાળ્યો અને દરેક બીંત, ટેબલ, બેંચ, ચીર વાર લુછ્યાં. દરેક ફરનીયર ખસેડી ખુલ્લો ખોલ્યો પછી કચરો કઢાડી નાખ્યો. મહારા બલિષ્ઠનો આધાર એ ઓરડો મહેં કેવો સાફ કર્યો, તેના પર હતો. માસ્તરે આવી પોતાનો રમાલ બધે ફેરવી જોયો અને બ્યારે તેને એમ લાગ્યું કે જમીનપર બીલકુલ કચરો રહ્યો નથી અને ફરનીયર પર ધુળનો ડાઘો કેખાતો નથી ત્યારે તેણે મહને નિશાળમાં દાખલ થવા દેવાની છાપ પાડી. બસ ! હું મુખની પરીસિમાએ પહોંચ્યો. ઘણા દિવસની ધારેલી યોજના પાર પડી. મહારી તીર્થયાત્રા સફળ થઈ. હું હેમ્પટનની શાળાના વિદ્યાર્થી તરીકે જોડાયો ઓરડો સાફ કર્યો તે મહારી પરિક્ષા ગણાઈ અને એ પરિક્ષા પાસ કર્યાથી મહને જેટલો સંતોષ થયો તેટલો ભાગ્યે દાખ બીજી પરિક્ષાથી થયો હશે. હું ઓરડા સાફસફ કરવાના કામ પર નીમાયો અને મહાર કામ મહેનતવાળું હવું તોપણ એક શબ્દ ઉચ્ચાર્યો શિવાય હું તેને વળગી રહ્યો. મહારે ઘણા ઓરડાઓની સંભાળ રાખવી પડતી હતી. થોડી રાત્રી સુધી કામ કરવું પડતું હતું અને સ્વવારના ચાર વાગે ઉઠી સગડી સળગાવી હું (જે થોડો વખત મહને મળતો તેમાં) મહારા પાઠ તૈયાર કરતો હતો. ગ્રીસ એમ. એફ. મોકે જેણે મહને પહેલે દહાડે વાસીડું વાળવાનું કહ્યું હતું, તેણે જેટલા વર્ષ હું હેમ્પટન રહ્યો તેટલાં વર્ષ અને સાર પછી પછી ઘણી મદદ કરી અને તે મહારા કુખની વખતે આશ્વાસન આપતી હતી. નિશાળના બાબ મકાને મહારા પર અસર કરી હતી પણ સર્વથી ગંભીર અને ઊંડી અસર તો મહને એક પ્રતાપી મહાત્માના સમાગમથી થઈ. એ મહાત્માનું નામ જનરલ આર્મસ્ટ્રોંગ હતું. તેણે મહારા મન પર પહેલેથીજ અત્યંત અસર કરી હતી. પહેલેથીજ તેણે મહારા મનને મંત્રી દીધું હતું. જેમ જેમ હું તેના સમાગમમાં વધારે આવતો ગયો તેમ તેમ તેને વિશે મહારા મનમાં માન વધતું ગયું. જનરલ આર્મસ્ટ્રોંગ જેવા મહાપુરુષો સાથે સ્ત્રી પુરુષોને દરેકજો પોતાનો અમુક વખત ગાળવામાં તક આપવામાં આવે તો હેમ્પટનનાં બધાં મકાનો, શિક્ષકો, અને ઉદ્યોગોથી જેટલો લાભ સહવે તેટલોજ લાભ એવા પ્રતાપી પુરુષોના સમાગમથી થાય. તેના શિષ્યોમાં ઉચ્ચ સંસ્કાર પડે તેમાં નવાઈ જેવું શું છે ? હું જેમ વૃદ્ધ થતો જઈ છું તેમ મહારી ખાત્રી થાય છે કે પ્રતાપી સ્ત્રીપુરુષોની સંગતિથી જે કેળવણી મળે છે, મન પર જે અસર થાય છે, અને હૃદયમાં જે સંસ્કાર ઉતરે છે તે માત્ર પુસ્તકોથી કે ગમે તેવા હિમતી સાહિત્યથી મેળવવાતા નથી. કોલેજોમાં અને શાળામાં આટલો બધો વખત વિદ્યાર્થી-

આ પુસ્તકો પાછળ ગાળે છે, તેના કરતાં મનુષ્ય અને મનુષ્યના સ્વભાવનો અભ્યાસ કરે તો 'હુ' સારું! કેટલાં બધાં જીવન પવિત્ર થયાં! કેટલાંમાં ઉચ્ચ સંસ્કૃતિ પડે! જનરલ આર્મરૂઢિ પોતાનું જીવન બીજાઓને જીવલણી આપવામાં અને બીજાઓને સુખી કરવાને અર્પણ કર્યું હતું, એટલે સ્વાભાવિક રીતે એના શિષ્યો એના પર ઘણું હેતુ રાખતા હતા.

હેમ્પટનમાં હું જીવલણી ઉપરાંત સ્વચ્છતાના નિયમો પણ શીખ્યો. મ્હારે કપડાંની ન્યાય લગી તાણ હતી ત્યાં લગી હું હાથેજ ઘાંઈ લેતો. મ્હારી પાસે પ્રથમ તો પોતાની એક જ નેડી હતી, એટલે ન્યારે તે મેલી થતી ત્યારે હું રાતના હાથે ઘાંઈ સૂકવવા નાંખી દેતો અને સ્વપરમાં પાછાં ઉપયોગમાં લેતો. મ્હારી પાસે પૈસા હતા નહિ એટલે મ્હારે રાત્રી દિવસ સખત મહેનત કરવી પડતી હતી. હેમ્પટનમાં મ્હને બે અગત્યની વસ્તુની એટ જાણી. મ્હારી પાસે પુસ્તકો કે પહેરવાના લુગડાંની સીલક બીલકલ હતી નહિ. પુસ્તકો ત્રિવેની ચીંતા તો બીજા પાસે ઉછીના લઇ મટાડી પણ પહેરવાનાં લુગડાંની મુશ્કેલી નેડી તેવી નહોતી. જનરલ આર્મરૂઢિને મેલાં લુગડાં પર ઘણીજ મ્હોડ હતી એટલે મ્હારે વેશ નોંધ હું બહુ ગભરાયો, શિક્ષકોએ મ્હારી મુશ્કેલી નોંધ અને મ્હારે માટે અને મ્હારા જેવા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને માટે વપરાયલાં પણ પહેરવા જેવા લુગડાં મંગાવી આપ્યાં. આ કપડાં પીપમાં આચરતાં હતાં અને એવાં પીપ હમને આશિર્વાદ સમાન ધણ પડ્યા. જો એ જુનાં લુગડાં હમને ન મળ્યાં હોત તો હું હેમ્પટનમાં અભ્યાસ કરી શકત કે નહિ તે હું કહી શકતો નથી. આ વખતે હું સર્વથી ન્હાનો વિદ્યાર્થી હતો. મ્હારી સાથે ૪૦ વર્ષના સી પુરુષો પણ અભ્યાસમાં જોડાયાં હતાં. વયને લીધે શીખવાને અશક્ત હોવા છતાં જીવલણીના લાભ લેવા રાત્રી દહાડે તેની પાછળ મંડનારા દેસાંએ નિર્ધન રિયનિમાં હતા દેસાંએ ને કુંડુંબ હાર એવવાનો હતો, પણ પોતાના પ્રયાસમાં પાછાં હતાં મ્હેં કાઢને જોવા નહિ. પોતાના બાપવોના લાભાર્થે તેઓના ઉદ્યાર્થે તેઓ સર્વે અકર્ષીયાં હતાં. ન્હાના, મ્હોટા, યુવાન, વઠ્ઠ સીપુરુષ એજ ઉદેશ પાર પાડવા એક બાંક પર સાથે બેસી એક જ પાઠ શીખતા. સ્વાર્થને તેઓએ જાળખ્યોજ ન્હોતો. શિક્ષકો પણ રાત્રી દિવસ શિષ્યોના જ લક્ષા માટે સખત મજુરી કરતા હતા. તેઓનું સુખ વિદ્યાર્થીઓના હૃદયમાં જીવલણીના પ્રકાશ પાડવામાંજ સમાયું હતું. ન્યાં આવા ઉમંગી નિસ્વાર્થ શિક્ષકો હોય, ન્યાં આવા ઉત્સાહી મેહનતુ શિષ્યો હોય ત્યાં શું નહિ યથ શકે! હેમ્પટનની શાળામાં શીખવાતાં પુસ્તકોએજ મ્હારા આત્મજ્ઞાનમાં ખાસ વધારો ન કર્યો, પણ તોના શિક્ષકોની ઉદાર અને પરમજીવ વૃત્તિથીજ મ્હારે હૃદય ઉચ્ચ ઉદેશો માટે તૈયાર થયું અને બીજાના સુખમાંજ આપણું સુખ સમાયું છે તે પાઠ પણ તેઓનું અનુકરણ કરવાથી હું શીખ્યો. બે વર્ષ પછી ન્યારે હું મ્હારા દેશ તરફ પાછો રસ્તામાં ગયો ત્યારે ફરીથી મ્હારા બાપવોએ મ્હને આવકાર આપ્યો. મ્હને દરેક ઘેર જમવા માટે આમત્રણ આપ્યાં અને દરેક ઘેર જઈ મેં મ્હારા હેમ્પટનના અનુભવનું વર્ણન કર્યું. એવામાં મ્હારી માતાનું 'ચતુ' થયું. મ્હારા મનમાં અધકાર વ્યાપી રહ્યો. હેમ્પટનનું ભવ્ય મકાન ફરીથી જોવાની આશા મેં છોડી અને મ્હારે માથે અનેક કુંડુંબ ઉપાધિ આવી. મ્હને દુઃખ દરીયામાં દુખારી દીધા. ધરની વ્યવસ્થા કરવામાં મ્હારા અમુક વખત જ્યાં સાર્યો તોપણ હું હીમત હાથે નહિ. મેં જોય તેમ નાણું એકડું કર્યું. અને હેમ્પટન ઉપડવાની તજવીજ કરવા માંડી, એટલામાં મીસ મોને મ્હારા પર ૫૦ આપ્યો. તેણે મ્હને તેની શાળાનું મકાન સારું કરવા તથા

તેને ફરનીયર ગોઠવવામાં મદદ કરવા માટે જે અઠવાડીયા બહેનો જાણાગ્યો હતો. મીસ મેકે જેવી કેળવણી અને ઉચ્ચ પદ્ધતિ પહોંચેલી સ્ત્રી આવા વાળવાના અને ફરનીયર સાથે કરવાના કામમાં ગુલામ દરીદ્ર જાતને ઉચ્ચ રિયતિ લાવવા અથાગ મહેનતમાં આનંદ કેમ પામતી હતી તે હું પહેલાં સમજ્યો નહિ, પણ થોડા મહિના પછી હું એવું રહસ્ય રહમજ્યો જે શાળામાં મહેનત મજૂરીની પ્રતિષ્ઠા જળવાતી નથી, તેની કેળવણીમાં મોટી આખી રહી જાય છે. મહારા હેમ્પટનના અભ્યાસના ઉદ્દેશ વર્ષમાં એ દરેક પણ મહારા અભ્યાસની પાછળ ગાળી ઉંચે નંબર (Honown Roll) ૧૮૭૫ ના જીવન માસમાં પાસ થયો અને હેમ્પટનના મહારા અભ્યાસ પુરો કર્યો.

હેમ્પટન ઇન્સ્ટિટ્યુટથી મહેન જે મોટા ફાયદા થયા. પહેલો ફાયદો તો એ કે જનરલ આર્મિસ્ટ્રોંગ જેવા મહાપુરુષનો મહેન સમાગમ થયો. બીજો ફાયદો એ થયો કે કેળવણી એટલે શું અને કેળવણી કેટલે દરજ્જે મનુષ્યને મદદ કરી શકે તે હું બરાબર રહમજ્યો. હેમ્પટન ગયા પહેલાં મહેન એનો ખોટો ખ્યાલ હતો કે કેળવણી પુરો મહેનત મજૂરીથી મુક્ત થઈ શકે, પણ હેમ્પટન જઈ આવ્યા પછી મીસ મેકેને મહારા સાથે વાળતી જોઈને જનરલ આર્મિસ્ટ્રોંગના સહવાસથી, ઉદાર શિક્ષકોની નિઃસ્વાર્થ મહેનતનું અનુકરણ કર્યો પછી મહેનત મજૂરીમાં કેળવણી પુરોને સરમાવવા જેવું મહેન કાંઈ લાગ્યું નહિ. અને મહેનત મજૂરીથી જ સ્વતંત્રતા, સ્વમાન, અને સ્વનિષ્ઠા પોષાય છે તે હું શીખ્યો. એજ શાળામાં હું આમ-લોગ આપી મહારા બાંધવાને ઉચ્ચ રિયતિએ લાવવાનો, તેમને સુખી કરવાનો, અને તેઓના જ સુખમાં મહારા સુખ રહમજવાના ઉચ્ચ ઉદ્દેશનું રહસ્ય રહમજ્યો. છુકર દી વૉશીંગટન હેમ્પટનમાં કર્યા પુસ્તકો ઉઘલાવ્યાં તે તેણે જણાવ્યું નથી, અને તેની સાથે આપણે કામ પણ નથી પણ એના જીવનમાં કયા ગ્રામ મનોએ એને મહાપુરુષ બનાવ્યો તે આપણે જાણીએ. પ્રતાપી મહાત્માના સહવાસથી, તેના અનુકરણથી, નિઃસ્વાર્થ શિક્ષકોને આપેલી રાત્રી દિવસની મહેનત અને મદદથી, મોટાના અથાગ ઉત્સાહ અને અથાગ મજૂરીથી, છુકર દી વૉશીંગટનની કેળવણી હેમ્પટનમાં સંપૂર્ણ થઈ. તે હેમ્પટન ઇન્સ્ટિટ્યુટનો એજ્યુએટ થયો. એજ્યુએટ થઈ લોક સેવા માટે તેણે પોતાનું જીવન કેમ અર્પણ કર્યું તે કથા હવે પછી આપીશું. અપૂર્ણ.

પ્રકૃત્તુપા.

(શ્રીકૃત જગસોદરજાન—મુખર્જી)

(મદદારી જીવાની પાર એ લય.)

પ્રભુકૃપા વૃદ્ધિ શી થાય;

હાં, પ્રભુ.

ચાતકે જીવ હરખાય,

અહા ! હરખાય.

મન પૃથ્વી પર પડતાં ધારા;

વિચાર કેરા ખીલતા ક્યારા,

હૃદયનદી ઉભરાય.

આહા ! ઉભરાય !

Progress in Education in the Baroda state.

વડોદરા રાજ્યમાં કેળવણીની પ્રગતિ.

(ગયા અંકથી આમુ.)

૩. આશ્ચર્યાળાઓ.

સને ૧૮૯૧-૯૨ માં નામદાર ગાયકવાડ સરકારે દરાન કયો કે જે ગામમાં નિયમિત સરકારી શાળા ન હોય અને જેમાં ૧૬ છોકરા અગર કન્યાઓ શાળામાં દાખલ થઈ શકે એમ હોય એવા પ્રત્યેક ગામમાં ગામનોકરની સંખ્યામાં એક મહેતાજી ઉમેરવો. આ યોજના અસાધારણ ફતેહથી પાર પડી છે અને સને ૧૯૦૯-૧૦ માં આવી શાળાઓની સંખ્યા ૧૬૧૦ અને તેમાં શિક્ષણ દેતા બાળકોની સંખ્યા ૬૨૮૧૧ હતી. આ શાળાઓ પાછળ સદર વર્ષમાં કુલ ખર્ચ રૂ. ૧૭૯૯૨૨-૧૧-૯ થયો હતો એટલે સરેરાશ વાર્ષિક પ્રત્યેક શાળા નીલાવવાનો ખર્ચ માત્ર રૂ. ૧૧૧-૧૨-૦ થયો હતો. તેમાં ચલવાતા શિક્ષણના ધારણા વધારે હલકા અને ખેતીવાળા ગામોની જરૂરીઆતને વધારે અનુસરતા હતા. હાલ ધારણા ઇતર નિયમિત સરકારી શાળાઓના જેવાજ છે. સ્થાનિક પંચાયતોના બંધારણ પછી આ શાળાઓ તેમના તાબામાં સોંપવામાં આવેલી હતી, પરંતુ ધીમે ધીમે તે કેળવણી ખાતાના તાબામાં આવતી ગઈ છે અને હવેથી તેમને સરકારી શાળાઓજ ગણી વિદ્યાર્થીઓના સંપૂર્ણ હવાલામાં સોંપવામાં આવેલી છે. આ શાળાઓ સ્થાનિક પંચાયતોના તાબામાં હતી ત્યારે પણ કેળવણીખાતાના વડા પોતે તેમના કામકાજના સંસર્ગમાં રહેતા હતા, કેમકે રાજ્યની સામાન્ય નીતિ અમલમાં આવે એટલા માટે આ શાળાઓની એક સરખી વ્યવસ્થા માટે તેઓ જામખદાર હતા.

૪. ઇતર શાળાઓ.

શ્રીમન્ત ગાયકવાડ મહારાજે પોતાની હિદાય દીક્ષની નીતિથી પોતાની પ્રજાના સર્વ વર્ગ માટે કેળવણીની સવલતા કરી આપેલી છે. રાજ્યની દક્ષણી પ્રજા માટે સને ૧૮૦૯-૧૦ માં (૧.) મરાઠી શાળાઓ ૩૩ અને તેમાં બહુનારા બાળકોની સંખ્યા ૩૪૬૧ હતી; (૨.) મુસલમાન પ્રજા માટે હિંદુશાળાઓ ૮૪ અને તેમાં બહુનારા બાળકોની સંખ્યા ૮૩૮૩ હતી; અને પછત પડેલી કામો માટે (૩.) અન્યજ શાળાઓ ૨૯૫ અને બહુનારા બાળકોની સંખ્યા ૯૮૨૮ હતી; (૪.) અન્યજ માટે બે બોર્ડિંગ હાઉસો છે અને તેમાં ૧૯૦૯-૧૦ માં ૬૪ બોર્ડરો હતા. સદર બે બોર્ડિંગહાઉસ પૈકી એક વડોદરા શહેરમાં સુંદર મકાનમાં રાખેલું છે અને તેના ઉપર અન્યજ શાળાના ઇન્સ્પેક્ટર તાજ રહી દેખરેખ રાખે છે; બી. યુ. પાઠશાળામાં છે અને તે એ કામના એક સીનીઅર ટ્રેઇનડ શિક્ષકના તાબામાં છે. સોનગઢ અને વ્યારાની કુંગરી અને જંગલી જાતો માટે (૫.) વસતિગૃહશાળાઓ ૪ અને તેમાં રહેતા બાળકોની સંખ્યા ૩૪૪ હતી. વસતિગૃહશાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને રાત્રી તરફથી ખોરાક, કપડાં અને શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. તેમ જ જીવનવ્યવહાર શરૂ કરવા માટેના સાધનો પણ પૂરા પાડવામાં આવે છે. વસતિગૃહશાળાઓમાં સુધારી કામ તથા ખેતીનું પણ શાન આપવામાં આવે છે અને તે માટે મોટેલ દાર્મ પણ રાખવામાં આવેલું છે. (૬.) નોકરી

અથવા ખીજા ધંધામાં દિવસે રોકાયેલા માણસો માટે રાત્રીશાળાઓ ૬ અને તેના લાભ લેતા વિદ્યાર્થીઓ ૩૦૨ હતા; વાંચવા, લખવા, અને નાના હિસાબો કરી શકવા પૂરતું એ શાળાઓમાં જ્ઞાન આપવામાં આવે છે. (૭.) લશ્કરી નોકરો માટે વળી બટાલિયન સ્કૂલો ૯ અને તેમાં શિખનારાની સંખ્યા ૫૫૧ હતી; (૮.) ડેરીઓ માટે એક જેલરૂલ પશુ છે; જેલરૂલ શિક્ષણ પૂરું પાડવા માટે (૯.) સંગીત શાળાઓ ૪ અને વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ૧૦૦૪ હતી; તેમ (૧૦.) સંસ્કૃત શાળાઓ ૮ અને તેમાં ભણનારા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૩૮૬ હતી; (૧૧.) નિરાધાર બાળક તથા બાલિકાઓ માટે અમરેલીમાં જે અનાથ ખાસા-ત્રમો છે અને તેમાં ૯૮ છોકરાં છે; નવસારી પ્રાન્તનાં અનાથ બાલકો માટે ધાણકવસાતિ ગૃહશાળામાં વ્યવસ્થા કરવામાં આવે છે.

૫. મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ (પુરુષશિક્ષણપદ્ધતિ પાઠશાળા.)

વધતી જતી દેશી શાળાઓ સારૂ થોડા ઢેળવણી પામેલા શિક્ષકો મેળવવા માટે સને ૧૮૮૫ માં એક મેલ ટ્રેનિંગરૂલ સ્થાપવામાં આવી હતી. સને ૧૮૯૦ માં તેને કલાભવન સાથે જોડી દેવામાં આવી અને સને ૧૮૯૮ માં તે બંધ કરવામાં આવી ત્યાં સુધી એ શાળા તે સંસ્થાની એક શાખા તરીકે ચાલુ રહી હતી. એ શાળાના હેડ મારતરુનું ધંધ રાં ૨૦ દામુબાઇ ડાલાબાઇ મહેતા, એમ-એ; બી-એસ. સી; એલ એલ-બી-, રાં રાં છગ-નલાલ ઠાકરદાસ મોદી. બી-એ; તથા રાં રાં મણિશંકર રતનજી ભટ્ટ, બી-એ જેવા વિદ્વાનોએ બોગબું હતું. ફરજિયાત ઢેળવણી રાત્રીમાં દાખલ થવાને લીધે લાયક શિક્ષકોની જરૂર પડવાથી તથા જે શિક્ષકો નોકરીમાં હતા તેમની લાયકી વધારવાના સ્તુત્ય ઉદ્દેશથી સને ૧૯૦૫ માં મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના નામથી કલાભવનની એક શાખા પ્રારંભિક તે પાછી ચાલુ થઇ અને દાલ તે વિદ્યાર્થીઓની તાબાની સ્વતંત્ર સંસ્થા તરીકે ચાલે છે. એ પાઠશાળાના પ્રિન્સિપાલ રાં રાં નંદનાથ દેદારનાથ દીક્ષિત, બી. એ. એમ. સી. પી. છે. તેમણે ઇંગ્લાંડ જઇ શિક્ષણ શાસ્ત્ર અને કલાનો ખાસ અભ્યાસ કરી લડન યુનિવર્સિટીના પેરેગ્રાજનો ડિપ્લોમા મેળવેલો છે. પાઠશાળાનો અભ્યાસ ત્રણ વર્ષનો છે અને શિક્ષકના ધંધાને ઉપયોગી થાય એવા અનેક વિષયો તેમાં શિક્ષણ અપાય છે. અભ્યાસ કરતા સ્કૉલરોની સંખ્યા લગભગ ચારસો છે.

૬. વર્નાક્યુલર કૉલેજ.

સાહિત્ય તથા શાસ્ત્રનું ઇંગ્લિશ કૉલેજોના જેવું ઉચ્ચ શિક્ષણ દેશી ભાષાદ્વારા આપવાના શુભ ઉદ્દેશથી વર્નાક્યુલર કૉલેજોનો એક વર્ગ નવેમ્બર ૧૯૧૧ થી મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના અંગે ઉઘાડવામાં આવેલો છે. શિક્ષણ લેનારા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા અને રાત્રીની અતુલગતા પ્રમાણે ખીજા અને ત્રીજા વર્ષના વર્ગો આગળ ઉપર ઉઘડવાનો સંભવ છે.

૭. સ્ક્રીકિંગવણી.

સને ૧૮૭૫ માં પ્રથમ જે કન્યાશાળાઓ ઉઘાડવામાં આવી હતી; એક દાયકા પછી શાળાઓની સંખ્યા ૨૪ અને શિષ્યાઓની સંખ્યા ૧૯૭૩ થઇ; ખીજા દાયકા પછી એ સંખ્યા વધીને અતુલકે ૭૫ તથા ૭૭૫૪ થઇ; સને ૧૯૦૪-૦૫ કન્યાશાળાઓમાં ભણતી બાલાઓની ૧૩૧૧૩ હતી અને પાંચ વર્ષ પછી તે વધીને ૩૨૧૮૩ થઇ છે. આ પરથી જણાય છે કે શાળામાં જવા લાયક વયની કન્યાઓની કુલ સંખ્યાના સેકેડે ૪૯ ટકા શિક્ષણ

લે છે. બાલિકાની માતાઓની કેળવણી ઉપર શ્રીમન્ત મહારાજ સાહેબ ખાસ લક્ષ આપે છે. ભરતકામ, ચિત્ર, અને કર્મગત પાઠશાસ્ત્ર કેટલીક શાળાઓમાં શિખવાય છે; શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ, અને વડોદરા, પાટણ તથા નવસારીની કન્યાશાળાઓમાં સંગીતના પાઠો પણ આપાય છે. સાદુ શીવજીકામ બધી શાળાઓમાં શિખવાય છે. અને મોટી શાળાઓને દર વર્ષે કિન્ડર્ગાર્ટન (શિશુ શિક્ષણ) ના સાધનો આપતાં જાય છે, જે ઓછા સાધારણ કન્યાશાળાઓમાં જઈ અભ્યાસ કરી શકે નહીં તેમને વાંચન, લેખન, હીસાબ રાખવા, શીવજીકામ અને ભરતકામની કેળવણી આપવા માટે વળી ૪ અનાતા વગેરે છે. તેના શિક્ષણ કાળ સંજ્ઞાના ૨ થી ૫ સુધીના હોય છે. સને ૧૯૦૯-૧૦ માં ૨૦૪ ઓછા એ વર્ગોના લાભ લેતી હતી.

૮. શ્રીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજ (સ્ત્રી શિક્ષણપદ્ધતિ પાઠશાળા.)

સ્ત્રી શિક્ષકાની જગ્યા માટે ઓછાને કેળવવા સારૂ સને ૧૮૮૨ માં આ પાઠશાળા ઉઘાડવામાં આવી છે. ફરેલી અભ્યાસક્રમ પાંચ વર્ષનો છે, અને ઉમેદવાર ઓછાને તેમની શિષ્યાવરથા દરમ્યાન મદદ તરીકે રૂ. ૬ થી રૂ. ૧૦ સુધીની માસિક શિષ્યવૃત્તિઓ આપાય છે. સને ૧૯૦૯-૧૦ માં પાઠશાળામાં કેળવણી લેતી ઓછાની સંખ્યા ૪૪ હતી અને તે પાછળ કુલ ખર્ચ રૂ. ૧૩૧૩૦ થયો હતો. કોલેજમાં ઇંગ્લેન્ડ એક સદાયક વિષય તરીકે શિખવતું હતું, પરંતુ થોડાંક વર્ષથી મેટ્રિક્યુલેશન વર્ગ સુધી શિખવનારી એક ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલ ઉઘાડવામાં આવી છે તેથી દેશી કન્યાઓમાં ઇંગ્લેન્ડ કેળવણીની લાલસા ઉત્પન્ન થઈ છે. હાઈસ્કૂલનું વડપણ મિસ વિલ્ડશાપર નામના અંગ્રેજ બાલુના હાથમાં છે.

સામાજિક સુધારણાનું કામ શક્તિ પામવા માટે ઓછાવણી સાધનમૂલક છે એમ નામદાર ગાયકવાડ સરકાર માને છે અને જણાવે છે:-* “ ઓછાને કેળવણીની ના પાડવાથી આપણે આપણી જાતને પ્રગતિ અડધા સંભાવ્ય બળ વગરની કરીએ છીએ, આપણા બાળકોને કેળવાયેલી માતાઓ કેળવવાના લાભની ના પાડીએ છીએ, અને માતાની શક્તિઓ ઠોડ બનાવવાથી પ્રગતિ ભાવિ સંતાનો ઉપર હાનિકારક અસર કરીએ છીએ. વળી, ગમે તેટલું શુભ થયું હોય અથવા શુદ્ધિ વિરુદ્ધ હોય તેપણ જે કંઈ પ્રાચીન હોય તેને વળગી રહેનાર એક મોટું સંરક્ષક બળ ઓછાને બનાવવાથી આપણે ધરની અંદર માનસિક બેદને આપાત બિભો કરીએ છીએ અને પ્રગતિ ઉપર એક બળવાન અવરોધ કરનારી વસ્તુ મૂકીએ છીએ. ”

૯. ઇંગ્લેન્ડ કેળવણી.

(મ) વડોદરા કોલેજ.

વડોદરા કોલેજ પ્રથમ સને ૧૮૮૨ માં ઉઘાડવામાં આવી, અને તેની શરૂઆત માત્ર ગ્રીવિયસના વર્ગથી થઈ હતી, પરંતુ તે ક્રમે ક્રમે પ્રગતિ કરતી રહી છે. એમાં શિષ્યેલી વિવાર્થાઓ આર્ટ્સની એમ. એ. અને સાયન્સ (શાસ્ત્ર) ની બી. એસ સી. ની પરીક્ષામાં બેસી શકે છે. એના સંબંધ મુજબની યુનિવર્સિટી (વિશ્વવિદ્યાલય) સાથે છે, અને ત્યાં એ ઉચ્ચ પ્રતિષ્ઠા જીતી રહી છે. કોલેજમાં કેટલીક શિષ્યવૃત્તિઓ (Scholarships) રચાવવામાં આવેલી છે, જેમાંનો પોણો બાજ રાજ્ય તરફથી પૂરી પાડવામાં આવેલી છે. કેટલીક બારે

કેન્દ્ર સંસ્થા-કલાભવન અને તેની શાખા-અમરેલી ઉદ્યોગશાળા સારું કામ કરે છે. પ્રો. ગજજરે સને ૧૮૯૬ માં આ રાજ્યની નોકરી છોડી ત્યાં સુધી તેઓ સંસ્થાના પ્રિન્સિપાલ હતા. તેમના પછી રાં. રાં. રાવજીભાઈ મોતીભાઈ પટેલ, એલ. સી. ઇ. એ. એમ. આઈ. મેક. ઇ. જેમણે યુરોપમાં તાલીમ લીધી હતી તેઓએ લાંબા વખત સુધી પ્રિન્સિપાલ પદ ધારણ કર્યું અને પ્રો. ગજજરે વાવેલા અને અંકુરિત થયેલા બીજને પેલી સંવર્ધિત કર્યું. વચ્ચે કેટલોક વખત રાં. રાં. મગનલાલ છોટાલાલ દેસાઈ, બી. એસ. સી. જેમણે પણ સને ૧૯૦૦ ના પારિસ એક્ઝિબિશન વખતે યુરોપની યુસાફરી કરી છે. તેઓ પ્રિન્સિપાલ હતા અને તેમણે કેટલાક ધરગથુ ધંધાઓ દાખલ કર્યા હતા. દાસના પ્રિન્સિપાલ રાં. રાં. છોટાલાલ હરજીવનદાસ વોરા, બી. એ. એ. એમ. આઈ. સી. ઇ. છે. તેમણે પણ ઇંગ્લાંડમાં તાલીમ મેળવેલી છે. વડોદરામાં કલાભવનને અંગે એક મોટું કારખાનું (Workshop) ચાલે છે અને તેના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ મિ. ખરસેદજી નસરવાનજી વેવાઈ, એલ. એમ. ઇ. છે. સદર કારખાનામાં દરેક જાતનું લકઝ અને ધાતુકામ, રંગવાનું તથા નિખારવાનું કામ વેપારી ધારણે કરી આપવામાં આવે છે. રાજ્યના ખાતરોમાં બની શકે ત્યાં સુધી આ કારખાનામાં સામાન તૈયાર કરાવવો પડે છે, અને દર વર્ષે ધણી મોટા પ્રમાણમાં કામ તૈયાર થાય છે.

કલાભવનમાં નીચેની શાળાઓ છે:—(૧.) ચિત્રશાળા; આ શાળાના હેડમાસ્ટર રાં. રામચંદ્ર જનાર્દન બુધવાર કરે છે. ચિત્રને લગતા વિષયોના ઇંગ્લાંડમાં અનુભવ મેળવેલા છે. આ શાળાને અંગે રંગન (painting), રેતરકામ (wood-engraving), પ્રતિમા વિધાન (Clay modelling), લાકડા પેઇન્ટિંગ, અને પ્રોસેસિંગના વર્ગો છે.

(૨.) શિલ્પ શાળા, (૩.) યંત્ર શાળા, (૪) રંગ શાળા, (૫.) વજીતર શાળા, અને (૬.) શાળા. આ શાળાઓ પૈકી ચિત્રશાળા અને યંત્રશાળાને મુંબઈ સરકારે સ્વીકાર્યું છે, અને જેમની પરીક્ષાઓ પ્રસાર કર્યા પછી વિદ્યાર્થીઓ નિપુણતાના પ્રમાણપત્રો લી શકે છે. આપારશિક્ષણશાળાના વિદ્યાર્થીઓ લાંબન એમ્પર કૉમર્સ અને નૅશનલ યુનિયન ટીચર્સની પરીક્ષાઓમાં બેસી શકે છે. ઉદ્યોગશાળાઓ કેન્દ્રસંસ્થાની પોષક છે અને જેમાં સામાન્ય જ્ઞાન, ચિત્ર અને એક ખાસ કલાનો વિષય શિખવાય છે. કલાભવનને અંગે આ ૭ શાળાઓ ઉપરાંત એક રાત્રીશાળા છે જેમાં દિવસે કામ કરતા કારિગરોને રાત્રે, ૮ થી ૯—૩૦ સુધી ચિત્ર, લાકડા વગેરેનું શિક્ષણ અપાય છે. સને ૧૯૦૬—૧૦ માં કલાભવનમાં વિદ્યાર્થીની સંખ્યા ૩૭૯ અને અમરેલી ઉદ્યોગશાળામાં મહે હતી. સદર-વર્ષમાં એ સંસ્થાઓ પાછળ એકંદર ખર્ચ રૂ. ૫૩૪૩૫—૬—૧૦ થયો હતો.

(વ.) મેન્યુઅલ ટ્રેનિંગ (હસ્તકલા શિક્ષણ)ના વર્ગો.

સાહિત્ય શિક્ષણની સાથે હસ્તકલાકર્મને પ્રોત્તિ આપવા સારું ૮ છોકરાઓની શાળાઓના અંગે હસ્તકલા શિક્ષણનો વર્ગ હોય છે, ત્યાં છોકરાઓની શાળાના ચોથા, પાંચમા અને છઠ્ઠા ધોરણમાં આ વર્ગોના લાભ લેવો અથવા ઇતિહાસ અને જૂઓળના વિષયો લેવા એ વિદ્યાર્થીઓની પસંદગી ઉપર છે. આ વર્ગોમાં હોય અને આખની કેળવણી તરીકે ચિત્ર, સુધારી કામ અને ગારી કામ (Clay modelling) ના વિષયો શિખવવામાં આવે છે. સને ૧૯૦૬—૧૦ માં ૧૮૬૪ વિદ્યાર્થીઓ આ વર્ગોના લાભ લેતા હતા. આ વર્ગો તરફ સોંપાની

રચિ વધતી જતી હોવાથી કંઈક શીતું ધારણુ દાખલ કરી વિશેષ વર્ગો ઉઘાડ્યા ફેળવણી ખાતું વિચાર ચલાવેલે. મૈ-યુઅલ ટ્રેનિંગ વર્ગોના શિક્ષણની દેખરેખ તથા પરીક્ષાનું કામ કલાબવતના પ્રિન્સિપાલ વર્કશોપ સુપરિન્ટેન્ડન્ટની મદદથી કરે છે.

ચિત્રના વર્ગો હાઇસ્કૂલોને અંગે હોય છે અને મૅટ્રિકયુલેશન વર્ગ સિવાય બધાં ધારણુમાં ત્યાં એ વિષય શરૂઆત છે. ટેટલીક દેશી શાળાઓમાં તથા મેલ અને શીમેલ ટ્રેનિંગ કોલેજોમાં પણ ચિત્રનો વિષય શિખવાય છે.

૧૧. યુરોપ વગેરે દેશોમાં ફેળવણી માટે મોકલાતા વિદ્યાર્થીઓ.

જૂદા જૂદા જાતના અને ધંધાના ફેટલાક વિદ્યાર્થીઓને જૂદા જૂદા વિષયોનો અભ્યાસ કરવા માટે વખતો વખત યુરોપ મોકલવામાં આવ્યા છે અને આવે છે ફેટલાકને જાપાન તથા અમેરિકા પણ મોકલવામાં આવ્યા છે. આ વિદ્યાર્થીઓએ સાધારણુ રીતે તીચેજીણાવેલા વિષયો લીધેલા છે:—(૧.) કૃષિ વિદ્યા, (૨.) જંગલ સભધી જ્ઞાન, (૩.) વૈદક અને શાસ્ત્રવિદ્યા, (૪.) ઉદ્યાન વિદ્યા, (૫.) પાકશાસ્ત્ર અને પાકશાળાની બ્યવસ્થા, (૬.) વિદ્યુત શાસ્ત્ર, (૭.) સંગીતશાસ્ત્ર, (૮.) યંત્રકલાવિદ્યાન, (૯.) કર્મગત યત્ર શાસ્ત્ર અને યંત્ર રચના, (૧૦.) રસાયન પૃથક્કરણ, (૧૧.) સાર્વજનિક અને ખાનગી હિસાબી જ્ઞાન, (૧૨.) ધર્મીઆજની બનાવટ, (૧૩.) ગૃહોપરકરની બનાવટ, (૧૪.) કાવદાનું અધ્યયન, (૧૫.) શિક્ષણ શાસ્ત્ર; (૧૬.) સમાજશાસ્ત્ર, (૧૭.) શિષ્યશાસ્ત્ર, (૧૮.) વ્યાપાર શાસ્ત્ર, (૧૯.) ભાષા શાસ્ત્ર, (૨૦.) ખનિજ શાસ્ત્ર અને ધાતુ શોધન વિચાર, વગેરે. હરેલો અભ્યાસક્રમ પુરો થયા પછી પાછાં આવેલામાંના ધણુને રાજ્યમાં નોકરી આપવામાં આવેલી છે. બહારના વિદ્યાર્થીઓને—યુનિવર્સિટીની અગર સરકારની વિદ્યાયત જઈ અભ્યાસ કરવા માટેની શિષ્યવૃત્તિઓ ધારણુ કરનારાઓને—પણુ શ્રીમન્ત ગાયકવાડ મહારાજ તેમની આર્થિક જરૂરીઆત પૂરી પાડવાને મદદરૂપે ટેટલીક શિષ્યવૃત્તિઓ આપે છે. જે નોકરો પોતાના અભ્યાસમાં વધારો કરવાને અગર તે પૂરો કરવાને યુરોપ જવાની ઇચ્છા દર્શાવે છે તેમને તેમની રજા મજૂર કરીને તથા નાણાં ઉછીનાં ધીરીને અને ફેટલેક પ્રસંગે અમુક રકમ બક્ષિસ આપીને પણ અનુકૂળતા કરી આપવામાં આવે છે. ફેટલાક વિદ્યાર્થીઓને હિંદુસ્તાનમાંનાં જૂદાં જૂદાં સ્થળોએ પણ શિષ્યવૃત્તિઓ આપી વિદ્યા અને દુતર શિખવા મોકલવામાં આવે છે.

૧૨. લાયબ્રેરી અને રીડિંગરૂમો (પુસ્તકાલયો અને વાંચના લયો.)

લોક સમૃદ્ધમાં જ્ઞાન ફેલાવવાના અને તેમની જિંદગીમાં જાગૃત કરવાના તથા હિંદુસ્તાન અને હંતર સંપ્રદેશ દેશોમાં ચાલતી લુદ્ધિ વિષયક અને ઔદ્યોગિક ચળવળના સંસ્પર્શમાં તેમને રાખવાના અન્તિમ હેતુથી જે ગામોમાં લાયબ્રેરી અને રીડિંગરૂમોની સવડ નહોતી ત્યાં તે ઉઘાડવા માટે શ્રીમન્ત મહારાજ સાહેબે એક મોટી રકમ મંજૂર કરેલી છે. સને ૧૯૦૯-૧૦ માં વડોદરા રાજ્યમાં ૮૬ સહયુક્તિગ લાયબ્રેરીઓ, અને ૧૦૪ મિત્રમંડળ લાયબ્રેરીઓ હતી. રીડિંગ રૂમો (વાચન શાળાઓ) ૪૨ હતી. આ ઉપરાંત રાજ્યમાં જુદે જુદે ફેટલે ઉદારચિત પુરુષોએ આસરે ૪૦ લાયબ્રેરીઓ સ્થાપેલી છે. આ સર્વ સંસ્થાઓ ઉપરાંત વડોદરામાં એક સેન્ટલ લાયબ્રેરી વાચનાલય સહિત સ્થાપવામાં આવેલી છે અને પેલેસ લાયબ્રેરીનાં સર્વ પુસ્તકો શ્રીમન્ત મહારાજ સાહેબે એ લાયબ્રેરીને સોંપી દીધા. રેટ લાયબ્રેરીમના ડિરેક્ટર મિ. ડબ્લ્યુ. એ પોર્ડન એ લાયબ્રેરીના વડા છે અને

ઉપર જણાવેલાં પુસ્તકાલયો પણ તે ખાતાના તાળામાં છે. બીજું એક કિંમતી પુસ્તકાલય
“ શ્રી સયાજી લાયબ્રેરી ”ના નામથી શ્રીમન્ત રાખતરાવ ગાયકવાડે રચાવેલું છે.

૧૩. ઉપરાંદાર.

કેળવણીની પ્રગતિ તે દેશની પ્રગતિની અને રાજ્યની પોતાની પ્રજા પ્રત્યેના ધર્મની
કસોટી છે. શ્રીમન્ત ગાયકવાડ મહારાજ પોતાના એક *ભાષણમાં કહે છે. “ * * * રાજ્યના
નાના મોટાની તુલના લોકો તેમના ઓછાવત્તા ઉત્પન્ન ઉપરથી કરે છે. પરંતુ
તેમની વાસ્તવિક તુલ્યના લોક કલ્યાણની તેમની પદ્ધતિપરથી કરવી જોઈએ.
* * * ” આ સ્વન “ કેળવણીની પ્રગતિ ”ના દિગ્દર્શનથી વડોદરાના મહારાજ સાહેબ કેવું
યથાર્થ અમલમાં આવે છે તેના વિચાર વાચકગણને કરવાનું સૌખી લેખ પૂર્ણ કરવામાં આવે
છે. પ્રભુ ! એવા નૃપવરને વડોદરા રાજ્યની પ્રજા ઉપર સદૈવ રાખો.

નાથ,

પૂર્વ પશ્ચિમની સ્ત્રીઓ.

(શ્રીયુત સી. ડી. નાણાવટી બી. એ. ભરૂચ)

એક લેખક કહે કે ‘ If a girl were asked before birth whether
she would like to be born in the East or the West, she would
probably reply ‘ And why must I be born at all ! ’ (જો દાસ પણ

આત્માને જન્મ પહેલાં તે પૂર્વ કે પશ્ચિમના દેશોમાં અવતરવા ઈચ્છે છે તે સંબંધી
પ્રશ્ન કરવામાં આવે તો તે કદાચ એમ પણ ઉત્તર આપે કે તેણે શા વાસ્તે જન્મવું જ
જોઈએ ?) પૂર્વ પશ્ચિમના બધા દેશોમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ શોકજનક છે. સમગ્ર જગતમાં પુ-
રુષોના ગોટા ભાગ શુદ્ધિ, નીતિ અને આર્થિક સ્થિતિમાં અધમ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થયેલા છે,
પરંતુ સ્ત્રીઓની એથી પણ અધિકાધિક અધમ સ્થિતિ છે.

પૂર્વના દેશોમાં સ્ત્રીસન્માન સચવાતું નથી, તેમની સાથે કીંકરીવત વર્તન રાખવામાં
આવે છે. પરંતુ પશ્ચિમના સુધરેલા દેશોમાં સ્ત્રીઓ ઉત્તમ સ્થિતિ ભોગવે છે. સ્ત્રીઓ પુરુષ
સમાન હક ભોગવે છે, સંસારમાં પુરુષગમ ઉચ્ચ ગણાય છે, તેનાથી આખા સમાજને ઉ-
ચ્ચતા અને શુદ્ધિની પ્રાપ્તિ થાય છે: આવું આવું કદન ધણા પાદરીઓ તથા અન્ય યુરો-
પીઓના કહે છે. વસ્તુ સ્થિતિ મોટે ભાગે તદ્દન ઉલટી છે એમ ત્યાંના તત્વજ્ઞો અને સમર્થ
લેખકો સંકોચ વિના કહે છે.

પૂર્વ અને પશ્ચિમ બંનેનાં ધર્મ અને સાહિત્ય અવલોકતાં મિત્ર થાય છે કે તેમાં સ્ત્રી-
ઓને દેવી તુલ્ય ઉચ્ચ પદની આપી છે. ઇસસકાષ્ટરની માતા મેરીને દેવી તરીકે ગણી છે.
મહા કવિ શેક્સપીયરે નાવક કરતાં નાવિકાને ઉચ્ચ સ્થાન આપ્યું છે. તેના ધણા ખરા ના-
ટકો સંબંધી Ruskin (રસકીન) કહે છે કે ‘ The catastrophe of every play
is caused always by the folly or fault of a man; the redemption
if there be any is by the virtue and wisdom of a woman; failing
that there is none. ’

(પુરુષના અપરાધ કે મૂર્ખતાથી દરેક નાટકમાં ઉપેક્ષવ ઉત્પન્ન થયો છે, સ્ત્રીના સ્વ-શુદ્ધ અને ધીરતાથી તેમાંથી મુક્તિ થઈ રહે છે.) મહાન નવલકથાકાર Scott (સ્કોટ) પણ આવાજ વિચાર દર્શાવે છે. Wordsworth (વર્ડસ્વર્થ) તો સ્ત્રીના આદર્શ ઉચ્ચતમ દર્શાવે છે, ક્રેડ સ્ત્રી સંબંધી લખનાં તે કહે છે કે 'Common thoughts are piety; her life is gratitude' (તેના સામાન્ય વિચારો ધર્મથી ઐતરેયતા થયા હોય છે અને જીવન ઉપકારથી ગર્ભિત હોય છે.) Browning (બ્રાઉનિંગ) તો કહે છે કે 'She is the propagator, the emblem of eternity; men's immortality, a dynamic force and a saviour of man.' (તે જીવનપ્રદાતા છે, અનાદિ અનંતકાળનું ચિન્હ છે, મનુષ્ય માનવી અમરતા છે, વેગવાન બળ છે અને માણુ-સનો તારક છે.) ભારતવર્ષમાં કવિ ભવભૂતિએ સતી સીતાની દુર્ધટ કસોટીદારા સ્ત્રી-હૃદયનું ઉચ્ચપણું બતાવી આપ્યું છે. કવિકુલાલંકાર કાલિદાસે એવા ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે શકુન્તલાના હૃદયના આદર્શનું દર્શન કરાવ્યું છે કે રાજા દુષ્યન્ત તેને પતિ જતાં પણ માનને ગણિત કરી તેને નમન કરે છે. સરસ્વતીચંદ્રમાં ગુણસુંદરી પણ પોતાના પતિના કુટુંબમાં શાંતિ પ્રસારી પતિને કિંચિત પણ પ્રતિઘ્નતા ન નડે એમ શુદ્ધિપૂર્વક વહન કરે છે. યોગિનીમાં યોગિની સ્ત્રી પોતાના પતિને અદ્ભૂત જ્ઞાન સમર્પે છે અને યોગિનીકન્યા અનેક ચમત્કાર દર્શાવી આધ્યાત્મિકજ્ઞાન અને રસવિદ્યાનું રહસ્ય પોતાના પતિને સમજાવે છે. પૂર્વ પશ્ચિમની સ્ત્રીઓ સમીપ આવા ઉત્કૃષ્ટ આદર્શ જતાં આધુનિક સમયની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ નિરૂપે છે એ માણુસમ્મત માટે શોચનીય છે.

પશ્ચિમના દેશોમાં સ્ત્રીઓને ઉચ્ચ જગતથી આપવામાં આવે છે. તેઓ પાઠશાળામાં પણ શિક્ષણ લે છે, ગદ્યન વિષયોનું અધ્યયન કરે છે અને સંપાદન કરેલા જ્ઞાનને પ્રકાશમાં લાવવા અનેક સાધનદ્વારા યુક્તિ પ્રયુક્તિઓ રચે છે, જતાં પણ અનેક સ્ત્રીઓનું જીવન વિપત્તિના વાદળથી જાપાળુ હોય છે. પુખ્ત ઉંમરે આવતાંજ સ્ત્રીઓને પતિ મેળવવાની વાંછના સ્વાભાવિકજ થાય છે. પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક સુખમય જીવન નિભાવવા માટે અને માતા યવાની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે તેમને ભારે અભિલાષા થાય છે, યુરોપની પદ્ધતિ પ્રમાણે, પતિ-પસંદગી માટે તેને અભિલાષ શ્રેષ્ઠ મારવાં પડે છે, આદ્યપાણીના, નાચરંગના અને પ્રાર્થના મંદિરના મેળાવડામાં યોગ્ય પતિની શોધમાં તેને આથડવું પડે છે. તેના અતંતકરણને અતુ-કૂળ આ હીલચાલ ન હોય તોપણ આકર્ષક થવા માટે નવીન નવીન વસ્ત્રાલંકાર સજ્જ કરવા પડે છે અને એક પાર્ટીમાંથી બીજી પાર્ટીમાં એમ ભટકાં મારવાં પડે છે. પોતાને માટે પાલક અને ગ્રેમી મેળવવા માટે અસંખ્ય ખુશામતો અને ટોંગ કરવા પડે છે.

કુલીનપતિની પસંદગી મેળવવા માટે સંગીત, નૃત્ય, ઉચ્ચ શિક્ષણ અને સામાજિક શુદ્ધ વર્તનની આવશ્યકતા હોય છે. યુરોપના દરેક શહેરમાં વર્તન શીખવનારા અધ્યાપકો હોય છે, તેઓ સમાજમાં ભવકાવાળા અને આર્થિક કેમ દેખાવું તથા હાવભાવ કેવા રાખવા તે સંબંધી શિક્ષણ આપે છે. સર્વ યુરોપીય સ્ત્રીઓને સંગીતનો શોખ હોય છે એવું નથી પણ ક્રેડપતિ મેળવવામાં આ નિપુણતા સાધનજૂત થાય છે, તેથીજ તેઓને બજાતકારથી આની પાઞ્જ મંજ્યા રહેવું પડે છે. પાંચ પાંચ દલાક સુધી મેળવર પીઆનો વગાડતાં તેમને બેસી રહેવું પડે છે. એક ચોરડામાં આંગળીઓ યાત્રી બાપ, મન કંટાળી બાપ અને

સંગીતના સ્વરથી ક્યો બહુર મારી જાય છતાં પણ ભવિષ્યમાં સુપ્રતિપ્રાપ્તિમાં તે ભાગ્યશાળી થાય માટે ગોંધાઈ રહેવું પડે છે, અને તેમની માતાઓ તેમને મારી મચડીને બેસાડે છે. સ્ત્રીઓનો આ વ્યાપાર છે. જેમ પુરુષવર્ગને ધધા માટે હવાતીઆ મારવા પડે છે તેમ સ્ત્રીઓને લામ માટે હવાતીઆ મારવા પડે છે. હાલનો ઇંગ્લેન્ડનો ખનાઈફો નામનો મહાન લેખક પોતાના 'Man and Superman' નામના નાટકમાં આવાજ ઉઠાવે છે.

આટલું છતાં પણ જે મન ગમતો પતિ મળી લામ થાય છે તો ઠીક, નહિતો સ્વાભાવિક માતા યવાનો ઉમંગ તેમનો મંદ પડી જાય છે. ૨૫-૩૦ વર્ષની વય સુધી તેઓને લામ પ્રસંગ મળતો નથી તો તેઓનાં હોંસ ફોંસ ઉડી જાય છે અને રાતદિવસ નિસાસા નાખ્યા કરે છે, અને પુરુષો બગલવી શકે એવી કઠિન નોકરીની ધુસરીમાં જોડાયું પડે છે. આથી સ્ત્રીઓને વ્યક્તિ વિકાસના સંજોગો ઓછા થતા જાય છે અને મગજમાં અન્ય કોઈ વિષયની ધૂન પેસી જાય છે તથા ભાવિ જીવનમાં મહાન વિપત્તિ વેઠવી પડે છે.

હિંદુસ્થાનમાં કુમારીકાઓ ૧૧-૧૨ વર્ષ સુધી સદેજસાજ શાળાઓમાં શિક્ષણ લે છે, અને ૧૧-૧૨ વર્ષની વય થતાં જ લામ કરી નાખવાના હોવાથી તેમને શાળાનો ભાગ દરવો પડે છે. નાત જાતના કારણવશાત્ જેડીઅવહારના કુંડાળાં અતિશય સંકુચિત હોવાથી અને પતિ થવા યોગ્ય પુરુષવર્ગ ગણ્યો ગાંઠ્યો હોવાથી યોગ્યપતિ સુભાગ્યે દોષનેજ મળે છે. ૧૩-૧૪ વર્ષ થતાં જ તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમની ધુસરીમાં જોડાય છે. અવિભક્ત કુટુંબની યોગજના (Joint family system) પ્રચલિત હોવાથી પતિગૃહમાં સાસુ નણુન્દની આગાહીસાર રહેવું પડે છે, લઘુ-નહિવત્ જેવા શિક્ષણથી મન સંકુચિત હોવાથી સ્ત્રી વર્ગ મૂર્ખ અને અવિચારી રહે છે તેથી પરગૃહથી આવેલી વહુને સાસુ નણુન્દ મહેણાં ટાણીથી પજવે છે.

પતિના પ્રેમનું પાત્ર થયેલી આવી આગાના સંસારસુખનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે હોય છે.

શ્વશુ પश्यति नैव पश्यति यदि भ्रूमङ्ग वक्रे क्षणा ।

मर्मच्छेद पटुमपि प्रातिक्षणं घ्नूने ननान्दा वचः ॥

अन्यासामपि किं त्रयिमि चरितं स्मृत्वा मनोवेपते ।

कान्तः स्निग्ध दृशा विछोक्यति गामेतावदागः सखिः ॥

(સાસુ તો સાસુ જેની જ નથી, કદાચ જુએ છે તો વાંકી આંખના કટાક્ષથી જુએ છે; નણુદો શણે કણે હૃદયના મર્મ બેદાર્થ જાય એવાં વાક્યો બોલે છે; ખીજાંઓનાં વર્તન માટે પણ થું કંડું! કહેતાં મન કંપી ઉઠે છે; મારો પતિ મારા ઉપર મીઠી આંખથી જુએ છે એટલુંજ હે સખિ, જાણે મારું પાપ થયું છે.) આ સર્વ જે તે બાળસ્ત્રી મુજે માટે ગણી જાય તો ઠીક નહિતો અદર્શિય કલેશ જામન રહે છે અને સ્ત્રીના લોહીનું શોષણ થાય છે. પ્રસંગે જે તે સગમાં કુમળી વયમાં થાય છે તો તેનાં મન તથા શરીરને ઘણાં દુઃખો ખમવાં પડે છે. અને અપરિપક્વ રિચિતિમાં રવી જીવનપર્યંત દુઃખ દેડે.

માતાઓ અજ્ઞાનના ભંડાર હોવાથી કન્યાઓને સુશિક્ષણ બાળવયમાં તો મળતુંજ નથી. શાળાઓમાં બહુધા પુરોચિત શિક્ષણક્રમ હોવાથી સ્ત્રીયોગ્ય જુદી વિકાસ જોઈએ તેવો થતો નથી. જે તેના પતિ જુદીશાળી હોય અને થમ લેઈ શિક્ષણ આપે છે તેનું ભાવિ સુધરે

છે. પણ બાળલભ થયા હોય છે તો પતિના અર્પણસર્માજ તે વિદ્યારૂપે સાથે છે અને પતિ પત્ની ઉભય જીવનપર્યંત અર્ધદગ્ધ રહે છે, કવચિત્ પુરુષ વિદ્વાન, વિચારશીલ અને નિતીત હોય છે તો સ્ત્રી છેકજ કનિષ્ઠ હોય છે, તેથી તેના તરફ તદન બેદરકાર રહે છે અને અજ્ઞાનભિરમાં તે આખો જન્મભરો સહવાયા કરે છે, અને રત્ન, સાક્ષર શ્રી નવલરામના શબ્દ પ્રમાણે 'ભાષતું' ચિત્ત તો ભૂગોળ અને ખગોળમાં રમે છે પણ 'પેશીતું' ચિત્ત તો સુલા માંધ 'ઝોતું' કળેતું' થઈ રહે છે. ભૂગોળ અને ખગોળનો વિદ્વાન સુઝામાં ચિત્ત વાળીને પણ પોતાના જેવી બનાવે એવા દૃષ્ટિ તો દિદુસંસારમાં વિરલ છે તેથીજ શ્રીમુખે કહ્યું છે કે 'આરે સંસારમાં એકજ મોટી ખોડ, સરખે સરખી જોડ ન દીડી કોઈની.'

પશ્ચિમની સ્ત્રીઓ બ્યારે બેહુદ મેળાવડામાં લાગ લે છે, ત્યારે હિંદુસ્થાનમાં સ્ત્રીથી પુરુષ સમાન લાગ લેવાતો નથી. દરેક ધર્મધર્મમાં લોકની મેદનીની મધ્યે પુરુષ પોતાની પત્ની સાથે બેઠી શકે છે, પરંતુ પુરુષ જોડલોજ ધર્મ અને નીતિના ધર્મમાં રસ લેતી હોય તોપણ સ્ત્રી મેળાવડામાં કે ઉત્સવમાં પોતાના પતિ જોડે બેસી શકે નહિ અને તેટલી સ્વનંતતાથી લાગ પણ લેઈ શકે નહિ. આથી સ્ત્રી પુરુષ પરસ્પર સંપર્કમાં આવતાં નથી અને બંનેનાં મનોરાજ્યો બિજાપદ્ધતિપર રચાય છે અને એ મનોરાજ્યના પ્રજારૂપી વિચારો બિજ રહે છે; બિજ વિચારોને પરિણામે બંનેનાં વર્તન બિજતર થાય છે. આના પરિણામે સ્ત્રીપુરુષ પરસ્પર દૂરજ રહે છે અને પરસ્પર જીવન સુખી કરવાને બદલે પ્રસંગે દુઃખનાં કારણ થઈ પડે છે.

યુરોપમાં અનેક સ્ત્રીઓને પતિના અલાવે નોકરીની ખટપટમાં પડવું પડે છે. પોરત આશીસમાં તો એટલી બધી સ્ત્રીઓ છે કે તે ખાતું સ્ત્રીમય હોય એમ લાગે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ હોટેલમાં રાંધનારીઓ, કચરો કાઢનાર તથા છુદ સાફ કરનાર તરીકે મજૂરી કરે છે. અવિલક્ષ્ય કુટુંબની વ્યવસ્થાના અભાવે સ્ત્રીઓને આ દુઃખ મુગે મેકિ સહન કરવું પડે છે, અને એવી કંગાજ સ્થિતિમાં જીવનનિર્વાહ કરવો પડે છે કે તેનું બારીકાઈથી અવલોકન કરનારને કમકમાટ હુટે છે.

હિંદુસ્થાનમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા પુરુષ કરતાં ઘણી ન્યૂત છે તેથી અને 'ડોસ્ટા કુંવારો' રહે પણ 'ડોમી કુંવારી' ન રહે' એ પ્રચલિત ભાવના પ્રમાણે કોઈ પણ સ્ત્રી કુંવારી રહેતી નથી. છતાં બાળલભ મોટા પ્રમાણમાં યતાં હોવાથી તથા અન્ય અનેક કારણોથી વિધવાઓની સંખ્યા પ્રમાણમાં ઘણી મોટી છે. અવિલક્ષ્ય કુટુંબની વ્યવસ્થાના પ્રતાપથી તેમજ પક્ષાની પદ્ધતિથી વિધવાઓ કંગાજ જીવનની શુખલામાંથી મુક્ત રહી શકે છે. બાળવયથી નૈતિક અને ધાર્મિક સરકારે દૈનિક રથપાલ્યા ન હોવાથી નિર્મર્થ જીવન વિધવાઓ માટે છે અને બારણ થઈ પડે છે નિરાધાર વિધવાઓને પેટપોષણ માટે સખત પૈતર કરવું પડે છે. વનિતાવિગ્રામ જેવી સંસ્થાઓ ઠેર ઠેર રથપાલ અને ત્યાં જો વિધવાઓ એમની રીતે શિક્ષણ પામે તો તેઓ દેશને ઉપકારક થાય અને દેશની સાથે તેમનું પણ કલ્યાણ થાય; તેથી આવી સંસ્થાઓને પ્રજાએ ઉત્તેજન આપવું ઘટે છે.

યુરોપમાં અને હિંદુસ્થાનમાં મજૂર વર્ગની સ્ત્રીઓને કુમળી વયથીજ કારખાનામાં સખત કામ કરવું પડે છે. જર્મનીમાં બાળકનું મરણપ્રમાણ ઘણું મોટું છે તેનું મુખ્ય કારણ માતાઓ બાળકને ધવાડતી નથી એ છે, માતાઓ કારખાનામાં મજૂરીએ જાય છે અને છોકરાં ઘેર મહોક્ષામાં રમ્યાં કરે છે. કાંઈ કાંઈ સ્ત્રીઓને આખો દિવસ ઉઠા રહેવું

પડે છે અને તેમનાં શારીરિક બધારણુ ધસાઇ જઇ તૂટી જાય છે. મૃદુલ કાર્ય તેમને પ્રાપ્ત રાત સુધી જાગીને કરવું પડે છે. આમ છતાં પણ તેમનું વેતન અતિ ન્યૂન છે. આ પ્રમાણે મહાન વર્ગની ઓછા પૂર્વ ને પશ્ચિમમાં બને છે એ રીતે બાધ છે.

હિંદુસ્થાનમાં કોઇ કોઇ સાંતિઓમાં પુરુષ એકથી વધારે ઓછા કરે છે. આથી પ્રથમ પરણેલને શીકવું સાલ થાય છે અને ઉભય ઓછા પતિ સાથે કલેશ કરી દુઃખના દુઃખ થઇ પડે છે. આ પણ ઓછાને જેવું તેવું દુઃખ નથી. પશ્ચિમના મુલકમાં સ્ત્રી અને પુરુષ અરસપરસ કંટાળી જાય છે તો છુટાછેડા મેળવે છે અથવા તો નામનો સસાર બસાવે છે. મી. આગસ્ટ ડેવેલ નામનો એક જર્મન લેખક લખે છે કે 'By far the greater number of married men could not support a second wife..... As a rule, they have already two and more wives. One is legitimate and the others are illegitimate.'

(વધારા પરણેલા પુરુષો જે ઓછાનું બરણપોષણ કરવા શક્તિવાન થતા નથી.... સામાન્યતઃ તેમને બેજા પૈરીઓ હોય છે, એક પરણેલ અને બીજી રખાત હોય છે.) ઓછાની ત્યાં જેની ગતિ દશે તેનો ખ્યાલ આથી સદળ આવે એમ છે.

હિંદુસ્થાનની ઓછા અત્યંત અને અશિક્ષિત હોઇ આખો દિવસ કુચકી કર્યા કરે છે અને બેશી અને સામુદ્રિકાના હાથમાં સપડાય છે; તથા જૂતપલિત, ડાકણ અને અપી અપ્રદા સેવી દુઃખી થાય છે. યુરોપમાં પણ તેવીજ રીતે સાધારણ ઓછા ગર્ભાસરમાં અને નવલકથામાં દિન નિર્ગમન કરે છે અને પુરોક્ત વહેમોના ભોગ થઇ પડે છે.

યુરોપની ઓછાને મુખ્ય આદર્શ ઉત્તમ મનોબળ છે. સાંસારિક તથા રાજકીય હોઠ મેળવનાં એ તેમનું હાલ મુખ્ય લક્ષ્યરથાન છે. કદ પરપરા સદન કરીને પણ તેઓ એ હોઠ મેળવશે એમ જણાય છે. ગીરીસ લુલમી નામની એક સ્ત્રી કહે છે કે ભવિષ્યમાં સ્ત્રી સર્વોપરી થશે. જેમ ઓછા અસલ પરવશ અને નિરાધાર હતી તેમ ભવિષ્યમાં પુરુષો નિરાધાર અને ઓછાના આશ્રિત થશે, આગળ વધી તે એમ કહે છે કે ભવિષ્યમાં ઓછા દુનિયાઉપર રાજ્ય કરશે અને તે વખતની દુનિયા વધારે સુખમય થશે. ઉચ્ચ સ્ત્રી પોતાના પતિ પોતેજ પસંદ કરશે. જેમ આજ ઓછા પુરુષના પુછડાં ગંધાય છે. તેમ પુરુષો ઓછાના પુછડાં ગળાયો. ભવિષ્યનો આધાર ઓછાની છે. અને ભવિષ્યમાં ઉચ્ચ પુરુષ નહિ પણ ઉચ્ચ સ્ત્રી થશે.—There will be a superwoman not a super-man. અપ્રેશ વિનાનું મનોબળ કેવા વિચાર ઉપજાવે છે તેનું આ દૃષ્ટાંત છે. ધર્મબળ અને હૃદયબળ વિનાનાં વિદુત મનોબળની આવી સ્થિતિ થાય છે. આવા વિચાર તો આ દેશની ઓછાને સ્વપ્નમાં પણ બાળેજ આવતાં હશે. યુરોપની ઓછાને ધર્મબળ અને હૃદયબળ મેળવવાની ખાસ જરૂર છે.

હિંદુસ્થાનમાં ઓછામાં મનોબળની ખામી છે. પતિપ્રેમ પાછળ પ્રાણ ત્યાગ કરનાર પ્રેમહાયા આ સમયમાં પણ નીકળે છે; ધરતી ખખ થઇ માતાઓ ધરતી અને આમાની રક્ષિતમાં પોતાનાં બાળકોને પોતાની માલમ પડે છે, છતાં પણ દેહ મનોબળ વિનાનું તેમનું હૃદયબળ ગ્રગચ્છ નથી. અત્યંતરૂપી આવરણ આ તેમના હૃદયબળને ઢાંકી રહી સડવા દે છે. માટે તેમને સુશિક્ષણની આવશ્યકતા છે.

The late R. B. Krishnalal Ochhavram.

આમ છતાં પણ અનુભવ અને સ્વપ્રવચનથી તેમનું ધર્મિયુત્તમ જ્ઞાન દાસના યુનિવર્સિટીના પ્રેમ્યુએટો કરતાં આજીવન નહોતું. તેમના પિતાશ્રી તેમને ઉર્દૂનો ખાતગી અભ્યાસ કરાવના હતા પણ કરતાં ગઇને તેમને હદ ઉપરાંત શોખ હતો.

શરૂઆતમાં તેમને રૂ. ૧૨ ની હંગામી કારકુનની જગ્યા મળી અને થોડીક મુદત વિદ્યા બાદ આશરે ૨૦ વર્ષની ઉંમરે અમદાવાદના કલેક્ટર સાહેબની ઈચ્છા મુજબ સ્થા. આશીસમાં તેમને રૂ. ૧૫ ની કાયમની જગ્યા મળી. એમની કામ કરવાની પદ્ધતિથી તેમના કામનાં વખાણ થવા લાગ્યાં અને ઉપરી અધિકારીની ઉત્તરોત્તર પસંદગી થવાથી એજ આશીસમાં તેમને બીજા કારકુનની જગ્યા મળી.

પ્રદર્શન. ઘોડાની આલાદ સુધારવા અને વધારવાનું વાસ્તવિક જણાતાં નામદાર સરકારે અમદાવાદમાં ઘોડાનું પ્રદર્શન લગવાની શરૂઆત કરી અને તે વખતના પોલીસ સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ ઈર્નલ હમ્ફ્રીની સેક્રેટરી તથા સ્વર્ગસ્થ રા. બા. કૃષ્ણલાલની આસિસ્ટન્ટ સેક્રેટરી તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી. પ્રતિ વર્ષે ઘોડાનું પ્રદર્શન વધુ અને વધુ ફેલ્ડમાં થવા લાગ્યું કેમકે તે સ્વર્ગસ્થની સંપૂર્ણ કાળજી અને અધ્યાગ મહેનતનું પરિણામ હતું. ઈર્નલ હમ્ફ્રી એમના કામથી બહુજ પ્રસન્ન હતા. અને તેમની સ્વર્ગસ્થના ઉપર સંપૂર્ણ મહેરબાની હતી. એમના કાર્યથી સતોષ થતાં નામદાર સરકારે એમને રાવસાહેબ બનાવ્યા અને એક સાધા-સુંદર ક્લાર્ક ને આપ્યું માન મળતાં સર્વ કાંઈને આનંદ તથા આશ્ચર્ય થયાં.

સરકારી વાલી ઘોડાની માવજત વિષે તેમને સારું જ્ઞાન હતું. દરેકની આજીવ અવધી તે સંપૂર્ણ હતી કે પ્રદર્શનમાં ઘોડીને તેનું વહેર આવતાજ સ્વર્ગસ્થ તેની આલાદ વિષે સત્વર જણાવી દેતા. જે જે લોકો પ્રદર્શનમાં પોતાનાં જનાવરો લાવતા તે સર્વે સ્વર્ગસ્થના ગુણાનુવાદ ગાતા હતા, અને તેનું મૂખ્ય કારણ એજ હતું કે તે સર્વ તરફ સ્વર્ગસ્થની શુદ્ધ અંતઃકરણી પ્રેમની લાગણી હતી; કેમકે સર્વની હકીકત તેઓ શાંતિથી સાંભળતા અને બેઠતી સર્વ મદદ આપવામાં સર્વદા ઉત્સાહી ને કાળજીવાળા રહેતા.

સ્વર્ગસ્થ રા. બા. કૃષ્ણલાલને હાલના કલેક્ટર સાહેબના હેડ ક્લાર્ક નિમવામાં આવતાં તેઓ હાલ દશ વર્ષ મુઠ્ઠી રહ્યા. તે દરમ્યાન એક બે પ્રદર્શન હાર્યા પણ તેઓ અમદાવાદમાં હેડ ક્લાર્ક તરીકે આવતાં પ્રદર્શનમાં જાણે નહું જીવન ઉમેરાવા લાગ્યું હોય તેમ થયું અને એમની સાથે ડા. લટ્ટ પણ સપ્રેમ ઉત્સાહથી એ કામમાં મચાણ થવા લાગ્યા.

ઘોડાના પ્રદર્શન સાથે ખેતીવાડી અને ટોરનાં પ્રદર્શન હારવા લાગ્યાં અને બેવડા ઉત્સાહથી તેને અધિકાધિક ફેલ્ડમાં કરવામાં વિજય મળ્યો.

મુંબઈ અને સુરતમાં હારાપલાં ખેતીવાડીના પ્રદર્શન વખતે અમદાવાદ જીલ્લાના એકુ-તોને લઈ તેમને મોકલવામાં આવ્યા હતા.

રોજનું કામ રોજ પૂરું કરવાની ટેવ એમનામાં મૂળથી તે આખર સુધી સરકારી નોકરી. દત્તી અને તે વિષયે અમદાવાદ જીલ્લાના મહેરબાન કલેક્ટર સાહેબના નીચેના લેખથી ખાત્રી થઈ શકશે.

IN MEMORIAM.

*Rao Bahadur Krishnalal Ochhavram, Died at Ahmedabad,
13th February 1912.*

Krishnalal Ochhavram, Rao Bahadur, is dead. If ever it was true of a man that his place could not be filled it is true of him: he was essential to so many things that they seem impossible now that he is gone. What will the Ahmedabad horse and cattle shows be without that dominating, ubiquitous figure, quaintly garbed in snuff-coloured smock and loose mauve *phenta*, that wonderful voice, now drawling, now raucously strident, directing all things and all men, without the kindly glance from behind these gold rimmed spectacles, the indulgent smile beneath that grizzled, walrus like moustache? How will the famine-stricken cattle fare now that the soul of charity, the essence of organization, has departed from the midst of the relief-camps? And where shall we look for another such preacher and exponent of scientific agriculture?

No believer in resting on well-earned laurels, the Rao Bahadur had, since his retirement from Government service, five years ago, taken up the role of country gentleman, and a fine one he made. He acquired land, tilled it and, as occasion arose, added to his holding. No absentee land lord he, but a practical enterprising farmer whose methods and crops were an object-lesson to the countryside: no dilettante fancier, but as sound a judge as he was an ardent lover of live-stock. When the monsoon failed last year Krishnalal, debarred from the excitements of his annual cattle and horse shows, turned his energies to demonstrating how quick-growing fodder crops could be raised and animal life preserved. For the past three months he had been bearing, as a labour of love, the brunt of the executive work of the Ahmedabad Famine Charitable Relief Committee, and the nine hundred odd head now cared for in the three cattle Kitchens are there mainly as a result of his whole-hearted practical exposition of the life-saving tenets of his religion. His days were spent at the camps, his nights in devising improvements in and additions to them; and he expired almost in the act of penning a letter about opening a fresh one.

As Head Clerk to successive Collectors he was notorious as a drafter of communications which required softening down. An officer once asked him why he favoured such strong language, and the reply was characteristic. "Sir," said the old gentleman, slapping his chest, "I say to myself, 'Krishnalal, you are Collector of Ahmedabad; what do you say to this?' and then I write what I should say." He never quite lost his sin-eating proclivities, but they cloaked one of the mildest natures which ever breathed.

Though he leaves neither widow nor child his loss will be felt almost as that of a father by hundreds who were privileged to call themselves his friends. Indefatigable to the very end, he died, as he would have wished, in his self imposed harness and flushed with pride that his work had, only a few days before, been seen and commended by the highest authority in the Presidency.

As the shrunken waters of the Sabarmati bear his ashes, past the scenes of his labours of yesterday, to that rest which his strenuous life knew not and desired not we who tarry by the riverbank may take comfort in the assurance of the welcome with which the Master will receive this good and faithful servant; "Krishnalal, well done."

14th February 1912.

H. L. P.

ધણા એક કચેકટર સાહેબોના હાથ તણે સ્વર્ગસ્થે નોકરી કરી હતી અને કેટલીક વેળા એમને " મામલત " આપવાનું પૂછવામાં આવતું, ત્યારે પૂરા માનથી તેઓ ના પાડતા અને તેનું કારણ એ હતું કે તેમણે એવોજ નિશ્ચય મૂળથી કરેલો હતો કે એકજ ઉપરી અધિકારીના હાથ તણે નોકરી કરવી.

છેલ્લા મહા દુષ્કાળ પછી ડા. બટને સાથે રાખી બેઠબર ઉપરાંત ગાયો અને તેટલીજ સંખ્યાના બળદ પસંદ કરી અમદાવાદ શહેરના એકુતોને તગાવી તરીકે તેમણે વહેંચ્યા હતા.

પેન્શનપર જતા પહેલાં એમને નોકરીની મુદતમાં વધારો કરી આપવાનું પૂછતાં પોતાનો સતોષ જણાવી માન સાથે ના પાડી તેમણે પેન્શન લીધું નોકરીનું છેવટ. ત્યારે નામદાર સરકારે એમની નોકરીની કદર કરી એમને રાવબહાદુર બનાવ્યા.

બેતીવાડીના સ્વાભાવિક શોખ હોવાથી સ્વર્ગસ્થે કેટલીક જમીન મેળવી અને તેમાં બેતી સંબંધી મુધારા વધારાના પ્રયોગ શરૂ કરવા માંડ્યા. તે માટે જે જમીન રાખી હતી તેનું નામ "કૃષ્ણ—વિલાસ—ઉપવન " આપ્યું હતું. હાલના જમાનાને અનુસાર તેઓ નવી દબ—રીત પ્રમાણે બેતી કરતા અને બીજા પાસે તેવી કરાવવા આગ્રહપૂર્વક પ્રયત્ન કરતા. તે ઉપરથી માયાજી સરકારે પ્રસન્ન થઈ થોડા સમય ઉપર કોરોનેશન પ્રસંગે એમને એક સન્માનપૂર્વક દાખલો આપ્યો હતો.

સામાન્ય.

વ્યાયામ. જે કે કૃષ્ણસાહેબો સ્વર્ગવાસ ૬૫ વર્ષે ગયો છતાં તેમની સારી રીક સંપત્તિ હાલના યુવાનોને પણ અદેખાઈ કરા જવી હતી. અને આ પ્રમાણે હોવાનું કારણ તેમને વ્યાયામની એક સરખી નિયમિત ટેવ હતી, તેજહવું. તેઓ બાળપણથી દૈનિક મુખી નિયમિત કસરત જેવી કે દંડ કરવા, બેઠક કરવી, મગદડ ફેરવવા અને જીન થોડે સ્વારી કરવી વિગેરે કરતા હતા. ઘરમાં કસરત કરવા ઉપરાંત તેમને ઘોડેસવાર થઈ ફરવાને

ધણેજ શોખ હતો. તેમની પાસે જે “છબીલી” નામની ઘોડી હતી તેનું હતું પણ તેમના પરિચયનાં મનુષ્યો રમરથ કરે છે. અવસાન સમયે તેમની પાસે બે ઘોડા—એક કાળો (કૃષ્ણ) અને બીજો સાલ હતો.

ધર્મ. તેઓ નિયમિતરીતે અવસાન સમય સુધી પ્રાતઃકાલે રૂઝા ઠંડા પાણીથી સ્નાન કરી પૂજન, ધ્યાન, ધારણા, જપથી પરવારી ધર્મ સંસારિક કાર્યમાં પ્રવેશતા. કુટુંબનો ધર્મ જોઈ શ્રામિનારામણ માર્ગનો હતો અને તેમાં શ્રદ્ધાવાન હતા તોપણ “શ્રી શ્રેયઃ સાધકઅધિકારિ” ના શ્રેયો દિમાયતી થવા હતા. શક્તિઅનુસાર દ્રવ્ય ખરચી તેને અધિકાધિક ફતેહ મળે તે જાદુ સદા સર્વદા તેઓ ઉત્સુક રહેતા. રાજ કાકા “નો ૧૯૬૭ નો અમદાવાદમાં મળેલો, સાધન સંભારણ” પ્રત્યેક અધિકારીને યાદ રહેશેજ.

શોખ. તેમને સંગીતનો અદ્ભુત શોખ હતો અને સિતાર, તાલિસ વગાડવાનો તેમને અભ્યાસ હતો. એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી તેઓ પોતે કહેતા કે સંગીતથી શ્રમિત મનને આશ્વાસ અને આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. મોરલી અથવા ખંથી જ્યારે જ્યારે તેઓ વગાડતા ત્યારે તે સાંભળવા માટે સ્ત્રી પુરુષો એકત્ર થઈ, સ્તબ્ધ ઉભા રહી પૂર્ણ પ્રસન્ન થતા હતા.

તેમને દેશી અને યુનાની દવાનો અદ્ભુત શોખ હતો અને એમના સંગ્રહ કરેલા કુ-કા—નૂપશા એટલા તો અનુભવસિદ્ધ છે કે જ્યારે પોતે ઠાઈને પણ તે ખતાવતા ત્યારે તેને બેશક ફાવદો થતોજ હતો.

પોતે વિદ્યાવિદ્યાસી હતા સંસ્કૃતનું જ્ઞાન જે કે સામાન્ય હતું તોપણ ઉર્દુ પર તેમનો સારો કાણુ બેસી ગયો હતો અને “નદર” ની કવિતાના તેઓ ઉપાસક હતા એમ જણાવતાં આનંદ થાય છે જે કાંઈ કરવું તે એકનિષ્ક્રીય કરવું, નિયમિતપણે કરવું અને નિરંતર નિમગ્નહસાદ્રપણે રહેવું, પ્રમાદ કરવો નહીં, સર્વે દોષોને તનમન-મનથી યથાશક્તિ સદાપકરી યવું અને સદા સર્વદા પ્રસન્ન રહેવું એ તેમના અનુભવના સિદ્ધાંતો (Practical principles) હતા. પ્રસન્નકર એવું શરૂઆતમાં તેમનું નામ રાખેલું હતું, પણ તેમને ‘કીકુભાઈ’ અથવા “રાવ સાહેબ” ના નામથી સર્વે દોષ જાણતા અને યોગાવતા.

સ્નેહ—તેમના અંતરના મિત્રની સંખ્યા એકજ આંગળીના વેદા પર ગણાય તેટલીજ હતી, છતાં જે કોઈ એમના પરિચયમાં આવતા તેઓ સર્વે સ્વર્ગરથના મિત્રજ થતા હતા. નિસ્વાધી શુદ્ધ પ્રેમ રાખવો એ તેમનો આશય હતો.

ઉપદેશ—રા. ખા. કૃષ્ણસાક્ષાત્ માત્ર ઘોડીજ (મિનિટની માંદગી બોગની હૃદય(Heart) ના રોગથી સ્વર્ગવાસી થયા. જેઓએ એમને જોયા છે, જાણ્યા છે, અને જેઓએ એમનો પરિચય કર્યો છે અને અને સંબંધ રાખ્યો છે તેઓ સ્વર્ગરથને નિરંતર યાદ કરે છે અને કરશેજ. તેઓનીની હૃદય અભિલાષા એવી હતી કે તેમનો આત્મા અખિસ વિધના શાંતા-કાર તેજ સાથે મળી-ગયો છે એક રસ થઈ ગયો છે—એવી આ સખતાર મિત્રની સંખ્યા ખાની છે. ઓમ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

॥ ૐ શ્રી ॥

દ્રષ્ટપદપ્રાપ્ત શ્રીમાન્ માસ્તર સાહેબના રહસ્યમય જીવનનું દિગ્દર્શન.

અનુસંધાન શાળાનું પૃષ્ઠ ૩૨૪.

(શ્રીયુત ગોવર્ધન. ઇ. પટેલ. ખી. એ.—મુખર્ષ).

“ અધુ” વ્યાગે મુજ હૃદયના પ્રેમનું જે તળાવ,
તે માહેથી કરૂંયભરી ઘણલિ પ્રેમ ભાવ. ”

પ્રથમ અજ્ઞાલિ,
શરીર સામગ્રી.

“ And can Thy soft persuasive Look,
That Voice that might with music vie,
Thy Air that every gazer took
Thy matchless Eloquence of the Eye;

[Can They Fade ?] ”

“ જેઠું હું નેત્રો ઠ જેઠું હું નાસિકા,
હરિ સર્વાંગે વહાલો અલખેલો,
સુંદર આ સ્મિત સખિ ! છે ક્યાંહિ જેધું ?
હરિ પેલો ચંદ્ર પથ્ય લાગે મને મેલો— ”

* કમલની કલિકાઓના આકારનું અનુકરણ કરતાં હપડું ઉંડા ગંભીર નેત્રવાળી, શ્રી વિષ્ણુ ભગવાનના વેગમતિરૂપ વાહન વિદ્યગરાજ સાથે સામ્યદર્શાવતી નાસિકાવાળી, તથા જ્ઞાન, ભક્તિ અને યોગરૂપી સાધનનું દર્શન કરાવતા રેખાત્રય વાળા વિશાસ અને ભવ્ય બાલવાળી મુખમુદ્રાના ચંદ્રનાં અમૃતમય અંશુઓના જેમને સ્પર્શ થયો હતો એવા સદ્ભાગી સત્જનો.

ચરાચર જગજ્જાલસદનં વદનં તવ ।

ગલર્જ્જનગાંભીર્યં વીક્ષ્યામિ હૃતચેતસા ॥ એ યશોદાની ઉમ્મિતનું

ફલિતાર્થ પૂર્વક નિદર્શન અનુભવતા હોય તેમ તેમના મનોહારિત્ર પૂર્ણ ગગનગાંભીર્યના દર્શનથી પોતે ફલિતાર્થ યાચ છે એ પ્રકારની ઉત્સાહજનક અપૂર્વતાને માણતા હતા.

“ અનેક પ્રસંગે પોતાના શરીરની દુર્બળતાના અવધિરૂપ સ્થિતિને પ્રાપ્ત થવાના પ્રસંગોમાં પણ સદ્યુરુ તથા વર્ગ નિમિત્ત પોતાના દુઃખમાનનું અવગણના પૂર્વક વિરમરણ કરી પ્રાપ્તકર્તવ્યધુરાને અડગપણે વહન કરનાર ” ; શ્રીમન્ માસ્તર સાહેબનું શરીર બાલવયસ્માંથીજ અત્યંત ગુપ્તિને પ્રતીત કરાવતું હતું.

સ્ફુર્તિવાળું શરીર હોવા છતાં યોગ્ય હિમર થતાં તેમને તેમના પિતા તરફનો શ્વાસ (Asthma) નો વ્યાધિ લાગ્ય પડ્યો હતો; અને તેની અસરથી તેમના જીવનમાં અનેક પ્રકારના વિલક્ષણ ફેરફારો થયા હતા. આ વ્યાધિને નિવૃત્ત કરવાને તેમણે અતઃકરણમાં

કુદરતના નિયમો વડે સ્વાધીનમાં રાખવાના પ્રયત્નો ચલાવવા શરૂ થયો, ને પૂર્વે પણ તેમનું વ્યાધિનિરોધનું બળ અસાધારણ રીતે બળી ગયું હતું. અનેક નહિ સહન થાય તેવા શારીરિક વ્યથાના પ્રસંગોમાં પણ તેઓશ્રીએ અડગપણે શ્રીમાન્ નૃસિંહાચાર્યના સેવોની નકલો કરવાનું તથા બીજી લેખ સંબંધી વ્યવસ્થાઓ ગોઠવવાનું કાર્ય શ્રદ્ધા અને ઉત્સાહ પૂર્વક ચલાવ્યા કર્યું હતું.

આરોગ્ય સંબંધમાં અમેરિકાનાં માસિકો, પુસ્તકો, યાત્રિક સાધનો તથા કસરત વગેરેની રીતિઓ (Syfthoms)ને તેમણે અનેક પ્રસંગે ઉપયોગ કર્યો હતો. એટલુંજ નહિ પરંતુ તે તે બાબતોના અનુભવોથી ચર્ચાદ્વારા તથા લેખદ્વારા અસંખ્ય મનુષ્યોને તેમણે તે સર્વને લાભ આપ્યો હતો.

આવી પહેલા વ્યાધિને શરૂરૂપે નહિ ગણતાં તેમણે મિત્રરૂપે તેને પોતાના શરીરમાં સ્થાન આપ્યું હતું; અને તેના ફળરૂપે કોઈ વિલક્ષણ સક્રિયતા આ વ્યાધિ પણ બળે તેવાજ ભાવ તેમના પ્રતિ ફેરવેલો હોય તેમ તેમને પ્રવાસના પ્રસંગોમાં, વ્યાખ્યાનો આપવાના સમયમાં તથા એવાં ખાસ કમો કરવાના વખતોમાં બળે અનુકૂળ થઈ જઈને કસરત કરી આપતો હતો.

કુદરતના નિયમોના પાલનથી અને યોગ્ય કસરત કરવાથી ગમેતેવા વ્યાધિઓ દૂર થાય છે. તેવા નિશ્ચયને ધારણ કરી તેમણે આદ્યાર વિહારમાં ફેર કરવા માંડ્યો. સાદોજ ખોરાક અને મરી મશાલા વિનાના સાદ્રિક પદાર્થોના સેવનથી, અમુક સમય કરવા જવું અથવા સ્કુલમાં અમુક નિયમની ગતિથી દૂર સુધી ચાલતા જવું, આવવું એવા નિયમથી, અને ફેરવેલા કસરતના યંત્રથી (Exerciser)થી તેમણે આ વ્યાધિને દબાવવાનો આશય પંદરેક વર્ષ પહેલાં આરંભ કર્યાનું અતુલાન પહેલો શો છે.

જમીનમાં એક વખત બીજક દંડ રોપાઈ ગયા પછી યોગ્ય પોષણ મળતાં તે જેમ ઊંચી નિકળી વધવા માંડે છે તેમ તેઓશ્રીના અંતઃકરણમાં આરોગ્ય સંબંધનું પૂર્વોક્ત બીજક રોપાઈ ગયા પછી વિવિધ અન્ય સાધનોના પોષણથી તેની ઉત્તરોત્તર શક્તિ થતી ચાલી. ન્યાયા આરોગ્ય માટેના વિચારોની શોધ કરવાની જ્ઞાતાશ્ચર્ય રીતિએ તેમની પાસે Whitning, Suredior momemrts, Soon Snobodi, Nit jiten વગેરે અંગ કસરતની રીતિઓ સમયાનુસાર આકર્ષી આણી.

વિદ્યાર્થીઓના તથા સાધકજાણીઓના સમૂહમાં આ બધા વિચારોને પ્રેરણાકાર રીતિથી ફેલાવતા તેઓ તેમની સાથે શિયાળામાં પ્રાતઃકાળે વહેલા ફરવા જઈ રોપાણી, કુદાણી, તથા પૂર્વે જણાવેલી રીતિઓમાંની કસરતો કરતા હતા.

સાંજના વખતમાં પણ ફરવા જવું, ક્રિકેટને કોઈ કોઈ વાર આનંદ મેલે તથા પુટબોલની રમત રમવી વગેરેમાં પણ તેઓ અત્યંત ખંતથી ભાગ લેતા. આ સર્વ ક્રિયાઓના તેઓશ્રીજ નેતા (Leader) હતા અને એવા તો રસથી તેઓ સર્વને આ ક્રિયાઓમાં યોગ દેતા કે જે વડે આપો દિવસ તેજ આનંદનું જ્ઞાન સર્વ ભાગ લેનારને રહ્યા કરતું હતું.

આદ્યાર વિહારના નિયમોના દંડ પાલનથી તેઓશ્રી આ અસાધ્ય વ્યાધિને ચમત્કારી રીતે વાના સાદસમાં વિજ્ય થવા ચોડાં વર્ષ શરીરનું સુદૃઢ આરોગ્ય યોગ્યનું નહિ એટલામાં તો ભગંદરના વ્યાધિએ નવિન સાધનો અને સહનશીલતાનું બળ તેમનામાં પ્રકટ થયું. ગમેતેવો મજબુત બાંધોના સુદૃઢ મનુષ્ય પણ જે જાનના દુઃખને સહન ન કરી શકે તેવા આ દુઃખને સહન કરતી વખતે તેમણે વિલક્ષણ બળનું સર્વ સંબંધીઓને જ્ઞાન કરાવ્યું હતું. ડોક્ટરને પણ જીવ ન ચાલે તથા કાય કુદા ઉઠે તેવા વાદકાપ (Operation) ની અંબીર અબ્જીને વખતે ડોક્ટરોની ખાસ સલાહ છતાં પણ તેમણે કસોરો દોષ મુંઝવાની ના પાડી હતી અને સર્વના આશ્ચર્યવચ્ચે તેમણે વાદકાપનો સમગ્ર સમય અપ્રતિમ ધૈર્ય સંબંધનું,

નવિન જીવન પ્રાપ્ત કર્યું હોય તેવું તેમનું શરીર પુનઃ સતેજ થયું અને પૂર્વે કરતાં પશુ અધિક ઉત્તમ સાધનો તેમણે પોતાના તરફ આકર્ષ્યાં. દીર્ઘશ્વાસ, પ્રાણાયામ, તથા ફેફસાંનું બળ વધારવાની રીતિઓ (Systems) અને યંત્રો (Apparatus) નો તેમણે હવે વધારામાં ઉપયોગ કર્યો ચાલુ થયો. શ્વાસ (Asthma) ના આધિના દરદીઓ ફેફસાંની જે કસરતો કરવામાં પાછા પડે છે તેવી કસરતો તેમણે કરવા માંડી તથા Neumoxylor; Spirometer; અને Breathing Tubes જેવાં સહાયક સાધનોથી તેમની હવા લેવા તથા મુકવાની શક્તિમાં ઘણોજ વધારો થયો.

આ સર્વના ઉપયોગથી તેમના શરીરમાં આશ્ચર્યકારક ફેરફારો થયા. તેમના રનાયુઓ (Muscles) તથા શરીરના માપમાં ઉત્તમ પ્રકારનો વધારો થયાં. થોડાં વર્ષે આ પુષ્ટ રનાયુમય સ્થિતિનો આનંદ ભોગવી અન્ય અનેકને તેને સાધનોથી પુષ્ટ કરતા તેઓશ્રીને પુનઃ વળી કેટલીક અવ્યવસ્થાથી વ્યાધિનો હુમલો થયો.

આ વખતે તેમણે નવિન ઉત્સાહથી નવાજ સાધનોનો ઉમેરો પોતાના પૂર્વેકત પ્રયત્નોમાં થયો. જળોપચાર (Hydropathy) ના પ્રયોગો તથા ક્રોમોપથી (Cromopathy) ના સિદ્ધાંતોનો તેમણે આ સમયે અનુજીવ કરવા માંડ્યો. લુઈસકુટ્ઝે (Louis kutze) ના જળથી રોગ મટાડવા (Water-cure) વગેરે પ્રયોગથી તેમણે પુનઃ પૂર્ણ આરોગ્યની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા માંડી. ટાંખમાં ઠંડા પાણીમાં બેસવા વગેરેના પ્રયોગો સાથે તેમણે Turkish-Vapor-Bath જેને આપણા લોકો “નાસ લેવો” કહે છે તેનો ઉપયોગ પશુ ચાલુ રાખ્યો, તથા આંતરકાને ધોવાના નત્રિકાપત્ર (Douche) નો પશુ ઉપયોગ સાથે જે નિયમિત રીતે ચલાવ્યો.

(અપૂર્ણ).

શ્રીભક્ત.

શ્રી ગુર્જર

સચિત્ર માસિકનું

સાહિત્યપરિપદ્ ને

અભિનંદન.

(કાગળ કે દિન ચાર—એ લયમાં).

પરિપદ્ ગુર્જરી ! આજ, દહિં અભિનંદન તુજને— પરિં

પ્રકટયાં જેમાં વેદ પુરાણો, એવી પુનિત ઝીવાંલ,

સુતા તેહની ગિરા ગુર્જરી, તેહ તણી તું પ્રાણ —દહિં

અક્ષય, પ્રેમ, દયા, નર્મદ, ને, નવલ, નંદ, શણગાર !

દલપત, મહીપત, ગોવર્ધન પલ ! છે તુજ જયજયકાર —દહિં

વીરક્ષત-નરેન્દ્ર-અંદનાં, અમૃતકિરણોમાંછી,

સાક્ષર-પુષ્પ અનેક કરે રિમત, તુજ ઉદ્યાને આંહી —દહિં

આ શ્રેયસ્કર અવસર સમયે, તુજ ઉન્નતિનું ગાન,

કરે ભક્ત આ વહી પ્રેમથી, “જયભારત સંતાન” — દહિં(ગો.૫૦)

* વડોદરામાં બરાચેલી પરિપદની પહેલા દિવસની બેઠકની રાષ્ટ્રઆતમાં સાહિત્ય ભક્તોને મુંદર આંટિપરપર શ્રીમન્ રણછોડભાઈ તથા શ્રીમન્ સંપતરાવ ગાયકવાડનાં બે બાલુએ હાથેલાં બે સુંદર ખરડ સાથે રંગીન અને પુષ્પની ઝોડરવાળી આ અભિનંદનની સુવર્ણ અંકિત પ્રતો વહેંચવામાં આવી હતી.

પત્રપેટી.

“ આ ભક્ત માસિકતા વાંચનથી મને નિરંતર, શારિરિક, માનસિક તેમજ વ્યાવહારિક કાર્યોમાં ઉત્તમ લાભ મળ્યાજ કરે છે અને તેવા માસિકને અત્રે વસતા આપણા બાઈઓમાં બહેનો ફેલાવો કરવાનો પ્રયાસ કરવો તે મારી ફરજ છે ” હં. કુ. કલકત્તા.

આપના પત્રને માટે ઉપકાર માનવામાં આવે છે અધિપતિ.

“ આપના ગયા અક્ષમાં શ્રી વિશ્વવંદ્ય સ્મારક શ્રી ભક્તકિરણાવલી પ્રથમ રશ્મિ વાંચનાં આનંદ થાય છે, અમે કેટલીક નીચેની વિગતો શ્રી વિશ્વવંદ્ય સ્મારક સંબંધમાં જણાવવા માગીએ છીએ અને તે પછી આ સ્મારકમાં અમારાથી બને તે સદાય આપવા પૂતી છે તો કૃપા કરી અમને પ્રયેક બાબતપર આપ ખુલાસો કરશો. ”

મિત્રભાઈ !

કલ્યાણ.

આપના પત્રમાં માગેલી હકીકત સંબંધમાં અમે કંઈજ જણાવી શકીએ તેમ નથી. આ સ્મારક ૫૩ સાઈ થાય અને તેના આશયો ઉત્તમ પ્રકારે મિદ્ધ થાય તે માટે શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનના અધ્યક્ષપણા નીચે એક કમિટી સ્થાપવામાં આવેલી છે, જેમાં શ્રીયુત કીસનદાસભાઈ જેઠાભાઈ કણિયા બી.એ. સામળદાસ કાલેજના સસ્કૃત પ્રોફેસર તથા શ્રીયુત નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા બી. એ અમદાવાદ યુનિવર્સિટીના ચીફ એડિશનર સાહેબ અને અન્ય સંભાવિત સભ્યોના છે—તેથી આ સ્મારકના કાર્યે સિદ્ધિ માટે થંકા ઉઠાવવાનું પ્રયોજન નથી. આપને તેમ જતાં આ સંબંધમાં સધળીજ વિગતો જોઈતી હશે તો ઉપર જણાવેલ કાઈપણ સદ્ગુરુરથને વિનંતી કરવાથી ખુલાસો થશે.

અધિપતિ.

શ્રીભારતવર્ષીય ઔદીચ્યબ્રહ્મસમાજ ॥

શ્રી ભારતવર્ષીય ઔદીચ્ય બ્રહ્મસમાજનું નવમું સંમેલન કાઠીઆવાડમાં આવેલા શ્રી બીલખામુકામે આ બ્રહ્મસમાજના પ્રમુખ મહાત્માશ્રી નયુરામશર્માના “ જ્ઞાનંવાદ્યમ ” માં ચાલતીશાલના જ્યેષ્ઠમુદિ ૨-૩-૪ (સન ૧૯૧૨ ના મે માસની તારીખ ૧૮-૧૯-૨૦) ને વાર શનિ, રવિ, સોમ એ ત્રણ દિવસ થવાનું છે, તેની છાપેલી નિમંત્રણ પત્રિકા.

શ્રીભારતવર્ષીય ઔદીચ્યબ્રહ્મસમાજના ગયે વર્ષે રાજનગરમાં (અમદાવાદમાં) થયેલા આઠમા સંમેલનસમયે થયેલા ઠરાવ પ્રમાણે આ વર્ષે આ બ્રહ્મસમાજનું નવમું સંમેલન બીલખામુકામે આ બ્રહ્મસમાજના પ્રમુખ પૂજ્યપાદ મહાત્મા શ્રીનયુરામશર્મામહારાજતરફથી તેઓશ્રીના શ્રીઆનંદાશ્રમમાં સંવત ૧૯૬૮ના જ્યેષ્ઠમુદિ ૨-૩-ને ૪-વાર શનિ, રવિ, ને સોમ તા. ૧૮-૧૯-૨૦ મી માહે મે સને ૧૯૧૨ના દિવસોએ થશે.

આગળનાં સંમેલનએ આપણે આપણી યાતિમાંથી શું શું નકારું દૂર કરવાનું છે, તથા શું શું શુભ મહણ કરવાનું છે તે શબ્દોવડે વારંવાર નજી કર્યું છે. હવે આપણે કરનાયોગ્ય ક્રિયાઓને આચારમાં મૂકી આગળ વધવાનું છે.

આપના તરફ આ નિમંત્રણપત્રિકા મોકલવામાં આવે છે, માટે આપણી યાતિની ઉત્તરિમાટે પ્રયાસ કરવા ધન્યતા આ સંમેલનમાં ભાગ લેવા અવશ્ય અર્થ પધારશો એવી ખાતરી છે. આપ આપના ગામની તથા આપની આસપાસના ગામોની આપણી યાતિમાંના

નારાયણે ધીરખાસધીની વા જૂનાગઢસુધીની ટીકટ લેવી. ગુજરાતમાંથી આવનારે વડવાણ કે પંથી ધોળાને માર્ગે વા રાજકોટને માર્ગે આવવું, તેમજ પોતે કંઈ તારીએ કંઈ ગાડીમાં આવશે તે આગળથી અવસ્ય લખી જણાવવું, કે જેથી જૂનાગઢ અને ધીરખાના રેલ્વે સ્ટેશનોએ બનતી ગોઠવણ કરવાનું સ્વયંસેવકોને અનુકૂળ પડે.

આ સંમેલન માત્ર આપણી જ્ઞાતિની ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક સ્થિતિની ઉત્તરિનિમિત્તે થતું હોવાથી આ સંમેલનમાં કોઈને કોઈ પણ રાજકીય લિપ્યલિપર તથા કોઈ પણ મત-પંથના ખંડનમંડનકે પર ચર્ચા કે ભાષણ કરવા દેવાની અનુમતિ આપવામાં આવશે નહિ.

વર્તમાનપત્રના ઇતિહાસપ્રકાર તથા સ્થાનિક અધિકારીઓ આદિ એવ્ય ગૃહસ્થોને સ્વાગત-મંડળના પ્રમુખતરફથી અનુમતિપત્ર મળશે, અને તેમને એસવાની ગોઠવણ કરી આપવામાં આવશે, પરંતુ આવા ગૃહસ્થોથી ત્યાં બોલવાનું, ટીકા કરવાનું, મત દેવાનું કે એવું બીજું કોઈ પણ જાતનું કામ અથવા ચર્ચા કરાશે નહિ. તેમજ તેમણે સમાજના ધારણને શાન્તિથી અનુસરવું પડશે.

સંમેલનના દિવસોએ નિત્યના કાર્યક્રમનું સૂચીપત્ર અગાઉથી બહાર પાડવામાં આવશે. કોઈ પણ પ્રતિનિધિએ સમાજમાં કોઈ દરખાસ્ત, ભાષણ કે બીજું કોઈ કરવાનું હોય તે બને તેા તેની વિગતસારે આગળથી આ સમાજના પ્રમુખધીને લખી જણાવવું, કે જેથી વિચારવિચારમંડળપામે તે રજુ કરી શકાય.

સંમેલનને લગતું દ્રવ્ય અથવા બીજું દ્રવ્ય મોકલનાર કે ભરનારને આ સંમેલનના મંત્રીઓની સહીવાળી છાપેલી પહેચિ આપવામાં આવશે.

હવે પછી આ બ્રહ્મસમાજનું સર્વ કામ નિયમપૂર્વક વ્યવસ્થાથી ચાલે એવી ચોક્કસ ગોઠવણ થવાની છે, માટે સ્વજ્ઞાતિનું હિત ઇચ્છનારા જૂના, મધ્યમ અને નવો વિચારના સર્વ જ્ઞાતિ-બંધુઓએ અવસ્ય આ સંમેલનમાં ઉત્સાહપૂર્વક આવવાનું છે આપણી જ્ઞાતિમાં કેટલાક વિકાસ, જંગીનદારો, શીમંતો, વેપારીઓ, અધિકારીઓ, ડોક્ટરો, વૈદો અને વકીલો આદિ છે, તેઓએ પોતાના વ્યાવહારિક વ્યવસાયસાથે પોતાની જ્ઞાતિના હિતમાટે તન, મન અને ધનથી હવે આગળ આવવાની અગત્ય છે.

આનંદાશ્રમ ધીરખાથી થોડે દૂર રમજીવ ને લગભગ એકાંબજામાં છે. ત્યાં તન-મનને જ્ઞાતિ પ્રાપ્ત થવા ઉપરાંત શ્રોત્રમન્દુમાં પણ ઉચ્ચતાની અસર જણાતી નથી. પાસે ગિરનારપર્વત હોવાથી તેના રમજીવ દેખાવ દષ્ટિએ પડે છે. ગિરનારની, પ્રજાસપાટણની ને દ્વંદ્વરકાની યાત્રા કરવાની કાઠીઆવાડમાંના પ્રાચીનસ્થળો જોવાની જગમને ઇચ્છા હોય તેમને આ નિમિત્તે તે લાભ પણ અનાલાસે મળી શકે એમ છે, માટે સર્વે રિવેક્ટી બંધુઓએ આવી શુભ તકનો ઉત્તમપ્રકાર લાભ લેવો ઉચિત છે, અને પોતાના વ્યવસાયી બંધુઓને સદાયહથી સાથે લાવી તેમને પણ આ શુભ પ્રસંગનો લાભ અપાવવો ઉચિત છે.

આ સંમેલનસર્ગથી સર્વ પત્રવહેવાર આ સંમેલનના મંત્રીઓને સરનામે કરવો.

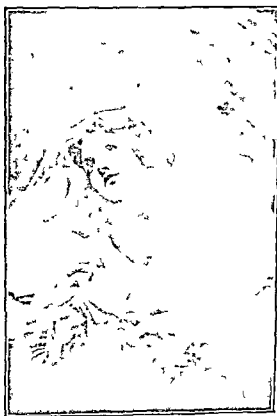
જાનિસેવકો

જાનિસેવકો

જમિયતરામ નરસેરામ ત્રવાડી
લાઈશંકર ધનજી દવે.
મંત્રીઓ. શ્રીભારતવર્ષીય ઐહીચ્ય
બ્રહ્મસમાજના નવમા સંમેલનનું
સ્વાગતમંડળ.

ગણપતરામ અનુપરામ ત્રવાડી.
પ્રમુખ, શ્રીભારતવર્ષીય ઐહીચ્ય.
બ્રહ્મસમાજના નવમા સંમેલનનું
સ્વાગતમંડળ.

FOR PHOTOS
LIKE PICTURES OF ART
GO TO

GOMES & LAWRIE.
BOMBAY

નમુનો મંગાવી ખાત્રી કરો.

તમારા બાલ માટે

કામીનીઆ ઓઈલ વાપરો.

પ્રથમ એક બાટલી કામીનીઆ ઓઈલની લાવી વાપરી જુવો. ફક્ત એકજ અડવાડીવામાં માથાના બાળમાં અજબ જેવો ફેરફાર થશે. વાળ ઓળતી વખતે જે વાળના ગુચ્છાઓ નીકળી આવતા દર્શો તે બંધ થશે. વાળનો વધારો રૂબ લાગશે. વાળ ચગકતા અને મુંવાળા રેશમ જેવા થશે. માથાનો ખોડો દુર થશે. મગજ ઢંકું મૂકે જેથી કોઈપણ જાતનું મગજમારીનું કામ કરવું ઉલટ થશે. વાળ ધણાજ નરમ અને લાંબા રહેશે. મુગંધ ઘણીજ મધમધતી છે. જેની દરીદ્રા બીજ કોઈ પણ તેલો કરી શકતાં નથી. વિદ્યાર્થીઓ, સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો દરેકને વાપરવા લાયક છે. માથામાં ટાલ પડી વાળ ખરી પડતા હોય તો વાળનું મૂળને પોપણ આપી વાળ ખરી પડતા અટકાવે છે એક વખત અજમાવ્યાથી ખાત્રી થશે.

કોમત ૧ બાટલીનો રૂ. ૧-૦-૦

૩ બાટલી રૂ. ૨-૧-૦-૦

વી. પી. અરચ જુહો

નીલબહાર

હિ ૨ ઓ ઈ લ.

આ તેલના ગુણો ઉપર લખેલા કામીનીઆ ઓઈલના જેવાજ છે. મુગંધમાં ખૂબુર છે. દરેકની મુગંધ જુદીજુદી હોવાથી સોસાયટીમાં દરેકને પસંદ પડી રહેલાં છે. દરેક શીશી એકનો રૂ. ૧-૦-૦-૦; કોઈપણ જાતનો નમુનો ના આનાની ટીકીટ મોકલવાથી મફત. ક. - ખરીદતી વખતે ઉપર લખેલા તેલોનાં નામ અરાજર વાંચી તે માટે ખાત્રી કરવી.

ગુલશન

જી. ૩૦

હિ ૨ ઓ ઈ લ.

પછીજ ખરીદવું. તેને બદલે બીજી સારી છે અથવા સર છે એમ કહી બીજી જાત આપવા માંગે તો લખી નહીં. કદી તેવા માલમાં વેચનારાઓને વધુ નફો મળતો હોવાથી તે કોસેશ કરે છે. ઉપર લખેલા તેલો ગેળવવાને દરકત પડે જનાવનારાઓને લખવાથી તરતજ મોકલી આપવામાં વશે. કામીનીઆ નીલબહાર અને ગુલશન સાથે કાપડા મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેલ અહારગામ એજંટો જોઈએ છે.

જનાવનારા—કામીનીઆ પરફ્યુમરી કંપની, મુંબઈ. એજંટો—એંગ્લો ઈંડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમિકલ કંપની. મુંબઈ.

તથા જી. બ્રાન્સ અને કંપની. અમદાવાદી પોળસામે-વડોદરા.

છુટક મળવાનું ટેકાણું—ટોમસન કંપની. દવાવાળા તેમજ ડાક્ટરોનાં દરેક જાતનાં પ્રીતિ પગનો તૈયાર કરી અપનાર, કાલ્યાણદેવી પોસ્ટ સામે: મુંબઈ.

સચિત્ર માસિક

❀ શ્રી ભક્ત. ❀

લવાનમ અગાઉથી પોસ્ટેન સાથે.

હિંદુસ્તાનમાં

રૂ. ૩—૦—૦

હિંદુસ્તાન બહાર.

રૂ. ૩-૧૨-૦

ફૂંધરવેટ કાગળ પર છપાતું !!

મહાત્મા શ્રી ગૌરાંગપ્રભુનું

સચિત્ર ચરિતામૃત

નામના ગ્રંથનો પૂર્વવિભાગ.

(આસરે ત્રણસો પાનાનો અપૂર્વ ગ્રંથ) ફૂંધરવેટ કાગળ પર છપાય છે.

મૂલ્ય. રૂ. ૩—૦—૦

આ અમૂલ્ય ગ્રંથ અમારા પ્રત્યેક આહ્વાને ભેટ આપવામાં આવશે.

આ ભેટના પુસ્તકમાં રાખવામાં આવેલાં ચિત્રો તમે તમારા

ડ્રોઇંગ રૂમમાં રાખવા જરૂર લલચાશે.

એવા તે સુંદર અને મનોહારી છે.

અધિક આવાહનો અંક કાઢવામાં આવે છે.

નમિયતરામ લક્ષ્મીરામ પંડિત,

અધિપતિ અને પ્રકાશક.

રાયપર—અમદાવાદ.

નમુનો મંગાવી ખાત્રી કરો.

તમારા બાલ માટે

કામીનીઆ ઓઈલ વાપરો.

પ્રથમ એક બાટલી કામીનીઆ ઓઈલની લાવી વાપરી જુવો. ફક્ત એકજ અઢવાડીયામાં માથાના બાળમાં અજળ જેવો ફેરફાર થશે. વાળ ઓળાતી વખતે જે વાળના ગુચ્છોએ નીકળી આવતા હશે તે બંધ થશે. વાળનો વધારો થવા લાગશે. વાળ અગત્ય અને સુંવાળા રેશમ જેવા થશે. માથાનો ખોડો દુર થશે. મગજ ઢંકુ રહેશે જેથી કોઈપણ જાતનું મગજમારીતું કામ કરવાને ઉત્કટ થશે. વાળ ઘણાજ નરમ અને લાંબા રહેશે. સુગંધ ઘણીજ મધમધતી છે. જેની હરીફાઈ બીજા કોઈ પણ તેલો કરી શકતાં નથી. વિદ્યાર્થીઓ, સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો દરેકને વાપરવા લાયક છે. માથામાં ટાલ પડી વાળ ખરી પડતા હોય તો વાળના મૂળોને પોપણ આપી વાળ ખરી પડતા અટકાવે છે. એક વખત અજમાવ્યાથી ખાત્રી થશે.

કોમત ૧ બાટલીનો રૂ. ૧-૦-૦૦

૩ બાટલી રૂ. ૨-૧-૦૦

વી. પી. ખરગ જુહો.

દીલબહાર

હું ૨ ઓ ઈ લ.

ગુલશન

હું ૨ ઓ ઈ લ.

આ તેલના ગુણો ઉપર લખેલા કામીનીઆ ઓઈલના જેવાજ છે. સુગંધમાં પણ મધુર છે દરેકની મુગંધ જુદીજુદી હોવાથી સોસાયટીમાં દરેકને પસંદ પડી રહેલાં છે. કી. દરેક શીશી એકનો રૂ. ૧-૦-૦૦; કોઈપણ જાતનો નમુનો ૦૦ આનાની ટીકીટ મોકલવાથી મફત.

ના. ક. -ખરીદતી વખતે ઉપર લખેલા તેલોના નામ બરાબર વાંચી તે માટે ખાત્રી કરી

પછીજ ખરીદવું. તેને જાહેર બીજા સારી છે અથવા સરતી છે એમ કહી બીજા જાત આપવા માંગે તો લવી નહીં. કારણ તેવા માલમાં વેચનારાઓને વધુ નફો મળતો હોવાથી તેવી કામેશ કરે છે. ઉપર લખેલા તેલો મેળવવાને દરકત પડે તે બનાવનારાઓને લખવાથી તરતજ મોકલી આપવામાં આ વશે. કામીનીઆ દીલબહાર અને ગુલશન એ શબ્દો કાયદા મુજબ રેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેલ છે બહારગામ એજંટો જોઈએ છે

બનાવનારા—કામીનીઆ પરકયુમરી કંપની, મુંબઈ.

એજંટો—જ્યોતો ઈંડીયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની, મુંબઈ.

તથા જી. જર્જ અને કંપની અમદાવાદી પોળસામે-વડોદરા.

છૂટક મળવાનું ટેકાણું—ટોમસન કંપની. દવાવાળા તેમજ ડાકટરોનાં દરેક જાતનાં પ્રીસ્ક્રિપ્શનનો તૈયાર કરી અપનાર, કાલજાહેરી પોસ્ટ સામે; મુંબઈ.

श्रीभक्त.

हालरडुं.

(श्री ज. पु जोषीपुरा, अम अ वडोदरा)

हिंडोले हिंचकावुं मारा बाळडा, हेंयें हेत धरावुं
 हांसे हुलरावुं मारा बापुडा, नीदरडी हुं करावुं-हिंडोले १
 सुखे रे सुतो छे मारो लाडको, मोंयो लाखनो हीरो,
 वाड ने वला रे बधी भागजो, सुतो छानो छे बीरो हिंडोले २
 आछी आछी रे तेनी गोदडी, माथे ओढण आळु,
 आयां पाछां वधां हो थर्द जजो, खेची नांखजे पाळुं-हिंडो. ३
 बोल न पोपट मीठा बोलडा, मारो बाळक जागे,
 मधुरी मेनां रे म्हो तुं बांधजे, रखे अ उंघ त्यागे-हिंडोले ४
 हां हां रे उठिने शूरा खेलजो, राखीश खेल रचावी,
 ब्हाला कुंवर कोडे कूढजो, पूरीधून मचावी-हिंडोले. ५
 वाय छे धीरा धीरा वायरा, झोंकां हां हां रे आवां,
 अळळळु हांरे करं पोदजो, जोगी जोग जगावो-हिंडोले. ६
 सोणांवाई सोंपुं तागी सोडमां, सोजीलो नंदलालो,
 हुलावी फुलावी गजी राखजे सुतो हांहांरे कालो हिंडोले ७

૧૧ રૂબરૂ કરી રેગથી બચે
 નતની આ શોક તલ સુમધી અગરનતી
 થી દવા સ્વચ્છ કરી મન પ્રસન્ન રાખો
 પીળી તોલા ૧ ના તોલા ૨૪ ના રોર

કુરીની	૨	૧	ના ૩
બરની	૦૧	૦૧	૧૦
કાળી	૦૧	૦૧	૭૧
કાળી	૦૧	૦૧	૫
કાળી	૦૧	૦૧	૬૧
કાળી	૦૧	૦૧	૩૧૧
કાળી	૦૧	૦૧	૩૦૧
કાળી	૦૧	૦૧	૧૧૧
કાળી	૦૧	૦૧	૧

રની પલી કીલી નગ ૧૦૦ ના ૩ ૧

સિવાય બીજી દલકી પલ્લુ જે ભાવની નેહરો
 ૧ મળશે દરેક ઠેકાણે એજન્ટો. નેહરોએ
 પાન, ઉત્તમ નતની દેરીયો, ગોવા
 વા, પીતર અને દીલપસદ વગેરે માટે તારીફ
 આજી ૩)ડઅગાડથી મોકલી આપેલો નોંધાવો
 જરી કિનારી છોડના ધોતીયા ખેસ, રમાલ,
 ણ, સાડીઓ વગેરે મળાવે જરી સાચી
 રીયત એજન્ટસી, સાવકાર પેઠ, મદ્રાસ

મેલેરીયા, ઇનફલ્યુએન્ઝા અને સાધારણ પ્લેગ માટે

આટલીવાળાનું એન્ડ્રી મીક્ષચર અથવા
 ગોળીઓ કી મત ૩ ૧

આટલી વાળાનું દુધ પાઉડર, દેશી તથા
 અગ્રેજી એપીધીઓ જેવી કે માયાફળ અને
 કારમોલીક એસીડમાંથી રસાયણીક રીતે બના
 વવામાં આવે છે વી પી કી મત ૪ આના
 બાટલી વાળા દાદરનો મલમ કી ૪ આના
 ઉપની દવાઓ દરેક ઠેકાણે તેમજ

એચ૦ એલ૦ આટલીવાળા,
 વરલી લેબોરેટરી, દાદર મુબમ—
 એ ઠેકાણેથી પણ મળશે.

મનુષ્ય ધર્મ અથવા આત્મદેવની ઉત્પત્તિ.

શ્રીયુત વૈદ્યરાજ સામંત માધવજી
 ત્રિવેદી વિરચિત ડેમી બારપેજી આસરે ૧૦૦
 પૃટ્તનુ પુસ્તક અમને મોકલવામાં આવ્યું છે તે
 પહેાંચ્યું છે વિવિધ રીતે આપી જીત જીદા
 વિષયોને વધારે અસરગરક કરવામાં સારો પ્રય
 ત્ન કરવામાં આવ્યો છે પુસ્તકમાં સ્વર્ગવાશી
 શ્રીયુત વિપ્રવર્ધ જીકાલાઈ જીવનસાધ, મેદ
 રડાનુ ચિત્ર આપી તેને આકર્ષક કર્યું છે
 મૂલ્ય. ૦—૬—૦

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
હાલરકુ	૪૪૯	ન્યુબાર્ડનું સુધારક ગ્રંથ	૪૬૭
પાદ પૂર્તી	૪૫૨	સાહિત્ય.	
A song in Heaven	૪૫૭	સત્યનો જય	૪૭૮
વસતવિવાસાનું સધાન	૪૬૫	નવા અધિપતિનો પહેનો વિવસ	૪૭૪
સ્ત અન્ત	૪૭૧	પ્રકીર્ણ.	
અદ્વૈત યોગ	૪૮૨	મુગલ સમયમાં દક્ષીણનો જંગીન ધારો	૪૭૧
રત્ન.		અથ સાકાર	૪૮૦
શ્રીમાન્ અચ્યુતાનંદ સ્વામી	૪૫૩	પત પેળી	૪૮૧
મહારાજ પુસ્તકાલયનો પત્ર	૪૮૬	સ્ત્રી જાતિ વિષયે વિવિધ વિદ્વાનોના	
છી.		વિચારો.	૪૮૨
પાનમાર્ગ	૪૫૮		

આ માસિક 'સત્યવિજય' પ્રીન્ડીંગ પ્રેસમાં શા સામ્બલચદ દરિનાને અધિપતિઅને
 પ્રકાશકને માટે મુદ્રિત કર્યું છે પાંચકુવા નવાદરવાળ—અમદાવાદ.

અને તેનું પરિણામ એવું તો કેટલું આનંદ છે કે અમારી વાચનારી આવમને માટે આપણી નુર્જરી ભાષાના ધણા વિદ્વાન લેખકોના અમૂલ્ય લેખો આ માસિકમા પ્રકટ કરવાને અમે સન્માની થયા છીએ

જેમ અમને વિદ્વાનોની ઉત્તમ સહાય મળી છે તેમજ આ માસિકને ઉત્તમ રૂપમા પ્રકટ કરવામા અમને અનેક ધાર્મિક અને ઉદાર શ્રીમાનોની સહાય પણ મળી છે જેમની સહાય વગર આ માસિક ભાગ્યેજ આટલું લોકપ્રિય થઈ શક્યુ હોત !

ગમે તેટલા ઉત્તમ લેખો અમારા માસિકમા પ્રકટ થરા પામ્યા હોત અને ગમે તેટલી શ્રીમાનોની સહાય અમને મળી હોત પણ જે અમને નાચનાની પ્રજા તરફથી આવકાન્દાપક સહાય ન મળી હોત તો અમારો આ પરિશ્રમ નિષ્ફળ મરખોજ થાત પણ અમે પરમેશ્વરના ઉપકાર માનીએ છીએ કે નેમની કૃપાથી અમારી વાચનારા આવમે અમને મોટી મધ્યામા સહાય આપી અમને આભારી કર્યા છે અને આ સહાયમા દિનપ્રતિદિન અલ્પ ધાર્યા વધારો થતોજ જાય છે એ શ્રીભક્તની વધતી જતી લોકપ્રિયતાનો મર્યાદા પુરાવો છે.

અમારા મુશ્કવાયકો, અમને સહાય અર્પનાર શ્રીમાનો અને જનમમાજ માટે અનેક ઊપયોગી વાચન પ્રકટ કરવાના અમારા પ્રયત્નમા અવકાશ ઉપકાર એાછો હોવા છતા પણ પરિશ્રમ વધ મમયે મમયે ઉત્તમ લેખો નિવેદન. અર્પનાર વિદ્વાનલેખકોનો આ રથજે અમે અંત કરણુ પર્વક આભાર માનીએ છીએ. અને પરમેશ્વર પામે નમ્ર વાચના કરીએ છીએ કે વાચકા, શ્રીમાનો તથા વિદ્વાનો તરફનું સહાય મોટા પ્રમાણુમા પ્રાપ્ત કરાવી શ્રીભક્તનાકાર્યને સર્વોત્તમ વિજય પ્રાપ્ત કરાવો અસ્તુ !!

શ્રી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં કરેલી પાદપૂર્તિ માટે શ્રી કુન્દનને અભિનંદન.

શ્રી કુન્દન (હિરમતલાલ ડાહ્યાભાઈ દવે) ને શ્રી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં પાદપૂર્તિના સમગ્રણર્થે શ્રી પ્રેમાનંદ કૃત સત્યભામા-રોપદર્શિકા નામક નાટક ભેટ મળ્યું છે, તે માટે તેમને અત કલ્પપૂર્વક અભિનંદન આપતા અમને આનંદ થાય છે તેમને મળતા માનમાં ઉત્તરોત્તર વધિ થાઓ એવી અમારી પ્રવુઝિત પ્રાર્થના છે (અધિપતિ)

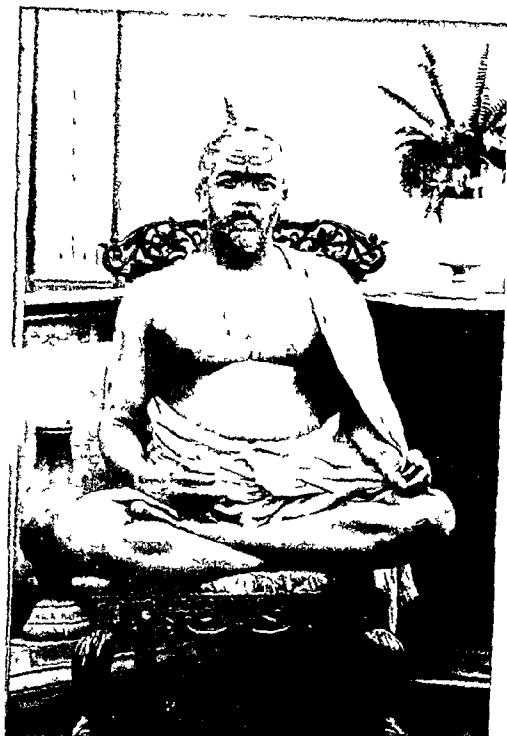

પાદપૂર્તિ માટે અપાયેલી લીટી.

અંગુલી અધરે અડાડી ચકિતા
જે આ મૃગાક્ષી ઉલી.

શ્રી કુન્દન ગચિત પાદપૂર્તિ.

ચિતામાં પિંગળીજની વિગ્ઢી,
એ અશુરો ગાક્ષી ધરે,
“૮૫થો એ દમણા અહી
મુજભણી આળ્યો નિહાળ્યો રશે !
કે જ્ઞાન્તિ મનની દશે !”
નહી હજી નિથે કડી તે ગણી
અંગુલી અધરે અડાડી ચકિતા
જે આ મૃગાક્ષી ઉલી

શ્રીસદ્ગુરુ પરમાત્મા શ્રીમાન્ અચ્યુતાનંદ સ્વામી.

॥ ૐ શ્રી ॥

યોગીરાજ શ્રી અચ્યુતાનંદ સ્વામી

(નિનામાનંદ હરિદાસ પુના.)

મનુષ્ય માત્રને આગળ વધવામાં આનંદની અપેક્ષા હોય છે જેને જે દિશામાં આગળ વધવું હોય તેને તે દિશામાં આગળ વધેલા પુરુષોનું દર્શન ઉપકારક નિવડે છે અને આથીજ પ્રવૃત્તિની ભિન્ન ભિન્ન શાખાઓમાં અને ક્ષેત્રોમાં મનુષ્યની દૃષ્ટિ અનુકૂળ આનંદના શોધવાને મથતી હોય છે. ઇતિહાસો અને પુરાણો, દત્તકથાઓ અને ગાથાઓ, હાનનૃત્યો અને નાટકો, અનેક રસભરી વાર્તાઓ—અને નવન કથાઓ વગેરે જે કાષ્ઠપથ રીતેજન સહિત્વાસ અને ઉપકારક હોય તે તે ભિન્ન ભિન્ન વ્યક્તિઓને ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારનાં આનંદના પુરાં પાડે છે. મનુષ્યને આગળ વધવાની, મોટા થવાની, સુખી અને વધારે સુખી થવાની અમોઘ, ન નિવારી શકાય તેવી ઇચ્છા હોય છે અને તેથી આગળ કેમ વધવું, કેમ યવું, સુખી-વધારે સુખી કેમ બનવું એ શોધી કઢાવવા તે અનેક ક્ષીર્ણ મારે છે.

તેના અતઃકરણમાં સદૃજ પ્રજા વારંવાર એજ ઉઠે છે કે મારી દિશામાં કાષ્ઠ પૂર્વે આગળ વધે છે ? કાષ્ઠ મોટો થયો છે ? કાષ્ઠ સુખી-અધિક સુખી તે શુ શોધે છે ? થયો છે ? અને તેને અનુકરણ કરવામાં ઉપયોગી થાય એવું એકાદ પથ દર્શાવે જે મળી આવે છે તે તત્કાળ તે તે પુરુષના માર્ગમાં પ્રવેશ કરવા માટે છે અને વિજય માટે અથાગ પરિશ્રમ ઉઠાવે છે.

ભિન્ન ભિન્ન પ્રજાઓમાં હિર્મર્ષને પ્રાપ્ત કરવાના-સુખને પ્રાપ્ત કરવાના અનેક માર્ગો વ્યવહાર અને વિચારવામાં આવ્યા છે. પાશ્ચાત્ય પ્રજા ધર્મ (religion) અને વ્યવહારને તદ્દન ભિન્ન રાખે છે, અને વ્યવહારને અને ધર્મને કદજ સાગર વગર નથી એમ માને છે. ત્યારે અત્ય પ્રજામાં વ્યવહારને અને ધર્મને પરસ્પર ઉપકારક માનવામાં આવે છે. કાષ્ઠ વ્યવહારને પરમાર્થના સાધન રૂપે સ્વીકારે છે, ત્યારે કાષ્ઠના ધર્મને ઉભયની પરમ સિદ્ધિનો હેતુ માને છે, અને સમર્થનમાં શક્તિ અને પુરાણોમાંથી યોગ-ભક્તિ અને જ્ઞાનની સિદ્ધિવડે ઉભયની સિદ્ધિનાં દર્શનો પુરાં પાડે છે. એટલુંજ નહિ પણ ગયા સૈકમાં હતા અને આજ પણ તેજ સાધનો વડે ઉભય સિદ્ધ કરનાર સપુરુષો છે એમ જાતી ઠાકીને જણાવે છે.

કર્મયોગ—ભક્તિયોગ—જ્ઞાનયોગ વડે અનેક સામર્થ્યો પ્રકટે છે એ જેમ આપણાં શાસ્ત્રો જણાવે છે, તેજ પ્રમાણે મત્રયોગ, તત્રયોગ જત્રયોગ વડે પણ તેવાજ સામર્થ્યો પ્રકટે છે એ વાર્તાને જણાવનાર પણ અનેક ઉદ્દેશ મળી આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ તે તે સાધનો વડે પ્રાપ્ત-સામર્થ્યપુરુષો પણ શોધકને જડી આવે છે એ વાર્તા જણાવનાં અત્યત આનંદ થાય છે.

જગતમાં અનેક રત્નો છે. કાષ્ઠ કાષ્ઠ મહારાજાઓના મુકુટને આલંકૃત કરતાં પ્રતીત થાય છે ત્યારે કેટલાંક માત્ર વિશ્વના પેદી—પટારામાં ગુસજ રહે છે, ગુસજરતો. અને મનુષ્ય દષ્ટિ તેમને કવચિતજ જાણે છે. વિચારના સંબંધમાં ધણીવાર આમજ બને છે. એક વિચાર આજે આખા વિશ્વને વંદનીય થઈ રહ્યો હોય છે ત્યારે તે કરતાં અધિક દિલકર વિચાર ભાવિમાં સેવના અર્થે જગતના ગ્રામ લંકારમાં પડ્યો રહે છે.

શ્રીમાન અમ્બુતાનંદ સ્વામીનું જીવન વૃત્ત આપણી દષ્ટિ સમીપ અનેક જાણીતા વિચારોને—સત્યોને આપણા અવ્યાસઅર્થે ખડા કરશે અને કેટલાંક પુરાણો છતાં આપણી દષ્ટિને નવીન એવાં ધણાં સત્યોને પ્રકાશમાં મૂકશે એમ ધારી આપના વાચક વર્ગ માટે તે પૂરવ જીવન અત્ર મકટ કરવું ઉચિત ધાર્યું છે. આ મહાપુરુષ વિષયે આપણી ગુર્જર પ્રગ્ન બહુ જાણીતી નથી. તેને આ સંપુરણના જીવનવૃત્તમાંથી કાઢને 'કઈ આચરવા યોગ્ય પ્રાપ્ત થશે એમ અમારું માનવું છે.

શ્રીમાન અમ્બુતાનંદ સ્વામી ઉદ્ધે દામોદર ચરનો જન્મ શકે ૧૭૬૧-સંવત ૧૮૧૬ ના અધિક જેઠ કૃષ્ણ પ્રતિપદા અને શુક્રવારને દિવસે આચારે નવ-દશ જન્મ અને માતા પિતા. વાગે થયો હતો. એમના પિતા વે. શા. સં. રા. રા. રામકૃષ્ણ હતા અને તેમનાં માતૃશ્રીનું નામ જનકી બાઈ હતું. તેમને એક મોટા તથા એક નાનાં એમ બે ભાઈ હતા અને તેમના પિતા વેદકનો ધર્મ કરતા હતા.

શ્રીમાન અમ્બુતાનંદનું વય ચાર વર્ષનું થયું તે સમયે તેમનામાં સમજજાતા અંકુરો જણાવા લાગ્યા. તેમના પિતાનો સ્વભાવ ધણેજ સખન હતો. તે માતા કમંઠ હોવાથી પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળે તથા વાગે ઉઠતા અને બાળકોને પછુ તે સમયે ઉઠવાની ફરજ પાડતા. ગમે તેવી ઠંડી હોય તોપણ દાઢાપાણીથી સ્નાન કરવુંજ પડતું. જો કાંઈ બાળક, આ નિયમમાં સખસન કરતું તો તેને તેના સખસન માટે શાસન કરવામાં આવતું સ્નાન કર્યા પછી કાંઈ બાળક જો કંઈક કાંઈ મીઠાને સ્પર્શ કરે તો તેને પુનઃ ઠંડા પાણીથી સ્નાન કરાવવામાં આવતું. સ્નાન પછી પ્રત્યેક બાળકને જાણમાં જાણ બારથી એકઠો આઠસુધી સાષ્ટાંગ દંડવત શ્રી સૂર્યનારાયણને અર્પણ કરવા પડતા. આ સિવાય પ્રાતઃસંધ્યા વગેરે કરવામાં આવતાં. જમી રહ્યા પછી બાળકોને પોતાનાં જમવાનાં વાસણ હાથે ધમત્ત પડતાં અને તેમને તેમની જગાએ પાછાં બેસવાથી ગોઠવવાં પડતાં. સ્વામી અમ્બુતાનંદનો સ્વભાવ આદ્યાર્થથી આત્મકી-નિષ્ઠાથી અને હૃદયો હતો. પિતાનો સ્વભાવ ધણેજ તીવ્ર હતો. પશુ માતાનો સ્વભાવ ધણેજ માયા અને મમતા વાળો હોવાથી એમની ગંધી હોઠો પુરી કરવામાં આવતો. આઠમા વર્ષે તેમને ઉપનયન સંસ્કાર આપવામાં આવ્યો અને ત્યાર પછી તેમને મરાઠી અભ્યાસ કરાવવા માટે શાળામાં મૂક્યા. અસતી ધારા પ્રમાણે તેમને વેદનો મુખપાઠ ઘેર કરવો પડ્યો. નવમા વર્ષના આરંભ અંતિ એમણે જો એક પારણને અભ્યાસ પુરો કર્યો. શુદ્ધિમાન હોવા છતાં તેમનો સ્વભાવ ધણેજ રમનીયાળ હતો અને તેથી કદી કદી તે શાળામાં જવાના સમયે દંતર રસોટ સહ

રમતા ઉપડી જતા અને જાણે શાળામાંથી બહાર પાછા આવતા હોય નહિ તેમ શાળા છુટવાના સમયે ઘર તરફ વળતા.

એક દિવસ શાળાના સમયમાં તેમના માતૃશ્રીએ શ્રી દામોદરને રસ્તામાં હોદ્દા સાથે રમતા બોલા. તેથી તે ઘર પાછા આવ્યા ત્યારે તેમણે કહ્યું ‘કેમ રે દામોદર માતાની ધમકી આજે નિશાળના વખતે રસ્તામાં રમતો હતો કે-હોતો રહે આજે અને કાશીયાત્રા. બપોરે તારા મહેતાજી પાસે આવી તારી ખજર લેવરાવીશ. વળી તારા પિતા ઘર આવશે ત્યારે સાંજે પણ તારી વાત છે’ । આ ધમકીના શબ્દો કાને પડતાંજ કડવું મોઢું કરી, પાટી પુસ્તકનું દફતર લાઇ તેઓ શાળા તરફ જવા નિકળ્યા. રસ્તામાં વિચાર આવ્યો કે આજે પુરી મજાદ મવાની છે. શાળામાં મહેતાજીનો માર ખાવાનો છે અને સાંજે પિતાજીનો પ્રસાદ આપવાનો છે. આ મારનું કારણ આ મરાઠી વિદ્યા છે તેટલા માટે આ વિદ્યાદેવીને જલસમાંથી આપી હું કાશી યાત્રા કરવા ઉપડી જાઉં તો કેમ । યોડીજ ક્ષણમાં આ નિશ્ચય પાછો યત્ન ગયો અને પાટી પુસ્તક નદીમાં પધરાવી પોતે કાશીયાત્રા માટે આવવા માંડ્યું.

કાશીસ્થિત જતાં રસ્તામાં એક સંખ્યાકાળે એમને એક વેશ્યાની દુકાનની નીચે મુકામ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો. બીજા માગીને જે ‘મળ્યું’ તે ‘ખાધું’ અને પલાયનને મન પ્રવાસ પાણી પીને વેશ્યાની પરવાનગી લઇ તેઓએ એ સ્થાનમાં રાત્રી ગાળવા નિશ્ચય કર્યો. રાત્રીએ એવું બન્યું કે પડોશમાં ઠાઠના ધરમાં ચોર પેહા; આ વાત સમજવામાં આવવાથી ત્યાં ચોટી જુમાજુમ ચાલી અને પોલીસ દોડતી આવી. માથાસોની હાંજમી-આ ધધિળથી શ્રી અમ્બુતાનંદ જંગી ઉઠ્યા અને બપ લાંગવાથી ખારણાની બાજુમાં લપાઈને ઉભા રહ્યા. એક સીપાઈ તે સમયે તેમની આગળથીજ પસાર થતો હતો તેની દૃષ્ટિ આ ખારણા પર પડતાંજ તેમાં ચોર પેહા હશે એમ ધારી અપશબ્દ બોલવા લાગ્યો અને ઓટલાપર પોલીસના સિપાઈઓ ચઢી આવ્યા. ચોરો ધરમાં પેઠલાછે, એમ ધારી તેઓ ધરમાં તપાસ કરવા ગયા. હવણાં મને પકડી જશે એ બપથી શ્રી અમ્બુતાનંદે બહુજ સંકોચાઈને બ્યાંને ત્યાં શ્વાસ પ્રશ્વાસ રોકીને ઉભાજ રહ્યા. ત્યારે સીપાઈઓ ચોર નથી એમ કહી જતા રહ્યા ત્યારે આપણા બાળક મુસાફરે ‘સંકટમાંથી છૂટ્યો’ એમ કહી પ્રસન્નરૂપે આહાર માંગ્યો. આ ફરને નમસ્કાર કર્યો અને ગામ છોડી પ્રવાસ આરંભ્યો.

આગળ યાત્રતાં એક દિવસ બપોરના એક ગામમાં યત્નને આપણા બાળપ્રવાસી જતા હતા ત્યારે તેઓ તેમની મારીનો દીકરો જે આ ગામમાં અમરતાર હતો તેની દૃષ્ટિએ પડ્યા. દૃષ્ટિ ચળતાંજ બપકંપ થયો. આ સપડામજુમાંથી છુટવું મુશ્કેલ હતું. એવો વિચાર આવે છે એટલામાંતો પ્રશ્ન સંભળ્યો ‘કેમરે દાસુ તું અડી ક્યાંથી ?’ સમય સૂચકના વાપરી પ્રત્યુત્તર વાળ્યું ‘હું ક્યારનો એ ઘર આવ્યો છું’ માસીએ મને બખરમાંથી બાજી લાવવા મોકલ્યો છે. આવો ઘર આવો છો ?’ એટલું બોલી જાણે માસીના ધરતરફ જતા હોય તેમ ચાલવા માંડ્યું. છેડું પડ્યું એટલે તેમણે પોતાનો પ્રવાસ પાછો ચર કર્યો, પણ પેલો મદીઆઈ લાઇ જેવો ઘર ગયો તેવોજ સમજાવ્યું બટજીનો પત્ર તેને મળ્યો. તેમાં દામોદરના નારી જવા વિષયે જણાવ્યું હતું અને તેની તપાસ કરી પકડી પાછો ઘર મોકલી આપવા માટે ખાસ સૂચન્યું હતું. દામોદર તો ઘર આવ્યોજ નહોતો એ જાણી તમાજ

તેમની તપાસ કરવા માણસો દોડાવ્યાં અને બાલકપ્રવાસી પકડાયા. બે ચાર દિવસ પરાણી આકરી કરી મનનું સમાધાન કરી દામોદરને એક ગાડામાં બેસારી અને રામકૃષ્ણ બટજી તરફ રવાના કર્યો. પાછા આવતાં એકાદ મજાદ બાકી રહી હશે ત્યારે દામોદર વિચારવા લાગ્યા. હવે વળી ઘેર જઈશું તો પ્રથમ કરતાં વધારે માર આવે પડશે. માટે અહિંથી પાછા બાગવું સારું, આ સમયે ગાડીવાન ઝોકાં ખાતો હતો; અને ગાડું આગળ ચાલ્યું હતું હતું. લાગ સાધી એમણે બાણ આવેલા એક ખાડામાં બૂરછો માર્યો, પણ ગાડીવાનને તેની ખબર પડી નહિ. પગમાં વાગ્યું તો ખરું પણ આત્માદ બટકી જવાયું એ વિચારથી આત્માસન મેળવીને લંગડાતા લંગડાતા તેઓ એક ગામમાં ગયા. ત્યાં કોઈ પરાપકારી મીઠાઈવાળાં દયા આવવાથી તેમને પોતાને ઘેર એક માસ રાખી દવાદાર કરી. સારૂ થતાંજ તે મીઠાઈવાળો તેમની સાથે સાથે ફરકર ગયો અને રામકૃષ્ણ બટને તેણે હાથોહાથ સોંપ્યા.

ત્યાર પછી શ્રી દામોદરે રમત ગમતમાં બે વર્ષ ગાળ્યાં. વારંવાર તે માતૃપિતાને વિનંતિ કરતા કે મને કાશી મોકલો છું ત્યાં જઈ અભ્યાસ કરીશ. તેમને બીજે ગામ અભ્યાસ કરવા મૂક્યા પરંતુ કાશી જવાને તેમનો સંસ્કાર એટલો તો દૃઢ હતો કે આશરે-અગીવારમે વર્ષે તેમણે ફરીથી કાશી જવાનો માર્ગ લીધો. સાળતમાં એક વાણીયો હતો. તેને તેઓ રસોષ કરીને જમાડતા અને સુખચેતથી તેઓ કાશી પહોંચ્યા. અહીં તેઓ માથુંકરી માગી વેદાભ્યાસ કરતા હતા.

વેદાભ્યાસ ચાલતો હતો તેવામાં એક દિવસ ગંગાના ઘાટ પર જતાં એક તાલીમ-બ્રાહ્મણ છોકરાએ વગર કારણે શ્રી દામોદરના માથાપર ટપલુ લગાવ્યું: કાશીવાસ ઘેર પોતાનું શરીર કમતાકાત અને સામાનું કદાવર અને બગવાન, એટલે પઠન મહાવિદ્યા. તેની સામે થવાનું થઈ શકે તેમ નહતું. આ પરદેશમાં અશક્ત શરીરે રહેવું એ તેમને અપોગ્ય લાગ્યું. સમય પડે પોતાના શરીરના રક્ષણ કરવા જેટલું બળ તો પ્રાપ્ત કર્યુંજ નેહએ એ વિચાર એમના મનમાં દૃઢ બેઠો. એટલામાં એમના બાણવામાં આવ્યું કે કોઈ શ્રીઆલભદ્ર દાદાએ બટજીનો અખાડો સ્થાપન કરેલો છે. આ અખાડામાં જઈ શરીરબળ મેળવવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો. ત્યાં બરાબર ચાર વર્ષ સુધી તેમણે કસરત કરી, અને તે સમયમાં અખાડાના ગુરૂની એમણે એવી તો ઉત્તમ પ્રકારે સેવા કરી કે તેમનું શરીર સુદૃઢ-બળયુક્ત-પરાક્રમયુક્ત થયું એટલુંજ નહિ પણ ગુરૂની કૃપાથી તેઓને પંદરમે વર્ષે પટશિષ્ય થવાનું માન પ્રાપ્ત થયું.

પૂર્વના પુણ્યયોગથી તેમને ગુરૂ શબ્દનું માહાત્મ્ય સમજવા લાગ્યું. એમને સ્પષ્ટ થયું કે વિજયની ખરી ચાતી ગુરૂની સેવામાં શમાયથી છે. સર્વ પુરુષાર્થમાં સિદ્ધિ મેળવવાનો સાચો માર્ગ જો કોઈ હોય તો તે ગુરૂ સેવાજ છે. આ વિચાર અંતઃકરણમાં ઉત્તમ પ્રકારે દૃઢ થયો. જે પ્રમાણે શ્રી

એકનાથ મહારાજ પોતાના ગુરૂની જનાર્દન સ્વામીની અનન્ય ભાવે સેવા કરી છે, તેજ પ્રમાણે ગુરૂ શબ્દના પૂર્ણ અર્થ ધ્યાનમાં લઈને શ્રી દામોદરે પણ પોતાના ગુરૂની સેવાનો આરંભ કર્યો. ગુરૂના નિવાસ સ્થાનમાં શું શું કામ કરવાનું હોય તે સર્વ તેમણે પ્રથમ સમજી લીધું અને પરમ ઉત્સાહથી તે તેમણે કરવા માડ્યું. ગાયને પાણી, ચારો જે સમયે આપવાં નેહએ તે સમયે તે આપતા અને ગાયની ઉત્તમ પ્રકારે સંભાળ લેતા. (અપૂર્ણ),

THE SONG IN HEAVEN.

(COVERDAN I. PAIEL'S #)

Child of Love! thy cradle I swing
With music Sweet I chant thy sleep,
How sound you sleep! O! Baby-king
My Hope—My Joy so deep
Thou art my wealth!

Thou my wealth?—In Heaven and Earth!
May every cloud of grief disperse!
Thou sleepest in calm, I fold thee in shade
May other souls fly off from thee:
Move no fold, for thee 'tis made.
Oh! Birds of Heaven be silent ye
My Lovely Babe disturb no more.
When thou walkest I shall arrange
Pleasing games unknown of yore
for thee to play in pleasures strange:
Then jump and fly in wind and weather
In ecstasy with souls together.
Winds blow lovely, thy breaths become deep
I sing Hallelujah for thy peace.
O! The Mystic! I lull thee to sleep
My Love—My Life—My ease.

Waken thy powers!

Waken thy Powers? Ah Goddess-fate!
I give up my child to thee and wait;
He is my darling, -he is my joy
My pet is he, my second soul,
He lies in slumber my happy Boy!
In thy Sacred roll his name enrol.

ધ્યાન માર્ગ

અને

તેના પ્રારંભનાં પગથિયાં.

(શ્રી મણિલાલ નથુભાઈ. દેસી બી. એ. અમદાવાદ.)

આજ કાલ 'ધ્યાન' યોગ' અને 'સમાધિ' એ શબ્દો ધણાના મુખે સાંભળવામાં આવે છે. અને તે પ્રાપ્ત કરવાના વિવિધ માર્ગો પણ એક વા બીજી રીતે દર્શાવવામાં આવે છે. કેટલાક એમ જણાવે છે કે પ્રાણના નિરોધથી ધ્યાન થશે. વળી કેટલાક એમ પ્રતિપાદન કરે છે કે એક ધોળા કાગળ પર કાણું ટપકું કરી તે પર હૃદય સ્થિર કરવાથી સમાધિ થશે. અથવા અમુક પ્રકારના ઔષધનું સેવન કરવાથી આવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે. વળી એક પ્રકારના પારદર્શક ગોળા પર આંખને સ્થિર કરવાથી તન્દ્રાવસ્થા પ્રાપ્ત થશે. આ પ્રમાણે ખાલી સાધનો દ્વારા ધ્યાન અથવા યોગ જેની ઉત્તમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા અનેક ઉપાયો સૂચવાય છે, અને આ માર્ગથી અત્યંત પણ શિદ્ધિ સિદ્ધિ મેળવવાના ઉત્સુક લોકો આનું રહસ્ય સમજ્યાવિના તે માર્ગે દોરવાય છે.

ઉપર જણાવેલી બધી રીતો જોખમ ભરેલી છે, એટલુંજ નહિ પણ તેમાંથી મળતું ફળ ધણુંજ નથું હોય છે આ બધી રીતોમાં ઉપાસકનું આરિય તથા માનસિક શક્તિ કેવા પ્રકારની છે, તે ઉપર તદ્દન દુર્લભ કરવામાં આવે છે. આ રીતિથી પણ કોઈ મનુષ્ય સદૃશ જીવનની કેટલીક ધુન્દરીઓ મદલજી કરવાને શક્તિમાન થાય, પણ તેના વિકાસમાં જરા પણ ભેદ પડતો નથી. કેટલીકવાર તો આવો મનુષ્ય તદ્દન અધમાવસ્થામાં આવી પડે છે, કારણ કે સદૃશ જીવનમાં આવી પડતી લાલચોના સામે ધવાને તેનામાં જોઈતું માનસિક કે નૈતિક બળ હોતું નથી.

ધ્યાન માર્ગનો ખરો અભ્યાસી સમજે છે કે લાંબો પણ સહી સદામની ભયો માર્ગજ ખરી રીતે દુષ્ટ માર્ગ છે. તે નિરંતર દરેક કાર્યને વિશાળ દ્રષ્ટિથી જુએ છે, અને પોતાના કામમાં વિજય મેળવવાને ગમે તેટલો પ્રયાસ કરવાને તે સર્વથા ઉત્સુકજી હોય છે. કારણ કે જે વિજય તે પ્રાપ્ત કરવા અભિલાષા રાખે છે, તે વિજય ફક્ત થોડા વર્ષોના નહિ પણ ભવિષ્યજીવનમાં પણ ઉપયોગી થાય તેવો હોય છે.

બ્રહ્મવિદ્યાનો ખરો ઉપાસક પોતાના આત્મમગ્નમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધાવાળો હોય છે, અને વિશ્વના ઉન્નતિમંત્રના નિયમ પ્રમાણે દરેક આત્માનું છેવટનું ભવિષ્ય કેટલું ઉન્નતવળ હોય છે, તે પણ યથાર્થ રીતે તે સમજે છે. તેથી તે પોતાની રસથાં છૂટાઓ પ્રમાણે ચાલતો નથી, પણ જે શક્તિઓ જગતના વિકાસક્રમેને સાહાય્ય કરે છે, તે શક્તિઓને અનુકૂળ થઇ વળે છે.

મનુષ્ય જનનિયું જે ભવિષ્ય અતે થવાનું છે, તે ભવ્યસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને તેણે નૈતિક બળ મેળવવું જોઈએ, એટલુંજ નહિ પણ તેણે મનની શક્તિઓ ખીનવતી જોઈએ. લાગ-ણીઓને ઉન્નત બનાવતી જોઈએ, અને આત્માનો વિકાસ કરવો જોઈએ. આ શ્રેણી તથા શક્તિઓ પોતાનામાં નથા ખીનતામાં ખીનતાને જે અપ્રાસક સંપૂર્ણ મનથી લાગેલો હોય

છે, તે પોતાના જાતિસાધ્યોની સેવા કરવાના આનંદમાં એટલો બધો ગરક થઈ જાય છે કે તે પોતાની ઉન્નતિનો સવાસ જૂઠી જાય છે. આવો અભ્યાસક વિશ્વદ્રષ્ટિ (Clairvoyance) ખીલવવાની સમીપમાં હોય છે.

જે બિંધુ છેવટે મનુષ્ય જાગ્રતિ પ્રાપ્ત કરશે, તે આપણે પ્રાપ્ત કરવાને તે મથે છે. સંકેતો અને હજારો વર્ષ પછી ઉન્નતિક્રમના પ્રવાહના બળથી 'મનુષ્ય' મગજ એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકશે કે જ્યારે આ રથજી સુવનના જ નહિ પણ સુદૃઢ સુવનનાં આદિલો મહત્ત્વ કરવાને તે યોગ્ય સ્થિતિમાં હશે. તે વખતે તેની આસપાસ આવેલા સુદૃઢ સુવનથી, હાલ તે જેટલો રથજી સુવનથી માહીતગાર છે. તેટલોજ, માહીતગાર થશે. હાલ પણ જેટલાં જાગ્રો આવી દ્રષ્ટિ સાથે જન્મેછે, અને તે દ્રષ્ટિ છ સાત વર્ષ સુધી ચાલે છે, પણ તેમની વાતો પર કોઈ લક્ષ આપવું નથી, તેથી તે દ્રષ્ટિ ધીમે ધીમે વિલય પામે છે.

તે વખતે વિશ્વદ્રષ્ટિ ખીલવવાને અત્યારની માશક બાજુ સાધનની જરૂર પડશે નહિ, તે વખતે તો કુદરતના વિકાસક્રમના નિયમાનુસારે મગજ સુદૃઢ આદિલો સ્વાભાવિક રીતે મહત્ત્વ કરશે. જુદી પામેલો આંતરિક વિકાસ મગજની શક્તિને ખીલવે છે, અને મનુષ્ય જાગ્રતિ જેમ જેમ એક પછી એક શુભો ખીલતી જાય છે, તેમ તેમ મનુષ્યના મગજ પર પણ અસર થવા પામે છે.

આપણે વારંવાર બે માર્ગ પ્રસ્તાવે છે. કાંતો આપણે સામાન્ય મનુષ્ય જાગ્રતિ પેડે અધ-ડાતા, કુટાતા, પીટાતા, વિકાસક્રમના પ્રવાહબળથી આગળ વધીએ, અને હજારો વર્ષના અંતે આ વિશ્વદ્રષ્ટિ ખીલવીએ, અથવા તો આપણે આગળથી ઉન્નતિ આપણા હાથમાં લેઈ આપણા પુરતા સામર્થ્યથી આપણી આંતરિક શક્તિઓ ખીલવવા પ્રયત્ન કરીએ કે જેથી સારી-રિક બાજુ સ્થિતિનો ફેરફાર તો સ્વાભાવિક રીતેજ થઈ જાય.

ઉન્નતિ ક્રમમાં શરૂઆતનાં પગથિયામાં તો કાળ પ્રમાણે ઉન્નતિ થાય છે, પણ જ્યારે કોઈ ખરો ખતીલો મનુષ્ય પોતાની ઉન્નતિનો સવાસ પોતાના હાથમાં લે છે, ત્યારે તો તેના આધાર તેના આત્મજીવ ઉપર રહેલો લાગે છે. ધીમે ધીમે આગળ વધતા આપણા મુસાફર બંધોવા કરતાં એકદમ આગળ વધવું હોય તો આપણે દર નિશ્ચયબળ અને આત્મશક્તિ ખીલવવા જોઈએ. વિશ્વદ્રષ્ટિ આપણે ખીલવી શકતા નથી, તેનું કારણ એટલુંજ છે કે આપણે નિર્બળ છીએ અને આપણામાં પુરી ખત નથી.

જે તમારી ઉન્નતિના માર્ગે ચાલવાની ખરી ઈચ્છા હોય તો તમારે ઉન્નતિક્રમના આ નિયમ સ્મરણમાં રાખવો જોઈએ છે કે:—

The demands of consciousness will be met by the growth of the body.

“ચૈતન્યના વિકાસને અનુકૂળ શરીરનો વિકાસ થઈ જશે”

આ નિયમ એમ જણાવે છે કે શરીર આત્માના વિકાસને અનુસરે છે. જ્યારે આત્માની શક્તિઓ જાગૃત થાય છે, ત્યારે તે શક્તિઓને પ્રદર્શિત કરવાને અનુકૂળ શરીર સાધન સ્વયં-મેવ થવા માંડશે. આપણામાં વિશ્વદ્રષ્ટિ ખીલેલી નથી તેનું કારણ એટલુંજ છે કે ચૈતન્યનો અપૂર્ણ અને વિપદ રીતે વિકાસ થયેલો છે, અને તેથી આપણા મગજ

તત્ત્વો ઉપર તેની બહુજ થોડી માગણી થાય છે. સામાન્ય મનુષ્ય તો પોતાના મગજની જેટલી સ્થિતિ હોય તેના પણ ઉપયોગ કરી શકતો નથી; તો પછી તેનો વિકાસ કરવાની તો આશા જ શી ?

મગજના બધારણને ફેરવવામાં અને રચનામાં મન કેટલોબધો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે, તેનો આપણને હજી ખ્યાલ પણ નથી. આપણે અનિયમિત રીતે અને અયોગ્યપણાથી વિચાર કરીએ બીજે, તેથી વિચારની મગજ પર શી અસર થાય છે, તે આપણા કબજામાં આવતું નથી. પણ ખરા અને સમર્થ વિચારકનું આંતર મન જો તમે તપાસો અને તે મનનો પ્રવાહ મગજ ઉપર કેવી પ્રવળ અસર કરે છે તે જો તમે લક્ષમાં લો તો વિચારશક્તિ મગજ શક્તિને ઉત્પન્ન કરે છે, એ સિદ્ધાંત સહજ તમારા લક્ષમાં આવશે. આ રીતે વિચાર કરવાથી મગજની શક્તિ વૃદ્ધિ પામે છે,—જે વિશ્વદષ્ટિ પામવાને ધણું અગત્યનું પગથિયું છે.

જો તમે શરીર રચના (Physiology) નું કોઈ પુસ્તક અવલોકશો તો તેમાં એવું જણાશે કે દરેક માનસિક શક્તિને મગજના અમુક ભાગ સાથે સંબંધ છે. કોઈ નવીન વિષયનો તમે અભ્યાસ કરવા માંડશો એટલે મગજનાં અમુક પુટના સમૂહમાં ફેરફાર થવા માંડે છે. મનને શ્રમ આપ્યા સિવાય કોઈ પણ શક્તિનો વિકાસ થવે તેનું અસંભવિત છે. મા ઉપરથી પણ એ સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે કે મનમાં નવું બાંધવાની રચનાની શક્તિ, અને જો આપણા ચૈતન્યનો વિકાસ થશે તો તે સાથે મગજનો પણ વિકાસ થશેજ.

જો ખંતથી અને એકાગ્રચિત્તથી મનુષ્ય આ કામ પાછળ મંડેલો રહે તો તેનું પાલનું પરિણામ અવશ્ય આપ્યા વિના રહેજ નહિ. કારણ કે આ તો એક મહાત્મ નિયમ છે કે જે કામ વારંવાર કરવામાં આવે છે, તે કામ કરવાની ટેવ પડે છે, અને જે વિચાર વારંવાર કરવામાં આવે છે, તે વિચાર ચારિત્ર (Character) રૂપે પરિણમે છે. આ નિયમને (Law of repetition) પુનરાવર્તનનો નિયમ કહે છે. શ્વેતાશ્વેતોતર ઉપનિષદમાં લખ્યું છે કે, જેના ઉપર મનુષ્ય વિચાર કરે છે, તેવો તે થાય છે, અને હાલના પ્રમિદ્ધ વિચારકો પણ જણાવે છે કે મનુષ્ય જેનો વિચાર કરે છે તેવો તે બને છે. સામાન્ય સ્થિતિ, બાહ્ય રીતભાત, ખેડવેશ કે અમુક ડીઝીથી મનુષ્યનું ચારિત્ર બદલાતું નથી, ચારિત્રના બધારણનો મુખ્ય આધાર તેના વિચારો અને લાગણીઓ છે.

જો મનુષ્ય આ વિચારો વાંચે છે, અને તે ખરા છે, એમ કહી કેવળ પોતાનું ચિત્ર દલાવે છે, તે મનુષ્ય કાંઈ આગળ વધી શકતો નથી પણ જે પોતાના જીવનઅવકાશમાં તે નિયમોને યોજે છે તેજ ખરો અભ્યાસક છે. ખરા અભ્યાસકનું ચિત્ત એ છે કે બીજાઓ જ્યારે વાંચીને બેસી રહે છે, ત્યારે તે વાંચીની સત્ય હકીકતોને અમલમાં મૂકે છે.

વિશ્વદષ્ટિ ખીલવવાનો ખરો ઉત્સુક અભ્યાસક આ પુનરાવર્તનના નિયમને શરીરને શુદ્ધ બતાવવામાં, લાગણીઓને ખીલવવામાં, મનનો વિકાસ કરવામાં લાગ્ય પાડે છે.

આ નિયમનો તે કેવી રીતે ઉપયોગ કરે છે, તેના કાંઈક ખ્યાલ વાચક વર્ગને આપી શકે, તે માટે આપણે તે વિસ્તારથી ચર્ચાશું.

પ્રથમનાં પગથિયાં.

આ સ્થૂળ શરીર ટેવને આધીન છે. એ શરીરને અમુક પ્રકારનો ખોરાક ખાવાની, તથા ચારવાર જોજન કરવાની, વધારે કસરત કરવાની, અથવા ગિતકુત્ર નહિ કરવાની, અમુક પ્રકારનાં વસ્ત્ર પહેરવાની, અને નજીવી બીજી હાજરો ટેવો પટેલી હોય છે. આ બધી ટેવોને પોષવામાં મનુષ્યનો આખો દિવસ પસાર થઇ જાય છે.

આ માર્ગના ખરા અભ્યાસકે શાંત ચિત્તથી એક સ્થળે જંગી આ બધી ટેવો પર વિચાર કરવો જોઇએ, અને કુદરતના નિયમોને અને સામાન્ય વિવેકશુદ્ધિને તે દેટથી અનુકૂળ છે, તેના ખ્યાલ રાખી બાકીની અનુપયોગી ટેવોને જરૂરથી ઉમેરી નાખવા કમર કસવી જોઇએ.

આ માર્ગના નવીન અભ્યાસીએ પ્રથમતો તદ્દન શુદ્ધ આહાર મદ્ય કરવો જોઇએ. કોઈ પણ પ્રકારના માંસના ખોરાકને વાસ્તે રમાય મળવું જોઇએ નહિ. માંસ ઘણીવાર રોગિષ્ઠ હોય છે, પ્રાણીઓના સોદીના બગડી ગયેલા પરમાણુઓ સાથે મળેલું હોય છે, અને જે પ્રાણીનું તે માંસ હોય છે, તે પ્રાણીના ભય, ત્રાસ અને વિકારો તે માંસમાં રહેલા હોય છે. આણું માંસ શરીરમાં દાખલ કરવું અને સ્વચ્છ પ્રકારની ધુન્દીઓને અનુકૂળ શરીર બનવાની આશા રાખવી એ પરસ્પર અસંગત બાબતો છે. પ્રાચીન તેજસ્વ અર્વાચીન સર્વ યોગ માર્ગમાં આગળ વધેલા મહાન પુરુષોનો એવો અનુભવ છે કે માંસના ખોરાક પર બંધાયેલું શરીર માનસિક વિકાસને લીધે શરીર ઉપર થતો થ્રમ સહન કરી શકે નહિ. આણું શરીર કંતો તૂટી જાય છે, અથવા તો જ્યારે ઉચ્ચ ચૈતન્ય તેના પર અસર કરવા માંડે છે, ત્યારે ભોજના વ્યાધિ જેવી તેની રચિત થાય છે.

આ કારણથી યોગ માર્ગના સધળા કાળના અભ્યાસીઓ બેધડક જણાવે છે કે ખોરાક રૂઝ, મેવો, દાળ, ધણ, ચોખા અને વનસ્પતિનો હોવો જોઇએ. આમાં કોઈ લાગણીને સવાલ નથી, પણ આ બાબતના અનુભવીઓ ધણા જમાનાના અનુભવ પછી ઉપર પ્રમાણે જણાવે છે.

જેઓ માંસનો ખોરાક ખાતા હોય તેવાઓ જ્યારે એકાએક પોતાની ટેવ બદલવા માંડે ત્યારે શરીર સાચું થાય, તોપણ તેમણે ગભરાણું જોઇએ નહિ એક ખોરાકને બદલે બીજો ખોરાક બદલતા જતા અને શરીર ઘણું થોડા સમયમાં નવા ખોરાકને અનુકૂળ થઇ જશે.

કોઈ પણ પ્રકારનો માદક પદાર્થ અથવા દારૂનો તો સ્પર્શ પણ ન કરવો. તેવો પદાર્થ જેમાં નાખેલો હોય તેવી દવા પણ ન લેવી. આ સ્થળે કહી દેવાની જરૂર છે કે કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ચાલનાર યોગના અભ્યાસીને દવાની જરૂર પડતી નથી. મગજના પરમાણુઓને દારૂ જહેર મારી નાખે છે, અને મગજની ઉચ્ચ શક્તિઓ કદાપિ નાશ પામી નથી.

ખરા અભ્યાસકે જીવનના નાના નાના બનાવો પર પણ પુષ્કળ લક્ષ આપે છે, તે પોતાની કુટેવોનું ખારીક નિરીક્ષણ કરે છે અને મનમાં ઉત્પન્ન થતી અશુભ ધ્યેયોને તત્કાળ જ અટકાવે છે. તે વારંવાર સ્નાન કરી શરીરને શુદ્ધ રાખે છે. તેના અવયવો અને અનાય.

આ આરોગ્ય રિયનિમાં રહે તે માટે તે પુરતી કશરત કરે છે. તે ઉનને પોતાના શરીરને અકરા દેતો નથી અને તે જ્યારે વસ્ત્ર પહેરતો નથી કે શરીર કાંઈ પણ રીતે તંગ રહે.

આ અને આવી અનેક આપતોમાં અભ્યાસક પોતાના શરીરને નિમ્નમાં રાખી પોતાની હિચ મનોહતિને અનુકૂળ બનાવે છે. અને જો કે તેની ટેવો નિયમિત હોય છે, તોપણ તે કદાપિ ઉદાસ ચરુવાળો જણાતો નથી. તેથી ઉદ્ધર્મ તે આનંદી અને ખુશમીજનનો હોય છે, અને તેનામાંથી આનંદનો પ્રવાહ તેના સંબંધમાં આવતા મનુષ્યો તરફ વહેવા લાગે છે.

ખરે અભ્યાસક જનસમાજને છોડી પર્વતોમાં કે યુદ્ધમાં ચાલ્યો જતો નથી. જે સદ્-શુભો તે ખીલવવા માગે છે, તે મનુષ્યોની ધન્યમાં રહીનેજ તેને ખીલવવાના હોય છે.

જે સદ્શુભો તેને ખીલવવાના છે તેમાં નિઃસ્વાર્થતા જેવો ખીજે રમણીય શુભ એક પણ નથી. ધણીવાર કહેવામાં આવ્યું છે કે સ્વાર્થ એ સધળા દુર્ગુણનું મૂળ છે. જ્યારે આપણે મનુષ્ય જાતિ તરફ દ્રષ્ટિ કરીએ છીએ, ત્યારે દુક્ત આ એક સ્વાર્થને લીધે જગતમાં કેટલું બધું ધાતકીપણું, દુર્ગુણ અને દુઃખ ફેલાયાં છે તેનો ખ્યાલ આવ્યા વિના રહેતો નથી.

એક અથવા બીજી રીતે આ સ્વાર્થના દુર્ગુણના ચેપથી આપણે બધા ખરડાયેલા છીએ. આ ચેપ દૂર કરવાનો સરસ અને ઉત્તમ માર્ગ એજ છે કે આ દુર્ગુણ આપણામાં, એમ કહી દિલગીર થયા વિના પદોપકારનાંગ-પરસેવાનાં કામોમાં ચિત્ત લગાડવું કે જોયે આપણો સ્વાર્થ ભૂખતાં સિખીએ. ખીજાણેને મદદ કરવાના વિચારો કરો, યુક્તિઓ રસ્તાઓ શોધી કાઢો અને 'પ્રસંગ આવે મદદ કરવા કૂદી પડો. કેટલું નાનું' તે કામ છે, તેપર લક્ષ આપવાનું નથી. આપણી વૃત્તિ ઠરી છે તેજ અગત્યની બાબત છે. કંટાળી ગયેલા મુખ તરફ જુઓ અને ઉત્તેજનના વિચારો ચોકસી. દિલગીર આંખો જુઓ અને તે મનુષ્યનું હૃદય શાંતિથી ઘરી દો. નિર્જળ મનુષ્યને જુઓ અને તેને પૈર્વ આપો. આ રીતે જીવનની દરેક ક્ષણે આપણે મદદ કરી ચક્રીએ. આ એક આપણા ઉપર બદારથી નાખેલી ફરજ છે, એમ ગણીને નહિ પણ આપણો તે સ્વભાવ છે, એમ માનીને આપણે પરસેવાના કામમાં લાગ લેવો જોઈએ.

આ પ્રમાણે જેમ જેમ આપણે પદોપકારનાં કામો કરતા જઈશું અને અને ખીજનાં આના સહાયનું નિરીક્ષણ કરી તેમને મદદ કરતા રહીશું તેમ તેમ આપણા હૃદયમાંથી ખીજા મનુષ્યો વારંવાર ખરી પ્રેમની લાગણી ઉત્પન્ન થશે. આ તેમને લીધે આપણે ખીજાનાં હોયો તરફ નહિ પણ શુભો તરફ લક્ષ આપીશું અને ખીજામાં રહેલા સદ્શુભના ખીજકને પણ પાણી પાઠ આપણે તેને ખીલવવા બનવું કરીશું.

આ નિઃસ્વાર્થ પ્રયત્નથી, વિચારપૂર્વક કરેલી સેવાથી, પ્રેમથી અને દિલસોજથી અંતર-માંથી તેજ પ્રકટશે, જે તેજ તેને ઉન્નતિના માર્ગપર દોરશે. કારણ કે દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં રહેલા ઈશ્વરને જીવવાનો પ્રથમ પાઠ તે સિંચે છે.

શુભતાનના અભ્યારીએ આ સાથે સત્યને પૂર્ણપણે ખીલવવો જોઈએ; કારણ કે અસત્ય એ આંતર પ્રકાર આગળ આવેલા પડકાર છે. વસ્તુ-જેવું સ્વરૂપ તેણે દીકું હોય તેવુંજ જણાવવું. તેમાં રતિમાત્ર પણ ફેરફાર કરવાનો તેને હક્ક નથી. તેની પાણી અનિશ્ચયોક્તિના હોયથી યુક્ત હોવી જોઈએ અને તેનાં કાર્યો વિચારપૂર્વક અને ચોકસાઈપૂર્વક કરાયેલાં હોવાં જોઈએ.

બીજા પશુ ધણા સદ્ગુણો ખીલવવા યોગ્ય છે—શુદ્ધતા, નમ્રતા, ધૈર્ય, દ્રઢતા, આત્મ-
શક્તિ, વફાદારી, ભક્તિ, ચિત્તાનુ સમાધાન, અને દ્રઢ મનોભગ—જે આવા પ્રકારના સદ્ગુણોને
પોતાના આદર્શરૂપ ગણીને તે પ્રમાણે જો તે વર્તન ચક્ષુરે તો આ વિશ્વમાં કોઈ એક
પશુ સત્તા નથી કે જે તેના વિજયમાં વિધ નાંખી શકે.

એકાગ્રતા—એકચિત્તતા.

આપણે જે કામ કરતા હોઈએ તે ઉપર ધ્યાન આપવાથી આપણી ઉન્નત ધણીજ
ત્વરાથી થાય છે. જ્યારે આપણે એક વસ્તુ અથવા વિચાર ઉપર એકાગ્ર ધ્યાન આપી શકીએ
કે બીજા વિચારો વચમાં ધુસી જાય નહિ ત્યારે આપણે એક ચિત્ત થવા માંડીએ છીએ—
અભિવિદ્યાનો ઉપાસકે હોય या ન હોય, પશુ જેનામાં આ એકાગ્રતા અથવા એક ચિત્તતાનો
ગુણ ખીલ્યો છે, તે દરેક બાબતમાં વિજયી નીવડે છે.

દરેક પ્રકારની પ્રવૃત્તિમાં મનના સઘળા સામર્થ્યને એક બાબત ઉપર લગાડી તે સવા-
લનું નિરાકરણ કરવું અને પછી બીજો સત્તાલ હાથ ધરવો—આ શક્તિ ધણીજ ઉપયોગી છે.
જગતના સઘળા વિજયી પુરુષોમાં એકાગ્રતા આ મુખ્ય લક્ષણ અનેક વિજયનું સાધન હતું,

આ એકાગ્રતા ખીલવવાનો એકજ માર્ગ છે, અને તે અભ્યાસ છે. આ ગુણ દાખને
આપી શકાય નહિ, તેમ ધનથી ખરીદી શકાય નહિ. દરેક મનુષ્યે જાતેજ તે ખીલવવાને
પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અને આ વાસ્તે સૌથી સરલ અને ઉપયોગી માર્ગ એજ છે કે જે જે
કામ આપણે કરતાં હોઈએ, તે નાણું હોય કે મોટું હોય, તે દરેક કામ આપણા પૂર્ણ મ-
નથી, આપણી પૂર્ણ ચતુરાઈથી અને પૂર્ણ વિચારપૂર્વકે કરવું જોઈએ. તે ઉતાવળ કરીને
બગાડી ન નાખવું તેમજ આલસ્ય કરીને જીવ વગરનું બનાવવું ન જોઈએ. આપણને પ્રિયમાં
પ્રિય મનુષ્યને વાસ્તે જેવા અંતઃકરણથી, હાતથી અને મનના સામર્થ્યથી કરતા હોઈએ, તેવી
રીતે તે થવું જોઈએ.

સંસારી તેમજ ત્યાગી બન્નેને માટે આ એક ઉમદા કેળવણી છે. એકાગ્રતાનો ગુણ
ખીલવવો એટલે ભટકતા અને અસ્થિર મનને વશ કરવારૂ છે. અને જ્યારે વારંવાર
અભ્યાસ પાઠવાથી મન સ્થિર થાય છે, ત્યારે મનુષ્યને પોતાના આત્મભગમાં એટલી
બંધી થાક થાય છે કે જે શબ્દોમાં વર્ણવી શકાય પશુ નહિ. જે મન પતાકાત્તર પડે તેવું,
કુંજરના કાન જેવું અને શરદ્ અગ્નિના અક્ષ જેવું ચંચળ, અસ્થિર અને કાણે કાણે નવા
વિચારો કરતું હતું, તે હવે એકાગ્ર બને છે, અને કેળવણેલા સાધનનું કામ સારું છે જેનો
આપણે આપણી ઇચ્છા પ્રમાણે સદુપયોગ કરી શકીએ છીએ.

ધ્યાન.

મનુષ્ય જે બાબત વારંવાર કરે છે, તેની તેને ટેવ પડે છે. આ પુનરાવર્તનના નિયમનો
ઉપયોગ કેવળ મનને કાણમાં જાવવાના કામમાં કરવામાં આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ તે
નિયમ મનુષ્યના ચારિત્રમાં ઉચ્ચ સદ્ગુણો બાંધવામાં પણ ઉપયોગી લાગે છે. એકાગ્ર થયેલા
મનશી સાધનને તે દિવસના અમુક ભાગમાં અમુક સદ્ગુણ ઉપર ધ્યાન કરવામાં અથવા
અમુક આધ્યાત્મિક સત્તાલનું રહસ્ય સમજવામાં વાપરે છે.

ધ્યાન કરવાને માટે એક શાંત સ્થળ પસંદ કરવામાં આવે છે પ્રાતઃકાળમાં
સ્નાન કરી પછી આપણે તે શાંત સ્થળમાં પ્રવિર્ત્તિ નિયમીત વખતે ગરજાની

કરોડને રીધી રાખી, અને હાથને ઘુંટણ ઉપર રાખી, આસન વાળી બેસવું નેહ્યું. તે પછી જે કોઈ વિચારતું રહેતું આપણે સમજવા માગતા હોઈએ તે વિચારને અથવા તે કોઈ પવિત્ર મનના એકાદ મ્લોકને અથવા તે એકાદ મહાવાક્યને મન સંયુત રાખી ધ્યાન કરવું નેહ્યું. ખટારના બીજના વિચારો અથવા તે બીજાં માનસિક ચિત્તને આપણા વિચાર પ્રવાહમાં ઘુસવા દેવાં નેહ્યું નહિ. આપણે તે બ્યેવ ઉપરજ વિચાર કરવો. દરેક અપેક્ષાથી-દ્રષ્ટિ બિન્દુથી તેની તંપાસ કરવી, તે વિચારની સાથે તન્મય થઈ જવું અને તે વિચારતું સર્વ આપણે ચુકી લેતા હોઈએ તેવી રીતે તદાકાર ચિત્તને બનાવવું-આતું નામ જ ધ્યાન.

આના એકાગ્ર ચિત્તથી કોઈ ઉચ્ચ વિષય ઉપર કરેલા થોડી પળના પણ ધ્યાનથી આત્મિક સ્ફુરણ કેવાં ઉચ્ચ પ્રકારનાં, ભવ્ય અને હિન્તિ પ્રેરક થાય છે, તેનો ખ્યાલ આ માર્ગનો અભ્યાસ કરનાર સિવાય બીજાને આવવો મુશ્કેલ છે, તે વખતે કોઈપણ સમયે નહિ ધારણું સૈદ્ધર્મ આપણી માનસિક દૃષ્ટિ આગળ દેખાય છે. આ વિચારને બીજા વિચારો સાથે રહેલા સંબંધ અણધારી નજરે પડે છે; અને જેનો આપણને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હોય તેવા અતર્ક્ય અર્થો તે વિચારમાં રહેલા માલુમ પડે છે. દિવસના ધોધગમય અને પ્રતિભય જીવનમાં આવું ઉંડું જ્ઞાન ભાગ્યેજ મળી શકે. ધ્યાનની શાંત પળોમાં જ્યારે મન કોઈ ઉચ્ચ વિચાર કે ભાવ ઉપર તદ્દતીન થયું હોય ત્યારે જ આત્મસ્ફુરણની ઝાંખી થવા માંડે છે.

ધ્યાનને વાસ્તે આપણે અમુક સદૃશ્યને ચૂંટી કાઢીએ. ધારો કે આપણે નમ્રનાનો શુભ આપણા જીવનમાં ખીલવવા માંડીએ છીએ; અને આપણે એક અઠવાડિયું કે પખવાડિયું કે માસ સુધી તે સદૃશ્ય ઉપર ધ્યાન કરવાનો નિશ્ચય કરીએ છીએ. જ્યારે આપણે મૈત્રા ધારણ કરી શાંતિથી બેસીએ, ત્યારે આપણે દરરોજ પ્રાતઃકાળમાં તે સદૃશ્યની ખુબી વિચારની નેહ્યું આ શુભ મહાપુરોષમાં કેવી રીતે પ્રકટી નીકળ્યો હતો ? તે શુભની શી આવશ્યકતા છે ? તે શુભ ખોલવવામાં શી ક્ષી અડચણો નડે છે ? તે અડચણો શી રીતે દૂર થઈ શકે ? તે શુભને જીવનમયદ્વારમાં યોગ્યતા જે વિધના આપવાનો સંભવ હોય તે કેવી રીતે મટાડી શકાય ? આવી રીતે અનેક બાબતોથી તે સદૃશ્યનું ધ્યાન કરી તે સદૃશ્યના વિચારને પોતાના મનના એક વિભાગરૂપ બનાવી દેવો નેહ્યું. જ્યારે ધ્યાનનો સમય પૂર્ણ થાય અને આપણે આપણા દિવસના વ્યાપારમાં શુધાઈએ ત્યારે પ્રાતઃકાળના વિચારોને સ્મરણમાં રાખી તે પ્રમાણે વર્તવાનું કામ ઘણું સુગમ થાય છે.

આ પ્રમાણે જે જે સદૃશ્યોને આપણે ખીલવવા માગતા હોઈએ, તેમને અનુક્રમે એક પછી એક લેવા નેહ્યું. આ પ્રમાણે દિન પ્રતિદિન પુનરાવર્તનના નિયમ પ્રમાણે કામ કરવાથી એક પછી એક સદૃશ્ય આપણા આરિયમાં બંધાય છે, અને વિકસેલા મગજમાં ઉચ્ચ પ્રકારની સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ પ્રકટ થવાનો સમય પાસે આવતો જાય છે.

જેમ જેમ શુભો અને તે સાથે મનની શક્તિઓ ખીલતી જાય છે, તેમ તેમ આ સઘળો વખત મગજ પણ ધીમે ધીમે બદલાતું જાય છે, અને ઉચ્ચ પ્રકારના આદર્શનો મહત્વ કરવાને વિરોધ અનુકૂળ બનતું જાય છે, કારણ કે તે શુદ્ધ યોગાકના પરમાણુઓથી બંધાયું જાય છે.

જે મનુષ્ય દિન પ્રતિદિન ધ્યાન કર્યોજ કરે છે અને હજારો વિષ્ણુ આવવા છતાં પોતાના સાધ્યબિન્દુ પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયાસથી જરા પણ ડગતો નથી, તે મનુષ્ય જે વિચાર ઉપર તેવું મન એકાગ્ર અને સ્થિર થયું હોય તે સિવાયના બાકીના બધા વિચારોને શાંત કરી શકે છે. અન્તે ધણી વખતની ટેવ પછી પૂર્ણ જ્ઞાન છતાં તે હેવદના વિચારને પણ જતો કરે છે. બહારના સંસ્કારોથી તેમજ અંદરના વિચારોથી જરા પણ અસર ન થાય તેવી મનની સ્થિતિ જો થોડીક મીનીટ સુધી પણ ટકી રહેતો તરતજ તેવું ચૈતન્ય આ સ્વચ્છ મગજની બહાર નીકળે છે, અને સૂક્ષ્મ શરીરમાં તે પૂર્ણ જ્ઞાન સહિત દાખલ થાય છે. આનું નામજ સૂક્ષ્મદષ્ટિ વ્યવહાર વિશ્વદષ્ટિ. આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં નિદ્રા અને જાગૃત અવસ્થા વચ્ચે પૂલ બંધાઈ જાય છે, અને તેવા મનુષ્યના સંબંધમાં બેધડક કશી શકાય કે—

યા નિશા સર્વ ભૂતાનાં તસ્યાં જાગર્તિ સંયમી ॥

યસ્યાં જાગર્તિ ભૂતાનિ સા નિશા પડ્યતો મુનેઃ ॥

જે સર્વ પ્રાણીઓને રાત્રિ સમાન છે તેમાં સંયમી જાગે છે. અને જેમાં જૂત માત્ર જાગે છે તે દેખતા મુનિને રાત્રિ સમાન છે.

બહાલા બધુંચો ! આ ઉચ્ચ પદ આ ઉજ્જવળ ભવિષ્ય તમને આકર્ષણ કરવું હોય, જો તે પ્રાપ્ત કરવાની તમારામાં ઉત્કંઠા ઉત્પન્ન થતી હોય તો તે વિચારને—તે ઉત્કંઠાને કેવળ વિચારરૂપેજ દાખી નહિ રાખતાં તેને અમલમાં મૂકવા તમારું મનોબળ પૂર્ણ સામર્થ્યથી વાપરો. કાંઈ કામમાં ઉતાવળની જરૂર નથી, પણ જે પગલું તમે કરો તે ચોક્કસ વિચાર પૂર્વક કરો. પદ્ધતિસર અને પગથિયે પગથિયે આગળ વધો. સત્તર આ માર્ગે તમારો વિશ્વય થશે, આ માર્ગે જે જે તમને પ્રાપ્ત થશે તે સદાકાળને માટે થશે. માટે આત્મબળમાં પૂર્ણ પ્રતીતિ રાખી દૃઢ નિશ્ચયથી આગળ વધો, અને જે સ્થિતિ મહાત્મા પુરૂષે પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે, તે તમે પણ પ્રાપ્ત કરશો. કારણકે આપણું આત્મબળ જો કે તિરોહિત છે, છતાં તેવું સામર્થ્ય અનંત છે. અતિ દૈવીબળમાં વિશ્વાસ રાખી વર્તનારને માટે સદા વિજયજ છે.

*વસંતવિલાસાનુસંધાન.

(મો. સ્વામીનારાયણ, બરોડા કોલેજ)

‘ સુદંડી પળમાં પેલી, પતિના કરમાં રમે; ’

અંદ હરીગીત.

ગગનભેદી જગત સીંચી આંદની ચમકી રહી,
હા ! પુષ્પ પુષ્પે વિટપ વિટપે સી પ્રભા પ્રકટી રહી.
મંદ શીત સમીર તરુવર ધુન્જમાં આનંદ તો,
ઉડી ગયો સરવર તીરેથી કમળ પત્રે આગીચો.

૧

* પોપના અંકની સુતેલોને તથા માધના અંકની વસંત વિલાસ એ કવિતાઓનું આ કવિતા વાંચનાં પહેલાં અવધાન કરવા વિનંતિ કરવામાં આવે છે—અધિપતિ.

સુંદરી મહી વસ્ત્ર કરમાં જળ વિષે ડગલાં ભરે,
એ આગીઓ મૃદુ હાશ્ય કરતો કામિનીતું ચિત્ત હરે.
યુવતી ખોંચી ^૧પદ્મિની પાસે ધીમે પગ ચાલતી,
શું પદ્મ પુટ પ્રવેશ કરવા ^૨પદ્મજા પાછી જતી ! ૨

કમળ ફંડ શો હસ્ત તરૂણી લટકુ કરી લંગાવતી,
એ પવન લહરી આવી પદ્મ હલાવી શી ચાલી જતી !
આગીઓ નિજસ્થાન બ્રહ્મ થઇ ઉડયો પળમાં અરે,
કર સુંદરીનો કમળ દળથી હૃદયપર પાછો પડે. ૩

દૃષ્ટી મૃગનયની તણી તાણી લીધી એ આગીએ,
પણ ગગનમાં ઉંચે જઇ અદૃશ્ય થઇ છાડીદીએ,
“ હા ! ગયો ! ” યુવતી વહી, મુખ ફેરવી પાછું વઢે,
“ શું પદ્મનયનો ખીડીયાં મમ હુંખથી પદ્મિનીએ. ” ૪

ગત પ્રલાકર વિરહથી કે કામિનીના કલેશથી,
લંગાચલા યુવતી તણા કરની હથેલી નીરખી.
બોમ ખૂણું હિમાંશુ પ્રપ્રુલિત કાંતીથી કરમાઇ ગયાં,
આ કમળ; ના, ના, વસંત વિકસિત અંગથી યુવતી તણ્યાં. ૫

પદ્મવદના ના પ્રિછે પદ્મો તણા એ રહસ્યને,
નિજ મન વ્યથા પ્રતિગિંળ માની વેદના દિશુણિત કરે;
શિથિલ અંગ થતાંજ વસ્ત્રો કર થકી સરકી ગયાં,
વસ્ત્રો સરકતાં ચમકી ઉઠી ચતુર ચપલા પલકમાં ૬

“ કેમ તણ શય્યા ભમુ અહિં એકલી આ જળ વિષે,
હા ! નાથ કયાં ? મમ નાથ કયાં ? રસરાજ મહારા કયાં હશે !
સાંભર્યું; ઉદ્યાનમાં હું શોધવા આવી હતી,
ખલોતથી જોયાઇ લટકુ સર મહિ હું એકલી. ” ૭

x x x x

કદલોલ લોલ લલિતાંગ ધરંતી બાળા,
ઉદ્યાનમાં અહિં તહિં ભમતી રસાલા;
શોધે બધે પથ પથે શીત ણાંકડાંએ,
ત્રેગી તરૂણી; પણ નાથ નહિ જણાયો. ૮

ખીટ્યાં પુષ્પો દેવાં, સ્થળ સ્થળ વિષે મંલુ મધુરાં,
નહિ દો આનંદે, યુવતિ ગતિને મંદ કરતાં;
ફરે લાલુ વેગે, નવ જલદ નાદે, ચમકતી,
ભયે ત્રાસી ત્રાસી, નવિન રસિકા રમ્ય મધુરી.

૬

X X X X

આમ વૃક્ષે થયો ટોકો, રસીલી કોકિલા લલો,
સુંદરી સ્તબ્ધ થઈ ઉભી, તન્વંગી વેગ વિરમ્યો;
'કુહુ' શબ્દ સુણ્યો કલ્પે, સન્ય* નો અહા ! એ સમે,
સુંદરી પળમાં પેલી, પતિના કરમાં રમે.

ન્યુયોર્કનું સુધારક ગૃહ.

(લેખક-ઉત્ક્ર.)

નાની વયમાં જે બાલક-બાલિકાઓનો સ્વભાવ કે ચરિત્ર બગડી જાય છે, તેઓને સુધારવાને માટે અમેરિકાના ન્યુયોર્ક શહેરમાં એક આશ્ચર્યદાયક ' સુધારક ગૃહ ' છે. વિ-લિયમ આર. બ્યોર્ન્ નામનો એક સન્નત તેનો સ્થાપક છે. ન્યુયોર્ક શહેરની ગતી કુંચીઓમાં બેઠકતાં કરતાં બેઠક બાલકો અને બાલિકાઓ બેઠકને તેડું લઈને દયાથી પીગળી ગયું હતું અને તેથી તેઓનું બહુ ફેલી રીતે કરવું તે બાબતનો વિચાર બ્યોર્ન્ રાત દિવસ કપાં કરતા હતા. તેણે એક અખતરો કરવાની ઇચ્છા કરી. થોડા એક તેવા રખડના છોકરાઓને શહેરની માડી સંગતિમાંથી બચાવીને ફરના કોઈ નિર્મન સ્થાનમાં લઈ જવા અને તેનું પરિણામ શું આવે છે તે બેઠકે એવો તેણે વિચાર કર્યો. એજ ઉદ્દેશને લક્ષમાં રાખીને તેણે એક સુધારક ગૃહ બનાવ્યું. પહેલાંતો તેને તેની અભિલાષ પ્રમાણે સરળતા મળી નહિ, પરંતુ જ્યારે તે ગૃહ અચાર એક નાનું રાજ્ય બની ગયું છે, ત્યારે તેમાંથી આશ્ચર્યજનક પરિણામ નીવડ્યું છે.

ન્યુયોર્કના ' ક્રિમિલ ' નામના ગામમાં આ નાનું રાજ્યનું આવેલું છે. પહેલાં ત્યાંના રહેવાસીઓનો માટે બાગ ચોરી વગેરે ખરાં કમો કરીને પોતાનું ઇવન ગાળતો હતો, અને કેટલાક છોકરાઓ પોતાને ઘેરથી નાસી આવીને અહીં રસા હતા. આ રાજ્યમાં પ્રવેશ કરતાંની સાથે તેઓમાં વિચિત્ર પરિવર્તન દેખાવા લાગ્યું છે. એક છોકરો પહેલાં ચોરીના થંદા માટે બેઠક પકડાવો હતો. છેવટે તે ઘેરથી નાસી ગયો. તેનાં કુટુંબીઓએ તેની છેવટે માટે આશા છોડી દીધી. તે છોકરો નાસતો ફરતો આ સુધારક ગૃહ અચવા ચરિત્ર સુધારક રાજ્યમાં દાખલ થયો. કેટલાક દિવસ પછી તેને પૂછવામાં આવ્યું કે " નિમ્ !

* સંતાપ રહેલા પનિનો.

તને સહકર્મ કરવાની ઇચ્છા ક્યારથી થઈ । ” જિંમે તે સમયે નમ્રતા પૂર્વક જવાબ આપ્યોઃ
“ આ પવિત્ર સ્થાનમાં આજ્યો ત્યારથી. ”

વિલિયમ જ્યોર્જનું આ રાજ્ય ૧૦૦ એકર જમીનમાં આવેલું છે. રાજધાનીમાં સાધારણ દેખાવનાં લાકડાનાં બનાવેલાં દસ સ્વચ્છ અને સગવડવાળાં મકાનો છે. તેમાં રહેવાને માટે ૬ ઘર છે. એક ઘર ઊકરાઓ માટે, એક ઊકરીઓ માટે, એકમાં પુસ્તકાલય, રસોડું, હોટેલ વગેરે. એકમાં નિશાળ, કોઠાર અને બેંક છે, એકમાં અદાલત, જેલખાતું, ઇસ્પીતાલ અને ટપાલ ખાતું છે. સિવાય ઊકરીઓને માટે એક જેલખાતું, ઇસ્પીતાલ, કપડાં ધોવાતું સ્થળ, સ્નાન ગૃહ, શિશુ શિક્ષાલય વગેરે અલગ અલગ છે. ક્રિષિલની જમીન બહુ રસાળ છે. દરવર્ષે ખેતરમાં ધાસ, અનાજ અને તરકારી ખૂબ પાકે છે. રાજ્યમાં કેટલાક ઘોડા, ગાય, બળદ, અને બેસા છે.

આ નવીન રાજ્યના રાગ અને પ્રજા સર્વ બાળકોજ છે. તેનું નામ પણ George Janior Repablio અથવા ‘ મી. જ્યોર્જનું બાળક પ્રજાતંત્ર ’ એવું રાખવામાં આવ્યું છે. બાર વર્ષથી અઠાર વર્ષ સુધીના ઊકરાઓ રાજ્ય ચલાવવા માટે અધિકારી લેખાય છે. ૪ વર્ષથી ઓછી ઉમરના ઊકરાઓ અનધિકારી લેખાય છે. અધિકારી ઊકરા ઊકરી અને અનધિકારી નાના ઊકરા ઊકરીઓનું રક્ષણ કરવા માટે નિયુક્ત કરવામાં આવે છે અને તેઓ ચાતુર્ધ તથા પ્રેમ સાથે તે કાર્ય બજાવે છે. જો કોઈ અનધિકારી નાનો ઊકરા પોતાની આજીવિકા ચલાવી શકતો નથી, તો મોટી ઉમરનાઓ તેને સહાયતા કરે છે, સરકારને તેની કોઈ ચિંતા કરવી પડતી નથી. હાલમાં આ રાજ્યના નિવાસીઓની સંખ્યા ૮૬ ની છે.

આ બાળક રાજ્યનું શાસન કાર્ય ‘ અમેરિકા ’ ના ધારણુપર ચાલે છે. સત્તાપતિ, મંત્રી સભા, પાર્લામેન્ટ, હાઈકોર્ટ વગેરે સઘળું તેમાં છે. પ્રેસીડેન્ટને દર આઠવાડીએ જો પૈસાનો પગાર મળે છે, અને બીજા કર્મચારીઓને પણ પગાર મળે છે. ન્યાયાલય, પોલીસ વગેરે વિકાસોમાં કામ કરનારાઓની પરીક્ષા થાય છે. આ પરીક્ષામાં પાસ થવાને માટે ઊકરાઓને કાયદાનાં પુસ્તકોનો સારીરીતે અભ્યાસ કરવો પડે છે. ખરા દિલ્લથી કામ કરનારાઓને કોઈ પ્રકારનો પણ લાય રહેલો નથી. રાજ્યનું કોઈ એકાદ પદ મેળવવાને માટે સહુના મનમાં અત્યંત ઉત્સાહ જોવામાં આવે છે. જનજ, કમિશનર, ડાક્ટર, વકીલ વગેરે સઘળા આ બાળક રાજ્યમાં છે. તે ઉપરાંત સહુમાં ન જનારા ઊકરાઓને શુધ્ધમાં હાજર કરાવવાને માટે પણ એક કર્મચારીને નિયુક્ત કરવામાં આવેલ છે. શાન્તિ રક્ષણને માટે પહેલાં ૧૨ સિપાઈઓ હતા, પણ હાલમાં માત્ર બેજ છે, તે પરથી માલુમ પડે છે કે અહીં આવવાથી ઊકરાઓના સ્વભાવ અને ચારિત્ર્યમાં કેટલો બધો ફેરફાર થતો હોવાનું છે. ઊકરાઓની એક નાની સેનાપણ બનાવવામાં આવી હતી.

આ બાળકરાજ્યમાં બે રાજનૈતિક વિભાગો છે. એક ગ્રાન્ડમેન્ટ પાર્ટી અથવા મુશા સન ચાહનારાઓનો વિભાગ અને બીજો ગ્રાન્ડ ઓલ્ડ પાર્ટી અથવા પરમ પ્રવીણોનો વિભાગ છે. સંખ્યોની ચુંટણીના પ્રસંગે અમેરિકાવાસીઓની ઘેઠ બંને પક્ષો પોતાની બડાઈ અને સત્તાપક્ષની નિન્દા કરવામાં બારે પ્રતીજ્ઞ છે. પાર્લામેન્ટના ગેનરની ચુંટણી કરવામાં ઊકરી-

ગ્યાના પશુ હકક રાખવામાં આવ્યા છે. વોટ આપવાના અધિકારને છોકરા અને છોકરીઓ અને મોટા માનની નિશાની સમજે છે. આ રાજ્યના સઘળા કારૂન ન્યુયોર્કના સરખાજ રાખેલા છે. કોઈ પશુ અપરાધ માટેના દંડ ન્યુયોર્કના દંડથી વધુ રાખેલો નથી. નવો કાયદો કરવામાં આવવાનું તે કાયદાના પુસ્તકમાં લખી લેવામાં આવે છે, કોઈ કોઈ કારૂન દાનિકર જણાતાં તેને બદલી નાંખવામાં આવે છે.

પહેલાં સીગરેટ પીવાની મનાઈ હતી, પરંતુ ફેટલાક સિપાઈઓ પહેરાના વખતે જ્યારે બહાર જતા ત્યારે સીગરેટ પીતા હતા. આથી પારિ ધીરે સીગરેટ પીનારા વધવા લાગ્યા. આ માટે એક કાયદો એવો કરવામાં આવ્યો છે કે જો કોઈના મોંમાંથી સીગરેટની ગંધ આવે તો તેના દંડ કરવા. આ માટે દંડ તરીકે રૂ. ૩ થી ૯ સુધીની જામીન ગીરી લેવામાં આવે છે અથવા એકથી ત્રણ દિવસ સુધી વર્કહાઉસમાં કામ કરવું પડે છે. આ રથળતી ખાવાપીવાની મીઝામાં અને રહેવા વગેરેની જગ્યામાં જોસ કરતાં કોઈ ફેરફાર નથી.

જુગાર રમવાનું પશુ નિન્દનીય અને દંડનીય સેખાય છે. સૌથી પહેલાં પાર્લામેન્ટના એક સભાસદ આ અપરાધ માટે પકડાયો હતો. તે દિવસે તેને પાર્લામેન્ટમાંથી દૂર કરવામાં આવ્યો હતો, અને તેની 'વોટ' આપવાની સત્તા પશુ છીનવી લેવામાં આવી હતી. તે ઉપરાંત તેનો રમ કાલર દંડ કરવામાં આવ્યો. તેણે દંડ આપ્યો નહિ, તેથી તેને સાધારણ ટ્રી તરીકે પથર તોડવાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું. સુધારક શૃંગના સ્થાપક મી. ન્યોર્જે પેતે આવીને તેનો દંડ માફ કર્યો, પણ તે મારીને પાર્લામેન્ટે કબૂલ રાખી નહિ તેથી તે મલાસ નિબ્ધન નીવડ્યો. ફેટલાક દિવસ પથર તોડવાથી તે ટ્રી ગમરાયો અને બોલ્યો " મને એક દમ વેંકમાં લાઈ જાઓ; હું હમણાજ દંડ સુકાવી આપું છું. "

નૃકા સોજન ખાવા, જુગાર રમવું, બીટી પીવી અને બીજાં ઘોટાં કામો કરવાની વિરુદ્ધના સઘળા કાયદા તે છોકરાઓએજ બનાવેલા છે. તે યુદ્ધાના યુદ્ધેગારો તરફ જે સખ્તાઈ વાપરવામાં આવે છે, તે પરથી તે હુગ્યો તરફ તેઓનો ફેટલો તિરસ્કાર હશે તે સમજી શકાય છે.

ન્યોર્જે સાહેબના રાજ્યનું જેલખાનું પશુ આપણાં સાધારણ ફેદખાનાં જેવું જ છે. મોટાની જાળીવાળી નાની કોટડીઓ છે, તેમાં બીજાનું, ખાવા પીવાની સામગ્રી વગેરે સઘળું ફેદખાનાના સરખુંજ હોય છે, જેલની ઉપરના ખંડમાં ફાઈ હોલ છે. એક મોટા હોલમાં એક બાજુએ મેજસ્ટ્રેટને માટે એક મોટું ડેસ્ક છે. તેની બાજુએ જુદીનીના સભાસદોને બેસવાની બેચ હોય છે. સાક્ષીઓ માટે ન્યાયાધીશની બેઠકની સામે એક જગ્યા પસંદ કરવામાં આવેલી છે, તેની પાછળ સંભળવા આવનારાઓને માટે ફેટલીક બેંચો રાખેલી છે. અદાલતની પાછળના બાગમાં વજીતોને માટે જગ્યા રાખેલી છે. અહીં તેમની આરામ હોય છે. ત્યાં સાધારણ માણસો આવી શકતા નથી. સાક્ષીઓને નખરવાર એક પછી એક બેસવાની જુગારી સેવાનો ધારો છે. વજીતો ઉત્સાહ અને પ્રેમ સાથે પોતાનો મુકદ્દમો લડે છે. મેજસ્ટ્રેટ શુભુ દોષ જરાજર સમજીને વિવેકપૂર્વક પોતાનો મત પ્રકટ કરે છે. આ પ્રમાણે ન્યાયનું કાર્ય સમાપ્ત થાય છે.

સધળા સરકારી કર્મચારી સમ્યક્ અને ન્યાય પરાયણ હોય છે. ફક્ત એકવાર એક કર્મચારી લાયક હોવાના અપરાધ માટે પકડાયો હતો. તેજ વખતે તેને અધિકારપરથી કાઢી મેલવામાં આવ્યો હતો અને તેને સજા કરવામાં આવી હતી.

આવા પીવાના સંબંધમાં આ રાજ્યના નિવાસીઓને પોતાના પુરુષાર્થ પરજ આધાર રાખવો પડે છે. ' પરિશ્રમ કર્યા વિના કંઈ મળતું નથી ' એ તેઓનો મૂળ મંત્ર છે. દરેક જણ પોતાની કમાણીજ પેટ ભરે છે, ફક્ત માદગીમાં તેમને પરાધિન રહેવું પડે છે.

હોટલ ચલાવવાનું સડક, નહેર, મકાન વગેરે તૈયાર કરવાનું ઓકરાઓ પોતેજ માથે લે છે. આ સધળું કામ કોન્ટ્રાક્ટ લેનાર પગાર આપીને બીજા ઓકરાઓ પાસે કરાવે છે. ને જેવું કામ કરે છે તેવું દામ તે મળવે છે. ઓકરીઓ બહુધા ધરતું કામકાજ કરે છે, અને નાના ઓકરાઓ તેમને મદદ કરે છે. અઠવાડિયામાં એકવાર પગાર મળે છે. કદી કાંઈ અઘાન ઓકરો કે ઓકરી અઠવાડિયાની આવક બે ચાર દિવસમાં ખર્ચી નાંખે છે. તેના કાંઈ તરફથી મદદ કરવામાં આવતી નથી. અઠવાડિયાના બાકીના દિવસ તેને હસકું બોજન કરીને અને સાધારણ બીજાના પર રાખીને ચલાવવું પડે છે.

પહેલાં આ રાજ્યના કેટલાક ઓકરાઓનું પાલન સરકાર તરફથી કરવામાં આવતું હતું. તેઓ સધળા સૈની સાથે રહી શકતા નહિ. તેમની બોજન સામગ્રી કેદખાતાના જેવી હતી.

.. સ્થિતિમાં બેકાર રહેવામાં અને પડ્યા પડ્યા ખાવામાં કેટલાક આનંદ માનતા હતા. આથી રાજ્યના પૈસા બહુ ખર્ચાતા હતા અને તેવા બેકારો તરફથી આવક જરાપણ મળતી નહિ. છેવટે એક દિવસ એક સભાસદે ' વ્યવસ્થાપક સભા 'માં એક એવો ઠરાવ રજુ કર્યો કે ' જેઓ શક્તિ છતાં કામ નહિ કરે તેઓને સરકાર કંઈ તરફની મદદ કરશે નહિ ! ' સર્વની સંમતિથી આ ઠરાવ પસાર થયો અને અત્યારે સરકાર અશક્તો સિવાયના બીજાઓનું પોષણ કરતી નથી.

અમેરિકાના આ ચરિત્રસુધારકરાજ્યપરથી આપણે ઘણું મદ્ય કરી શકીએ તેમ છે. આપણા દેશમાં તોફાની અને અનાચારી ઓકરાઓ બહુ છે. આવા ઓકરાઓને માન્યા પોતાના ઘરમાં પૂરી રાખે છે અથવા સરકારી ગુન્હો તેણે કર્યો હોય તો સરકાર તેને જેલમાં પુરે છે. આથી ઓકરાઓની હિતસાહી શ્રુતિનો ધ્વંસ થઇ જાય છે અને નિષ્કૃષ્ટ લાવનારો તેમના હૃદયમાં જીવન વાપ છે. આમાંથી ઓકરાઓનો હિંદાર કરવાનો સરકારી કાર્ય છે કે ઓકરાઓને રાત દહાડે લખવા વાંચવામાંજ નહિ ગોંધી રાખીને તેમને નિર્દોષ આમોદ-પ્રમોદ, નાટક, તર્ક, સભા આદિમાં રોકવા જોઈએ. તે સાથે શૃદ્ધાપૂર્વક સ્વસ્થ બોલે પણ તેમને માથે રાખવો જોઈએ. બોલિંગ હાઉસમાં આવી કાર્પ પ્રણાલી બહુ આનંદદાયિની થઈ પડે છે. ઓકરાઓ પણ આનંદ અને હિતસાહની સાથે આવાં કાર્યોમાં મન દેશે.

-દૈત, અદૈત-

બે ઝરણાં નિર્મળ ફરે,
 લેખડમાં હયાં ત્યાં ભૂરે,
 ઠંકર, કાંટા ઉપર ફરતાં ભાનવિના તે દોડે,
 આખર મહોટી પુન્યસરિતમાં બન્ને તનને ભેડે.
 છૂટાં પ્રેમીવડે મળતાં,
 ને એક ખીલતથી ભળતાં;
 જ્યાં જ્યાં જે આયડતાં, મળતાં ઠેવાં ભળતાં !
 એકમેકથી રસબસ થઈને રસ અદૈતે કળતાં.
 રસ 'હુ' 'તુ' ને ભૂલાવે,
 ને ભેદ સકળ દૂલાવે.
 આ જળ જુદું, તે જળ જુદું, જ્યાં હોતાં લાગે,
 તત્વસરિતમાં ભેળાં મળતાં, સેવ્ય દાસ સૌ લાગે.

—કુન્દન—

મુગલ સમયમાં દક્ષિણનો જમીન ધારો.

(જહુનાથ સરકારના ઔરંગઝેબના ઇતિહાસ પરથી.)

અકબરના દિવાન રોડરમલે ઉત્તર હિંદુસ્તાનની મહેસુલી વસુલાતને પ્રદતિપર આણી હતી. પરંતુ દક્ષિણમાં ખિલજ કંઈ પણ પદ્ધતિ ન હતી. કિત્તા પાડવા, દક્ષિણનો જમીનો અ. સાંકળ માપણીથી જમીનની માપણી કરવી, દર વિષે અમુક મહેસુલનો નિયમિત મહેસુલી આકાર ઠેરવવો, અથવા જમીનદાર રાખ્ય અને ખેડુત વચ્ચે ખરેખરા ઉત્પાદનો ભાગ પાડવો એ ત્યાં અજ્ઞાત હતું. એક હળ અને બગદની જોડથી જેટલી જમીન ખેડાય તેટલી દક્ષિણનો ખેડુત ખેડતો, તેની મરદમાં આવે તે પાક પાવતો, અને દર હળે એક નાની રકમ સરકારમાં ભરતો. મહેસુલનો દર જુદે જુદે રથળે જુદો જુદો હતો, અને તે ખેતરના ખરેખરા ઉત્પાદના કંઈ પણ નિશ્ચિત પ્રમાણ વગર માપ ખુદીથી ઠેરવવામાં આવતો, કેમકે ખેતરો તપાસવા અને પાકના જથ્થા અને કિંમતનો અડકટો દલાડવો એવો ત્યાં રિવાજ ન હતો.

મહેસુલની પ્રાપ્તમાં પદ્ધતિ અને નિયમનો તદ્દન આ પ્રમાણે અભાવ હોવાથી ખેડુત વર્ગને નાના વસુલાત કરનારાના હાંદ અને હુલમતા ભોગ થવું પડતું. પરિણામ મુજબની ચલાઈના સાળા વિષયો અને એક પગ એક અનાટિયાનાં

સધના સરકારી કર્મચારી સચ્ચરિત્ર અને ન્યાય પરાયણ હોય છે. ફક્ત એકવાર એક કર્મચારી લાંચ લેવાના અપરાધ માટે પકડાયો હતો. તેજ વખતે તેને અધિકારપરથી કાઢી મેલવામાં આવ્યો હતો અને તેને સજા કરવામાં આવી હતી.

ખાવા પીવાના સંબંધમાં આ રાજ્યના નિવાસીઓને પોતાના પુરુષાર્થ પરજ આધાર રાખવો પડે છે. ' પરિથમ કપાંવિના કર્ધ મળતું નથી ' એ તેઓનો મૂળ મંત્ર છે. દરેક જથ્થે પોતાની કમાઈથીજ પેટ ભરે છે, ફક્ત માંદગીમાં તેમને પરાધિન રહેવું પડે છે.

હોટલ ચલાવવાનું સડક, નહેર, મકાન વગેરે તૈયાર કરવાનું ઊકરાઓ પોતેજ માથે લે છે. આ સધળું કામ કોન્ટ્રાક્ટ લેનાર પગાર આપીને બીજા ઊકરાઓ પાસે કરાવે છે. ને જેવું કામ કરે છે તેવું કામ તે મેળવે છે. ઊકરીઓ જલ્દી ધરતું કામકાજ કરે છે, અને નાના ઊકરાઓ તેમને મદદ કરે છે. અકવાડિયામાં એકવાર પગાર મળે છે. કદી કાંઈ અગામ ઊકરો કે ઊકરી અકવાડિયાની આવક બે ચાર દિવસમાં ખર્ચા નાંખે છે તો તેને કાંઈ તરફથી મદદ કરવામાં આવતી નથી. અકવાડિયાના બાકીના દિવસ તેને હાલકું બોજન કરીને અને સાધારણ બીજાના પર સૂઈને ચલાવવું પડે છે.

પહેલાં આ રાજ્યના કેટલાક ઊકરાઓનું પાલન સરકાર તરફથી કરવામાં આવતું હતું. તેઓ સધળા સૈની સાથે રહી શકતા નહિ. તેમની બોજન સામગ્રી કેદખાનાના જેવી હતી. આ સ્થિતિમાં બેકાર રહેવામાં અને પડ્યા પડ્યા ખાવામાં કેટલાક આનંદ માનતા હતા. આથી રાજ્યના પૈસા બહુ ખર્ચાતા હતા અને તેવા બેકારો તરફથી આવક જરાપણ મળતી નહિ. છેવટે એક દિવસ એક સભાસદે ' વ્યવસ્થાપક સભા 'માં એક એવો કરાવ રજુ કર્યો કે ' જેઓ શક્તિ છતાં કામ નહિ કરે તેઓને સરકાર કાંઈ તરેહની મદદ કરશે નહિ ! ' સર્વની સંમતિથી આ કરાવ પસાર થયો અને અત્યારે સરકાર અશક્તો સિવાયના બીજાઓનું પોષણ કરતી નથી.

અમેરિકાના આ ચરિત્રસુધારકરાજ્યપરથી આપણે ધણું મહણું કરી શકીએ તેમ છે. આપણા દેશમાં તોફાની અને અનાચારી ઊકરાઓ બહુ છે. આવા ઊકરાઓને માથાપ પોતાના ઘરમાં પૂરી રાખે છે અથવા સરકારી ગુન્હો તેણે કર્યો હોય તો સરકાર તેને જેલમાં પુરે છે. આથી ઊકરાઓની ઉત્સાહી વૃત્તિનો ધ્વંસ થઈ જાય છે અને નિરૂદ્ધ બાવનાઓ તેમના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થાય છે. આમાંથી ઊકરાઓનો ઉદ્ધાર કરવાનો સરલ ઉપાય એ છે કે ઊકરાઓને રાત દહાડો લખવા વાંચવામાંજ નહિ ગોંધી રાખીને તેમને નિર્દોષ આગોદ-પ્રમોદ, નાટક, તર્ક, સભા આદિમાં રોકવા જોઈએ. તે સાથે ગૃહકાર્યનો સ્વરૂપ બોલો પણ તેમને માથે રાખવો જોઈએ. બોર્ડિંગ હાઉસોમાં આવી કાર્ય પ્રણાલી બહુ આનંદદાયિની થઈ પડે છે. ઊકરાઓ પણ આનંદ અને ઉત્સાહની સાથે આવાં કાર્યોમાં મન દેશે.

મને ખેતરો કાઢી આપ્યા જેથી કરીને મહેસુલ વધવાની સાથે રૂપત આપ્યા - થઈ. સ્થાનિક સ્થિતિના બેદ પ્રમાણે પોતાની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવાનું તે પણ કહાપણ વાપરતો. ન્યાં ખેતરવર્ગ પછાત હોય અને વસ્તી આછી હોય, અથવા ન્યાં ગામોએક ખૂણે ખેતરે આવેલાં હોય ત્યાં દર હજે એક નહીં રકમનું ભરણું કરવાનો જૂનો રિવાજ તેણે જમનો તેમ રહેવા

દીધા. બીજી ધણી ધણી જગ્યાએ તેણે ભાગવારી અથવા ખરેખરા જમીનના આકારની ઉત્પત્તિના ભાગ લેવાની પદ્ધતિ દાખલ કરી. આને માટે ત્રણ દરો ત્રણ રીતો.

હતા: (૧) ન્યાં ચોમાસાનો પાક યતો ત્યાં તેનો અડધો સરકાર લેતી. (૨) ન્યાં કુવાના પાણીથી ખેતી કરવામાં આવતી ત્યાં જો ધાન્ય હોય તો સરકારનો ભાગ એક તૃતીયાંશ, અને દ્રાક્ષ, શેરડી, સુવા, કેળાં, વટાણા, અને બહુ મહેનતે પાણી પાવાની તથા લાંબા વખત સુધી ખેડવાની જરૂર હોય એવા બીજા ખાસ અને મોંઘી કિંમતના પાકો હોય ત્યારે $\frac{1}{2}$ થી $\frac{2}{3}$ ભાગ હતો. (૩) ન્યાં ખેતરને નહેરો (પાટ) માંથી પાણી આપવામાં આવતું ત્યાં પાકના સબંધમાં મહેસુલનું પ્રમાણ જૂદું જૂદું હતું - જે જમીનને કુવામાંથી પાણી આપવામાં આવતું તેના કરતાં ઠોડ વખતે વધારે અને ઠોડ વખતે ઓછું હતું.

મહેસુલ આકારવાની તેની ત્રીજી રીત તે ઉત્તર હિંદુસ્તાનની ધમે સુધારેલી અનેક આબતોના વિચારવાળી રીત જેવીજ હતી. ધાન્ય કે શાકભાજી, ફળ કે બીજાં તે હોય પણ સરકારના ભાગનું ધોરણ અથવા વધારેમાં વધારે હદ કુલ ઉત્પત્તિના અત્યુર્ધાસ હતી. બી વા- વીને કાપણી થાય ત્યાં સુધીના પાકનો માલ અને જાત અને તેનો ખર્ચભાવ ગણ્યા પછી, અને વાવેતર થયેલા ભાગનું બરોબર માપ લીધા પછી દર વિધે મુશિંદ કુલીખા- અમુક રૂપીઆના દરે મહેસુલની આકારણી થતી અને વસુલ કરવામાં નોનો ધારો. આવતી. આ ઉપરથી એવું જરીજ (માપણી) નામ પડ્યું છે. મુશિંદ

કુલીના અમલમાં મુગલ દક્ષિણના સુબાઓ (પ્રાન્તો)માં આ પદ્ધતિ આપુ થઈ અને તે પછી સૈકાઓ સુધી તે "મુશિંદકુલી ખાનના ધારા" તરીકે ઓળખાતી હતી.

તેનો સતત પ્રયાસ અને જાતિ દેખરેખ તેની શ્રેષ્ઠ પદ્ધતિમાં મદદગાર હોવાથી થોડાં વર્ષમાં ખેતીનો સુધારો અને મહેસુલનો વધારો થયો. ૧૬૫૮માં ખેતીનો સુધારો પારીક્રાંતી તપાસનાર બીમ્સન બરાનપુરીએ આરંગઝાદની નજીકમાં અને પડતર જમીનનો એકે કડકો જ્ઞેયો ન હતો; ધડે અને દાળ એક મહેસુલનો વધારો. રૂપીઆનાં અડી મણ વેચાતાં, જુવાર અને બાજરી સાડા ત્રણ મણનાં ગોળ અધમણનો અને ઘી ચાર શેરનું મળતું.

નાથ.

વર્ષોએ તેમનો વિનાશ પૂરેપૂરો થયો. હેરાન થયેલી રૈયત પોતાના ધર-
ખાર છોડી નાસી ગઈ, છોડી દેવાયલાં ખેતરો જંગલ બની ગયા; એક વખતનાં ધણાં આબાદ
ગામો મનુષ્ય વગરનાં વેરાન બની ગયાં. શાહજહાંએ ૧૬૩૧ માં ખાનદેશની અડધી મહેસુલ
ઘટાડી હતી, પરંતુ આ રકમ પણ મુશિંદ કુલીના સમય પહેલાં કદી પણ પૂરેપૂરી વસૂલ
થઈ ન હતી.

આ મુશિંદ કુલીખાન ખુરાસાનનો વતની હતો અને તે કંદહારના નાસી છૂટેલા ધરાની
સુખા અલિમર્દન ખાનના અનુયાયી તરીકે ત્યાંથી હિંદુસ્તાનમાં
મુશિંદ કુલીખાન: આવી વસ્યો હતો. તેનામાં સૈનિકની બહાદુરી સાથે કારભાર-
તેજું ચરિત્ર રીની વડીવટ મત્તાવવાની શક્તિ હતી. બાંધમાં ઔરંગઝેબના
હસ્તકરના બક્ષી તરીકે તેણે કાર્યશક્તિ બતાવી આપી હતી, અને
બપોરે ઔરંગઝેબ પાછો દક્ષિણમાં આવ્યો ત્યારે મુશિંદ કુલી ખાલાધાટના દિવાન તરીકે તેની
સાથે ગયો. ઇ. સ. ૧૬૫૩ શહેનશાહ શાહજહાંએ શાહનવાઝ ઔરંગઝેબને મહેસુલની બાબતોમાં
તેની સલાહ લેવાને માટે ધણા ઉત્તમ શબ્દોમાં તેની ભલામણી કરી. શાહજહાં પછી એવીજ ઉત્તમ
રીતે તેની કિંમત સમજતો હતો, અને તેણે પાછળથી થોડાજ વખતમાં તેને 'ખાન'
અથવા અમીરનો ઇલકાબ અપાવ્યો. ત્રણ વર્ષ પછી પેનઘાટ પણ તેના તાબામાં સોંપવામાં
આવ્યો, અને તે આખા દક્ષિણનો દિવાન થયો (૨૮ મી જાન્યુઆરી ૧૬૫૬) પરંતુ
બહાદુરખાન તેણે પોતાના મહેસુલી સુધારા દાખલ કર્યા અને ત્યાંજ તેની નવી પદ્ધતિ
પહેલવારકી ફલીબૂન થઈ.

ટાડરમલની પદ્ધતિ દક્ષિણમાં ચલુ કરવી એ નવા દિવાનનો સુધારો હતો. પ્રથમ તો
વિખેરાઈ ગયેલી રૈયતને ભેગી કરીને ગામો ભરવસ્તીવાળાં બનાવી
મુશિંદ કુલીની મ- તેમને યોગ્ય નાના મોટા અધિકારીઓ આપી, તેમનામાં નિયમિત-
હેમુલ પદ્ધતિ વન પાછું આણવાને તેણે ધણા શ્રમ લીધો. જ્યાં ને ત્યાં જમીન મા-
પવાને, બરોબર નિશાન પાડેલાં ખેતરો (રકબા) તું દક્ષિણ તૈયાર
કરવાને, તથા ખરાબાની જમીન અને કહોવાણથી ખેડની જમીનને છૂટી પાડવાને શાણા
અખીતો અને પ્રમાણિક મોજણીદારો મોકલવામાં આવ્યા. કોઈ ગામનો મુખી (મુકાદમ)
ગ્રામી જતો, ત્યારે જે માણસોનું વર્ગન ખેતી સુધારવા માટે અને ખેડૂત વર્ગની સહાય-
ભૂનિ માટે તત્પરતાવાળું ઉત્તમ રીતે જણાતું તેમનામાંથી તે એક નવો મુખી નીમવાની
સંભાળ રાખતો. ગરીબમાં ગરીબ રૈયતને ટોર, બી, અને બીજાં ખેતીનાં જરૂરી સાધનો ખ-
રીદવાને સરકારી તિબ્બેરીમાંથી કરજ (તગાવી) આપવામાં આવતું, અને આ ધીરેલું નાણું
મોસમપર હફતાથી વસૂલ કરવામાં આવતું. ખાનદેશ અને વરાડની રૈયતને નીચાણ જમી-
નને પાણી પાવા માટે પાણી ભેરું કરવાના બંધ બાંધવા માટે તેણે એક વર્ષમાં ચાળીસથી
પચાસ હજાર રૂપીઆ કરજે આપ્યા.

“ પક્ષપાત કે રૂથવત અટકાવવાને ” આ પ્રમાણિક અને પ્રભુનો ભય રાખનાર દિ-
વાન ધણી વાર માપવાની સાંકળ પોતાને હાથે ખેંચતો ” અને પોતાના તાગાના નોકરોનું
મોજણીનું કામ તપાસી જોતો. ખેતરો અને ગામોમાં જતો તપાસ કરતો હોવાથી ખેડૂન
વર્ગનો તેનાપર વિશ્વાસ બેઠો; તેણે દરેક દરેક બાબત તપાસીને સંભાળ અને લક્ષ્યપૂર્વક તે-

મને ખેતરો કાઢી આપ્યા જેથી કરીને મહેસુલ વધવાની સાથે રૂપત આપાદ - થઇ. સ્થાનિક રિથનના ભેદ પ્રમાણે પોતાની પદ્ધતિમાં ફેરફાર કરવાનું તે પણ હુદાપશુ વાપરતો. ન્યાં ખેડૂતવર્ગ પછાત હોય અને વસ્તી આછી હોય, અથવા ન્યાં ગામો છંક ખૂણે ખોચે આવેલાં હોય ત્યાં દર હજે એક નક્કી રકમનું બારણું કરવાનો જૂનો રિવાજ તેણે જેમનો તેમ રહેવા

દીધો. બીજી ધણી ધણી જગ્યાએ તેણે ભાગવારી અથવા ખરેખરા

જમીનના આકારની ઉત્પત્તિનો ભાગ લેવાની પદ્ધતિ દાખલ કરી. આને માટે ત્રણ દરો ત્રણ રીતો, હતા: (૧) ન્યાં એમાંસાનો પાક થતો ત્યાં તેનો અડધો સરકાર લેતી.

(૨) ન્યાં કુવાના પાણીથી ખેતી કરવામાં આવતી ત્યાં જો ધાન્ય હોય તો સરકારનો ભાગ એક તૃતીયાંશ, અને દાણ, શેરડી, સુના, કેળાં, વટાણા, અને બહુ મહેનને પાણી પાવાની તથા લાંબા વખત સુધી ખેડવાની જરૂર હોય એવા બીજા ખાસ અને માંધી કિંમતના પાકો હોય ત્યારે $\frac{1}{2}$ થી $\frac{3}{4}$ ભાગ હતો. (૩) ન્યાં ખેતરને નહેરો (પાટ) માંથી પાણી આપવામાં આવતું ત્યાં પાકના સંબંધમાં મહેસુલનું પ્રમાણ જુદું જુદું હતું - જે જમીનને કુવામાંથી પાણી આપવામાં આવતું તેના કરતાં કાંઇ વખતે વધારે અને કાંઇ વખતે ઓછું હતું.

મહેસુલ આકારવાની તેની ત્રીજી રીત તે ઉત્તર હિંદુસ્તાનની શ્રમે સુધારેલી અનેક બાબતોના વિચારવાળી રીત જેવીજ હતી. ધાન્ય કે શાકભાજી, ફળ કે બીજાં તે હોય પણ સરકારના ભાગનું ધરણ અથવા વધારેમાં વધારે હદ કુલ ઉત્પન્નતા ચતુર્થાંશ હતી. બી વા- ખીને કાપણી માથ ત્યાં સુધીના પાકનો માલ અને જાત અને તેનો ખર્ચગણ ગણ્યા પછી,

અને વાવેતર થયેલા ભાગનું ખરોખર માપ લીધા પછી દર વિધે મુશિક કુલીખા- અમુક રૂપીઆના દરે મહેસુલની આકારણી થતી અને વસુલ કરવામાં નનો ધારો. આવતી. આ ઉપરથી એનું જરીજ (માપણી) નામ પાડ્યું છે. મુશિક

કુલીના અમલમાં મુગલ દક્ષિણના સુબાઓ (પ્રાન્તો)માં આ પદ્ધતિ ચાલુ થઇ અને તે પછી સેકાઓ સુધી તે “મુશિકુલી ખાનના ધારા” તરીકે ઓળખાતી હતી.

તેનો સતત પ્રવાસ અને જાતિ દેખરેખ તેની ક્રિય પદ્ધતિમાં મદદગાર હોવાથી થોડા વર્ષમાં ખેતીનો સુધારો અને મહેસુલનો વધારો થયો. ૧૬૫૮માં

ખેતીનો સુધારો બારીકીથી તપાસનાર બીમસેન બ્રહ્મપુરીએ આરંભાવાદની નજીકમાં અને પડતર જમીનનો એકે કડકા જેવો ન હતો; ધડિ અને દાળ એક

મહેસુલનો વધારો, રૂપીઆનાં ચઢી મણુ વેચાતાં, જુવાર અને બાજરી સાડા ત્રણ મણુનાં ગોળ અપમણુનો અને ઘી ચાર શેરનું મળતું.

નોટ શેરનો કાંઈ ચિરદર હોય તો તે કામ હમણા મહેં મ્હારા બાગીયાને સોંપું છે માટે ત્યાં જાઓ; બાકી ધી સળધી કાંઈ ચિરદર હોય તો ધીકટિ પેટીપર જયો. હું તો હવણ તંત્રીનું કામ કરું છું. આ હ્યો મારું કાર્ડ. ”

“ આપ મ્હને યોગબતા લાગતા નથી. હું આ પત્રનો મેનેજીંગ એડીટર છું. મારું નામ સુરજમલ સુરતી. ”

મી. પુનમચંદ્ર ખસીયાણા પડી ગયા. તેમની રીતજાતમાં એકદમ ફેરફાર થઈ ગયો. મીનજ ગળી ગયો, અને પાધરાદોર બની ગયા.

“ મારું કરજો સુરજમલ ભાઈ—” મી. ધીયા હસ્ત ધ્રુનનની ક્રિયા કરતા બોલ્યા— “ મહેં આપને બીલકુલ યોગબતા નહોતા. આપને જોઈને મ્હને ધણો આનંદ થાય છે. આપની પુરસ્કી જરા નજીક લાવોની. આપણુ બંનેને લાગતું વળગતું છે તે વિષય ઉપર આપણે વાત કરીએ. આપણા પત્રનું કિંત આપણા બંનેને મળે છે તોપણ આ ખાતાના એક પ્રમુખ તરીકે મ્હારે માથે ગંભીર જોખમ લટકેલું છે. ત્હેમાં આપે મદદ કરવી પડે છે. માટે પ્રથમ તો મહેરબાની કરીને મ્હને સમજાવશો કે તંત્રી તરીકે મારે શું કામ કરવાનું છે ? તંત્રીનું કામ કરવાની મ્હને ધણી હોશ અને દુસ્તાસ છે પણ તે કામ કેવી રીતે કરવું ? ”

એક તંત્રી તરીકે શું શું કરજો બજાવવાની છે તે વિષે મી. સુરતીએ સમજણ પાડવા માંડી અને જો સમ્યક એડીટર મી. નીજાભાઈ નવોપલાએ આફિસમાં પ્રવેશ ન કર્યો હોત તો વાતમાં ને વાતમાં આખો દિવસ નીકળી જત. મી. નીજાભાઈએ વાતમાં બંગાણ પાડ્યું. મી. સુરતીએ મી. નવોપલાની, મી. ધીયા પાસે યોગબાણ પડાવ્યા બાદ ૧. છંદાલી ટરકીશ લગાઈ, ૨. ચીતમાં બજાવો, ૩. ટિંગેટનો અર્થાત મામલો, ૪. હાડા મુલ્લાની હડીતાઈ, ૫. છરાનમાં પારસી સંસ્થાન, ૬. સીવીલ મેરેજ બીલ, ૭ નેશનલ ક્રેડિટ, ૮. સંસાર સુધારો, ૯. અંત્યજ વર્ગનો ઉદ્ધાર, ૧૦. સાહિત્ય પરિષદ એ વગેરે ચાલતા સવાસો ઉપર “ ધનુષ્ય બાણ ” શું વક્તવ્ય (Policy) અખતાર કરવાની છે તે વિષે નવા તંત્રીને સમ્યક એડીટરે પુછ્યું.

“ એક જો બાબતો સિવાય બીજા સવાસો વિષે મહેં હજી કાંઈ ચોક્કસ વિચાર બાંધેલો નથી ” નવા તંત્રીએ મત આપ્યું—“ નેશનલ ક્રેડિટને મ્હારા અભિપ્રાય મુજબ હજી સુધી ખરો રસ્તો મળ્યો નથી. ‘ ઉદ્ધત ’ અને ‘ વિનીત ’ એવા બે પક્ષો કરીને શું કદિ કાઢવાનો છે ? સ્વરાજ્યનો બહાનુકાટ કરે છે પણ સ્વરાજ્યનું રહસ્ય સમજવા જેવું મ્હોલું અને મજાજીત મન થયું છે કે તે પ્રથમ નહીં થવું જોઈએ. મન ક્યારે મજાજીત થાય કે તન આરોગ્ય હોય ત્યારે. તનની મજાજીતી માટે પૌષ્ટિક અન્ન ખાતું જોઈએ. મહેં નહીં કહ્યું છે કે ‘ ધી ’ જેવા પૌષ્ટિક પદાર્થ એક પણ નથી, માટે ‘ ધી ’ બધાં સુધી છુટથી નહીં વપરાય ત્યાં સુધી શરીરમાં કાલત મજાજીત નથી, અને ત્યાં સુધી નાતાકાલ શરીરમાં મજાજીત મજાજીતી આશા રાખવી વ્યર્થ છે. કેમ ખરું કે નહીં સુરજમલભાઈ ! ”

“ નીજાભાઈ ! ‘ ધીધી થતો કેસોદ્ધાર ’ એ બાબતો મ્હારો પ્રથમ તૈયાર કરું છું. ”

“ સંસાર સુધારો ” એનો અર્થ એટલોજ સમજાય છે કે આપણી સંસ્થા

ગડેશી છે એમ આપણે પ્રથમથી જાની લઈએ છીએ. આર્થ દેશની રૂઢી, શુદ્ધિ, શુદ્ધિ, અનુપમ, અકલિત, અચલિત છે. હેમાં મુધારાની જગ્યાએ ક્યાં છે ? આપણે પૂર્વકાળમાં ધણું ચાલી હીમાલયની ઉંચી ટોચે પોહોંચી ગયા છીએ. હવે યાક ખાવાની જરૂર છે. ખીણ પ્રાણની નકલ કરી આપણી અધમતા બતાવવા જેવું છે. જાપાન બસે પાશ્ચાત્ય પ્રગતિ અનુકરણ કરી હાલની મોટાઈએ પહેચિતું હોય પણ તેથી શું ? મહેં હમણાંજ વાંચ્યું છે કે—રફાઇલેન્ડમાં આરકોના (Arcana) નામનું સંસ્થાન સ્થાપવામાં આવ્યું છે. આ સંસ્થાન-વત્સીઓ કૃત્રિમ છાંદગી છોડી કુદરતી રહેણી કરણી પસંદ કરે છે. શરીરને સ્વર્ણના પ્રકાશ અને હવા જેમ બને તેમ પુષ્કળ મળવાથી આરોગ્ય બને છે એવો દિદ્વિત હેમને ગળે ઉતર્યો છે અને તે ધારણે તેમના ન્હાના મોટા બાળકોને પ્રકાશ સ્નાનીઓ (Sun bath) બતાવ્યા છે. આપણે ત્યાં તો દરજ્જા વરસના હોદ્દાઓ નાગા ફરવાની રીત તો અનાદી કાળની પ્રચલીત છે, તે આર્થ નીનિ રીતિનું પશ્ચિમના લોકો હવે અનુકરણ કરવા તત્પર થયા છે. એમતો આફ્રિકાના જંગલો દબસોથો પણ નાગા શરે છે પણ તેથી શું ? તેનો રીવાજ તો આપણે ધીકારીએ છીએ. એટલે જ આપણી નીનિ રીતિ સુધરેલી પ્રાણ પણ ચંદણ કરવા લાગી છે તે નીતિ રીતિવાળા દેશમાં હવે સુધારો ચાલે ? ”

“ જર્મન શહેનશાહે થોડા વખત ઉપર કીંમતી બાળણ આપ્યું છે કે સ્ત્રીઓએ ઘરમાં રહી પોતાનાં જગ્યા ઉછેરવાં તથા ઘર કારભાર ચલાવવામાં મથચલ રહેવું જોઈએ. બાકી જાહેર છાંદગીમાં સ્ત્રીઓએ બીલુલ મથુ મારવાનું નથી કેસરના એ ઉદ્ગારનો અમે તે હેતુ હોય પણ આપણે તો તાત્પર્ય એ કાઢવાનું છે કે એ નીનિ રીતિ આર્થવર્તમાં લાંબા કાલથી ચાલી આવે છે. આર્થ મદિલાઓ કાઢપણ પ્રકારે મથુ ઉચું ન કરે તેને વાસ્તે આપણા વડવાઓએ ધણી કાળજી રાખી છે. આપણી સાસુઓ અને નણ્ણોએ પહેલેથીજ શાસનદેવી સુર્પણખા અને હેડબાનું રૂપ ધારણ કર્યું છે. આવા આર્થ દેશમાં ‘ સંસાર સુધારો ’ એ સિંહને ગધેડાનું બોળીયું પહેરાવ્યા સમાન થાય છે. ”

“ તેને બદલે, મી નપોપલા, ‘ સંસાર કુધારો ’ એવું હેડીંગ રાખો તો સારું. આપણી નીતિ રીતિમાં ફેરફાર કરવા જે કોઈ મથુ મારે તેને સખત ચીમકી લગાવો. ‘ ઘેર બેઠા ગંગા ’ એ આપણી કહેવન મુજબ ખરી ગંગાજી મુકીને પેલા કપોળ શેઠ ટેમ્સન જળ પીઈ અશુદ્ધ બન્યા તેને ન્યાતમાં લઈને તે વખોડી દાડો. બાપની વરદામાં ઉપર ધારે બ્રહ્મગોજન અને રૂપીયો રૂપીયો દક્ષણોને લાંબા કાળનો રીવાજ તથા હક છતાં જાળના દીકરા મમને તેના બાપની પાછળ બાદગો ન જમાડ્યા નેથી ‘ મોદકની ન્યાન જમાડે તથા રૂપીયો રૂપીયો દક્ષણ દે ’ એવો હક અમલમાં લાવવાનો દાવો છુદેવોએ મગન ઉપર કરતાં કોઈ સાંભળ્યા વગર કાઢી નાખ્યો એ દરાવ ઉપર ખુબ દીકા કરો. અમારી માણીના દીકરાને જ બંરીયો જનાં સાસુ વઢુને કહ્યો યતાં માણીએ ત્રીજી ખરી કરાવી તેને કુધારાવાળા ન્યાન બદાર મુકવા તૈયાર થયા તેમને અનેક પન્નીવ (Polygamy) નો શાઆર્થ સમજાવી મુંઝા કરી ઘોતો ઠીક.—”

આટલું બાપણ થયું એટલામાં એડીટરો ઘેલામાર્ષ યેવરીયા અને ગાંધાખાઈ ગગન ગાંધીયા રમમાં ધગી આવ્યા.

આ નિર્દય પિતાની ઉચ્ચરણીથી ત્રાસ પામેલા બિચારો શંકર ભયથી તે ઝૂંપડી છોડી ચાલ્યો ગયો.

*

*

*

*

ઉપરના બનાવને બે વરસ વીતી ગયાં. તે અરસામાં વિનાયકને મલાકની બધી વ્યવસ્થા સોંપી શુદ્ધ બાપ સુબર્ધમાંજ રહેતો હતો.

ત્રીજા વરસની શરૂઆતમાંજ સુનાય શુભરી ગયો. ખેતી તથા કંટ્રાક્ટમાં ખોટ આવતી હોવાથી મલાકની બીજી વગેરે વેચી દઈ વિનાયક ધંધો કરવા માટે મુંબઈના પોતાના મકાનમાંજ રહેવા લાગ્યો.

દુઃખમાં દિવસ શુભરતો શંકર પુના તથા દક્ષિણના દેશોમાં મજૂરી કરી પોતાનું શુભરાન ચલાવતો હતો. તેણે શાંતિબાઈ નામની પુનાની એક કુળવાન છોકરી સાથે પોતાનું લગ્ન કર્યું હતું. વિનાયક કેટલીક ખટપટથી ચપસા નામની એક પૈસાદારની મિત્રજી છોકરી સાથે પરણ્યો.

એકની એક છોકરીને પચીસ હજારનો વારસો સોંપી ચપલાના પિતાનો સ્વર્ગવાસ થયો. વિનાયકનું નરીજ દુવે ખીલી નિકળ્યું. તે ચપલાના દમામમાં તદ્દન અંતર્ગત ગયો. ચપલાને વાંચતાં લખતાં ઠીક આવડતું હતું અને તેને અંગ્રેજી શીખવાની પણ ઇચ્છા થઈ હતી.

થોડા જ મહિનામાં ચપલા તથા વિનાયક સ્વતંત્ર થયાં. વારસામાં મળેલા બંગલામાં નરી ફેશન અને ચાલુ સુધારાથી તેણી રહેવા લાગ્યાં. પાંચ છ માસ પછી શંકર પોતાના કુટુંબ સાથે મુંબઈમાં આગ્યો. તેણે વિનાયકને કરગરીને પોતાની દુઃખી સ્થિતિનો ચિતાર સંભળાવ્યો.

અપૂર્ણ.

—ગ્રંથ સત્કાર—

શ્રી નવીન વૈદ્યવિદ્યા—મી. સુનીલાલ પીતામ્બર ભટ્ટ (સુપ્રિન્ટેન્ડન્ટ, ગુજરાત કોલેજ, હોસ્ટેલ) તરફથી આ પુસ્તક અમોને મોટ મળ્યું છે જેને અમે સાહાર સ્વીકારી અવસોધ્યું છે. આ પુસ્તક શારીરિક હરકાઈ રોગને માટે સાન, સહેલા અને સસ્તા પ્રયોગો દર્શાવે છે. ડૉ. કુંહેએ રવાનુભવથી સમય તથા શ્રમના અથાગ ભોગે ઇંગ્લીસમાં લખેલા “ The new Science of Healing ” ના આધારે મી. સુનીલાલે ઉપયોગ કરી તેમાંથીના સત્યનો જનસમાજને લાભ આપ્યો છે. પુસ્તકમાં વિચારશીલો યોગ્ય નિયમ પુરઃસર પ્રતીત થાય છે. દોષ પણ વિચારશીલ માણસને તેમાં લખેલી દલીલો અસર કર્યા વિના રહે તેમ નથી. ગરીબોને દાકતરની ફીઓ બચવામાં તેમ તાલેવાનોને કુદરતી ઉપચાર બનાવવામાં આ પુસ્તક ધણજ ઉપયોગી છે. બધી જેમ જેમ સામાજિક સુધારો પધે છે તેમ તેમ કુદરતથી આપણે દુર જઈએ છીએ તે સિદ્ધાંત આપણને સમજવી આપણા પૂર્વજોની કુદરતી દિવાળીદારા નિરામયતા મેળવવાની અપૂર્વ રીતિઓ જણાવે છે. આની ગરીબ પ્રજા માટે કિ. રૂ. ૩-૮-૦ સહજ વધુ જણાય છે; પણ તેના ઉપયોગ અને ફાયદા આગળ આ ખાતલ નજીવી છે. પુસ્તકમાં સમજીતી માટે ચિત્રો પણ આપેલાં છે. આ પુસ્તકનો ખડોગો ઉદ્ધાન થાય છે એ જાણી અમે અંતઃકર્તાને તેમના વિજય માટે શુભાર્થ બાદી આપીએ છીએ.

પત્ર પેટી.

પ્રિય ભાઈ.શ્રી.

તા. ૧-૪-૧૨-સાદરા.

વિશેષ આપનો હિતસાહ વધારનાર પત્ર વાંચી આનંદ થયો છે ને તે પ્રમાણે બીજે કાગળ આ સાથે મોકલ્યો છે.

હાલમાં આપણી સામાજિક સ્થિતિમાં કેટલાક કારણોથી ઘણા મનુષ્યને પરદેશગમન કરવું પડે છે, તથા અભ્યાસ માટે અગર વેપાર માટે અગર કાંઈ કાંઈ પ્રસંગે પતિ પતિને અમુક કાળ વિયોગ ખમવો પડે છે, તેવા વખતમાં આર્થમુદ્ધિલાની અસલ લાગણી જે હાલના પશ્ચિમના પવનથી વિસરાતાં હાલમાં કેટલીક બહેનો રથૂલ સંયોગને સંયોગ માની જુદાઈ થવાથી કલેશ ભોગવે છે; તેવા વખતે આ સાથેના કાગળ અતુલ્ય ભણી મહે તમારા શ્રીભક્તમાં જાપવા મોકલ્યો છે, એટલે રથૂલ પ્રેમ કરતાં સૂક્ષ્મ પ્રેમ હજારો ગાઉ છેટે હોવા છતાં એક બીજાની લાગણી હોય છે તો તેમાં પણ કેટલું સુખ હોય છે તેના ભાસ આ પત્રથી થશે. માટે આશા છે કે આ કાગળ જાપશે.

લી. સરનેહ.

બહેન સંપાગવરીના પ્રણામ વાંચશો.

પ્રાણપ્યારી,

દેવતા ઉપર પાણીની ત્હે ધારા કરી છે. ત્હારા કાગળથી મ્હારા હૃદયમાં અમૃત રેડવાથી શાન્તિ થાય તેના કરતાં વધારે શાન્તિ થયેલી છે. જો આ પ્રમાણે ત્હેં ન કર્યું હોત તો મ્હારા માટે જનસમુદાયમાં શું આટલી બધી લાગણી થાત ?

શાસ્ત્રમાં પતિને સહધર્મ્યારિણી શા માટે કહેલી છે તે હવે મ્હને સારી પેઠે સમજાય છે. જે પુરુષને આત્મિકત્વ સ્વધર્મ સમજનારી સ્ત્રી હોય તે ખરેખરે સુખી તથા પુરુષાત્મા છે. તે સ્વર્ગ તથા મોક્ષની રથૂલા રાખતો નથી. સંસાર ત્હને બંધનકર્તા નથી. તેમ તે ત્હને નર્કપ્રદેશ જણાતો નથી. ગમે તેવી દુનિયા ખરાબ હોય પણ ત્હને મન તો રાધા કૃષ્ણને રમવાનું રમણીય સ્થાન જુદાવત જ છે. શાન્તિ તથા પવિત્રતાનો તેના ઘરમાં વાસો રહે છે, ને તે હમેશાં દેવતાઓનું નિવાસસ્થાત ગણાય છે. હું ત્હને તેવી કાન્તા થવા તથા તેવું સુખ મ્હને આપવા આતુરતાથી માંગણી કરું છું. જે પુરુષને તેવી સ્ત્રી ન હોય ત્હને વેકુક પણ નર્ક સમાન છે. તેનું જીવન મરણ સમાન છે. પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરું કે આપણું જીવન તેવું ન થાય. આનંદથી આપણા સંબંધી સાથે સંસારસાગરમાં મુસાફરી કરી બજારાગરનું નાટક રણાતુખ અતુસાર નક્કી કરેલો વખત પુરો થતા સુધી પુરું કરી પછી બીજી જગાએ સુખમાં પ્રવેશ કરીએ તેવી મ્હારી ઈચ્છા છે. કૃપાળુ પ્રભુ આ ઇચ્છા પૂર્ણ કરે. આપણે ધરમાં રહીને નાટક બજાવવાનું શરૂ કર્યું હતું, તે મુકી અહીં આવવાથી ત્હારે દીલગીર થવાનું નથી. આ એક સામાન્ય નિયમ છે. જરા, નજર કરી જો. દરેક જગાએ મનુષ્ય ટોળાખંધ રમત કરવા ભોગા થાય છે. પણ રમતની ગમત કરવા જતાં તકાવત પડી જાય છે. ને રમતમાં મશગુલ થઈ ખરેખરી ગમતની રણગ્રીક પડે છે ત્યારે ગમતના જોશમાં સર્વ પોતપોતાના આનંદમાં જુદા પડી આગળ વધે છે, ને નવા નવા રંગમાં નવા નવા સ્વાગથી નવી નવી રમતોમાં આનંદ લે છે. તેમાં જે પાછળ રહી જાય છે તે આનંદ કરે છે ને આગળ વધેલા સાથે દોડણાં રૂવે છે. મહે ત્હને તેવી રીતે તજી દીધી નથી, તો તું શા માટે વિલાપ કરે છે ત્યાં ત્યાં હું મઈશ ત્યાં ત્યાં ત્હારા બીરૂ તરીકેજ રમત કરીશ ને એક દીવસ ફરી પાછા એક બીજાની સોળતમાં રમતની ઓકનો આનંદ ભોગવીશ.

લી. ત્હારો હરનાથ.

અદ્વૈત યોગ.

(શ્રીયુત જગમોહનદાસ વૃન્દાવનદાસ—વૉર્ડન રોડ મુંબઈ.)

નહી સાગરને મળે, મળીને તદાકાર તે થાય !
તેવી કન્યા સ્વપતિ કુલમાં, એકરૂપ થઈ જાય !
લગ્ન નથી તે, પ્રેમ તણું એ જીવ સંમેલન છે !
એકય અનુલવ માનુષ તનુમાં અળગો ગહનજ છે,
ભવનીધિમાંનાં સુખ દુઃખોની લહેરે લીજળીને;
ખહિર પ્રેમની ગાંઠ છોડીએ, બેઠ શમાવીને.
પતિપત્નીનાં સરળ હૃદયપર અમૃતરસનો સેક;^૧
સુખ દુઃખોના પાશ કરે દઢ ખીલાવી મનનો ટેક.
આવા પ્રેમી પતિપત્નીનાં પ્રેમ પુષ્પનો સાર;
જગમાં પ્રસરી રસીક હૃદયમાં દેવી રસ ભરનાર.
ભિન્ન શરીરે, ભિન્ન વિચારે, હોય ભલે કદી બેઠ;
પણ આત્મા તો માત્ર એકજ છે કહેતાં પુરાણ વેઠ.
વિશ્વ પ્રવાસે જીવન રથનાં, પતિપત્નીરૂપ ચક્ર;
સમાનતાથી ગતિગય થાતાં માર્ગ કષ્ટતાં વક્ર.
રનેહ અને સદ્ગુણ સંયોગો પ્રકટ થાય સુખ દીપ;
જગના મોહ તણું તમ ટળતાં બ્રહ્મ દીસે જગ દીપ.

સ્ત્રી જાતિ વિષે વિવિધ વિદ્વાનોના વિચારો.

(શ્રીયુત જગમોહનદાસ વૃન્દાવનદાસ. મુંબઈ.)

સ્ત્રીનો પ્રેમ એ પ્રણા જીવનને અમૃત છે; તે શિવાય તેને સુખ એ શબ્દની સ્મૃતિ થતી જ નથી.

કાર્તિક.

માતાના સ્વભાવનું પરિણામ તેના છોકરામાં દેખાઈ આવે છે

કાર્તિક.

પુરૂષ પ્રમાણે સ્ત્રીને પણ સુખની જરૂર છે.

કાર્તિક.

સ્ત્રીમાં એવી એક અજ્ઞા જાદુઈ શક્તિ છે કે, ગમે તેવો જંગલી મનુષ્ય હોય તોપણ તેને તે પોતાપાત્રે આકર્ષી લે છે.

કાર્તિક.

જે પ્રમાણે આરસામાં જોનારનું પ્રતિબિંબ દેખાય છે, તે પ્રમાણે જ પતિના સુખ દુઃખાદિ મનોવિકારનું પ્રતિબિંબ પત્નીના સુખ ઉપરથી દેખાઈ આવે છે.

ધરેશ્વરમત.

શ્રી એ શાંતિની દેવી છે. આ હ્રદય પદ ઉપરથી તેને જોવી નીચે લાવવી એ દેવળ જંગલીપણું છે.

ફોટોગ્રાફર.

‘ પત્ની પદ માટે કંઈ શ્રી યોગ્ય ? ’ એવા વખતે ઠાણ મને પ્રશ્ન કરે, તો “ જેણે પોતાના માતાપિતાના શબ્દનું કંઈ પણ ઉલ્લંઘન કર્યું નથી, તેજ શ્રી પત્ની થવા યોગ્ય છે ” એવા હું તેને ઉત્તર આપીશ.

ફોટોગ્રાફર.

શ્રી એ પુરુષને સમ્યક્તા શીખવનાર શિક્ષક છે.

ફોટોગ્રાફર.

તેનું સૈદ્ધર્થ, તેનું તારણ, તેનો આનંદી સ્વભાવ, તેના ગુણ, તેના દોષ, તેની અનેક સ્વભાવલક્ષણો, એ સર્વ પુરુષના તેની પ્રત્યે પ્રેમ પ્રકટવાના કારણભૂત થાય છે.

ગાય.

જે શ્રી પોતાના પતિને અને બાળકને સર્વદા આનંદમાં રાખે છે તેની પાસે સર્વ જગતમાંની મહારાણીઓના વૈભવ પણ તુલ્ય છે !

ગાદાસ્મિથ.

પતિમતા શ્રીમાં ઇશ્વરના સંપૂર્ણ વૈભવ દેખાઈ આવે છે.

હર્મિસ.

એકલા શોભાયમાન અવયવ હોવાથી શ્રીને ખરું સૈદ્ધર્થ પ્રાપ્ત થતું નથી.

લુજેસ.

સદ્ગુણી શ્રી એ જગતમાંની સર્વ વસ્તુમાં એક રમણીય વસ્તુ છે.

હંટ.

સદ્ગુણી શ્રી પ્રાપ્ત થવી એ ઇશ્વરનો સર્વોત્કૃષ્ટ વર છે.

જેરેમીરસર.

માતા બાલકને બાળામાં લાંબને ગેડી છે એ વખતની તેની પ્રેમદ્રષ્ટિ કયો પ્રચળ ચિત્રકાર દોરવાને સમર્થ છે ?

કિંગ્સલે.

શ્રી પુરુષનો જન્મજો દાય છે.

લામરટાર્ધન.

મૃદમાં શાંતિ પ્રસરાવથી એનું જેને લાગતું હોય, તેણે પોતાની પત્નીની કાષ્ઠાણ્ય કૃતિ તરફ સંશયભર દ્રષ્ટિથી જોવું નહિ.

ડક્લેન્ડ.

પતિવ્રતા સ્ત્રી અભિમાની હોય પરંતુ સરસ માર્ગી હોય છે.

સૌન્દર્ય.

સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં વધારે સદ્ગુણથી ધર્મ પાળે છે.

શુભ.

સ્ત્રીના વિનાશ અને ગર્ભીર્થ, સુખ અને દુઃખ, પ્રીતિ અને દ્વેષ એ વિશેષી અનુભવ સ્વભાવ અંગત રહે છે.

માર્કસ.

સદ્ગુણથી સ્ત્રીધન સર્વદા પાસે રાખવું.

પ્લેન્ટસ.

વાચન કરતાં આવડોકથીજ સ્ત્રીનું જ્ઞાન વધે છે.

રૂસો.

આસિંગન અને અશુભય યોગથી સ્ત્રી પુરુષને ચકિત કરી લે છે.

રૂસો.

અમારા કાયદા કરતાં સ્ત્રીની દષ્ટિમાં વિશેષ સત્તા છે.

સેવીસ.

કાષ્ઠપિણ્ડ દેશ કે રાષ્ટ્રનો સામાજિક, નૈતિક અને રાજકીય દરજ્જો જોવા હોય તો તે દેશ કે રાષ્ટ્રમાં પુરુષ સ્ત્રીવર્ગ સાથે કેવું વર્તન રાખે છે તે જોવાથી સમજવામાં આવશે. સ્ત્રીને દેવળની દેવીની જેમ પુજા કરવાથી અને માનવાનથી રાખવામાં આવે છે, કે તેને પુરુષોની બરાબરીના દરજ્જાથી રાખવામાં આવે છે. અથવા માત્ર વિષયતુષ્ટિ માટેજ । ઉપયોગ સમજવામાં આવે છે, અથવા ધાણીના બળદની જેમ મજુરી કરાવવામાં આવે એ વગેરે બાબતોને સંદેશ સાધારણ નિયમ “ પ્રત્યેક ક્રિયાને પ્રતિક્રિયા હોય છે ” Every action has its reaction ની દષ્ટિથી વિચારી જોવી. ઉદાહરણ માટે પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશા તરફ જોઈશું તો જાણીશો કે પૂર્વમાં સ્ત્રી એ ગુલામગીરીમાં બાધા ગ્રસ્ત છે અર્થાત્ પૂર્વમાં મહારાષ્ટ્ર અધિકારમાં કુળેશો છે; અને પશ્ચિમમાં સ્ત્રીઓને યોગ્ય પદ ઉપર મહાવેશી છે અર્થાત્ પશ્ચિમમાં રાજ્યો દિલ્હિના શિખર ઉપર સ્વાતંત્ર્ય મુખનો અનુભવ લે છે.

માર્ટિન.

સ્ત્રીનું અંતર પ્રેમરજ્જુથી વણાયલું છે.

શેક્સપીયર.

સ્ત્રીના નૈસર્ગિક સદ્ગુણોને શિક્ષણ પ્રકાશિત કરે છે.

શેક્સપીયર.

પુરુષોને આવશ્યક:—શાશ્વાતપણું અને શક્તિ છે.

સ્ત્રીઓને આવશ્યક:—મૃદુતા અને બીરતા છે.

સર રીચર્ડ ટવીસ

મને શ્રીના બ્રહ્મદીગ્ગની જેટલી ભીતિ છે તેટલી ખીજ કશાની નથી.

સાઉધી.

ધર્મ શ્રી અને પુરુષ બનેલી બરોબરી બતાવે છે;

પણ તે પ્રમાણે કેટલા ધાર્મિક પુરુષો ચાલે છે ?

સેંટ પાયરી.

શ્રી એ માનવ જાતિનો વૈભવ છે એણે સમજીને હું તેને માન આપું છું.

ટવીસ.

શ્રીનું જીવન નિયંત્રિત અને નિયમિત છે. તેનો જન્મારો પુરુષોને અવધાની રહેલો છે. દુર્દૈવથી જ પતિ પાસેથી તેને સુખ ન મળ્યું તો તેનો રક્ષક કૃત ઇશ્વરજ છે । આ જીવન કારણથી આજ સુધીમાં કેટલી અગાધા અગાધ આ લોક ત્યજી ચાલી ગઈ છે ? આ પાપનો બોલો કાના શિર ઉપર છે ?

વોશિંગ્ટન ઇરવીંગ.

સદૃશ્ય શ્રી આ મૃત્યુ લોકમાં સ્વર્ગીય પુરુષ જેવી છે । કેવી સુંદર । કેવી નિર્મળ । કેવી નિઃશંક !

થકરે.

પોતાનું દુઃખ ખીજ પાસે નહિ કહેતાં તે અંતરમાં જીરૂ જીરૂને શમાવે છે.

વોશિંગ્ટન ઇરવીંગ.

અનુભવ શિવાય પત્નીની ખરી હિંમત સમજાતીજ નથી.

વોશિંગ્ટન ઇરવીંગ.

કાળની વધ દટિ થતાં મનુષ્યો ઉપર જે સંકટની પરપરા ચાલે છે તે કેટલા ધૈર્યથી શ્રી તોડી નાંખે છે તે આપણે હમેશાં જોઈએ છીએ. કામજ અને અશક્ત છતાં પણ આવા પ્રસંગોમાં તેને અનુપમ ધૈર્ય પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યાં સુધી પોતાના કુટુંબનું સંકટ શમવું નથી ત્યાં સુધી તેના ધૈર્ય અને દુઃખની લડત ચાલતી રહે છે. જે પ્રમાણે મહાન ઉંચા જૂઠાને વેલી વટાણીયામાં પોતાના કામજ પાસથી સ્થિર કરે છે તેમ ઇશ્વર સંકેત પ્રમાણે શ્રી પોતાના પતિને મનોવૃત્તિથી પાસથી સંકેત વખતે સ્થિર બનાવે છે.

વોશિંગ્ટન ઇરવીંગ.

પુરુષના દુઃખે દુઃખી, સુખે સુખી, માનથી માનવાળી, અપમાનથી અપમાનમુક્ત, તેના દુર્ઘટ્ટને છુપાવનારી, અને તેની તાણેદારી ઉઠાવી શુભામગીરી બજાવવામાં પોતાનું સ્વતંત્ર વિચારીજનાર એવી તો એકલી શ્રી જ છે !

વોશિંગ્ટન ઇરવીંગ.

ઉત્તમ ગૃહ એ જ શ્રીનો ખરો આનંદ છે.

શ્રિમદ્ભગવત.

મહારાણા પ્રતાપસિંહ ઉપર

મહારાજ પૃથ્વીરાજનો પત્ર.

અમરેશ્વર.

સ્વરિત-શ્રી સ્વામિમાની કુલ-કમળ તથા દિન્દુઆશુર્ચ સિદ્ધ,
 શ્રેષ્ઠ મેં સિદ્ધ સુ-શ્રી શુભિરચિ-સુકૃતી શ્રીપ્રતાપ પ્રસિદ્ધ;
 લગ્નધારી હમારે કુશલયુત રહેં આપ ગદગર્ભ-ધામ;
 શ્રીપૃથ્વીરાજ હા હો વિદિત વિનય સે પ્રેમ-પૂર્ણ પ્રથામ.
 હા ! કેસા હો રહા હું ઇસ અવસર મેં ઘેર-આશુર્ચ લીન;
 દેખા હેં આજ મેંને અચક્ષુષ યવ દુઆ, મિન્દુ સરથા-વિદીન !
 દેખા હેં, કયા વદ્ મેં, નિપનિત નભ એ ઇન્દ્ર હા આજ છવ !
 દેખા હેં આર બી, હો, અકળર-કર મેં આપ હા સન્ધિ-પત્ર !!!
 આશા છી દષ્ટિ સે વે પિતર-ગર્ભ કિશે સ્વર્ગ મેં દેખતે હેં ?
 સચ્ચી વંશ-પ્રતિષ્ઠા ક્ષિતી પર અપની વે કદા લેખતે હેં ?
 મળ્યાંદા પૂર્વજે છી અળ તક હમ મેં દષ્ટિ આની કદા હેં ?
 હોતી હેં બ્યોમ-વાણી વહ ગુણ-ગરિમા આપ હી મેં વદા હેં.
 ખોલે સ્વાધીનતા હો અળ હમ સળ હેં નામ કે હી નરેશ;
 બિંધા હેં આપ એ હી ઇસ સમય અહો ! દેશ હા શીર્ષ-દેશ,
 જાતે હેં ક્યા ખુશને અળ હિસ સિર હો આપ બી હો હવારા !
 સારી રાષ્ટ્રીયતા હા શિવ ! શિવ ! કિર તો હો સુકા સર્વનાશ !!!
 હા, નિરસ-દેહ દેગા અકળર હમ એ આપકો માન-દાન;
 ખોતે હેં આપ હા ! હા ! હિસ પર અપના આનમ-ધર્મોક્તિમાન !
 છોડો સ્વચ્છન્દતા હો મૃગપતિ ! વનમે દુઃખ હોતા બાડ હેં;
 લોહ કે પીંજરે મેં તુમ મંત રહના, સ્વર્ણ હા પીંજડા હેં !
 કયા હેં એ નેત્ર મેં કુછ વિકૃત, કિ હેં કીક એ પત્ર-વર્ણ,
 દેખુ, હેં ક્યા સુનાતા વહ વિધિ મુઝ કે, અગ્ર હેં દાપ ! કર્ણ.
 રાગી હો નેત્ર મેં, વહ લિપિ ન રહે આપ કે લેખ જૈસી;
 હો જાડા દૈવ બધિર પર સુન્ન બાન કોઈ ન વૈસી.
 બાધાયે આપકો હેં બહુ વિધ વનમે, મેં ઇસે માનતા હેં;
 શાહી મેના સદા હી અનુપદ રહતી સો અમી જાનતા હેં.
 તો બી સ્વાધીનતા હી વિદિત કર રહી આપકો કીર્તિશાહી,
 હો આહે તિત્તવાલી પર ઉચિત નહી દીનતા ચિત્તવાળી.
 આયે થે, યાદ હેં ક્યા, જિસ સમય વહા "માન" સન્માન પા કે,
 ખાને હા થે ન બેઠે મિસ કર હિન કે સાથ મેં આપ આ કે.

ક્ષાત્રપાલ રાણા પ્રતાપ

પ્રતાપ-રાજાનો જન્મ છે વીર ! જન્મના સુખ કારણે,
 યદિમા ધૃતીરી અશ, ગળ છે ધર્મ ધારણે,
 ગળના જન્મ ને પ્રાણ પ્રાણના નિત સર્વે એ,
 રાજાનું રાજ્ય સર્વે, પ્રાણનુજ કુટુંબ છે,
 ધર્મના પથથી પાર રાજાનો એક ધર્મ છે,
 દિવ્ય તે યદિ કર્તાના હૃદયેનો અવતાર છે (માનવાન)

क्या पेरी धारणा हो कह निज मुख से आप सन्ध्या करेगे !
 या पड़े स्वर्ण हो नी सय मुख अमल से ताप कन्ध्या करेगे ।
 नो हो, जैसा न हो नो हंस कर मनमें 'भान' आनन्द पावे;
 जना है उमा सदा हो, फिर अपयश की आर क्यो आप नवे ।
 पृथ्वीमें हो रक्षा है, सिर पर सज है मृत्युका निज नृत्य,
 क्या नाने ताव लड़े किछ पर छिप्त हो; मज्जिअ कीर्ति-दूत,
 हे राजन ! आपका क्या पद विदित नहीं, आप है दान व्यक्ति ?
 दान दीजे न हा । हा । श्रुतितर अपने पित्तमें यो निरजित,
 आर्योका प्राप्त होगी, रमरंजु कर सदा आपका, आत्मसक्ति;
 रक्षणगे आपमें वे सतत, हृदयमें देव की नीति भक्ति,
 श्रेष्ठि आप स्वामी; यदि अकम्बरकी वस्यता मान लेगे,
 तो दाता दान देना तज कर छिद्रा आपकी दान देगे,
 सोवेगे आप नी क्या छस अशुभमयी धार हाती निशामे ।
 हा । हा । क्या सुख होगा समुदित अमलसे अस्त वासी दिशामे !!!
 हो आते पृथता है, अम अधिक नहीं, हे प्रतापी प्रताप ।
 आता हो, क्या कहेंगे अम अकम्बर को, तुम्हें पा-शाह, आप ।
 आता दीजे मुझे नो उचित समझिये, प्रार्थना है प्रकाश,
 मूछे जैसी करे या सिर पर पट्टे हाथ हो है हताश.

FOR PHOTOS
LIKE PICTURES OF ART
GO TO

GOMES & LAWRIE.
BOMBAY